

Sveučilište u Zagrebu

FILOZOFSKI FAKULTET

Ivan Landripet

**STRUKTURA TEMELJNIH ODREDNICA
ODNOSA HRVATSKIH GRAĐANA PREMA
ČLANSTVU REPUBLIKE HRVATSKE U
EUROPSKOJ UNIJI**

DOKTORSKI RAD

Zagreb, 2012.

University of Zagreb

FACULTY OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

Ivan Landripet

**STRUCTURAL RELATIONSHIP AMONG
THE DETERMINANTS OF CROATIAN
CITIZENS' OPINIONS TOWARDS
CROATIA'S MEMBERSHIP IN THE
EUROPEAN UNION**

DOCTORAL THESIS

Zagreb, 2012

Sveučilište u Zagrebu

FILOZOFSKI FAKULTET

Ivan Landripet

**STRUKTURA TEMELJNIH ODREDNICA
ODNOSA HRVATSKIH GRAĐANA PREMA
ČLANSTVU REPUBLIKE HRVATSKE U
EUROPSKOJ UNIJI**

DOKTORSKI RAD

Mentor: dr. sc. Aleksandar Štulhofer, red. prof.

Zagreb, 2012.

University of Zagreb

FACULTY OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

Ivan Landripet

**STRUCTURAL RELATIONSHIP AMONG
THE DETERMINANTS OF CROATIAN
CITIZENS' OPINIONS TOWARDS
CROATIA'S MEMBERSHIP IN THE
EUROPEAN UNION**

DOCTORAL THESIS

Supervisor: Prof. Aleksandar Štulhofer, PhD

Zagreb, 2012

ZAHVALE

Analize predstavljene u ovom radu temelje se na podacima prikupljenim u sklopu nacionalne studije odnosa hrvatskih građana prema Europskoj uniji te pridruživanju i članstvu Hrvatske u EU. Članovima istraživačkog tima, prof. dr. Benjaminu Čuligu (voditelju) i prof. dr. Krešimiru Kufrinu, ujedno svojim suradnicima i kolegama s Katedre za metodologiju Odsjeka za sociologiju, srdačno se zahvaljujem na ukazanoj prilici za aktivnim sudjelovanjem u projektu i na pristanku da podatke prikupljene projektnim istraživanjem koristim u izradi disertacije. Uz stečena vrijedna iskustva, nastavljena na prvorazrednu statističko-metodološku poduku koju sam od njih primio tijekom studija, s tim je angažmanom potaknut i moj interes za temu europskih integracija.

Prof. dr. Aleksandar Štulhofer središnji je protagonist mog dosadašnjeg profesionalnog stasanja, kojem se iskreno divim na znanstvenoj radoznalosti, istraživačkom erosu, profesionalnoj etici, poduzetnosti i efikasnost u radu, porivu i naporima koje starateljski, ali uvijek prijateljski, ulaže u strukovni razvoj mlađih kolega i svojih studenata. Isključivo sebi mogu zamjeriti što pružene prilike nisam bolje iskoristio. Kao mentoru u doktorskom studiju i izradi disertacije, profesoru Štulhoferu zahvaljujem na višegodišnjem angažmanu i velikoj pomoći oko koncipiranja teme i izvedbe rada u svim fazama te u oba, podjednako bitna, vida – tematskom i metodološkom. Bez njegovog poticaja da u izradi radnje koristim modeliranje strukturalnim jednadžbama te upućivanja u procedure i izvedbu te multivarijatne analitičke metode ovako koncipirana tema disertacija ne bi bila provediva. Uza sve, profesor Štulhofer pri mentoriranju je pokazao iznimno strpljenje i spremnost na gotovo trenutačan i uvijek učinkovit, a opet nenametljiv, angažman.

Veliko 'hvala' na prijateljskom nastupu te izuzetnoj susretljivosti oko dostizanja rokova dugujem članovima povjerenstava za ocjenu i obranu dokorskog rada, ponovo prof. dr. Krešimiru Kufrinu te doc. dr. Mirku Bilandžiću i prof. dr. Ivanu Rimcu. Zahvaljujući takvom njihovom pristupu taj je, završni, moment mog dokorskog studija pretočen u vrlo ugodno, a ne "tek" korisno, iskustvo. Poticajna pitanja, primjedbe i smjernice sve trojice uvaženih kolega omogućile su ublažavanje nekih izvorno previđenih nedostataka disertacije, a bez sumnje će se pokazati dragocjenima u mom budućem radu, ne samo u okviru ovog područja.

Moja Vesna podržavala me i tolerirala za cijelog rada na disertaciji, pa i u trenucima kada je to moralo predstavljati osobito velik izazov (posebne isprike gospođici F.). Povrh toga, zahvaljujući njenim profesionalnim resursima bio mi je otvoren pristup inozemnim elektroničkim zbirkama koje daleko nadilaze opseg baza čije je korištenje trenutno omogućeno članovima domaće akademske zajednice. Bez toga, dostupnost literature iz relevantnih područja, kako one starije, tako i najrecentnije, bila bi mi znatno ograničena, a samim time u pitanje bi došla realizacija razmjerno ambiciozno postavljenih konceptualnih ciljeva disertacije. Napokon, na svesrdnoj podršci zahvaljujem se i svojim roditeljima, Ankici i Ivanu, kunjadu Mihi i posebno sestri Suzani, čije su se energetske intervencije očekivano pokazale neprocjenjivima.

U Zagrebu, svibnja 2012.

SAŽETAK

Odnos hrvatskih građana prema članstvu Republike Hrvatske u Europskoj uniji i temeljne odrednice tog predmeta mjerenja – teorijski relevantni elementi iz područja utilitarnog, simboličkog i institucionalnog pristupa – u ovom se radu koncipiraju kao strukturalni model. Naglasak je smješten na izučavanje međusobne uvjetovanosti odrednica te načina na koji pojedine među njima u takvom postavu utječu na eurodispozicije domaće javnosti. U analizama je primijenjen statističko-analitički postupak modeliranja strukturalnim jednadžbama uz upotrebu podataka prikupljenih metodom ankete na probabilističkom i reprezentativnom uzorku punoljetnih građana Hrvatske (N=1.005). Osnovna je pretpostavka da razmatranje razmjerno širokog spektra relevantnih faktora u terminima njihove međuzavisnosti doprinosi području istraživanja euroskepticizma na konceptualnoj, metodološkoj i empirijskoj razini. Rezultati analiza usmjerenih na testiranje strukturalno ustrojenog modela provizorno upućuju na opravdanost tih očekivanja. Hrvatski se građani pri pozicioniranju spram članstva zemlje u Europskoj uniji rukovode procjenom konkretnih gospodarskih i političkih učinaka članstva, uzimajući pritom u obzir kapacitet Unije da pridonese ostvarivanju tih ciljeva. U društveno-političkoj klimi u kojoj izostaje izrazita polarizacija javnog prostora oko eurointegracijskih pitanja, izravan je utjecaj vrijednosno-identitetnih faktora na eurodispozicije građana razmjerno slab. No, pokazuje se da su nacionalni identitet, strah od gubitka suvereniteta i kulturnog identiteta, kao i osjećaj europejstva, ipak relevantne eurodispozicijske pretpostavke, jer je procjena efikasnosti Europske unije i kalkulacija konkretnih učinaka članstva u Uniji djelomično utemeljena upravo na tim, simboličkim, faktorima. Indikacija prisutnosti razmjerno snažnih posredovanih utjecaja pojedinih odrednica, čiji je izravan utjecaj marginalan, ključni je nalaz, koji se u većini inozemnih i domaćih EU-studija posve zanemaruje. S obzirom na izvjesnost stupanja Republike Hrvatske u članstvo Europske unije, na kraju se naglašava važnosti kontinuiranog istraživanja odnosa građana prema EU, uz preporuke za rafiniranje konceptualnog i analitičkog pristupa kakav se ovim radom nastoji afirmirati.

Ključne riječi: Europska unija, eurointegracije, građani Republike Hrvatske, eurodispozicije građana, euroskepticizam, odrednice odnosa građana prema Europskoj uniji, strukturalni model, modeliranje strukturalnim jednadžbama.

SUMMARY

In this thesis, the relationship between popular attitude towards Croatia's membership in the European Union and its fundamental determinants – measures stemming from utilitarian, symbolic, and institutional approaches - was conceptualized as a structural model. Focus was thus placed on relations among the determinants and the impact that direct and mediated effects bear on the structure of eurodisposition prediction. The basic assumption behind this attempt was that examination of a broad spectrum of predictors in terms of their interdependence will prove conceptually and analytically more useful in exploring the subject compared to most of the approaches employed in the existing EU-studies.

Analyses were performed using data from a study of attitudes, beliefs, and informedness of Croatian citizens in relation to the European Union, Croatia's accession to and membership in the EU. The study, coauthored by the candidate, was carried out on a national probability sample of 1,005 Croatian citizens (18 years of age and older) in 2007. The survey was conducted by face-to-face interviews. Research project that the study was a part of was funded by the Delegation of the European Union to the Republic of Croatia (PHARE program) and the Office for Gender Equality of the Croatian Government. The main analytical tool was structural equation modeling (covariance structure analysis), a multivariate technique which enables testing of complex hypothetical models by simultaneously examining a series of dependence relationships.

Results indicate that the Croatian citizens' eurodispositions were substantially influenced by their assessment of various economic and political outcomes of the country's future EU-membership, as well as by evaluation of the EU's capacity to foster attainment of socially desirable goals within the member-states. Immediate effect of symbolic factors on EU-support (e.g., perception of cultural threat, national and European identity) proved to be marginal or even non-existent, which can be ascribed to consensual support for eurointegrations among the political and social elites and the consequential absence of polarizing influences on the public opinion. However, the impact of symbolic (identity- and value-based) determinants must not be underestimated, as they seem to have provided the citizens with the grounds for making utilitarian calculations and evaluations concerning the EU-related issues. More specifically, European identity bolstered both institutional trust in the

European Union and perception of utilitarian benefits from Croatia's EU-membership, while it simultaneously curtailed the levels of perceived utilitarian, as well as symbolic, costs of the membership. National identity in its inclusive, multicultural, aspect generated comparable effects. In contrast, exclusive, ethno-nationalistic, aspect of national identity increased the level of perceived threats to cultural identity and national sovereignty – as well as to country's human and economic resources – as potential outcomes of the EU-membership.

An indication that effects of some of the fundamental eurodisposition determinants (primarily those symbolic) were mostly mediated by other determinants (primarily those utilitarian) is the key finding that was conceptually neglected and analytically overlooked by majority of the existing EU-studies. This dissertation is therefore expected to contribute to the field of popular euroscepticism research at conceptual, methodological, and empirical levels. Conceptually, it provides an overview and evaluation of conventional frameworks and produces a tentative structural model of eurodisposition prediction that can serve as an outline, if not a template, in future research on Croatian citizens' attitude towards the EU and the eurointegrations. Methodologically, it demonstrates implementation of structural equation modeling to analyses within the field of popular eurodisposition research and advocates its wider adoption. Empirically, it furthers understanding of the popular attitude towards the EU and the eurointegration process in Croatia. As a conclusion, recommendations for continuous research in the field and specific directions for conceptual and analytical refinement of this approach are provided.

Key words: European Union, eurointegrations, Croatian citizens, popular eurodispositions, euroscepticism, determinants of popular attitude towards the European Union, structural model, structural equation modeling.

SADRŽAJ

1. UVOD -----	4
1.1 <i>Obrazloženje teme</i> -----	4
1.2 <i>Cilj rada</i> -----	6
1.3 <i>Okolnosti nastanka projektnog istraživanja</i> -----	8
1.4 <i>Struktura rada</i> -----	10
1.5 <i>Status i primjena prethodno objavljene materije</i> -----	12
2. INTEGRACIJA EUROPE I EUROINTEGRACIJA HRVATSKE -----	14
2.1 <i>Kratki historijat razvoja Europske unije</i> -----	14
2.2 <i>Institucionalno približavanje Hrvatske članstvu u Europskoj uniji</i> -----	23
2.2.1 <i>Od međunarodnog priznanja do kandidature za članstvo u EU</i> -----	24
2.2.2 <i>Pregovori o članstvu u EU: stari i novi zahtjevi</i> -----	25
2.2.3 <i>Skica tijekom hrvatskih pristupnih pregovora i njihov epilog</i> -----	28
3. ISHODIŠNI KONCEPTI U ISTRAŽIVANJIMA PERCEPCIJE EU-TEMATIKE --	32
3.1 <i>Osnovni eurodispozicijski pojmovi</i> -----	32
3.2 <i>Dominantne teorijske perspektive u istraživanjima eurodispozicija građana</i> --	37
3.2.1 <i>Pozadina afirmacije istraživanja eurodispozicija građana</i> -----	39
3.2.2 <i>Utilitarni pristupi</i> -----	41
3.2.3 <i>Simboličko-identitetni pristupi</i> -----	44
3.2.4 <i>Institucionalni pristupi</i> -----	48
3.3 <i>Eurodispozicije građana u tranzicijskom kontekstu i prostoru</i> -----	51
3.3.1 <i>Specifičnosti istraživanja EU-tematike u zemljama "nove Europe"</i> -----	51
3.3.2 <i>Podrška članstvu u EU kod hrvatskih građana: kretanje i pozadina</i> ----	54
3.3.3 <i>Mogući učinci eurointegracijskih okolnosti na eurodispozicije građana</i> --	59
3.3.4 <i>Determinante eurodispozicija hrvatskih građana: dosadašnje spoznaje</i> ---	62

4. PREMA MODELU STRUKTURE EURODISPOZICIJSKIH DETERMINANTI	65
4.1 Dometi postojećih studija eurodispozicija građana	65
4.1.1 <i>Mjerenje prediktorskog i kriterijskog sklopa</i>	66
4.1.2 <i>Obuhvat i interakcija elemenata prediktorskog sklopa</i>	69
4.2 Sintetski pristup u izgradnji modela strukture	76
4.2.1 <i>Strukturalne hipoteze i prikaz modela</i>	77
4.2.2 <i>Potencijalni moderatorski utjecaji</i>	84
5. METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA	88
5.1 Struktura i sadržaj anketnog upitnika	88
5.1.1 <i>Mjere odnosa građana prema Europskoj uniji i eurointegracijama</i>	90
5.1.2 <i>Ostala vrijednosno-stavovska i sociodemografska obilježja</i>	92
5.2 Pretestiranje mjernih instrumenata	93
5.3 Provedbeni aspekti istraživanja	94
5.3.1 <i>Uzorak i način odabira ispitanika</i>	94
5.3.2 <i>Realizacija uzorka</i>	96
5.3.3 <i>Provedba ispitivanja</i>	96
5.3.4 <i>Odaziv ispitanika</i>	97
5.4 Društveni-politički kontekst u trenutku provođenja anketnog istraživanja	99
5.5 Korištene analitičke tehnike s osvrtom na temeljna obilježja SEM-a	100
6. VERIFIKACIJA MODELA STRUKTURE EURODISPOZICIJSKIH ODREDNICA	103
6.1 Deskriptivna i mjerna obilježja eurodispozicijskog sklopa	103
6.1.1 <i>Indikatori eurodispozicijskog sklopa</i>	104
6.1.2 <i>Latentna eurodispozicijska dimenzija</i>	108
6.2 Metrijske osobine mjera eurodispozicijskih odrednica	112
6.2.1 <i>Instrumenti iz sfere utilitarnih pristupa</i>	113
6.2.2 <i>Instrumenti iz sfere simboličko-identitetnih pristupa</i>	117
6.2.3 <i>Instrumenti iz sfere institucionalnih pristupa</i>	123

6.3 Testiranje mjernog modela	131
6.4 Testiranje strukturalnog modela	134
6.4.1 <i>Rezultati</i>	134
6.4.2 <i>Rasprava</i>	143
6.5 Ograničenja studije	150
7. ZAKLJUČAK	153
7.1 Sažetak nalaza	153
7.2 Preporuke za daljnja istraživanja	156
8. BIBLIOGRAFIJA	160
9. PRILOZI	184
9.1 Prilog 1: Popis korištenih akronima i kratica	184
9.2 Prilog 2: Popis grafikona, slika i tablica	186
9.3 Prilog 2: Anketni upitnik s pregledom rezultata (relativne frekvencije)	188
10. ŽIVOTOPIS	212

1. UVOD

U prvom se dijelu disertacije uvodno predstavljaju tema i ciljevi rada te kontekst osmišljanja istraživanja na kojem se temelje analize, čiji je opis nužan za razumijevanje povoljnih, ali i nepovoljnih, datosti koje su utjecale na izvedbu ove studije. Poglavlje zaključuju obrazloženje strukture rada i osvrt na materiju prethodno publiciranu na temelju rezultata tog istraživanja, uz ekspliciranje sporadične sadržajne podudarnosti ranije objavljenog materijala i disertacije.

1.1 Obrazloženje teme

Nakon desetljeća usmjerenosti na unutarnje prilike obilježene ratnim zbivanjima i poračem, intenzivnim procesima ekonomske i političke tranzicije te stvaranjem institucija političkog i društvenog sustava, Republika Hrvatska se ulaskom u XXI stoljeće okreće ostvarivanju mnogih dotad zanemarenih vanjskopolitičkih ciljeva. Osnovni među njima svakako je stupanje zemlje u punopravno članstvo Europske unije, kojeg inače u mnogočemu razjedinjene političke elite konzenzualno određuju jednim od temeljnih nacionalnih prioriteta. Uz neke recentne i razmjerno marginalne iznimke, preferencije političkih aktera po tom se pitanju nisu promijenile do "danas", kada je Hrvatska okončala dugotrajne i zahtjevne pristupne pregovore i netom s Europskom unijom potpisala Ugovor o pristupanju.

Kada je, međutim, riječ o domaćoj javnosti, odnosno građanima i građankama (u nastavku: građanima) Republike Hrvatske, eurointegracijske preferencije tek su prvih nekoliko godina od otpočinjanja institucionalnog zbližavanja Hrvatske i EU donekle korespondirale EU-entuzijazmu aktera političkih elita. Već se i prije formalnog otvaranja pristupnih pregovora 2005. godine povećava udio građana koji su neodlučni ili članstvu RH u EU suprotstavljeni na račun udjela građana koji članstvo podržavaju. Polovična, pa i ispodpolovična razina potpore, s izraženom proporcijom neopredijeljenih građana, u posljednjih se sedam do osam godina ustaljuje kao razmjerno stabilan obrazac.

Važnost i moguće implikacije takvog stanja stvari potaknule su niz analiza i istraživanja tkzv. euroskepticizma hrvatske javnosti. Ova disertacija predstavlja jednu od studija fenomena odnosa hrvatskih građana prema pridruživanju Hrvatske Europskoj uniji te prema članstvu zemlje u toj nadnacionalnoj političkoj i ekonomskoj instituciji. Analizom pojava koje su se u dosadašnjim teorijski utemeljenim inozemnim i domaćim studijama

pokazale relevantnim odrednicama *eurodispozicija građana* nastojao se utvrditi pojedinačni i ukupni doprinos tih faktora u tumačenju predmeta istraživanja ove studije¹.

Ključni je aspekt rada otklon od uobičajene prakse izučavanja izravnog utjecaja (pojedinih) odrednica na zavisni sklop. Fokus se premješta na razmatranje strukture prediktorskog sklopa, odnosno na utvrđivanje međuodnosa odrednica i učinka koji specifični obrasci povezanosti tih pojava – izravni i posredovani – imaju na tumačenje odnosa građana prema EU-tematici. Prediktorski se sklop, drugačije rečeno, izučava na razini strukturalnog modela. Dodatna specifičnost studije u domaćim, a donekle i inozemnim, okvirima proizlazi iz upotrebe podataka prikupljenih u razmjerno sveobuhvatnom nacionalnom istraživanju stavova, informiranosti i uvjerenja hrvatskih građana vezanih uz Europsku uniju i članstvo Hrvatske u Uniji. U tom su istraživanju objedinjene mjere utemeljene u različitim, često suprotstavljenim, teorijskim perspektivama – utilitarnim, simboličkim i institucionalnim – koje su u ranijim studijama detektirane kao relevantni, odnosno temeljni, prediktori *eurodispozicija građana*.

Na usporediv način ova problematika u nas još nije izučavana, dok je inozemnih analiza, koje se ne odnose na slučaj Hrvatske, publicirano tek nekoliko. Uzmu li se u obzir golem napor koji je na političkom, zakonodavnom, pravosudnom i gospodarskom planu uložen u proces pridruživanja Republike Hrvatske Europskoj uniji te dalekosežnost učinaka (potencijalnog) članstva zemlje u EU, motivacija za izradu rada temelji se na društvenoj koliko i na znanstvenoj relevantnosti ove tematike.

¹ Pojam "eurodispozicije građana" u radu se obilato koristi kada je potrebno ekonomično u sadržajnom i elegantno u stilskom smislu sumirati sve tematski bitne aspekte sfere općeg odnosa građana prema Europskoj uniji. Konkretnije, njime se istovremeno oslovljava odnos građana prema članstvu u EU, ali i prema eurointegracijskim procesima, neovisno o drugim pretpostavkama te procjene (mikro ili makro perspektiva, odnosno vrijednosna, stavovska ili pseudobiheviorna ravan). Taj termin u bilo kojem značenju nije uobičajen, pa čak ni poznat, u inozemnoj i domaćoj literaturi iz područja europskih studija, u kojoj se za slične potrebe ustalila upotreba *euroskepticizma javnosti* (*popular euroscepticism*; o problemima povezanim s nekritičnim i uopćenim korištenjem tog pojma kratko se raspravlja u cjelini 3.1). Opravdanje za uvođenje pojma s korijenom "dispozicije" može se pronaći u radovima koji opći odnos prema eurointegracijama i povezanim politikama, institucijama i principima smještaju na *dispozicijski* kontinuum (npr., Hooghe i Marks, 2007). Autor ovog rada pojam "eurodispozicije građana" u opisanom značenju i obimu već je rabio u nekoliko izlaganja na međunarodnim znanstvenim skupovima te u jednoj publikaciji (Čulig i sur., 2007).

1.2 Cilj rada

Odnos eurodispozicija hrvatskih građana, kao predmeta izučavanja, te teorijski relevantnih prediktora iz sfere utilitarnog, simboličkog i institucionalnog pristupa koncipira se u vidu strukturalnog modela. Cilj je disertacije pridonijeti detektiranju temeljnih odrednice odnosa građana prema Europskoj uniji i članstvu Hrvatske u EU te procijeniti koje su od tih odrednica i na koji način determinirane ili posredovane drugim odrednicama, zbog čega nerijetko ostaju "nevidljive" ili marginalizirane u okviru studija provedenih uobičajenim analitičkim postupcima. Strukturalni segmenti tog sklopa ustrojeni su na temelju širih i užih teorijskih okvira koji su se u literaturi iz područja europskih studija pokazali plodonosnima, a djelomično i oslanjanjem na empirijski provjerene relacije među pojedinim pojavama. Tako postavljen model testiran je postupkom analize strukture kovarijanci, odnosno modeliranja strukturalnim jednadžbama.

Uporaba takvog konceptualnog i statističko-metodološkog postupka, a donekle i obuhvat istraženog područja, u kontekstu studija ove tematike nisu uobičajene, pa analize, uz neophodnu razinu konfirmatornosti, neminovno služe i kao eksploratorni alat. U razradi teme disertacije tako su formulirane dvije osnovne istraživačke pretpostavke, na čijoj se provjeri ovaj rad temelji:

1. fundamentalni elementi triju osnovnih teorijskih perspektiva, utilitarnog, simboličkog i institucionalnog pristupa, relevantni su za tumačenje zavisnog sklopa, bilo kao izravni prediktori ili kao determinante čiji je utjecaj na zavisni sklop u većoj ili manjoj mjeri posredovan drugim faktorima;
2. analiza determinanti eurodispozicija građana statističko-metodološkim pristupima osjetljivim na njihov međuutjecaj i posredovani doprinos predmetu mjerenja konceptualno je i empirijski opravdanije od korištenja konvencionalnijih multivarijatnih pristupa koji to (izravno) ne omogućuju.

Očekivani znanstveni doprinos proizlazi iz analize podataka razmjerno obuhvatne studije eurodispozicija hrvatskih građana primjenom naznačenog konceptualno-analitičkog postupka. Pretpostavka je da će se navedena obilježja disertacije ogledati na tri razine doprinosa:

1. konceptualni doprinos – prikaz i evaluacija postojećih pristupa na kojima se temelje istraživanja i analize odnosa građana prema članstvu zemlje u EU te formiranje prijedloga za unaprjeđenje konceptualnih okvira budućih istraživanja eurodispozicija građana;
2. metodološki doprinos – afirmacija upotrebe predloženog i srodnih analitičkih postupaka u domaćim istraživanjima ove tematike u svrhu provjere i daljnje razrade konstruiranog strukturalnog modela te proširenja područja analize;
3. empirijski doprinos – produbljivanje postojećih spoznaja o prirodi odnosa hrvatskih građana prema Europskoj uniji i eurolintegracijskim procesima u cjelini.

1.3 Okolnosti nastanka projektnog istraživanja

Analize predstavljene u ovoj disertaciji temelje se na podacima prikupljenim u sklopu istraživanja "Odnos građana prema članstvu Republike Hrvatske u Europskoj uniji", koje je osmišljeno i provedeno 2007. godine u sklopu nacionalne studije informiranosti, stavova i uvjerenja hrvatskih građana vezanih uz Europsku uniju, pridruženje Republike Hrvatske Europskoj uniji te članstvo Hrvatske u toj nadnacionalnoj zajednici. Studija je ostvarena za potrebe projekta "Otkrivanje nepoznatih strana Europske unije – vodič kroz labirint ključnih uredbi i propisa koji utječu na naše živote", čiji je nositelj bila Grupa za ženska ljudska prava B.a.B.e., a financirali su ga Delegacija Europske komisije u Republici Hrvatskoj iz Phare programa i Ured za ravnopravnost spolova Vlade Republike Hrvatske. Autor ove disertacije jedan je od trojice autora studije i aktivno je sudjelovao u svim fazama njene provedbe, koja je uključila konceptualizaciju, konstrukciju i pretestiranje anketnog upitnika, neke aspekte provedbe anketnog istraživanja te obradu, analizu i interpretaciju podataka².

Temeljni cilj projekta "Otkrivanje nepoznatih strana Europske unije – vodič kroz labirint ključnih uredbi i propisa koji utječu na naše živote" bio je definiran kroz uspostavu kontinuirane diseminacije osnovnih informacija o procesu pristupanja Republike Hrvatske Europskoj uniji te educiranje građana o mogućim povoljnim i nepovoljnim učincima eurointegracija na razne životne sfere tijekom procesa pristupanja, ali i nakon ulaska Hrvatske u tu političku i ekonomsku zajednicu europskih zemalja. Ti su ciljevi sukladni preporukama dosad provedenih domaćih analiza i studija eurodispozicija karakterističnih za hrvatske građane. Uz nezanemariv, ali često kratkotrajan, utjecaj situacijskih, odnosno kontekstualnih determinanti, iz distinktnih je pristupa izučavanju tog fenomena moguće apstrahirati nekoliko temeljnih sastavnica euroskepticizma hrvatskih građana. Riječ je o negativnom odnosu prema pristupnom procesu, o negativnoj percepciji Europske unije, strahu od gubitka nacionalnog identiteta i političkog suvereniteta zemlje, o negativnim stavovima prema mogućim učincima članstva u EU te o nedostatku jasnih i razumljivih informacija o EU i eurointegracijskom procesu (vidjeti, npr. u Čaldarović, 2005 i

² Voditelj istraživačkog dijela projekta bio je prof. dr. Benjamin Čulig, a drugi član istraživačkog tima prof. dr. Krešimir Kufrin, obojica s Odsjeka za sociologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.

Milardović, 2009; 2012)³. Zbog toga se gotovo bez iznimke naglašava važnost kontinuiranog informiranja građana o Europskoj uniji, procesima integracije i tijeku pregovora (Lamza Posavec i sur., 2002; Pejčinović Burić, 2002; Rimac i Štulhofer, 2004; Bagić i Šalinović, 2006; Štulhofer, 2006; Zorić, 2006; Rodin, 2007; Kersan-Škabić i Tomić, 2009; Skoko i Jurilj, 2011), uz mjestimično isticanje dodatnih mjera, poput unaprjeđenja povjerenja građana u domaće institucije borbom protiv korupcije ili aktivnog promoviranja inkluzivnog nacionalnog identiteta (Rimac i Štulhofer, 2004; Štulhofer, 2006). Među sadržajima koje valja komunicirati isticane su prednosti i nedostaci, troškovi i koristi članstva u Uniji, priroda samog pristupnog procesa, projekcije promjena koje se mogu očekivati nakon stupanja u punopravno članstvo, prenošenja iskustava iz "starih" i "novih" zemalja članica i tome slično.

Nezaobilazna pretpostavka za ostvarenje učinkovitih komunikacijskih aktivnosti putem projekta "Otkrivanje nepoznatih strana Europske unije – vodič kroz labirint ključnih uredbi i propisa koji utječu na naše živote" stoga je bilo provođenje sveobuhvatnog istraživanja javnog mnijenja opće populacije Hrvatske o pitanjima eurointegracijskog procesa i Europske unije. Njime su obuhvaćene teme poput percepcije statusa Hrvatske u procesu proširivanja Europske unije, usporedbe situacije u Hrvatskoj i zemljama članicama Unije u područjima gospodarstva, ljudskih i građanskih prava, pravne zaštita i slično, potom procjena troškova i koristi od članstva, informiranosti građana o EU i pristupnom procesu te percepcije vrijednosti koje Unija predstavlja i ostvaruje. Uz to, nositelj projekta nužnim je smatrao relevantne čimbenike razmotriti iz perspektive prava žena i njihova sadašnjeg i budućeg položaja u hrvatskom društvu, čime su istraživanjima eurodispozicija građana u nas (i šire) pridodani jedinstveni noviteti.

Uz neka ograničenja, koja se raspravljaju pred kraj rada, navedena obilježja istraživanja "Odnos građana prema članstvu Republike Hrvatske u Europskoj uniji" omogućuju ostvarivanje zadanih ciljeva ove disertacije, usprkos tome što istraživanje izvorno nije koncipirano s tom svrhom.

³ O dosadašnjim se spoznajama vezanim uz eurodispozicije hrvatskih građana detaljnije raspravlja u 3. poglavlju.

1.4 Struktura rada

Teorijsko-konceptualni dio rada započinje drugim poglavljem, koje donosi sažete prikaze pozadine i ključnih momenata u procesu institucionalnog razvoja Europske unije (2.1) te kronologije dosadašnjeg tijeka institucionalnog približavanja Republike Hrvatske članstvu u Europskoj uniji (2.2).

Treće, pregledno, poglavlje uvodno nudi osvrt na osnovne pojmove, klasifikacije i tipologije korištene u analizama ovog aspekta EU-problematike (3.1), a potom se pruža uvid u temeljne postavke prominentnijih inozemnih i domaćih istraživanja odnosa građana prema Europskoj uniji i eurointegracijama (3.2). Te su studije podijeljene u tri distinktna (ali i donekle arbitrarne) skupine prema širim teorijskim perspektivama na kojima dominantno temelje hipoteze o pozadini eurodispozicija građana. Zasebno se razmatraju pretpostavljene i ustanovljene specifičnosti nacionalnog i tranzicijskog konteksta, koje se nameću kao skupina faktora nezaobilazna u koncipiranju i tumačenju prirode odnosa hrvatskih građana prema EU i članstvu Hrvatske u Uniji (3.3). U toj cjelini posebni je naglasak stavljen na dinamiku vremenskog kretanja podrške hrvatskih građana eurointegracijskim procesima te na društveno-političke okolnosti koje su pratile neke od eurointegracijskih momenata i time potencijalno utjecale na fluktuacije u eurodispozicijama građana.

Četvrto poglavlje predstavlja ključni moment teorijsko-konceptualnog dijela disertacije. Postojeći teorijski okviri razmatraju se sintetski, s ciljem formiranja u teoriji utemeljenih pretpostavki za izgradnju strukturalnog modela odrednica odnosa hrvatskih građana prema Europskoj uniji i eurointegracijama. Uz osvrt na ograničenja i probleme koji se u tom procesu susreću (4.1), predstavlja se i obrazlaže model strukture koji će se kasnije empirijski verificirati (4.2).

U poglavlju posvećenom **metodologiji istraživanja** kreće se od okvirnog prikaza strukture u istraživanju primijenjenog anketnog upitnika s kratkim opisom korištenih instrumenata (5.1), nakon čega slijedi osvrt na pilot-istraživanje provedeno u svrhu njihovog pretestiranja (5.2). Detaljno je razložen postupak osmišljanja i provedbe terenskog istraživanja, s opisom uzorka, izvedbe ankete i strukture anketnog odaziva (5.3). U sklopu ovog dijela rada ponuđena je i kratka analiza kontekstualnih utjecaja prisutnih u trenutku provođenja istraživanja, koji su mogli utjecati na pristranost rezultata (5.4). Naposljetku se navode korišteni analitičko-statistički postupci, pri čemu se tehnika

modeliranja strukturalnim jednadžbama kratko razmatra kao postupak koji je najprimjereniji za ostvarivanje metodoloških i empirijskih ciljeva ove disertacije (5.5).

Analitički dio (šesto poglavlje) središnji je segment disertacije. Nakon uvodne, deskriptivne, analize ključnih mjera kriterijskog dijela modela (6.1) predstavljaju se metrijske osobine instrumenata prediktorskog sklopa (6.2). Testiranje mjerne inačice modela konstruiranog u teorijsko-konceptualnom dijelu rada prikazano je u cjelini 6.3, a u 6.4 prezentacija i interpretacija strukturalnog modela odrednica odnosa građana prema Europskoj uniji i pristupanju Hrvatske Uniji. Poglavlje zaključuje razmatranje za studiju ograničavajućih faktora, mahom vezanih uz prirodu projektnog istraživanja, aktualnost tim istraživanjem prikupljenih podataka i induktivni doseg rezultata analiza s obzirom na korištene analitičke tehnike (6.5).

Zaključne napomene (sedmo poglavlje) donose sažeti prikaz rezultata studije (7.1) te opće konceptualne i metodološke smjernice za osmišljanje i provedbu budućih studija u području istraživanja odnosa hrvatskih građana prema Europskoj uniji i europskim integracijama.

Radnja još sadrži Bibliografiju (8), Priloge (9) i kratki Životopis kandidata s listom publikacija (10). Među prilogima prikazani su popis skraćenica korišten u tekstu (9.1), popis grafikona, slika i tablica (9.2) te cjelovita verzija anketnog upitnika s frekvencijskom i temeljnom univarijatnom analizom rezultata dobivenih na svim mjerenim varijablama (9.3).

1.5 Status i primjena prethodno objavljene materije

Glavnina rezultata prikazanih u disertaciji proizvod je specifičnih analiza koje ranije nisu provedene na podacima prikupljenim u sklopu istraživanja "Odnos građana prema članstvu Republike Hrvatske u Europskoj uniji" niti su drugdje prezentirani. Nalazi tog istraživanja dobiveni uobičajenijim multivarijantnim analitičkim postupcima (usto i uz ponešto drugačiji "tretman" za ovu studiju relevantnih mjernih instrumenata) dosad su predstavljeni tek na nekoliko znanstvenih i stručnih skupova te u knjizi *EU +?–: Odnos građana Hrvatske prema pridruživanju Republike Hrvatske Europskoj uniji*, objavljenoj u kolaboraciji autora projektnog istraživanja (Čulig i sur., 2007)⁴. Budući da je pojedinim dijelovima navedene publikacije i ove disertacije zadaća bila prenijeti sličnu ili identičnu informaciju, određen broj dionica dvaju tekstova neminovno je sadržajno blizak.

Riječ je o trećoj cjelini tekućeg, uvodnog, poglavlja (1.3), u kojoj se navode okolnosti nastanka i izvorna svrha provođenja istraživanja. Dio drugog poglavlja, koji donosi prikaz važnijih momenata u postupku institucionalnog zbližavanja Hrvatske i Europske unije (2.2) donekle je podudaran analognom dijelu u Čulig i sur., 2007, pri čemu je njegov sadržaj *bitno* dopunjen i, dakako, ažuriran. U trećem poglavlju, posvećenom osnovnim konceptima i pristupima u analizama eurodispozicija građana, uključujući prikaz užih (nacionalnih) i širih (istočnoeuropskih) lokalnih specifičnosti, *mjestimično* su prisutni segmenti korespondentni onima objavljenim u publikaciji iz 2007. Cjelokupno poglavlje je, međutim, i u tom slučaju *temeljito* prošireno, respecificirano i upotpunjeno spoznajama iz recentne literature. Dijelovi petog, metodološkog, poglavlja, koji prikazuju sadržaj korištenog anketnog upitnika (5.1), opis procedura pretestiranja anketnih instrumenata (5.2), opis provedbe terenskog dijela glavnog istraživanja (5.3) te osvrt na društveno-politički kontekst prisutan u Hrvatskoj u vrijeme provođenja istraživanja (5.4), također su u sličnom obliku već publicirani u Čulig i sur., 2007. Naposljetku, uvodni segmenti središnjeg dijela disertacije, u kojem se navode i raspravljaju rezultati analiza, donose poneke već predstavljene i opisane rezultate uglavnom deskriptivnih analiza manjeg dijela mjernih instrumenata (6.1).

Uz izuzetak prenošenja izvještaja o provedbi anketnog istraživanja u podudarnom obliku (5.3), što se na tom mjestu jasno i konstatira, u svim navedenim segmentima

⁴ Dio tih rezultata prezentiran je, dakako, i u sklopu internog istraživačkog izvještaja koji je istraživački tim podnio nositelju projekta.

disertacije u pravilu je riječ o mjestimičnom parafraziranju materije objavljene u Čulig i sur., 2007. Preostali, mnogostruko obimniji, dio sadržaja tih cjelina proizveden je u cijelosti za potrebe ove disertacije. **Autor disertacije ujedno jamči da je osobno autor svih elemenata kolaboracijske publikacije iz 2007. koje je na opisani način u ovoj disertaciji koristio.**

2. INTEGRACIJA EUROPE I EUROINTEGRACIJA HRVATSKE

Ovo poglavlje naznačuje korijene i pozadinu institucionalnog razvoja Europske unije te sažeto prikazuje ključne momente eurointegracijskog procesa. Drugi dio donosi kronologiju dosadašnjeg tijeka institucionalnog približavanja Republike Hrvatske članstvu u Europskoj uniji i skicu okolnosti koje su bitno odredile tijek i dinamiku tog procesa.

2.1 Kratki historijat razvoja Europske unije

Pojam europskih integracija (ili eurointegracija) može poslužiti kao označitelj političkih, pravnih i ekonomskih procesa vezanih uz legitimitet i djelokrug mnoštva organizacija utemeljenih u drugoj polovini XX stoljeća (Beck i Grande, 2006). Kada je riječ o pravnoj sferi i pitanjima jačanja demokracije i zaštite ljudskih prava, nezaobilazno je Vijeće Europe, osnovano 1949., a koje danas u članstvu okuplja sve europske zemlje (uključujući Rusku Federaciju, Republiku Tursku i kavkaske države) osim Republike Bjelorusije (trenutno u statusu kandidata) i Države Vatikanskog Grada (trenutno u statusu promatrača). S ciljem osiguranja sigurnosti i stabilnosti u Europi u kontekstu međublokovske konfrontacije 1975. osnovan je današnji OEES, koji okuplja sve europske države i veći broj zemalja sjeverne hemisfere s drugih kontinenata⁵. Multinacionalne organizacije utemeljene s primarnim ciljem ekonomske suradnje i integracije više su regionalnog nego paneuropskog karaktera (npr., BAFTA, CEFTA, EFTA, Benelux, BSEC), a određenim programima i sporazumima obuhvaćena su područja obrazovanja (Erazmus program, EHEA), zdravstva (projekt SOS), slobodnog prekograničnog kretanja (npr., Schengenski sporazum, *Nordic Travel Area*), istraživanja svemira (ESA) i mnoga druga. Dakako, vojno-obrambena suradnja najviši izraz ostvaruje u NATO savezu, u odnosu na koji se često rabi termin euroatlanskih integracija.

Opravdano ili ne, pojam eurointegracija dominantno se, međutim, koristi kao sinonim ekspanzije današnje Europske unije (Grubiša, 2005a; Pelinka, 2009; Diez i Wiener, 2009), bilo da je u pitanju proces unutrašnje integracije, *deepening* (institucionalno uslozljavanje EU i porast ovlasti Unijinih institucija nasuprot ovlasti

⁵ Kao godina osnutka ove asocijacije uzima se usvajanje Završnog akta o osnivanju Konferencije o europskoj sigurnosti i suradnji (KESS) iz Helsinkija. Sama konferencija održana je 1973., a njeni začeci vežu se uz razgovore održane godinu dana ranije u finskoj Dipoli. KESS prerasta u OEES 1994. na Sastanku u Budimpešti (Tatalović i Bilandžić, 2005).

nacionalnih institucija) ili one vanjske, *widening* (proširenje Unije na nove zemlje članice)⁶. Upotreba termina 'europskih integracija' u ovom se radu naslanja na tu praksu. EU ipak predstavlja dosad najradikalniji vid dobrovoljne integracije europskih država (Pfetsch, 1998; Fligstein i sur., 2012; Marks, 2012), pretpostavlja harmonizaciju najšireg spektra elemenata političkog i društvenog života involviranih zemalja te u nekim slučajevima dokida članstvo u prethodno navedenim organizacijama i programima ili ga pak vlastitim članstvom ostvaruje, odnosno uvjetuje.

Korijeni europskih integracija s barem djelomičnim ostvarenjem u projektu današnje Europske unije nerijetko se smještaju u antički svijet i prva velika transeuropska carstva, a kontinuitet pronalazi u državno-pravnim tvorevinama poput Svetog rimskog carstva Karla Velikog, Napoleonovog Prvog Francuskog Carstva, Austrijskog Carstva pod kancelarom Klemensom von Metternichom, pa u stanovitom smislu čak i Trećeg Reicha (Menéndez-Alarcón, 1995; Pagden, 2002; Vukadinović i Čehulić, 2005; Beck i Grande, 2006; Goldstein, 2007; Sergejev, 2007a; Pelinka, 2009; Altaras Penda, 2010; Marks, 2012; Milardović, 2012). Brojna su i promišljanja o idejnim počelima europskih integracija u stvaralaštvu mislilaca-vizionara kao što su Pierre Dubois, Immanuel Kant, Jean Jacques Rousseau, Jeremy Bentham, Claude Henri de Saint-Simon i Victor Hugo (Pagden, 2002; Vukadinović i Čehulić, 2005; Matić, 2005; Rudolf i Vrdoljak, 2005; Habermas, 2008).

Međutim, o "opipljivom" začetku projekta koji je rezultirao suvremenom Europskom unijom ne može se govoriti prije osnivanja "triju europskih zajednica" tijekom pedesetih godina XX stoljeća (Europske zajednice za ugljen i čelik, Europske zajednice za atomsku energiju i Europske ekonomske zajednice), pri čemu se "očevima-osnivačima" smatraju demokršćanski političari Robert Schuman, Jean Monnet, Konrad Adenauer i Alcide De Gasperi (Grubiša, 2005a, Habermas, 2008; Milardović, 2012). Uz zagovor SAD-a, neposredni poticaj njihovom utemeljenju dala je akutnost hladnoratovskog konflikta u prvim poslijeratnim godinama (Wallerstein, 2001; Vukadinović i Čehulić, 2005) te potreba da se onemogućí nesrazmjerno jačanje velikih nacionalnih ekonomija do razine dostatne da (iznova) ugrozi ostale zemlje Europe (Altaras Penda, 2010; Guibernau, 2011a). Uopćeno se može reći kako su dugo vremena europske zajednice primarno bile usmjerene na ekonomski oporavak te razvitak i održavanje funkcionalnog zajedničkog

⁶ U terminološkom smislu potencijalno sporna nije samo upotreba *europskih integracija*, nego i samog pojma *integracija*. Razlog je podudaran – izostanak jednoznačne upotrebe termina i razmjeri njegove "eksploatacije". Sociološki fundiranu raspravu o problemima u definiranju i upotrebi tog pojma, o njegovim sastavnicama, mogućem opsegu značenja i historijatu korištenja nudi Ognjen Čaldarović (2007).

tržišta, dok su pitanja promocije uspostave i razvoja pravne države, demokracije i zaštite ljudskih prava bila okupljena u nadležnostima Vijeća Europa (Božić, 2007).

Premda su na ekonomskom planu rezultati eurointegracija impresivni (ukinute su carine između država-članica, stvoreno je jedinstveno unutarnje tržište, omogućen je slobodan protok ljudi, a broj članica se udvostručio), tek se nekoliko desetljeća nakon začetka, a posebno s osnivanjem Europske unije, u pravom smislu riječi može govoriti o uspostavi supranacionalne institucije koja sve dublje zadire u široki spektar nadležnosti nacionalnih institucija zemalja-članica (Rudolf i Vrdoljak, 2005; Bilandžić, 2012)⁷. Evoluciju od ekonomske prema političkoj zajednici prate intenzivna nastojanja na uspostavi europskog državljanstva, uvođenju zajedničke vanjske i sigurnosne politike, koordiniranju unutarnje sigurnosti i ustroju nadnacionalnih mehanizama zaštite ljudskih i građanskih prava i sloboda, kao i socijalnih pitanja. Preuzimanjem brojnih ovlasti tradicionalno vezanih uz državu i redefiniranjem procesa političkog upravljanja, Europska unija tako postaje hibridna politička tvorevina *sui generis*, sustav višerazinskog upravljanja fleksibilne organizacijske strukture, fluidnih ovlasti i promjenjivog ustroja koji posjeduje brojna obilježja države, federacije i konfederacije, a da to nije, barem zasad (Grubiša, 2005a; 2011; McLaren, 2006; Wagner, 2008; Pelinka, 2009; 2011; Guibernau, 2011a; 2011b; Bilandžić, 2012).

U nastavku su ključni momenti institucionalnog razvoja i širenja današnje Europske unije prikazani u kronološkom obliku⁸. Detaljniji prikaz (evolucije) ustroja današnje Europske unije i opis temeljnih sedam institucija EU (redom navođenja u Mastroškom ugovoru: Europski parlament, Europsko vijeće, Vijeće Europske unije, Europska komisija, Sud pravde Europske unije, Europska središnja banka i Revizorski sud) za disertaciju u užem smislu nisu relevantni, pa su iz ovog pregleda izostavljeni.

⁷ Zamah izraženijim procesima unutrašnje integracije s kraja 1980-ih i početka 1990-ih godina dale su i neke međusobno povezane izvanjske okolnosti, od kojih valja izdvojiti kretanja koja su rezultirala rasformiranjem vojno-političkog i gospodarskog saveza zemalja tzv. Istočnog bloka (Varšavski savez i Savjet za uzajamnu ekonomsku pomoć), posljedičnog redefiniranja odnosa (Zapadne) Europe i SAD-a, jasne perspektive širenja Europske zajednice, odnosno Unije, na Istok te njemačko ujedinjenje (Vukadinović i Čehulić, 2005).

⁸ Slični prikazi vremenskog slijeda mogu se pronaći gotovo u svakoj obimnijoj tematski povezanoj studiji te na internetskim stranicama brojnih europskih i nacionalnih institucija povezanih s eurointegracijskim procesima. Kronologije i šira razmatranja na kojima se temelji prikaz iz ovog rada nalaze se u Vukadinović i Čehulić, 2005, Rudolf i Vrdoljak, 2005, Grubiša, 2005a, 2005b i 2010a, Fontaine, 2006, Altaras Penda, 2010, Bilandžić, 2012, Tišma i sur., 2012 te na internetskim stranicama Delegacije Europske unije u Republici Hrvatskoj (<http://www.delhrv.ec.europa.eu/?lang=hr&content=101>).

- 1950. (9. svibnja) francuski ministar vanjskih poslova Robert Schuman iznosi prijedlog za osnivanje Europske zajednice za ugljen i čelik (EZUČ).
- 1951. (18. travnja) Belgija, Francuska, Italija, Luksemburg, Nizozemska i Zapadna Njemačka potpisuju u Parizu Ugovor o uspostavi EZUČ-a (Pariški ugovor), koji stupa na snagu 23. srpnja 1952.
- 1951. (20. rujna) Robert Schuman iznosi prijedlog za osnivanje Europske političke zajednice, kojeg skupština EZUČ-a prihvaća i prosljeđuje na prihvaćanje nacionalnim vladama. 30. kolovoza 1954. francuski parlament odbacuje mogućnost stvaranja takve zajednice (kao i Europskog obrambenog saveza), čime projekt propada.
- 1955. na konferenciji u talijanskoj Messini ministri vanjskih poslova šest članica EZUČ-a dogovorili su integraciju na svim područjima gospodarskog života.
- 1957. (25. ožujka) potpisani su Rimski ugovori kojima je definirano stvaranje Europske ekonomske zajednice (EEZ) i Europske zajednice za atomsku energiju (EZAE).
- 1958. (1. siječnja) sporazumi iz Rimskih ugovora stupaju na snagu, čime se osnivaju EEZ i EZAE (potonja "zajednica" i danas pravno egzistira zasebno od Europske unije, a EEZ je stopljena s EU 2002.).
- 1965. (8. travnja) u Bruselu se potpisuje Ugovor o sjedinjenju, kojim Komisija i Vijeće EEZ-a preuzimaju nadležnosti Komisije i Vijeća EZAE-a te Visoke ovlasti i Vijeća EZUČ-a. Premda EZUČ i EZAE zadržavaju pravnu osobnost, tri Zajednice skupno se nazivaju Europskim zajednicama (EZ). Ugovor stupa na snagu 1. srpnja 1967. i smatra se istinskim začetkom današnje Europske unije.
- 1968. (1. srpnja) uspostavljena je bescarinska zona unutar granica zemalja-članica EZ te je uvedena zajednička carinska tarifa za treće zemlje.
- 1973. EZ u članstvo prima Dansku, Irsku i Veliku Britaniju, što predstavlja prvi val proširenja.
- 1979. održani su prvi neposredni izbori za Europski parlament.
- 1981. EZ u članstvo prima Grčku (drugi val proširenja).
- 1985. (14. srpnja) potpisuje se Schengenski sporazum, kojim pet od tadašnjih 10 članica EZ-a (Belgija, Francuska, Luksemburg, Nizozemska i Zapadna Njemačka) uspostavljaju bezgraničnu zonu.

- 1986. (17. i 24. veljače) u Luksemburgu i Den Haagu potpisan je Jedinostveni europski akt, koji predstavlja prvu značajniju reviziju Rimskih ugovora. Njime se utvrđuje uvođenje jedinstvenog tržišta (1. siječnja 1993.) i uvodi pojam isključive kompetencije, čime je ograničeno samostalno djelovanje članica u nizu pitanja vezanih uz gospodarsku i monetarnu politiku, društvenu koheziju, znanstvena i tehnološka istraživanja i politiku okoliša. Akt je stupio na snagu 1. srpnja 1987.
- 1986. EZ u članstvo prima Portugal i Španjolsku (treći val proširenja).
- 1992. (7. veljače) potpisuje se Ugovor iz Maastrichta (poznat i kao Ugovor o Europskoj uniji), čime je formalno realizirana Europska unija. Njime se predviđa stvaranje monetarne unije (do 1999.), utvrđivanje zajedničke politike u područjima vanjske i sigurnosne politike i unutarnje sigurnosti te uspostavljanje europskog državljanstva. Ugovor stupa na snagu 1. studenog 1993. Amandmani na Ugovor dosad su donošeni Ugovorima iz Amsterdama, Nice i Lisabona (vidjeti niže).
- 1995. EU u članstvo prima Austriju, Finsku i Švedsku (četvrt val proširenja).
- 1997. (2. listopada) potpisan je Ugovor iz Amsterdama, kojim je izražena privrženost Europske Unije ljudskim pravima. Odredbe iz Ugovora značajan naglasak stavljaju na mehanizme zaštite ljudskih prava u svim aspektima, na smanjenje kroničnog demokratskog deficita u institucionalnom ustroju EU povećanjem ovlasti Europskog parlamenta te se udaraju temelji uspostave zajedničke vanjske i obrambene politike. Ugovor na snagu stupa 1. svibnja 1999.
- 1999. (1. siječnja) uvodi se jedinstvena europska valuta, euro, koja se isprva koristi u 14 zemalja-članica Europske unije. Euro se kao zakonsko sredstvo plaćanja u opticaj pušta 1. siječnja 2002.
- 2001. (26. veljače) potpisan je Ugovor iz Nice, kojim se, između ostalog, uređuje unutarnje ustrojstvo Europske unije u sklopu institucionalnih priprema za veliko proširenje koje će uslijediti 2004. Istaknuta su i nastojanja da se stvori europski Ustav. Ugovor stupa na snagu 1. veljače 2003. (odgodu je uzrokovalo prvotno odbacivanje ugovora na referendumu održanom u Irskoj).
- 2002. prestaju važiti odredbe Pariškog ugovora iz 1951., čime prestaje postojati i EZUČ (svi su resursi, nadležnosti i aktivnosti te zajednice prenesene na EU).
- 2004. EU u članstvo prima Cipar, Češku, Estoniju, Latviju, Litvu, Mađarsku, Maltu, Poljsku, Slovačku i Sloveniju (peti val proširenja).

- 2004. (29. listopada) u Rimu je potpisan Ugovor o Ustavu Europe s namjerom da se donese Ustav Europske unije, koji bi zamijenio sve prethodne Ugovore o EU i snažno potakao daljnju političku, gospodarsku i društvenu homogenizaciju država-članica. Njime bi EU u još većoj mjeri utjelovila temeljne attribute državnosti: teritorij, parlament, vladu i predsjednika vlade, ministra vanjskih poslova, zajedničku vanjsku i sigurnosnu politiku, sudske institucije i pravni sustav (Ustav i povezane pravne akte), državljanstvo, jedinstveno tržište i valutu, himnu i zastavu. Ustavom politički sustav EU ne bi bio radikalno reformiran, ali bi se njegovim odredbama smanjio demokratski deficit političkih institucija EU, povećala uloga Europskog parlamenta, omogućila izravna inicijativa građana EU i povećala odgovornost političkih institucija i aktera. Ugovor je na snagu trebao stupiti 1. studenog 2006.
- 2005. u zemljama-članicama EU Ugovor o Ustavu prolazi postupak ratifikacije. Međutim, sredinom godine građani Francuske i Nizozemske odbacili su predloženi tekst Ustava na referendumu, što je označilo kraj ratifikacijskog postupka (dotad uspješno obavljenog u 18 od 25 zemalja-članica) i odustajanje od Ustava u zamišljenom obliku.
- 2007. EU u članstvo prima Bugarsku i Rumunjsku (šesti val proširenja⁹).
- 2007. (13. prosinca) potpisuje se Lisabonski ugovor, osmišljen kao nadomjestak za propali Ugovor o Ustavu, koji sadrži brojne elemente izvorno navedene u nacrtu Ustava. Ugovorom je definirana i podjela ovlasti između EU-a i zemalja-članica, pri čemu se nadležnosti Unije dijele na tri razine: isključive ovlasti, podijeljene ovlasti i ovlasti podupiranja, koordinacije i nadopunjavanja¹⁰. Za Hrvatsku i druge

⁹ Ulazak Bugarske i Rumunjske u Europsku uniju ponekad se definira kao zasebni, šesti, krug proširenja, a mjestimično kao dovršetak petog vala iz 2004., u sklopu kojeg su te dvije zemlje izvorno trebale biti primljene u članstvo.

¹⁰ "U isključive ovlasti ubrajaju se: monetarna politika (za države koje su usvojile euro), zajednička trgovinska politika, carinska unija te zaštita morskih bioloških resursa u sklopu zajedničke politike ribarstva. Među ovlasti koje Unija dijeli s državama članicama ubrajaju se: unutarnje tržište, prostor slobode, sigurnosti i pravde, poljoprivredna politika, politika ribarstva (osim zaštite morskih bioloških resursa), promet i transeuropske mreže, energetika, socijalna politika (aspekti definirani ugovorima), ekonomska, socijalna i teritorijalna kohezija, zaštita okoliša, zaštita potrošača, zajednička sigurnost u području zdravstva (aspekti definirani ugovorima). Ovlastima podupiranja, koordinacije i nadopunjavanja pripadaju: industrija, zaštita i poboljšanje ljudskog zdravlja, obrazovanje, stručno usavršavanje, mladi i sport, kultura, turizam, civilna zaštita te administrativna suradnja" (Tišma i sur., 2012:24).

zemlje koje aspiriraju na članstvo u Europskoj uniji bitno je da se Ugovorom omogućuje daljnje proširenje EU, koje je Ugovorom iz Nice bilo ograničeno na 27 zemalja-članica (posljednja su dva mjesta bila popunjena u sklopu šestog vala proširenja).

- 2009. (1. prosinca) Lisabonski ugovor stupa na snagu oko godinu dana nakon predviđenog datuma zbog ponovnog irskog odbijanja njegovog prihvaćanja na prvom referendumu.
- 2012. Europska unija se (početkom godine) sastoji od 27 zemalja-članica, a još je devet država, mahom s tkzv. Zapadnog Balkana, u nekom od oblika formalnog odnosa s EU koji implicira buduće članstvo¹¹. Potencijalni kandidati koji još nisu podnijeli zahtjev za članstvo su Bosna i Hercegovina i Kosovo. Zahtjev za članstvo predala je Albanija, ali status kandidata još nije stekla. Od pet zemalja koje se u tom statusu nalaze, Crna Gora, Makedonija i Srbija još nisu započeli pristupne pregovore, dok su Island i Turska trenutno u procesu pregovaranja. Hrvatska se nalazi u statusu zemlje-pristupnice, nakon što je zaključila pregovore (30. lipnja 2011.) i potpisala Ugovor o pristupanju EU (9. prosinca 2011.). Stupanje Republike Hrvatske u punopravno članstvo Europske unije (sedmi "val" proširenja) očekuje se 1. srpnja 2013.

Teško je prognozirati hoće li ažuriranje eurointegracijske kronologije u studijama koje će se publicirati za desetak godina ukazivati na to da je Europska unija pošla putem još jače integracije, pa i održavotvorenja, za što je bilo naznaka eksplicitno i implicitno sadržanih u nacrtu Ustava Unije (Rudolf i Vrdoljak, 2005; Grubiša, 2005b; 2010a; 2011), ali i institucionalnim rješenjima koja su uslijedila (Burgess, 2009; Pelinka, 2011), ili će razvoj događaja odražavati integracijsku stagnaciju, a možda i neke dezintegracijske momente (Taylor, 2008). Nakon što je Europska unija ratifikacijom Lisabonskog ugovora relativno uspješno "prebrodila" posljednju veću političko-institucionalnu krizu potaknutu

¹¹ U načelu, Ugovor o Europskoj uniji iz 1992. predviđa da zahtjev za članstvo može podnijeti svaka europska zemlja koja poštuje principe slobode, demokracije, vladavine zakona, zaštite ljudskih prava i temeljnih sloboda te je spremna i sposobna implementirati cjelokupnu pravnu stečevinu Europske unije (European Commission, 2011b). Granice Europske unije nisu, dakle, određene samo zemljopisnom pripadnošću, već demokratskim standardima političkog uređenja i europskim identitetom utemeljenom na univerzalnim vrijednostima ljudskih i građanskih prava i sloboda (Grubiša, 2005a; Potočnik, 2005). Više u cjelinu 2.2.2.

francuskim i nizozemskim referendumom o europskom Ustavu (Grubiša, 2010a; Buzek, 2011), trenutni su odnosi među članicama Unije i prioriteti njenih najvažnijih institucija akutno obilježeni krizom u eurozoni. Ta kriza možda i jest refleks (netom okončane?) globalne recesije, ali je još više odraz dugogodišnjih ekonomskih politika koje su kulminirale previsokim javnim dugom ili proračunskim deficitom kod pojedinih članica eurozone (Španjolske, Irske, Portugala i poglavito Italije i Grčke), koje EU nije uspjela spriječiti (a dijelom na vrijeme ni detektirati) u okviru Pakta o stabilnosti i rastu ili drugih mehanizama zaštite eurozone.

Neke od najistaknutijih političkih figura unutar Unije, poput predsjednika Europske komisije José Manuel Barrosa, njemačke kancelarke Angele Merkel i francuskog predsjednika Nicolasa Sarkozyja, otvoreno su i opetovano na konferencijama za tisak u tom kontekstu izjavljivale kako se Europska unija našla u najtežoj krizi od svog začetka, a Europa od II svjetskog rata (npr., Stipić, 2010; Palokaj, 2011a). Osniva se i u kratkom roku povećava Europski fond za financijsku stabilnost, popularno zvani *Euro bailout fund*, najavljuju se reforme institucionalnog okvira koje bi omogućile izlazak zemalja iz članstva u eurozoni, zagovara jačanje kontrole nad financijskim sektorima zemalja-članica (što pretpostavlja i izmjene Lisabonskog ugovora), zatim raspravlja o Europi "dviju brzina", pa čak i o uspostavi "franko-njemačke" unije u sklopu drugačije ustrojene Europske unije¹² (Bickerton, 2011; Buti, 2011; Konrad i Zschäpitz, 2011; Kostanjšak, 2011; Palokaj, 2011b).

Uzevši to u obzir, nije, dakako, posve isključeno da sredinom 2013. zajednica država kojoj bi se Republika Hrvatska pridružila više jednostavno neće postojati, barem u obliku nalik današnjem, no spektakularne izjave političkih čelnika o stanju Europske unije čine se kao alarmantni poziv na odgovornost prije nego konstatacija onoga što neminovno slijedi. Jean Monnet, jedan od "očeva-utemeljitelja" projekta europske integracije, u svojim

¹² *Summit* u Brüsselu od 8.-9. prosinca 2011., isti onaj na kojim je s Republikom Hrvatskom potpisan Ugovor o pristupanju, prozvan je najvažnijim od osnutka Europske unije, a Nicolas Sarkozy izjavio je prije njegova održavanja da je nužno postići dogovor o budućnosti eurozone jer se EU nikad nije nalazila bliže raspadanju (Muhar, 2011). Umjesto planirane i najavljivane promjene Ugovora i osnivanja fiskalne unije, što je blokirala Velika Britanija, postignut je međuvladin sporazum, fiskalni pakt, između svih 17 članica monetarne unije i ostalih članica bez Češke i Velike Britanije (Klepo 2011). Njime je dogovorena zajednička porezna i proračunska politika i stroži nadzor EU nad nacionalnim budžetskim deficitom i financijskim sektorima općenito (Tišma i sur., 2012). Sporazum je potpisan u ožujku 2012. te se trenutno nalazi u postupku ratifikacije u zemljama-članicama (Krasnec, 2012).

je memoarima 1976. zapisao slavnu rečenicu: "Europu će iskovati krize i ona će biti zbroj rješenja iznađenih za te krize" (citirano prema Webber, 2011:2). Definiran kroz uspostavu Europskih zajednica i potom Europske unije, eurointegracijski je projekt tijekom cjelokupnog postojanja prolazio kroz razdoblja obilježena dinamičnim razvojem, zastojsima i naoko nepremostivim preprekama (Vukadinović i Čehulić, 2005; Taylor, 2008; Pelinka, 2011), koje bi naposljetku ipak rezultirale produblјivanjem integracijskog dosega (Fligstein i sur., 2012)¹³.

¹³ Anđelko Milardović (2012) razmatra četiri scenarija srednjoročne budućnosti Europske unije uzimajući u obzir s jedne strane promišljanja o (scenarijima) budućnosti Unije Ulricha Becka i Edgara Grandea (2006) te Jürgena Habermasa (2008), a s druge trenutnu krizu u eurozoni i popratna političko-institucionalna trvenja. Prvi scenarij ("čvrsta brana") predviđa kontrolu situacije uvođenjem snažnih mehanizama fiskalnog nadzora i stabilizacije, koji podrazumijevaju i isključivanje nediscipliniranih zemalja-članica iz eurozone, da bi po okončanju krize konsolidacija EU otvorila mogućnosti dublje političke integracije. Scenarij "federalizacije" dublju integraciju ne vidi tek kao budućnost uvjetovanu povoljnim ishodom krize, već upravo kao odgovor na krizu i sredstvo njenog ovladavanja, bez obzira na opasnosti eskalacije anti-EU sentimenata kod elita i javnosti dijela zemalja-članica i daljnje destabilizacije Unije. Scenarij "*Titanic*" započinje potencijalnim neuspjehom scenarija "čvrsta brana", kojeg bi vjerojatnijim učinilo produblјivanje *globalne* financije krize. Zemlje-članice potresaju socijalni nemiri, nestaje povjerenje u institucije EU, drastično pada podrška EU-projektu kao takvom, raste animozitet prema drugim europskim kulturama i nacijama. Konačni je rezultat (u najgorem slučaju) disolucija EU ili (u najboljem) četvrti scenarij – "renacionalizacija Europske unije". U tom slučaju jača moć nacionalnih država i unutareuropskih savezništava na liniji starih konflikata, a kozmopolitski potencijal EU i njena uloga u svijeta bitno se smanjuju. Projekt Europske unije doživljava regresiju prema okviru labavog međuvladinog udruženja primarno usmjerenog na održavanje funkcionalnog zajedničkog tržišta.

2.2 Institucionalno približavanje Hrvatske članstvu u Europskoj uniji

Pripadnost Hrvatske "europskom civilizacijskom krugu" česta je poruka koju se već godinama može čuti s domaćih političkih govornica kada napore i žrtve tranzicije prema članstvu u Europskoj uniji treba predstaviti kao "povratak u Europu" kojeg će članstvo u Uniji konačno verificirati (Miošić-Lisjak, 2006; Blanuša i Šiber, 2007; Rodin, 2007; Skoko, 2007; Sekulić i Šporer, 2008; Jović, 2011)¹⁴. Takvi argumenti ne predstavljaju nužno povijesnu fabrikaciju, bez obzira na motive na kojima njihova upotreba u tom kontekstu počiva. Teritoriji koje nastanjuju današnji europski etnosi i nacije stoljećima su bivali ispremreženi vremenski fluidnim državnim tvorevinama i savezima koji su pridonijeli interakciji i "globaliziranju" lokalnih kulturnih obrazaca. Procesi što su se odvijali na povijesnim i geografskim područjima koja sačinjavaju teritorij RH u tome nisu iznimka (Pocock, 2002; Brandt, 2007; Sergejev, 2007b; Suić, 2007). Ako se korijeni današnje integracije Europe mogu pronaći u dva tisućljeća državnih i misaonih projekata, slično se može reći i za korijene današnje eurointegracije Hrvatske.

Razmotrimo li suvremene eurointegracijske procese u širem smislu, Republika Hrvatska uspješno je okončala mnoge od njih bitno prije stjecanja uvjeta za članstvo u Europskoj uniji, pa i prije ostvarivanja statusa zemlje-kandidatkinje. Primjerice, članstvo u OESS-u osigurano je već sredinom 1992., a u Vijeću Europe potkraj 1996. Članica EHEA-e (potpisnica Bolonjske deklaracije) Hrvatska je postala 2001., CEFTA-e 2003., Mediteranske unije 2008., NATO saveza i Erasmus projekta 2009¹⁵. Međutim, primanje u članstvo EU, kao kruna Hrvatskog eurointegracijskog puta, može se najranije očekivati više od dvadeset godina nakon uspostave prvih institucionalnih odnosa s Unijom, odnosno gotovo petnaest godina nakon intenziviranja (pred)pristupnih procesa¹⁶.

¹⁴ I analiza diskursa medijskih tekstova objavljenih u Hrvatskoj između 1997. i 2005. pokazuje upravo da se pojam *Europa* uglavnom koristi kao sinonim za EU, a eurointegracije kao emotivna metafora individualnog i kolektivnog puta i povratka (europskoj) obitelji (Šarić, 2005).

¹⁵ Podaci o vremenu pristupanja RH pojedinim organizacijama i projektima prikupljeni su na internetskim stranicama Ministarstva vanjskih i europskih poslova (<http://www.mvep.hr/MVP.asp?pcpid=1123>).

¹⁶ Strategije kojima se Vijeće Europe i EU rukovode prilikom primanja novih zemalja u članstvo opozitne su (Božić, 2007). Vijeće Europe zahtijeva ispunjavanje minimuma standarda, kako bi se samim članstvom u organizaciji utjecalo na ubrzavanje promjena u sferama zaštite ljudskih prava i jačanja demokracije. Europske unija, s druge strane, članstvo uvjetuje razmjerno visokom početnom razinom funkcionalnosti političkih, pravnih i ekonomskih institucija zemlje te usvajanjem cjelokupnog pravnog naslijeđa Unije. Uz to, sa svakim valom proširenja na ostvarivanju tih preduvjeta sve se striktnije insistira. O tome više u nastavku.

2.2.1 Od međunarodnog priznanja do kandidature za članstvo u EU

Prvi moment u formalnom odnosu Republike Hrvatske i današnje Europske unije zbio se 15. siječnja 1992. s međunarodnim priznanjem nezavisnosti RH (Sošić, 2007)¹⁷. Poput većine drugih tranzicijskih zemalja, Hrvatska je i prije tog diplomatskog čina svoje vanjskopolitičke prioritete bila vezala uz Uniju i buduće članstvo u toj instituciji (Jović, 2011). Europska je strana, bez obzira na ratne okolnosti i izrazitu nestabilnost cijele regije, pokazala začudnu spremnost na suradnju. Od početka 1992. Hrvatska tako uživa povlastice u trgovinskoj razmjeni sa zemljama-članicama EU, a početkom 1995. uključena je u Phare program. Istovremeno su tekle pripreme za potpisivanje tadašnjeg Sporazuma o suradnji, koji je označavao temelj za otpočinjanje pristupnih pregovora.

Međutim, neposredno nakon vojno-redarstvene akcije Oluja, Europska unija obustavlja hrvatsko članstvo u predpristupnom programu, a financijska se i tehnička pomoć nužna za provođenje strukturnih reformi svodi na minimum. Neispunjavanje političkih kriterija za predaju zahtjeva za članstvo sljedećih će gotovo pet godina biti argument Europske unije protiv "odmrzavanja" postupka zblizavanja s Hrvatskom. Sama akcija Oluja možda je i bila povod suspenziji, no glavne razloge zbog kojih je *status quo* potrajao toliko dugo činili su kršenje prava nacionalnih manjina općenito i prava izbjeglih Srba specifično, zatim nepravilnosti u funkcioniranju pravne države (s naglaskom na procesuiranja ratnih zločina počinjenih s hrvatske strane), nedovoljna suradnja s Haškim sudom, pitanja slobode medija, ograničavanje rada i razvoja organizacija civilnog društva i tome slično (Roter i Bojinović, 2005; Novak, 2007).

Stvari su se s mrtve točke konačno pomakle na prijelazu desetljeća, zaslugom obiju strana. Prvo je Europska komisija sredinom 1999. predložila implementaciju Procesu stabilizacije i pridruživanja za Albaniju, Bosnu i Hercegovinu, Hrvatsku, Makedoniju i SR Jugoslaviju, a godinu dana kasnije predstavila je CARDS (program financijske i tehničke pomoći državama jugoistočne Europe za naredno šestogodišnje razdoblje). S druge strane, nova je hrvatska koalicijska vlast jasno pokazala spremnost da pokrene reforme koje će Hrvatsku približiti ispunjavanju uvjeta za otvaranje pristupnih pregovora. Razvoj događaja

¹⁷ Osim u tekstu istaknutih referenci, prikazana se "opća mjesta" vezana uz vremenski slijed te obilježja i pozadina hrvatskog eurointegracijskog puta iz cjelina 2.2.1-3 temelje na podacima iz Rudolf i Vrdoljak, 2005, Vukadinović i Čehulić, 2005, Brigljević i sur, 2010a te s internetskih stranica specijaliziranog portala Ministarstva vanjskih i europskih poslova (<http://www.eu-pregovori.hr>) i s odlično opremljenog portala EnterEurope zagrebačkog Instituta za međunarodne odnose (<http://www.entereurope.hr>).

u toj početnoj fazi kulminira Zagrebačkim *summitom* (studen 2000.) na kojem se sastaju šefovi država članica EU-a te država obuhvaćenih Procesom stabilizacije i pridruživanja. Tom je prilikom usvojena deklaracija kojom se predviđa daljnji razvoj političkih odnosa između zemalja jugoistočne Europe i Unije, a na marginama sastanka Hrvatska i EU započinju pregovore o Sporazumu o stabilizaciji i pridruživanju. Taj je dokument potpisan u Luksemburgu krajem listopada 2001., čime Republika Hrvatska postaje potencijalna kandidatkinja za članstvo u Europskoj uniji¹⁸.

Naredni je korak bilo podnošenje Zahtjeva za punopravno članstvo u EU u veljači 2003, neposredno prije čega Vlada donosi Nacionalni program Republike Hrvatske za pridruživanje Europskoj uniji (Vlada RH, 2003). Nešto više od godinu dana poslije toga Europska komisija objavljuje pozitivno Mišljenje o zahtjevu Hrvatske za članstvo u Uniji (*avis*), a ubrzo slijedi i dodjela statusa zemlje-kandidatkinje s definiranim početkom pristupnih pregovora za ožujak 2005. Uvjet za početak pregovora bila je potvrda pune suradnje Hrvatske s Haškim sudom, što se pokazalo presudnim, jer je negativan izvještaj haškog tužiteljstva početak pregovora odgodio do daljnjega. Ipak, pojačan angažman Vlade, potpomognut lobiranjem Austrije i nekih drugih zemalja-članica (Sošić, 2007), zaslužni su za to da se manje od šest mjeseci nakon odgode pregovori ipak otvore (početak listopada 2005.) na bilateralnoj konferenciji Hrvatske i Europske unije u Luksemburgu, i to u dramatičnim okolnostima započinjanja pregovora s Turskom.

2.2.2 Pregovori o članstvu u EU: stari i novi zahtjevi

U sklopu institucionalnih priprema za buduća proširenja Europske unije, a osobito za integriranje zemalja bivšeg istočnog bloka, Europsko je vijeće na sastanku u Kopenhagenu (lipanj 1993.) odredilo tri seta kriterija koje sve buduće zemlje-kandidatkinje moraju ispunjavati prije stupanja u punopravno članstvo Unije (tkzv. Kopenhaški kriteriji). Politički kriteriji podrazumijevaju stabilnost institucija, demokratski ustroj vlasti, vladavinu prava, poštivanje ljudskih i građanskih prava i prava manjina te prihvaćanje političkih ciljeva Unije. Gospodarski dio kriterija odnosi se na funkcionalno tržišno gospodarstvo i sposobnost nošenja s konkurentskim pritiscima i tržišnim zakonitostima koji "vladaju" na prostoru Europske unije. Naposljetku, pravni kriterij pretpostavlja

¹⁸ Sporazum na snagu stupa tek početkom 2005. zbog problema s njegovom ratifikacijom u parlamentima nekoliko zemalja-članica, ali ta činjenica nije usporila daljnji predpristupni proces (vidjeti sljedeći odlomak).

prihvatanje cjelokupne pravne stečevine Europske unije¹⁹. Dvije godine kasnije, na sastanku Europskog vijeća u Madridu, kriterijima je dodan i onaj administrativni, kojim se, uz čin formalnog prihvatanja pravne stečevine EU, osigurava i njeno uspješno usvajanje i inkorporiranje u nacionalno zakonodavstvo. Provedbu svih političkih, gospodarskih i pravnih reformi, dakle, mora pratiti i odgovarajuće administrativno ustrojstvo, odnosno stvaranje učinkovitog sustava državne uprave.

Kada započne, pregovarački se proces sastoji od analitičkog pregleda i ocjene usklađenosti zakonodavstva zemlje s pravnom stečevinom EU, a potom od otvaranja i zatvaranja pregovaračkih poglavlja. Analitički pregled, tkzv. *screening*, sam po sebi nije dio pregovora, već služi utvrđivanju postojeće razine usklađenosti s pravnom stečevinom EU u svakom od poglavlja unutar kojih će se kasnije voditi pregovori te davanju osnovnih smjernica za prilagodbu. Izvještaj o *screeningu* izdaje Europska komisija, Radna skupina za proširenje Vijeća ministara razmatra otvaranje pregovora, nakon čega zemlja-kandidatkinja izrađuje pregovaračko stajalište za poglavlja čije je otvaranje odobreno. Europska komisija i Radna skupina na kraju formuliraju Zajedničko stajalište EU za otvaranje poglavlja.

Pregovaračka se poglavlja privremeno zatvaraju nakon što je zemlja-kandidatkinja demonstrirala traženu razinu pripremljenosti u dotičnom pregovaračkom području i dogovorila prijelazne mjere koje prethode ponovnom otvaranju tih poglavlja. Pristupni se pregovori okončavaju zatvaranjem svih pregovaračkih poglavlja i potpisivanjem pristupnog ugovora. Nakon toga je s obje strane potrebno izvršiti niz administrativno-pravnih procedura (među ostalim, zemlje-pristupnice provode referendum o članstvu, a zemlje-članice u nacionalnim parlamentima ratificiraju pristupni ugovor), pa razdoblje koje slijedi nakon okončanja pregovora do početka članstva u pravilu traje više od godine dana. Konačno, zemlja-pristupnica u punopravno članstvo EU stupa na pristupnoj konferenciji.

¹⁹ Pravna stečevina (*acquis communautaire*) "skup je prava i obveza koji sve države članice obvezuje i povezuje u Europskoj uniji. Pravna stečevina EU-a nije samo pravo u užem smislu jer obuhvaća: sadržaj, načela i političke ciljeve osnivačkih ugovora, zakonodavstvo usvojeno na temelju osnivačkih ugovora te presude Suda Europske unije (prije Suda Europskih zajednica), deklaracije i rezolucije koje je Europska unija usvojila, mjere koje se odnose na zajedničku vanjsku i sigurnosnu politiku, mjere koje se odnose na pravosuđe i unutarnje poslove te međunarodne ugovore koje je sklopila Europska unija (prije Europska zajednica), kao i ugovore zaključene između država članica s trećim zemljama u području djelovanja Europske unije." (Brigljević i sur. 2010b:58). Pristupni pregovori nimalo ne zadiru u sadržaj *acquisa*, već su usmjereni na utvrđivanje načina i rokova njegove implementacije.

Republika Hrvatska i sve ostale zemlje koje se trenutno nalaze u statusu kandidatkinja za članstvo ili će to tek postati moraju, međutim, ispuniti veći broj uvjeta za pridruživanje Europskoj uniji u odnosu na zemlje koje su u članstvo ušle u sklopu posljednja dva kruga proširenja. Na formalnoj razini, do pooštavanja postojećih pristupnih uvjeta (uključujući veći broj pojedinačnih pregovaračkih poglavlja) i uvođenja novih mehanizama za praćenje provođenja reformi, došlo je zbog niza razloga, među kojima se ističu loša iskustava s preuranjenim primanjem Bugarske i Rumunjske u članstvo, zamor Europske unije golemim proširenjem iz 2004., ali i određeni unutarnji problemi (poput tada aktualne ustavne krize; npr., Božić, 2007; Novak, 2007). S druge strane, na provedbenoj razini, individualni prijem Republike Hrvatske u članstvo, u kombinaciji s činjenicom da se prethodnim osjetnim proširenjem smanjila sposobnost Europske unije za prihvaćanje novih članica, podrazumijeva da Unija sada ima više iskustva, kapaciteta i motiva za praćenje napretka zemalja-kandidatkinja (Boromisa, 2005).

"Stara novina" je sam Proces stabilizacije i pridruživanja, kojeg 1999. EU osmišljava za zemlje tkzv. Zapadnog Balkana. Proces predviđa gospodarsku, financijsku i humanitarnu pomoć, suradnju u područjima pravosuđa i unutarnjih poslova, uspostavu političkih odnosa, ali i posebne pristupne kriterije (regionalnu suradnju, zaštitu prava manjina, slobodu medija, reformu pravosuđa, učinkovitu pravnu državu, punu suradnju s Haškim sudom i slično) sadržane u Sporazumu o stabilizaciji i pridruživanju, a dodatne (pooštrene) u odnosu na uvjete iz proširenih Kopenhaških kriterija. Uz to, pravna je stečevina Unije u slučaju pregovora s Hrvatskom po prvi puta podijeljena u 35 poglavlja umjesto dotadašnjih 31. Posebno valja istaknuti da je prijašnje pregovaračko poglavlje "Pravosuđe i unutarnji poslovi" postroženo i razdvojeno u poglavlja 23. ("Pravosuđe i temeljna prava") i 24. ("Pravda, sloboda i sigurnost"), ključna u okviru političkih kriterija za članstvo. Kao novost, uvedena je i klauzula koja omogućuje suspenziju pregovora na neodređeno razdoblje u slučaju kontinuiranog kršenja načela demokracije i vladavine prava te nepoštivanja ljudskih prava i temeljnih sloboda (Novak, 2007). Također, svaka nova zemlja-članica po prirodi stvari mora preuzeti više sadržaja pravne stečevine EU, odnosno uskladiti zakonodavstvo s *acquisom* usvojenim i nakon 30. rujana 2003., što je bila implementacijska vremenska granica za zemlje obuhvaćene petim i šestim krugom proširenja²⁰.

²⁰ Dakako, postojeće zemlje-članice kontinuirano inkorporiraju nove sadržaje pravne stečevine Europske unije u nacionalne sustave te preuzimanje *acquisa* u pravilu ne mogu izbjeći, ali su za članice u odnosu na kandidatkinje mehanizmi nadzora njihove implementacije manje učinkoviti, a moguće sankcije za manjkavosti u provedbi blaže.

U slučaju pristupnih pregovora s Republikom Hrvatskom Europska je unija prvi puta primijenila još jedan formalno-implementacijski mehanizam, koji se može nazvati trećom generacijom uvjetovanih standarda za članstvo (Grubiša, 2010b)²¹. Riječ je o nizu mjerila (*benchmarks*), ukupno o 21 konkretnoj mjeri (vidjeti u Grubiša, 2010b:92), namijenjenih sprječavanju širenja (političke) korupcije u hrvatskom društvu²². Antikorupcijska strategija te razrada i implementacija konkretnih akcijskih planova namijenjenih jačanju kapaciteta društva za efikasnu borbu protiv korupcije postali su tako dio zahtjeva za prilagodbu standardima za članstvo, budući da je Hrvatska svrstana u skupinu zemalja visoke, systemske, korumpiranosti ukorijenjene u svim razinama političkog života, uključujući najviše ešalone vlasti. Uz opće antikorupcijsko mjerilo, uspostavu i provedbu antikorupcijske strategije, uz koju je bilo vezano otvaranje pregovora iz područja pravosuđa, Hrvatskoj su dodijeljena dodatna antikorupcijska mjerila pri otvaranju svakog od pregovaračkih poglavlja, a čije se ispunjavanje uzimalo u obzir pri zatvaranju pojedinih poglavlja, kao i samih pristupnih pregovora.

2.2.3 Skica tijeka hrvatskih pristupnih pregovora i njihov epilog

Unutar godine dana od početka pregovora Europska komisija obavila je *screening* za svih 35 pregovaračkih poglavlja, a izvještaji o tom procesu uglavnom su objavljeni krajem 2006. i tijekom 2007. (Izvješća o screeningu, 2007). Komisija je za 11 poglavlja ocijenila da se u pregovorima ne očekuju veće poteškoće, a za osam, odnosno 13, poglavlja predviđeni su znatniji, odnosno izraziti, naponi koje će valjati uložiti pri usvajanju i prilagodbi pravne stečevine EU. Stanje u području tek jednog poglavlja, "Okoliš", ocijenjeno je posve inkompatibilnim *acquisu*, što je uglavnom bio slučaj i s drugim zemljama iz petog i šestog vala proširenja (područja iz dvaju poglavlja, "Institucije" i "Ostala pitanja", ne odnose se na pravnu stečevinu, ne podliježu pregovorima u uobičajenom smislu te se obično otvaraju i zatvaraju istom prilikom, pred kraj pregovora).

²¹ Pri elaboraciji tog novog seta pristupnih principa, strukturalnih slabosti hrvatskog društva koji su njihovo nametanje uzrokovali i mjera kojima su hrvatske vlade te uvjete nastojale ispuniti, politolog Damir Grubiša u citiranom radu odredbe proširenih Kopenhaških kriterija implicira kao prvu generaciju uvjetovanih standarda, a zahtjeve sadržane u Sporazumu o stabilizaciji i pridruživanju kao drugu.

²² Europska unija korupciju definira kao "bilo kakvu zloporabu moći ili neregularnost u procesu donošenja odluka koja je počinjena radi nezakonitog dobitka ili je nastala kao rezultat nekog oblika poticaja" (Grubiša, 2010b:83).

Jedan od mehanizama kojim Unija prati ukupni napredak u ispunjavanju pristupnih kriterija, odnosno pomake u preuzimanju pravne stečevine i razvijanju sposobnosti za daljnje prilagodbe, godišnji je izvještaj Europske komisije o zemlji-kandidatkinji. U tim se dokumentima objavljuje ocjena napretka u svakom području/poglavljju, s isticanjem slabosti u provedbi reformi i preporuka za uspješno izvršenje preostalog posla. Tijekom pregovora, najviše se prigovora odnosilo na područja proizašla iz pravnih i administrativnih kriterija. Republici Hrvatskoj zamjerala se neučinkovitost pravosuđa i državne uprave, odnosno sporost odvijanja reformi u tim resorima, što je imalo izravan negativan utjecaj na područje zaštite ljudskih i građanskih prava, na pravnu nesigurnost i raširenost korupcije (European Commission, 2005; 2006; 2007; 2008; 2009; 2010; 2011a).

Kronološki, pregovaračka su se poglavlja otvarala razmjerno ravnomjernim ritmom od 2006. do 2010. Prvo je otvoreno jedno od najmanje "problematičnih" poglavlja, "Znanost i istraživanje", koje je istog dana (12. lipnja 2006.) privremeno i zatvoreno. Kao posljednja, sredinom 2010. otvorena su pak poglavlja "Vanjska, sigurnosna i obrambena politika", "Tržišno natjecanje" i "Pravosuđe i temeljna prava". Osim poglavlja "Znanost i istraživanje" te "Obrazovanje i kultura", koja su otvorena i zatvorena još 2006., te još pet poglavlja zatvorenih u 2008., završetak pregovora u većini područja ostvaren je tek između druge polovine 2009. i prve polovine 2011. Na trinaestom po redu sastanku Međuvladine konferencije o pristupanju Republike Hrvatske Europskoj uniji 30. lipnja 2011. u Brusellu zaključeni su pregovori u poglavljima "Tržišno natjecanje", "Pravosuđe i temeljna prava" i "Financijske i proračunske odredbe". Tako je zatvoreno svih 35 poglavlja te su formalno okončani pregovori za pristupanje Hrvatske Europskoj uniji. Poljski premijer Donald Tusk, kao čelnik zemlje-predsjedateljice EU, 17. rujna 2011. u Zagrebu je predsjednici hrvatske Vlade Jadranki Kosor predao nacrt Ugovora o pristupanju, kojeg su Hrvatska i EU potpisale 9. prosinca 2011. u Brusellu.

Naposljetku, 22. siječnja 2012. održan je referendum prilikom kojeg su hrvatski građani odlučivali žele li da Republika Hrvatska stupi u članstvo Europske unije ili ne. Ishod referenduma bio je obavezujuć, uvjet s hrvatske strane da Ugovor o pristupanju stupi na snagu i da otpočne njegova ratifikacija u zemljama-članicama (članak 87. Ustava propisuje raspisivanje takvog referenduma kada je u pitanju "neovisnost, jedinstvenost i opstojnost Republike Hrvatske" /Hrvatski sabor, 2010/). Za potvrdu članstva trebalo je prikupiti 50% i jedan afirmativan glas, neovisno o udjelu građana s pravom glasa koji se na referendum odazovu (ublažavanje kriterija omogućeno je posljednjom izmjenom Ustava, koju je Hrvatski sabor prihvatio 30. travnja 2010., a prije čega je za izglasavanje bila

potrebna natpolovična većina svih upisanih birača). Referendumu je na kraju pristupilo 43,51% hrvatskih državljana s pravom glasa te je za članstvo Hrvatske u Europskoj uniji glasala dvotrećinska većina građana, njih 66,27% (33,13% birača bilo je protiv, a nevažećih je listića bilo 0,6%; DIP, 2012)²³. U usporedbi sa zemljama čiji su građani dosad na referendumu glasali o ulasku u članstvo u EU, Hrvatska se time po potpori svrstala na začelje među postkomunističkim zemljama (s Estonijom i Latvijom, koje su zabilježile po 67% glasova za članstvo) te uz bok s Austrijom, Danskom i Velikom Britanijom, a nižu su potporu zabilježili Finska i Malta s 54% i Švedska s 52% (Zorić, 2006).

Pregovori za članstvo u Europskoj uniji u slučaju Republike Hrvatske tako su trajali rekordnih šest godina, a nakon njihovog okončanja još će dvije godine proći do projiciranog datuma ostvarenja članstva²⁴. Ti vremenski okviri nipošto ne odražavaju inicijalna očekivanja domaćih stručnih i političkih aktera, koji su u vrijeme predaje zahtjeva za članstvo najavljivali stupanje zemlje u punopravno članstvo već 2007²⁵. Procjene koje je protok vremena opovrgnuo davala je i europska strana, pa je tako Olli Rehn, tadašnji europski Povjerenik za proširenje, u jesen 2007. izjavio da bi Hrvatska pregovore mogla zaključiti u prvoj polovini 2009., nakon čega se priključenje očekuje 2010. ili najkasnije tijekom 2011. (Čulig i sur., 2007). Dakako, teško je bilo predvidjeti tijek i rasplet zahtjevnih i na provedbu, a ne tek formalno legislativno usvajanje, usmjerenih pregovora, kakvi prije po više kriterija još nisu vođeni. Ne treba zanemariti ni prepreke koje nisu bile suštinski povezane sa sadržajem pregovora. Među njima odskaču poteškoće u bilateralnim odnosima sa Slovenijom, koji su kulminirali slovenskom

²³ U pogledu odaziva, nijedna članicama iz 5. i 6. vala proširenja koja je održala takav referendum (Bugarska, Cipar i Rumunjska nisu; Zakošek, 2012) nije zabilježila nižu izlaznost, računajući i one čiji referendum nije bio obavezujuć (Malta i Slovenija; Zorić, 2006, Zakošek, 2012). Hrvatskoj se najviše "približila" Mađarska, s izlaznošću od 45,6%, pa slijede Slovačka s 52,2%, Češka s 55,2%, itd. (Kotur, 2012). Smatra se, međutim, da je odaziv od svega 43,5% privid koji proizlazi iz nesređenih izbornih/biračkih popisa, odnosno da približno 2 milijuna građana koji su se odazvali na referendum zapravo čini udio od 55–60% hrvatskih državljana s pravom glasa (Bernardić, 2012).

²⁴ Najkraće su, svega 13 mjeseci, tijekom 1993. i 1994. trajali pregovori za članstvo s Austrijom, Finskom, Norveškom i Švedskom, no te su zemlje kao članice EFTA-e s Europskom unijom već dijelile slobodnu trgovinsku zonu (Filote, 2007). Među tranzicijskim zemljama, najkraće je pregovara Slovačka, od ožujka 2000. do formalnog zaključenja pregovora na Kopenhaškom *summitu* u prosincu 2002. (Slovak Republik, 2012).

²⁵ Iz vremena koje je prethodilo početku predpristupnih pregovora mogu se naći još optimističnije prognoze, primjerice da bi Hrvatska mogla biti primljena u članstvo EU čak 2002. (Samardžija i sur., 2000).

blokadom hrvatskih pregovora trajanja punih deset mjeseci (od prosinca 2008. do rujna 2009.), što je rezultiralo zamrzavanjem pregovora u svim otvorenim poglavljima i obustavom otvaranja novih poglavlja²⁶. Neki analitičari smatraju da bi Hrvatska izbjegla glavninu situacijskih problema, pa čak i neke nove formalne mehanizme, da su pregovori otvoreni u predviđeno vrijeme, u rano proljeće 2005. (Palokaj, 2007; 2011c).

Kako bilo, pristupanje Hrvatske Uniji danas je vrlo izgledno i prilikom zatvaranja pregovora okvirno je definirano za 1. srpnja 2013. Članstvo, međutim, još uvijek nije "gotova stvar", jer Ugovor o pristupanju moraju ratificirati nacionalni parlamenti svih 27 zemalja-članica. Premda se u ovoj fazi više ne očekuju poteškoće, loša iskustva s ratifikacijom dosadašnjih pravnih spisa tijekom (pred)pristupnog procesa upućuju na oprez (npr., Kajzer, 2012). Uz to, prilikom zaključenja pregovora Hrvatskoj je do pristupanja određen monitoring kako bi se osigurao nastavak provođenja potrebnih reformi. Poseban je naglasak stavljen na poglavlja "Pravosuđe i temeljna prava" (nastavak reforme pravosuđa u svrhu daljnjeg pospješivanja neovisnost sudstva, borbe protiv korupcije i organiziranog kriminala, suđenja za ratne zločine, zaštite manjina i ljudskih prava i suradnje s Haškim sudom), "Tržišno natjecanje" (privatizacija i restrukturiranje brodogradilišta) te "Pravda, sloboda i sigurnost" (praćenje nadzora i upravljanja granicama). U proljeće, a potom i ujesen 2012., prije ratifikacije Ugovora u dijelu zemalja-članica, predviđa se i objavljivanje Izvještaja o monitoringu. Ta je vrsta nadzora standardno vršena i nad nekim od dosadašnjih zemalja-pristupnica i ne predstavlja primjenu Mehanizma za suradnju i provjeru koji je za područje pravosuđa određen Bugarskoj i Rumunjskoj kod njihovog stupanja u punopravno članstvo, ali Europskoj uniji pruža alat kojim će vršiti pritisak u slučaju zastoja u provođenju preuzetih obaveza, a kod nepovoljnog ishoda stupanje u članstvo i odgoditi.

²⁶ O poteškoćama i zastojima u procesu institucionalnog približavanja Hrvatske Europskoj unijom raspravlja se u cjelini 3.3 u kontekstu utjecaja tih faktora na kretanje podrške hrvatskih građana članstvu RH u EU.

3. ISHODIŠNI KONCEPTI U ISTRAŽIVANJIMA PERCEPCIJE EU-TEMATIKE

U ovom se, preglednom, dijelu disertacije uvodno nudi osvrt na pojmove, klasifikacije i tipologije uvriježene u analizama vrijednosti i stavova povezanih s EU-problematikom, da bi se potom predstavile temeljne postavke na kojima počivaju empirijska istraživanja odnosa građana prema Europskoj uniji i eurointegracijama. Prominentnije dosadašnje studije te vrste podijeljene su u tri skupine prema širim teorijskim perspektivama na kojima dominantno temelje hipoteze o pozadini eurodispozicija građana. Naposljetku se razmatraju specifičnosti tranzicijskog konteksta, koje se nameću kao dodatna skupina faktora nezaobilazna u koncipiranju i tumačenju prirode odnosa hrvatskih građana prema EU i članstvu Hrvatske u Uniji. Poseban se naglasak stavlja na dinamiku vremenskog kretanja podrške hrvatskih građana eurointegracijskim procesima te na društveno-političke okolnosti koje su pratile neke od eurointegracijskih momenata i time utjecale na fluktuacije u izravnoj podršci eurointegracijama, a potencijalno i na dublje sfere eurodispozicija građana.

3.1 Osnovni eurodispozicijski pojmovi

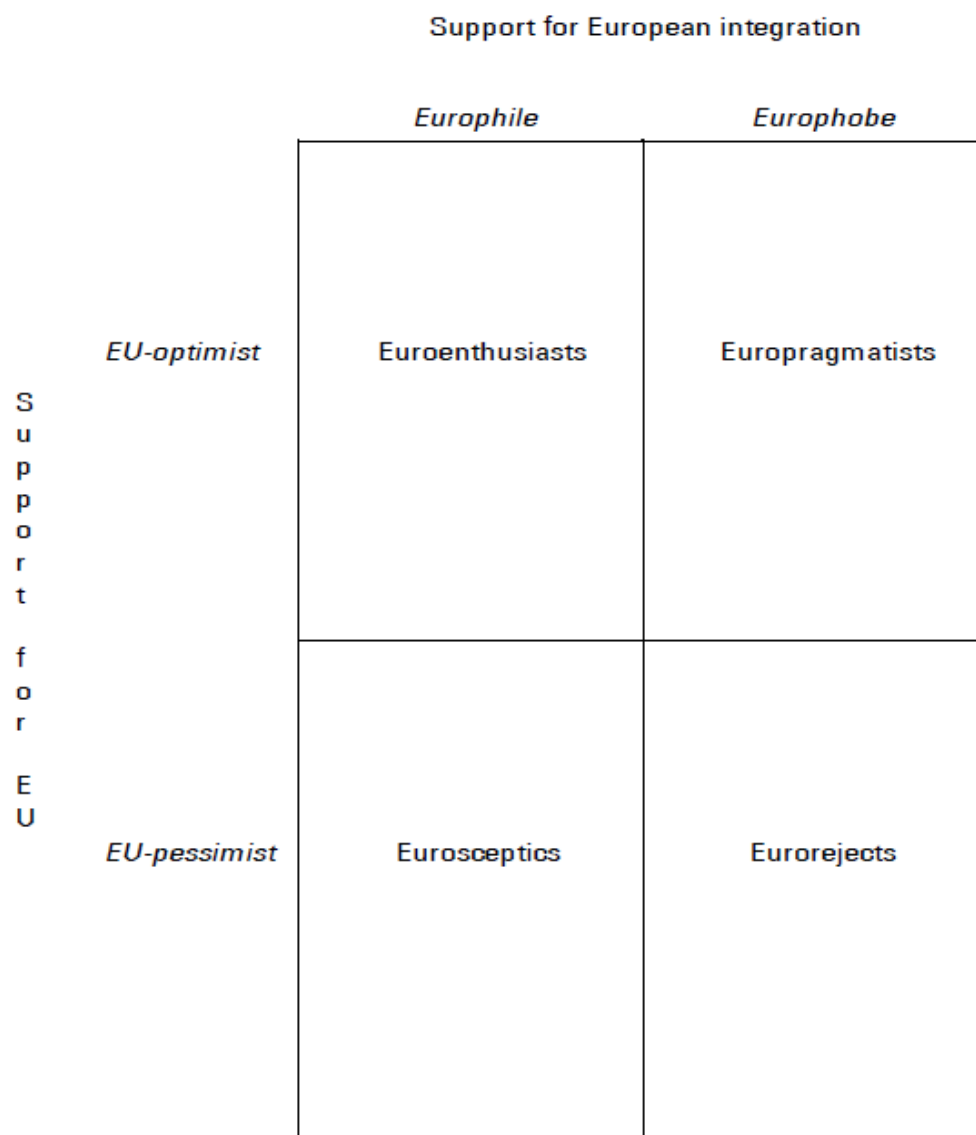
Termin koji je u okvirima medijskog, političkog, ali i akademskog, diskursa postao gotovo sinonimom viđenja eurointegracijskih procesa podjednako iz vizure političkih elita i građana jest pojam euroskepticizma. Taj prijemčivi izraz, kojeg su skovali britanski novinari u vrijeme hladnih odnosa između vlade Margaret Thatcher i tadašnje Europske zajednice (Harmsen i Spiering, 2007a), ubrzo postaje zajednički nazivnik, gotovo poštapalica, za puni spektar neutralnih i negativnih eurodispozicija i eurosentimenata. Euroskepticizmom se tako oslovljava gorljiva kritika, ali i blaga zadržka, prema Europskoj uniji, neovisno da li je riječ o nezadovoljstvu njenim institucionalnim ustrojem, trenutnom integracijskom politikom ili temeljnim zasadama na kojima EU počiva. Euroskepticizmom se etiketiraju i poruke koje dolaze s najviših političkih instanci i iz usta "običnih" građana upitanih za mišljenje tijekom nedjeljne šetnje. Ne pravi se razlika između vrijednosno i racionalno utemeljenih otpora, bojazni povezanih s individualnim i kolektivnim učincima eurointegracija, između skepse spram sadašnjosti ili budućnosti članstva zemlje u Europskoj uniji. Uza sve, u samoj upotrebi tog izraza zanemaruje se onaj segment izvornog značenja riječi skepsa, odnosno skepticizam (npr., Anić i sur., 2004), koji se odnosi na uzdržavanje od sudova, a naglašava aspekt nepovjerljivosti i kritičnosti.

Takav status i tretman pojma euroskepticizam možda je primjeren u kontekstu medijske upotrebe, čak i kada se previđa da je osnovno svojstvo tog termina otklon od doktrinarno i dogmatski utemeljenih ideja, ali nije u sferi one znanstvene (Milardović, 2009; 2012). Riječ je o složenom i višeslojnom fenomenu kojeg treba promatrati dinamički te s osjetljivošću za specifičnosti odnosa prema Europskoj uniji s jedne strane i eurointegracijskim procesima s druge (Boomgaarden i sur., 2011). U analitičkom kontekstu valja ga, dakle, smjestiti u višedimenzionalne tipologije, odnosno koristiti kao označitelja ograničenog segmenta eurodispozicijskog kontinuuma.

Ako se njime razmjerno neselektivno i pokriva širi spektar opozicije postojećem ili predstojećem institucionalnom okviru i djelokrugu EU, u pravilu se ipak u određenje tog pojma unose dodatni elementi i podjele. Aleks Szczerbiak i Paul Taggart, autori nekih od najcitiranijih analiza euro-raspoloženje političkih stranaka i drugih političkih aktera, na temeljnoj razini razlikuju "tvrđi" euroskepticizam od "mekog" – otvoreno suprotstavljanje eurointegracijskim procesima i transferu političkog i ekonomskog suvereniteta na institucije EU, nasuprot protivljenja trenutnim nadležnostima Unije i politici njena širenja bez načelnog protivljenja EU-projektu (Taggart, 1998; Szczerbiak i Taggart, 2001; 2008a; 2008b; Taggart i Szczerbiak, 2002a; 2002b; 2004). U okviru mekog euroskepticizma može se još razlikovati onaj utemeljen u zaštiti vitalnih nacionalnih interesa te *policy* euroskepticizam, suprotstavljen konkretnim procesima proširenjima nadležnosti Unije.

Ostajući primarno u domeni eurodispozicija političkih elita, razmjernoj plošnosti i neodređenosti takva koncipiranja suprotstavljaju se tipologije koje prave jasnu razliku između sfera podrške Europskoj uniji te politici europskih integracija²⁷. Jedna od njih (Kopecký i Mudde, 2002; Blanuša 2007; Kopecký, 2007) "razapinje" taj dvodimenzionalni prostor kategorijama eurofilije i eurofobije (kontekst opće, difuzne, podrške idejama na kojima počiva Europska unija) te EU-optimizma i EU-pesimizma (kontekst specifične podrške konkretnoj i trenutnoj praksi europskih integracija). Iz toga proizlazi matrica s četiri idealtipske kategorije koje stranke mogu popunjavati (Slika 3.1): euroentuzijasti (eurofilija u kombinaciji s EU-optimizmom), europragmatici (eurofobija u kombinaciji s EU-optimizmom), euroskeptici (eurofilija u kombinaciji s EU-pesimizmom) te europrotivnici (eurofobija u kombinaciji s EU-pesimizmom).

²⁷ Szczerbiak i Taggart svjesni su potrebe za obuhvatnijim tipologijama, ali pažljivo razmatraju i probleme koje kompleksne i fino nivelirane tipologije donose u segmentima operacionalizacije i primjene (Szczerbiak i Taggart, 2003).

Slika 3.1 – Tipologija stranačkih pozicija spram Europske unije i eurointegracija (preuzeto iz Kopecký i Mudde, 2002).

Neki od tih termina koriste se i u ponešto drugačijim značenjima i međudnosima (Milardović, 2009; Kersan-Škabić i Tomić, 2009). Anti-europejstvo i eurofobija se u kontekstu podrške eurointegracijskim procesima određuju kao radikalniji, ali i iracionalniji, "srodnici" euroskepticizma, a na drugi kraj istog spektra smještaju se, redom, eurooptimizam, eurofilija i pro-europejstvo. Dodatni pojam, eurodogmatizam, označava visoko ideologiziranu poziciju koja podrazumijeva da je jedini pravi put razvoja europskih država njihova potpuna integracija na nadnacionalnoj razini.

Nadalje, u okviru stranačkih pozicija mogu se razlikovati i federalističke od unionističkih orijentacija (Csergo i Goldgeier, 2004; Grubiša, 2005b; 2011; Zorić, 2006;

Burgess, 2009; Moravcsik i Schimmelfennig, 2009). Politički akteri koje se uopćeno može nazvati federalistima iskazuju podršku (manje ili više postupnom) transferu nacionalne suverenosti na europski politički i institucionalni sustav te procesu kulturne integracije, dok unionisti zagovaraju mnogo labavije udruženje teritorijalno suverenih i kulturalno homogenih nacija-država koje tijesno surađuju prvenstveno na međuvladinoj razini. Recentniju specifikaciju, odnosno dopunu, na tom tragu donosi Petr Kaniok (2009) s konceptom eurogovernmentalizma. Ta pozicija može se shvatiti kao srednji put između federalizma (supranacionalizma) i unionizma (intergovernmentalizma), kao i euro-optimizma i euroskepticizma: ne protivi se temeljnim obilježjima euointegracijskog procesa kakvog znamo danas, već (prevelikoj) brzini njegove implementacije s jedne strane te nekim njegovim simboličkim obilježjima, poput ideja konstrukcije europske nacije i identiteta u praksi, s druge.

Navedeni (kao i iz ovog pregleda ispušteni, podudarni) terminološki okviri često se bez mnogo prilagodbi transferiraju na okvir izučavanja eurodispozicija građana, koja su, uostalom, u značajnijoj mjeri i uslijedila znatno po začetku analiza EU-problematike kod političkih elita. No, takav, takozvani popularni euroskepticizam, ponekad se određuje i u užem kontekstu. Primjerice, Aleksandar Štulhofer (2006) definira ga kroz "teorijski vid", stupanj u kojem građani iskazuju nepovjerenje prema Europskoj uniji, i kroz "praktični vid", nesklonost priključenju zemlje Uniji (odnosno članstvu zemlje u EU). Kako te dispozicije variraju po intenzitetu, terminom *radikalni euroskepticizam* označava se bezuvjetno protivljenje priključenju (članstvu) i izrazito nepovjerenje u Uniju. Valja imati na umu i da te dvije dimenzije nužno ne korespondiraju: građani mogu imati povjerenje u Instituciju, ali smatrati da je ipak bolje ostati izvan njene nadležnosti (npr., Norvežani i Švicarci, donedavno i Islandđani) ili obrnuto (na što ukazuju i neka istraživanja hrvatskih građana), odnosno vjerovati da je članstvo ispravna strategija za "velike" zemlje, ali i ne one "male".

Kada su u fokusu određenja faktori koji ih generiraju i usmjeravaju, eurodispozicije građana često se definiraju u terminima instrumentalnog (ekonomskog) euroskepticizma, koji oslovljava procjenu ekonomskih koristi i šteta od članstva u Europskoj uniji, te onog političkog, osjetljivost na pitanje prenošenja ovlasti i suvereniteta na nadnacionalnu razinu (Blanuša, 2007; "pozitivni", proeuropski, pandani tim kategorijama mogu se nazvati funkcionalnim i identitetnim europejstvom: Blanuša, 2011). Tome se u novije vrijeme pridodaje i demokratski euroskepticizam, kao nezadovoljstvo postojećim političkim ustrojem institucija EU, koje su usprkos reformama sustava odlučivanja još uvijek u

velikoj mjeri obilježene problemom demokratskog deficita (Sørensen, 2008; 2009; Lubbers i Scheepers, 2010). Polazeći od razdiobe na oblike podrške (specifična i difuzna) i objekte podrške (politička zajednica, politički režim i politički autoriteti), Boomgaarden i suradnici (2011) empirijskom verifikacijom nadalje dolaze do pet dimenzija euroskepticizma građana. Performativni euroskepticizam odnosi se na procjenu efikasnosti institucija Europske unije, utilitarni na konkretnu i uopćenu dobrobit za koju se smatra da zemlja ostvaruje članstvom u Uniji, a integracijski na viđenje trenutnog i budućeg procesa unutarnjeg i vanjskog širenja EU. S druge strane, identitetni euroskepticizam odražava se u razini i oblicima povezanosti s Europom i Europljanima općenito te simbolima i građanstvom Europske unije, a afektivni na individualnim i kolektiviziranim osjećanjima ljutnje, straha, pa i gađenja povezanih s EU.

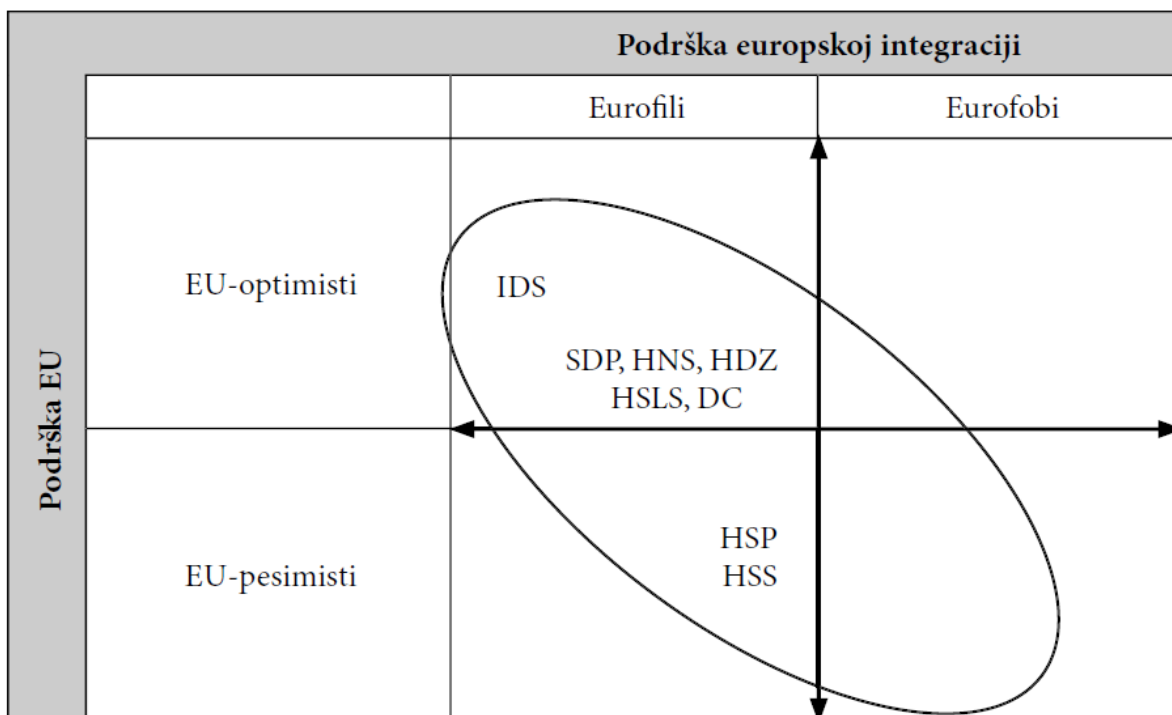
Primjera sličnih određenja i verifikacija euroskepticizma i srodnih koncepata ima, dakako, još mnogo. Međutim, bilo da se razmatraju stranačke ili "popularne" eurodispozicije, rijetko se govori i piše u terminima eurorealizma, kao srednjeg puta između eurooptimizma i euroskepticizma (Milardović, 2009), ali i kao analitičkoj strategiji kojom bi oba spektra suprotstavljenih viđenja mogla pridonijeti objektivnijoj percepciji Europske unije i eurointegracija (Zorić, 2006; Hartleb, 2011).

3.2 Dominantne teorijske perspektive u istraživanjima eurodispozicija građana

Analize eurodispozicija političkih stranaka i političkih aktera općenito u zemljama-članicama Europske unije već nekoliko desetljeća tvore plodno istraživačko područje. Akademski interes te vrste u posljednjih se desetak godina čak i intenzivirao zbog porasta euroskepticizma na političkim scenama većine zemalja-članica te zbog faktora koji u pozadini imaju promjene u strukturi donošenja odluka u Uniji i njeno proširenje na velik broj novih članica (Szczerbiak i Taggart, 2008a). Nacionalne političke stranke imaju presudnu ulogu u izboru vodećih ljudi europskih institucija i u mobiliziranju građana vezano uz referendume organizirane oko europskih pitanja. Uz to, nacionalne stranke (još uvijek) kreiraju politički život na nacionalnoj razini, zbog čega indirektno diktiraju i način na koji Europska unija rješava pojedina politička, pa i organizacijska, pitanja.

U nas ne manjka analiza institucionalnog ustroja Europske unije, prirode i implikacija političkih aspekata združivanja Hrvatske i EU (neke od njih citirane su u cjelini 2.2). Međutim, objavljen je razmjerno mali broj studija usporedivih onima koje obuhvaćaju tipična inozemna empirijska istraživanja euroskepticizma političkih elita. Razlog tome vrlo je jednostavan: politički relevantne stranke u Hrvatskoj u proteklom se desetljeću (pa i ranije) načelno mogu odrediti kao euroentuzijastične (Ilišin, 2005, Štulhofer, 2006; Blanuša, 2007; Lakić, 2007; Milardović, 2009), a samo dvije kao (meko) euroskeptične, i to zbog zagovaranja usporavanja pristupnog procesa (Slika 3.2). Domaća je politička scena tek krajem 2010. u liku Hrvatske stranke prava dobila prvu parlamentarnu stranku koja se otvoreno protivi stupanju Hrvatske u članstvo EU (Vukovarska deklaracija, 2010). U aktualnom sazivu Hrvatskog sabora, konstituiranom krajem 2011., HSP, međutim, gubi dotadašnje jedno zastupničko mjesto, a jedan mandat osvaja lista Hrvatske stranke prava – dr. Ante Starčevića i Hrvatske čiste stranke prava ("jači" koalicijski partner načelno se zalaže za ulazak RH u EU /Programske smjernice, 2010/, a HČSP tome se protivi /Program, 2010/)²⁸. Uz taj (potencijalni) izuzetak, eurofobne, odnosno EU-pesimistične, aktere na hrvatskoj političkoj sceni nastavljaju predstavljati tek (pojedinačno) marginalne političke stranke, savezi, pokreti i inicijative, podjednako one izrazitije lijevo (antiglobalistički) i desno (suverenistički) orijentirane (Milardović, 2009; 2012).

²⁸ Sabor 19. siječnja 2012. usvaja Deklaraciju o članstvu RH u EU, kojom se članstvo potvrđuje kao strateški nacionalni interes i građane poziva da ga na referendumu podrže. Nijedan zastupnik nije se izjasnio protiv Deklaracije, a Ruža Tomašić, zastupnica te koalicije, bila je suzdržana (Romić, 2012). Da koalicija u budućnosti i zauzme euro-protivnički stav, parlamentarni utjecaj anti-EU stranaka ostat će posve periferan.

Slika 3.2 – Provizorno pozicioniranje glavnih parlamentarnih stranaka u Hrvatskoj (preuzeto iz Blanuša, 2007).

Tome valja dodati da su sve vlade koje su tijekom prošlog desetljeća s hrvatske strane bile za kormilom eurointegracijskih procesa demonstrirale predanost cilju pristupanja Hrvatske Europskoj uniji, premda s različitim uspješnošću (Sošić, 2007). Ne treba zanemariti ni politički utjecaj odnosa Katoličke crkve prema EU i eurointegracijama. Najviša crkvena tijela, kao i istupi kardinala Josipa Bozanića, također ukazuju na pro-europski stav Crkve. Blaga euroskeptična retorika bilježi se tek povremeno i obično je povezana s osvrtom na (ne)pripremljenost Hrvatske pristupanju Uniji u kontekstu socijalne zaštite građana i s odbijanjem Europske unije da temeljne vrijednosti i počela projekta europskih integracija eksplicitno veže uz kršćanske korijene Europe (Milardović, 2009; 2012). Napokon, HBK je nekoliko dana prije održavanja referenduma o stupanju Hrvatske u Uniju pozvala građane da se opredijele za članstvo (Andrijanić, 2012). Ni ostale prominentnije vjerske zajednice javno ne istupaju protiv članstva Hrvatske u EU.

Navedene konstatacije, kao i sama orijentacija studije koja se u ovom radu predstavlja, nalažu da se u nastavku poglavlja puna pažnja posveti osvrtu na fenomen odnosa *građana* prema Europskoj uniji i europskim integracijama. Konceptualna i empirijska obilježja eurodispozicija političkih stranaka i elita neće se obrađivati kao zasebna tema.

3.2.1 Pozadina afirmacije istraživanja eurodispozicija građana

U analizama iz šireg područja europskih studija do prije desetak godina daleko se veća pozornost pridavala eurodispozicijama stranaka i političkih elita općenito nego mnijenju javnosti, podjednako u "starim" i "novim" članicama. Građani su tretirani gotovo kao pasivni subjekti kojima je važno odozgo uputiti uvjerljivu poruku (Blanuša, 2007; 2011), a na njihovu podršku ili poslušnu nezainteresiranost dugo se i moglo računati (Carrubba, 2001; McLaren, 2007b; Down, 2008; Szczerbiak i Taggart, 2008a). No, zamjetan rast euroskepticizma europske javnosti od sredine 1990-ih (Eichenberg i Dalton, 2007; Taylor, 2008; Hobolt, 2009), unutar gotovo svih društvenih stratuma (Favell i Guiraudon, 2009), te sve veći jaz između stavova elita i građana (Loveless i Rohrschneider, 2008), radikalno su u konceptualnom i istraživačkom smislu promijenili takav odnos i mnogo prije "kruskog dokaza" novog trenda – propalih ustavnih referenduma u Francuskoj i Nizozemskoj.

Zašto je javno mnijenje odjednom postalo bitno i zbog čega se kod građana iz kruga petnaest "starih" članica Europske unije zbilja takva promjena²⁹? Sažeto rečeno, zadržka ili otpor prema EU i eurointegracijama od zemlje do zemlje bitno se razlikuje po svojoj pozadini, manifestacijama, ali i po intenzitetu (Harmsen i Spiering, 2007b; Szczerbiak i Taggart, 2008a; 2008b; Arató i Kaniok, 2009), no u pokušaju univerzalnog objašnjenja najveći značaj pridaje se efektima intenziviranja dvaju temeljnih procesa eurointegracija – proširenja EU (primanje velikog broja novih, ekonomski podrazvijenih i institucionalno uvjetno pripremljenih, zemalja u punopravno članstvo) te njenog produbljenja (dinamike razvoja Unije) (de Vreese i Boomgaarden, 2005; Lindstrom, 2005; Scheuer, 2005; McLaren, 2006; de Vries i van Kersbergen, 2007; Szczerbiak i Taggart, 2008a; Fitzgibbon, 2011; Hartleb, 2011; van Spanje i de Vreese, 2011). Institucije Europske unije poprimaju sve šire ovlasti i sve izravnije utječu na svakodnevni život građana. Te institucije istodobno postaju sve kompleksnije, čime se EU sve više udaljava od tipičnih građana Unije i sve im je manje razumljiva. Euroskeptične stavove, nadalje, zagovora sve veći broj utjecajnih organizacija i stranaka, a građanima je dostupno sve više mehanizama izražavanja stavova i uvjerenja, od neposrednih izbora za Europski parlament, čije su ovlasti danas veće no u doba održavanja prvih izravnih izbora 1979., do referenduma, koji postaju sve relevantniji i učestaliji još od vremena glasanja za Ugovor o

²⁹ Osvrt na genezu euroskepticizma i specifičnosti eurodispozicija građana u tranzicijskim zemljama i u Hrvatskoj nalazi se u trećoj cjelini ovog poglavlja.

Europskoj uniji. Osim ishoda referenduma o sporazumima, ugovorima i drugim važnim pitanjima, koji su sve neizvjesniji u sve većem broju zemalja-članica, povećava se i udio euroskeptičnih zastupnika u Europskom parlamentu te se sve češće bilježi priklanjanje nacionalnih vlada inače tradicionalno euroentuzijastičnih zemalja stavovima euroskeptičnih segmenata javnosti kada su u pitanju osjetljiva euro-politička pitanja.

Odnos građana EU-država prema Europskoj uniji i eurointegracijama, o kojem, dakle, uvelike ovisi stabilnost europskog političkog sustava i sam EU-projekt (Wagner, 2008; Loveless i Rohrschneider, 2008), stoga se više ne zanemaruje. Studije koje se danas bave tom problematikom čine etablirano interdisciplinarno polje unutar područja europskih studija, stavljajući podjednaki naglasak na nacionalne i kroskulturalne perspektive (Hooghe i Marks, 2008a; Flood, 2009)³⁰. Može se čak ustvrditi da istraživanja eurodispozicija građana predstavljaju jezgru rastućeg korpusa istraživanja sadašnjosti i budućnosti europskih integracija (Boomgaarden i sur., 2011).

Istovremeno, iznimni diverzitet javnog mnijenja, na kojeg utječu brojni unutarnji i vanjski faktori, te nedovršena i dinamična struktura same Europske unije, izučavanje odnosa građana prema eurointegracijskim procesima čini jednim od kompleksnijih istraživačkih područja (Daniels, 2010). Samo su neki od univerzalnih faktora koji izravno ili neizravno nameću osobite izazove (Anderson, 1998; Closa Montero, 2001; Carey, 2002; Schmidt, 2004; Dragojević i sur., 2006; Hooghe i Marks, 2006; 2007; 2008a; Rohrschneider i Whitefield, 2006; de Vries i van Kersbergen, 2007; Wagner, 2008; Daniels, 2010):

- isprepletenost regionalnih, nacionalnih i europskih identiteta pri formiranju odnosa prema EU i eurointegracijama,
- raznovrsnost političkih identiteta građana,
- polarizacija na federalističke i unionističke koncepte u medijskom i političkom diskursu oko eurointegracija,
- ambivalentnost utjecaja eurointegracija na naciju-državu (potencijal erodiranja suvereniteta, tradicija i vrijednosti, ali i jačanja međunarodnog ugleda i utjecaja zemlje, pospješenja ekonomske i političke stabilnosti i slično),

³⁰ U europskim studijama sve su zamjetniji i izvorno sociološki prilozi, svojevremeno u tom području posve marginalizirani pod firmom favoriziranja konstruktivističkog, metateorijskog i diskurzivnog, kvalitativnog, pristupa. Okretanje kulturi, identitetu i socijalnoj teoriji u empirijskom smislu "na dnevni red" vraća i važne teme socijalne strukture poput klase, nejednakosti, mobilnosti, društvenih mreža i društvenog kapitala. Specifičnu aparaturu i iskustva u istraživanju javnog mnijenja ne treba posebno ni isticati (Favell i Guiraudon, 2009; Cerami, 2011; Zimmermann i Favell, 2011).

- nedovoljno poznavanja institucionalnih i normativnih okvira Europske unije unutar kojih građani sudjeluju u donošenju odluka (odnosi se i na građane "starih" zemalja-članica),
- nedostatak medijskih aktera (medijskog prostora) koji bi europske inicijative i zajedničke teme komunicirali s europske (nacionalne) razine izuzete od filtera lokalnih racionala, sentimenata i dnevno-političkih faktora,
- postojanje jezičnih barijera koje priječe etabliranje efikasnih nadnacionalnih javnih rasprava o zajedničkim temama,
- (trajno) promjenjiva struktura institucionalnog ustroja i nadležnosti Europske unije, bez posve jasne vizije smjera njenog razvoja, što je čini "pokretnom metom" koja zahtijeva konstantne analitičke prilagodbe, pa i paradigmatičke promjene, u teorijsko-konceptualnom pristupu.

U nastavku su prikazani osnovni pristupi kojima se naznačena složenost fenomena eurodispozicija građana nastoji zahvatiti i što bolje objasniti. Dvije su dominantne teorijsko-konceptualne perspektive istraživanja EU-problematike na razini analize mnijenja građana, utilitarna i simboličko-identitetna, dok treću, u ovom radu oslovljavanu kao institucionalnu, sačinjava nešto heterogeniji sklop novijih pristupa. Načelno, prva od triju perspektiva Europsku uniju "promatra" kao ekonomsku i općenito interesnu tvorevinu, s dubokim distributivnim efektima na društva zemalja-članica i njihove građane. Identitetni skup pristupa u Uniji vidi oblik političkog poretka nadređen konvencionalnim političkim zajednicama, s dalekosežnim učinkom na vrijednosti i identitete ukorijenjene u grupnoj pripadnosti građana. Napokon, institucionalna perspektiva EU koncipira kao ekstenziju nacionalne politike te objašnjenja varijacija u eurodispozicijama građana traži u njihovoj interakciji s političkim, ali i drugim, domaćim akterima.

3.2.2 Utilitarni pristupi

Današnja Europska unija posjeduje attribute političkog entiteta gotovo koliko i ekonomskog. To je, međutim, posljedica razmjerno recentnog vala intenzifikacije i produblivanja eurointegracijskih procesa, koji je stidljivo započeo u drugoj polovini 1980-ih godina (Jedinstveni europski akt), a ukorijenio se tek po usvajanju Ugovora iz Maastrichta (Eichenberg i Dalton, 2007). Začet u obliku ekonomske zajednice, što je većinu svog razvojnog vijeka primarno i bio, projekt eurointegracija dugo je vremena

legitimaciju crpio iz dobrobiti ostvarenih u procesu liberalizacije trgovinske razmjene, povećanja mobilnosti rada i kapitala, stabilizacije i snižavanja cijena i drugih makroekonomskih postignuća. Zbog toga ne čudi da su neki od prvih teorijskih okvira kojima su konceptualizirani stavovi građana prema Europskoj uniji i procesi na kojima EU počiva, a svakako prvi etablirani, bili oni utilitarno-racionalistički fundirani.

Istraživanja eurodispozicija građana iz te perspektive u fokus stavljaju analizu ekonomskih i srodnih troškova i koristi od eurointegracije. Utilitarni se pristupi ugrubo mogu tipizirati s obzirom na prirodu procjene ekonomskih/interesnih eurointegracijski relevantnih faktora (objektivna obilježja građana u odnosu na subjektivnu evaluaciju od strane građana) te s obzirom na razinu procjene (individualna, mikro, tj. egocentrična razina, u odnosu na onu nacionalnu, makro, tj. sociotropku; Slika 3.3). Najveći broj tih studija kombinira mjere dva ili tri od četiriju tipova pristupa, poneke i sve.

	<i>Objective evaluation</i>	<i>Subjective evaluation</i>
<i>Egocentric</i>	<p>I</p> <p>Education Manual worker*GNI Professional*GNI</p>	<p>III</p> <p>Personal economic prospects</p>
<i>Sociotropic</i>	<p>II</p> <p>Fiscal transfer Type of capitalism</p>	<p>IV</p> <p>National economic prospects</p>

Slika 3.3 – Utilitarni modeli odnosa građana prema europskim integracijama (preuzeto iz Hooghe i Marks, 2005).

Osim utjecaja užih modela ekonomskog uređenja zemalja-članica (npr., liberalni u odnosu na socijaldemokratski model kapitalizma; Ray, 2003) i statusa zemalja u kontekstu raspodjele zajedničkih sredstava (članice kao primarno "primateljice" ili "davateljice"; Carrubba, 1997) – što je prediktorski relevantno gotovo isključivo u kroskulturalnim analizama – objektivističko viđenje naglasak stavlja na socioekonomski status i tržišnu poziciju građana kao aktera procjene (Eichenberg i Dalton, 1993; Anderson i Reichert, 1995; Gabel i Palmer, 1995; Gabel, 1998a; Szczerbiak, 2001; Tucker i sur., 2002). Smatra

se da tržišne i općenito ekonomske okolnosti koje favorizira projekt eurointegracija favoriziraju i građane s većim razinama prihoda, višim obrazovanjem i boljim profesionalnim vještinama. Nedostatak socijalnog, kulturnog i ekonomskog kapitala (ukratko – humanog kapitala; Elgün i Tillman, 2007) penalizira se u kontekstu liberalizacije tržišta prvenstveno zbog povećanje radne konkurencije i veće nesigurnosti zaposlenja (ali i kroz neke moguće popratne posljedice, poput povećanja pritiska na sustav socijalne zaštite). U zapadnoeuropskom kontekstu tako se može govoriti o utjecaju pozicije građana na kontinuumu eurointegracijskih "pobjednika" i "gubitnika", a u onom istočnoeuropskom još i tranzicijskih "pobjednika" i "gubitnika".

S druge strane, subjektivistička utilitarna inačica podrazumijeva da građani stav o europskim integracijama formiraju primarno na temelju *percepcije* aktualnih i očekivanih dobitaka i gubitaka. Veberijanskim rječnikom, podrška ulasku ili članstvu zemlje u EU, kao i odnos prema eurointegracijskim procesima, ishod je ciljno-racionalno usmjerene procjene konkretnih koristi i šteta od članstva u EU te vrijednosno-racionalno utemeljenog općeg viđenja Europske unije (Bagić i Šalinović, 2006)³¹. Rukovodeći se teorijom raspodjele, prema kojoj podrška EU projektu ovisi o njegovim makroekonomskim rezultatima, ranije se studije usmjeruju na utjecaj procjene faktora gospodarskog rasta, nezaposlenosti, inflacije, distributivnih politika i učinaka eurointegracija na individualne financije (Eichenberg i Dalton, 1993; Anderson i Kaltenthaler, 1996; Gabel i Whitten, 1997; Gabel, 1998a; 1998b; Rohrschneider, 2002; Brinegar i Jolly, 2005). U novije vrijeme, sa širenjem Europske unije na zemlje istočne Europe i s produbljivanjem integracijskih procesa, interes se sa striktno (makro)ekonomskih pojava proširuje na utilitarnu evaluaciju efekata EU-projekta vezanih uz demokratizaciju društva, političku stabilnost, socijalnu zaštitu, kvalitetu života i slično (Cichowski, 2000; Slomczynski i Shabad, 2003; Tverdova i Anderson, 2004; Weßels, 2005; 2007; Eichenberg i Dalton, 2007; Wagner, 2008). U fokusu pritom može biti egocentrični utilitarizam, usmjeren na individualne posljedice percipirane na mikro razini, odnosno sociotropski utilitarizam, usmjeren na kolektivne posljedice relevantne za društvo u cjelini – kao i njihov međuodnos.

³¹ Većina autora konceptualno se ne oslanja na Weberovu teoriju društvenog djelovanja, već na teoriju političkih sistema Davida Eastona iz 1965. (Christin i Trechsel, 2002; Weßels, 2007; Boomgaarden i sur., 2011). U kontekstu eurointegracija, model političke podrške iz te teorije razlikuje dvije Weberovom radu vrlo podudarne dimenzije potpore – specifičnu (povezanu s percepcijom *performansi* EU i konkretnih ishoda eurointegracija) i difuznu (povezanu s percepcijom *legitimnosti* EU i temeljnih vrijednosti eurointegracija).

U slučaju objektivističke inačice, potencijalni je problem pretpostavka da su građani u stanju relativno precizno procijeniti i komunicirati prvo svoj socioekonomski profil, a onda i koristi i troškove koje im s obzirom na to donosi daljnji eurointegracijski proces (Loveless, 2010). Slično tome, temeljno je ograničenje subjektivističkog utilitarizma premisa da su građana sposobni racionalno procijeniti ekonomske i ostale učinke eurointegracija za sebe i širu skupinu kojoj pripadaju te prema tome ravnati svoj odnos spram Europske unije. Nalazi istraživanja kognitivnih psihologa indiciraju da je ljudski kapacitet za kalkulaciju manji od razine koju pretpostavljaju racionalistički modeli (Marks i Hooghe, 2003; Hooghe i Marks, 2005). Uz to, optimistično se, gotovo naivno, podrazumijeva da su građani izvrsno upućeni u trenutne i projicirane učinke europske integracije (McLaren, 2002; 2006).

3.2.3 Simboličko-identitetni pristupi

Nedavna analiza podrške eurointegracijskom procesu bilježene od prvog Eurobarometar istraživanja iz 1973. pokazuje da ekonomski faktori kroz cijelo to razdoblje utječu na eurodispozicije građana, ali i da njihov efekt s vremenom slabi (Eichenberg i Dalton, 2007). Europska unija iz gotovo striktno ekonomske prerasta u političku, pa i kulturnu i simboličku, zajednicu, zbog čega je nužno razmatrati mogući doprinos vrijednosno-identitetnih struktura "iracionalnosti" građana prilikom procjene relevantnih EU-pitanja (Kirch i sur., 2001; Carey, 2002; McLaren, 2002; 2004; Hooghe i Marks, 2004; 2007; Štulhofer, 2006). Smatra se da disponiranost određenim vidovima sociokulturnih vrijednosti i identiteta, kao što su tradicionalizam, etnocentrizam i nacionalna isključivost, odnosno zatvorenost prema drugim kulturama i različitostima, uvelike utječe na antieuropske vrijednosti i stavove. S druge strane, može se pretpostaviti da su vrijednosne orijentacije poput postmaterijalističkih struktura "pogodnije tlo" za prihvaćanje integracijskih procesa neovisno o striktno utilitarnoj procjeni članstva u EU (Rimac i Štulhofer, 2004; Štulhofer, 2006). Tako kritika racionalističkih modela i anakronost ograničenosti na utilitarne faktore početkom 2000-ih godina dovodi do oštre promjene teorijskog kursa (Duch i Palmer, 2006) i afirmacije interpretacija simboličke, vrijednosno-identitetne provenijencije. Utilitaristički pristupi time ne gube sasvim na važnosti ili zastupljenosti u objašnjavanju potpore eurointegracijama (Skoko, 2007), već dobivaju komplementarnu i nadasve potrebnu dopunu, koliko god distinktnu.

U kontekstu razmjerno kasne afirmacije simboličkih pristupa začuđuje da je politolog Ronald Inglehart već na prijelazu 1960-ih i 1970-ih godina sklonost građana regionalnim i nadnacionalnim asocijacijama *empirijski istraživao* na tragu pretpostavki dvaju vlastitih, netom razvijenih, okvira – koncepta kognitivne mobilizacije (Inglehart, 1970a; Inglehart i Rabier, 1978) i sociološke teorije društveno-kulturne promjene (Inglehart, 1970b, 1971). Donekle uz izuzetak neofunkcionalističke teorije regionalne integracije Ernsta Haasa (Niemann i Schmitter, 2009; Wiener i Diez, 2009) i transakcionista teorije Karla W. Deutscha (Scheuer, 2005; Kuhn, 2011), tako rano ne bilježi se bilo kakva konceptualizacija i analiza odnosa *građana* prema eurointegracijama (Janssen, 1991; Gabel, 1998b; Hooghe i Marks, 2004), čak ni utilitarna³². Ti su koncepti u istraživanjima eurodispozicija građana reaktualizirani već u prvoj polovini 1990-ih godina (Reif i Inglehart, 1991; Janssen, 1991; Anderson i Reichert, 1995), a nekoliko godina kasnije najavu novog trenda potvrđuje i Matthew Gabel, autor priznat po izuzetnom i tada tekućem doprinosu razradi utilitarnih modela podrške eurointegracijama. U jednoj studiji (Gabel, 1998b) on političke vrijednosti, kognitivnu mobilizaciju i nacionalni identitet konceptualno i operativno pridodaje determinantama eurodispozicija građana ravnopravno onim utilitarnim.

Upravo je pitanje nacionalnog identiteta te srodnih vrijednosti i sentimenata u fokusu većine eurodispozicijskih studija koje se mogu svrstati u ovu skupinu³³. Njihov je

³² Ukratko, koncept kognitivne mobilizacije podrazumijeva da će visoka razina političke informiranosti i s time povezana sposobnost razumijevanja složenih političkih događaja odagnati osjećaj ugroze i omogućiti identifikaciju s (budućom, iz tadašnje perspektive potencijalnom) nadnacionalnom političkom zajednicom, jer su informacije vezane uz eurointegracijske procese uglavnom vrlo apstraktne, kao i sam taj proces. Drugi Inglehartov pristup pretpostavlja da su socioekonomski uvjeti u kojima su građani socijalizirani (oskudica u odnosu na obilje) formativno djelovali na njihove političke vrijednosti i stavove. Vrijednosti izražene u prioritetima ekonomskog prosperiteta i fizičke sigurnosti nazivaju se "materijalističkim", a potrebe povezane sa samoaktualizacijom, individualizacijom i intelektualnim ispunjenjem "post-materijalističkim". Građani razvijenih postmaterijalističkih vrijednosti skloniji su podržati eurointegracijske procese, jer društvene, političke i ekonomske vrijednosti koje predstavlja eurointegracija favoriziraju ideje egalitarnijeg, otvorenijeg i tolerantnijeg društva s manje izraženim etnonacionalističkim elementima. U općoj podjeli pristupa u istraživanjima eurodispozicija građana predloženoj u ovoj disertaciji studije utemeljene u premisi kognitivne mobilizacije svrstavaju se u treću, "institucionalnu" skupinu, pa će se još kratko razmatrati unutar te cjeline.

³³ I u tom segmentu simboličko-identitetnog "kišobrana" pristupa bilježe se studije objavljene osjetno prije pune afirmacije analiza utjecaja nacionalnog identiteta. Sredinom 1990-ih godina Antonio Menéndez-Alarcón (1995) raspravlja o nacionalnim identifikacijama i identitetu kao ozbiljnoj preprieci europskoj integraciji, a Mathieu Deflam i Fred Pampel (1996) *istražuju* odnos nacionalnog i postnacionalnog identiteta građana u kontekstu pitanja procjene nacionalnih interesa i podrške europskom ujedinjenju.

glavni doprinos demonstracija da građanin u kontekstu eurointegracija ne nastupa tek kao *homo oeconomicus*, već da grupna pripadnost, odnosno lojalnost, čiji je mobilizacijski potencijal i veći (a svakako primordijalniji) od racionalnih čimbenika, igra važnu ulogu u oblikovanju odnosu prema političkim objektima poput Europske unije i procesa na kojima EU počiva (Hooghe i Marks, 2004; 2005; Eicherberg i Dalton, 2007).

Suvremena nacija može se definirati kao teritorijalno određena široka skupina ljudi koji nisu izravno međusobno povezani, ali posjeduju grupnu (nacionalnu) svijest kroz osjećaj i uvjerenje da dijele mnogo zajedničkog u načinu života što njihovu društvenu zajednicu čini odvojenom i distinktnom od drugih sličnih skupina (de Beus, 2001). Građani vlastito društvo i kulturu doživljavaju isprepletenim s koncepcijom sebe, zbog čega razvijaju osjećaj lojalnosti političkoj zajednici koja to društvo uokviruje i spremni su podrediti osobne potrebe društvenom interesu (Funk, 2000). Osnovna je pretpostavka stoga da proces europskih integracija može izazvati negativne sentimente, čak i ako je na (individualnoj) utilitarnoj razini ocijenjen pozitivno, jer djeluje ugrožavajuće spram normi, vrijednosti, tradicija i suvereniteta "terminalne zajednice" – nacije-države (Carey, 2002; Kritzinger, 2003; Hooghe i Marks, 2006)³⁴. Preciznije, model kulturalne prijetnje (McLaren, 2002; 2004; 2006) osjećaj ugroze u kontekstu eurointegracija dijeli na realističan (strah od drugih etno-nacionalnih grupa u pogledu resursa koji "pripadaju" referentnoj grupi) i simbolički (strah od drugih grupa u pogledu prijetnji načinu života vlastite grupe). Uz to, nacionalni identitet može priječiti razvitak i paralelno postojanje zajedničkog sustava vrijednosti i osjećaja nadnacionalne pripadnosti (europskog identiteta) kao preduvjeta uspješnosti ne-ekonomskog produbljivanja eurointegracije (van Kersbergen, 2000; Risse, 2005; Duchesne i Frogner, 2008; Harris, 2011).

U kojim se slučajevima može očekivati da će nacionalni identitet biti izrazita prepreka prihvaćanju ciljeva i vrijednosti europskih integracija, a kada neutralni faktor, pa možda i njihov promotor? Očigledno, odmah se nameće pitanje *intenziteta* nacionalnog identiteta, odnosno pretpostavlja (i empirijski potvrđuje) da je prihvaćanje EU-projekta to snažnije što je kod građana izraženiji osjećaj europskog identiteta, a to slabije što je izraženiji osjećaj nacionalnog identiteta bez znatnijih primjesa subnacionalnih i supranacionalnih identifikacija (Carey, 2002; McLaren, 2002; Risse, 2005). Pokazalo se,

³⁴ Važnost socijalnog identiteta gotovo da se ne može preneglasiti, na što ukazuju psihosocijalne studije još iz vremena eksperimenata Henrija Tajfela. To se posebno odnosi na nacionalni identitet, utemeljen na kulturnim i lingvističkim vezama i ideji stoljećima duge čvrste spona teritorijalno uokvirene skupine ljudi (McLaren, 2007a).

međutim, da ta pretpostavka nije nužno univerzalno primjenjiva: nacionalni identitet može biti i pozitivno povezan s podrškom Europskoj uniji i eurointegracijama ukoliko građani EU percipiraju kao faktor ojačavanja kapaciteta države u kontekstu ostvarenje ekonomskih, sigurnosnih i drugih važnih nacionalnih ciljeva (Diez Medrano i Gutiérrez, 2001; Fligstein i sur., 2012).

Kao faktor važniji od intenziteta ističe se pitanje *prirode* nacionalnog identiteta³⁵. Liesbet Hooghe i Gary Marks (2004; 2005) predlažu i potvrđuju opravdanost razlikovanja ekskluzivnog od inkluzivnog nacionalnog identiteta³⁶. Građani koji se identificiraju isključivo s vlastitom nacijom najintenzivnije gaje negativne stavove prema Europskoj uniji, a što snažnije izražavaju inkluzivni nacionalni, odnosno višestruki (regionalno-nacionalno-europski), identitet, to se povoljnije odnose prema političkom uređenju nadređenom naciji-državi. Hooghe i Marks tom objašnjenju (u istim radovima) dodaju utjecaj polarizacije političkih elita oko EU projekta: u zemljama u kojima društvene i političke elite pružaju čvrstu podršku europskim integracijama može se očekivati da će isključivi nacionalni identitet biti "uspavan", pa i pozitivno utjecati na pro-EU dispozicije građana. Što je, pak, u zemlji dublja podjela te vrste, ekskluzivni se nacionalni identitet izraženije politički mobilizira protiv eurointegracijskog procesa – i to u vidu nacionalizma.

Nacionalizam, kao izraz kolektivne *ideologije* jedinstva među pripadnicima nacije (Harris, 2011), u kontekstu istraživanja eurodispozicija građana treba razlikovati od još jedne nacionalnom identitetu srodne pojave – nacionalnog ponosa. Riječ je o

³⁵ Većina studija eurodispozicija građana koje se usmjeruju na izučavanje nacionalnog identiteta taj koncept definira upravo putem intenziteta i vrste povezanosti s vlastitom nacijom (što podrazumijeva i oblik otklona od drugih skupina), na temelju Tajfelove teorije socijalnog identiteta (Christin i Trechsel, 2002). Slično određenje nudi Charles Tilly (2003), prema kojem je nacionalni identitet složena struktura značenja i vrijednosti skupine ljudi čije su granice definirane intervencijskim kapacitetom države, a koja se temelji na *specifičnom* odnosu građana jednih prema drugima te prema drugim sličnim skupinama.

³⁶ To se razlikovanje djelomično osniva na razdiobi etničkog i građanskog (*civic*) nacionalnog identiteta (Smith, 1994). Građanski identitet utemeljen je na konceptima zajednice zakona i institucija, jednakih prava za sve pripadnike nacije i zajedničkih vrijednosti i sentimentata koji učvršćuju vezu članova skupine. S druge strane, etnički se identitet primarno bazira na snažnoj ideji zajedničkog porijekla: pripadnici nacije su jedan *folk*. Idealtipski shvaćen, građanski je identitet inkluzivan i otvoren multikulturalnosti, dok je onaj etnički ekskluzivan, odnosno etnocentričan (Hjerm, 1998; 2003). Kako je izgrađen na izrazitoj demarkaciji vlastite od drugih skupina, etnički/ekskluzivni identitet može se nazvati i "negativnim" (Christin i Trechsel, 2002). Slično identitetno razgraničenje nudi Jürgen Habermas (1991) primordijalnim i republikanskim konceptom nacije, odnosno odrednicama identiteta koje primarno proizlaze iz etno-kulturalnih obilježja (zajedničko porijeklo i jezik) nasuprot upražnjavanju demokratskih praksi sudjelovanja i građanskog komuniciranja.

individualnom i komparativno bitno dezideologiziranijem sentimentu ponosa usmjerenom prema naciji-državi i pripadnicima nacionalne skupine (Hjerm, 1998; 2003). Politički aspekt nacionalnog ponosa odnosi se na građansku stranu društva (njegove političke i javne institucije, privredu, socijalnu zaštitu, utjecaj zemlje u svijetu itd.) i donekle korespondira sa Smithovom koncepcijom građanskog nacionalnog identiteta (usmjerava se, dakle, na neke elemente koje tvore tu vrstu identiteta). Drugi aspekt nacionalnog ponosa, onaj naciokulturalni, referira se na sam narod, njegovu povijest, kulturna i druga postignuća te se načelno može povezati s konceptom etničkog nacionalnog identiteta.

3.2.4 *Institucionalni pristupi*

Gotovo usporedno s afirmacijom pristupa simboličko-identitetne provenijencije etabliraju se i studije utemeljene u raznorodnim teorijskim okvirima kojima se poveznica može pronaći u nadilaženju krajnosti u istraživanjima eurodispozicija građana. Nije pretjerano tvrditi da su ti pristupi "srednji", "treći", put, odnosno da premošćuju jaz između tumačenja ograničenih na postuliranje racionalnosti, odnosno (ekonomsko-interesne) iracionalnosti, aktera. Temeljna je premisa, naime, da su građani pri pozicioniranju prema EU-problematiki često u situaciji odluke donositi u okolnostima ograničene racionalnosti, obično uvjetovane nedostatkom poznavanja nadnacionalnog konteksta. Pri tome se izravno ili neizravno, intencionalno ili ne, izlažu ciljanim ili neintendiranim utjecajima raznih *institucionalnih* aktera koji djeluju u nacionalnim okvirima, ili se ravnaju prema iskustvima stečenim u manje ili više institucionaliziranoj interakciji s drugim grupama i pojedincima primarno unutar vlastite nacionalne zajednice. Pažnja posvećena takvim utjecajima pri tumačenju eurodispozicija građana može se nazvati institucionalnim zaokretom u studijama eurointegracija (Aspinwall i Schneider, 2000; Aspinwall, 2002)³⁷.

Temeljni među "aracionalnim" pristupima proizlazi iz vrlo utjecajnog rada Christophera Andersona (1998). Nedostatak jasnih informacija o institucijama Europske

³⁷ Noviji radovi u preglednom i operacionalnom dijelu većinom prave jasnu razliku između ekonomsko-utilitarnih pristupa i mjera te onih vrijednosno-identitetnih, kako god da te dvije skupine pristupa konkretno nazivali. Ako se i testiraju ili samo navode, ostali kratkodometni i srednjedometni pristupi, koji se mahom mogu uklopiti u poviše ocrtani okvir, uglavnom se tretiraju kao pojedinačni, međusobno izdvojeni. Tek manji dio studija određen broj takvih provjera konceptualno objedinjuje i oslovljava institucionalnim (McLaren, 2007a; Loveless i Rohrschneider, 2008), organizacijskim (Egeberg, 2004), odnosno političko-kulturalnim (Abts i sur., 2009).

unije i izravnog iskustva s njima (ugrubo – nedostatak kognitivne mobilizacije) građani kompenziraju preslikavanjem na EU-institucije (i eurointegracijski proces u cjelini) svog odnosa prema institucijama i političkim okvirima koje bolje poznaju i s kojima imaju iskustvo, mahom onih nacionalnih, te valoriziranjem prirode odnosa nacionalnih i supranacionalnih institucija (Sánchez-Cuenca, 2000; Rohrschneider, 2002; Karp i sur., 2003; McLaren, 2004; Rimac i Štulhofer, 2004; Garry i sur., 2005; Štulhofer, 2006; Elgün i Tillman, 2007; Kumlin, 2009). U procjeni institucija Europske unije i kvalitete, odnosno učinkovitosti njihovog djelovanja građani se, dakle, služe *proxy* (približnim) mehanizmom. Pojačana istraživački dobro ilustriranim nedovoljnim iskustvenim i činjeničnim poznavanjem EU i eurointegracijskog procesa (npr., Karp i sur., 2003; Kritzinger, 2003; Wagner, 2008; Abts i sur., 2009), u pozadini te ideje stoji ranije spomenuta kritika racionalnog utemeljenja eurodispozicija građana, koji će se u procjeni izraženo oslanjati na kognitivne prečice, heuristike i emotivna sidra (Loveless i Rohrschneider, 2008). Korištenjem tih "pomagala", građani se, barem iz vlastite vizure, "od beznadnih ignoranata pretvaraju u razmjerno kompetentne sudionike političkih procesa" (Wagner, 2008:9). Dakle, sâmo transferiranje postojećih dojmova s poznatih na nove političke objekte procjene može se shvatiti kao pseudoracionalna pomoć pri kogniciji, kao i izraz potrebe za kognitivnom konzistentnošću (Marks i Hooghe, 2003).

Prema teoriji političkog signaliziranja (*party-cueing theory*), nedostatak kognitivne mobilizacije do sličnog efekta (i posredstvom sličnih pozadinskih mehanizama) može dovesti i u kontekstu odnosa prema referentnim političkim elitama (Evans, 2000; Steenbergen i Jones, 2002; Carey, 2002; Hooghe i Marks, 2004; 2005; 2007; Netjes i Edwards, 2005; Gabel i Sheve, 2007; Hooghe, 2007; Krouwel i Abts, 2007; de Vries i Edwards, 2009). Smatra se da će građani kao signale za djelovanje slijediti proklamirane eurodispozicije i povezanu političku ideologiju političkih stranaka koje preferiraju, to izraženije, što su u nacionalnim političkim arenama izraženiji sukobi oko Europske unije i eurointegracijskih pitanja (Ray, 2003; Kumlin, 2009). Postoje, međutim, indikacije da utjecaj stranaka i političkih aktera općenito na mnijenje građana u EU-segmentu nije onako jednosmjernan (ni jednostavan) kakvim se može činiti (Carrubba, 2001; Steenbergen i sur., 2007): odnos "elite-mase" do neke je mjere ipak recipročan (stranke istovremeno oblikuju EU-nazore svojih glasača i prema njima se ravnaju) u krugu koji nema jasnu uzročno-posljedičnu pozadinu.

Barem djelomičan automatizam, odnosno nehotičnosti, pri transferiranju odnosa prema nacionalnom političkom okviru na onaj nadnacionalni, europski, koji pretpostavljaju

ovi pristupi, u pitanje dovode teze institucionalnog (ne)povjerenja i političke efikasnosti. Argumentira se da je povjerenje u nacionalne institucije i političke aktere te procjena njihove učinkovitosti važan prediktor eurodispozicija građana iz vrlo jasnog razloga – zato što su upravo nacionalni akteri još uvijek presudan čimbenik institucionalnog funkcioniranja Europske unije i uspješnosti implementiranja eurointegracijskih procesa (McLaren, 2007a; Abts i sur., 2009)³⁸. Alternativno, može se pretpostaviti da će građani načelno otvoreni prema projektu europskog ujedinjenja biti i u praksi to otvoreniji prema eurointegracijama što je njihovo povjerenje u nacionalni politički i institucionalni sustav manje (Sánchez-Cuenca, 2000; Kritzinger, 2003; Llamazares i Gramacho, 2007). Naime, u zemljama-članicama s višom razinom korupcije i manjom učinkovitošću države rizik ishoda transfera suverenosti na Uniju je manji, a povoljan ishod u smislu poboljšanja stanja u nacionalnim okvirima vjerojatniji. Europska unija percipira se tako kao lijek za kronične boljke nacionalnog sustava.

Naposljetku valja istaknuti i primjenu teorije socijalnog kapitala na objašnjenje eurodispozicija građana. Pojedinci koji posjeduju veći društveni kapital (otvorenost za suradnju i udruživanje, uključenost u društvene mreže, veću razinu povjerenja u sugrađane – kao preduvjete i sredstva za efikasno ostvarivanje zajedničkih ciljeva; Putnam, 1995) ujedno lakše prihvaćaju ideje eurointegracija (Bielasiak, 2002; Rimac i Štulhofer, 2004). Osnovna je pretpostavka da sklonost kooperaciji jača norme recipročnosti i osjećaj uopćenog povjerenja u dobre namjere ljudi izvan vlastite iskustvene zajednice, pa tako i one klasne, etničke i nacionalne. U kontekstu uključivanja nekih (skupina) pojedinaca u krug povjerenja, a isključivanja drugih, u novijim studijama navedeni se oblik društvenog kapitala naziva "premošćujućim" (*bridging*) i razlikuje od onog "povezujućeg" (*bonding*), za kojeg vrijedi da je povjerenje ograničeno na vlastitu grupu, osobito srodnike i poznanike (Abts i sur., 2009). Iz te perspektive europski projekt uvelike ovisi o "premošćujućem" društvenom kapitalu i uključivanju europskih sugrađana u mrežu povjerenja.

³⁸ Ostaje, dakako, i načelna dilema usklađuju li uopće građani odnos prema europskom okviru ravnajući se, svjesno ili nesvjesno, prema onom nacionalnom, ili je pak često ustanovljena kongruentnost odnosa prema tim dvama institucionalnim okvirima ipak artefakt generaliziranog institucionalnog (ne)povjerenja, neosjetljivog na razinu procjene (Krouwel i Abts, 2007).

3.3 Eurodispozicije građana u tranzicijskom kontekstu i prostoru

U radu nedvosmislenog naslova "Location, Location, Location: National Contextual Factors and Public Support for European Integration" Adam Brinegar i Seth Jolly (2005) upozoravaju da nacionalni kontekstualni faktori kondicioniraju eksplanatornu moć svih pristupa koji se koriste u sklopu izučavanja odnosa građana prema Europskoj uniji i europskim integracijama. Dakako, ideja da transnacionalne fenomene treba promatrati s pažnjom usmjerenom na nacionalne specifičnosti nije nikakva novost. U kontekstu eurointegracija, Mathieu Deflam i Fred Pampel (1996) cijelo su desetljeće ranije demonstrirali da razlike od jedne do druge zemlje-članice objašnjavaju više varijacija u podršci europskom ujedinjenju od individualnih obilježja poput obrazovanja ili prihoda. Povrh nacionalnih specifičnosti, koje su donekle implicirane u pregledu perspektiva iz prethodne cjeline, važne su i nešto šire – povijesno-kulturne i socioekonomske – regionalne poveznice, na što, primjerice, ukazuju studije provedene u zemljama-članicama južne Europe (Llamazares i Gramacho, 2007; Verney, 2011). Međutim, tijekom 2000-ih godina u literaturi se u tom pogledu daleko najveći naglasak stavlja na eurodispozicijske posebnosti postkomunističkih zemalja. Tranzicijske univerzalije i specifičnosti "novih zemalja-članica" središnje i istočne Europe te onih koje aspiriraju na članstvo u Europskoj uniji možda nije opravdano tretirati kao zaseban, četvrti, polazni model u koncipiranju i istraživanju eurodispozicija građana, ali se može ustvrditi da su studije lišene istraživačke ili interpretativne osjetljivosti na te momente lišene i dobrog dijela kredibiliteta.

3.3.1 *Specifičnosti istraživanja EU-tematike u zemljama "nove Europe"*

Kao u slučaju "starih" zemalja-članica, proliferaciju istraživanja odnosa građana tranzicijskih zemalja prema Europskoj uniji potakao je rastući otpor prema eurointegracijskim procesima. No, pozadina te pojave bitno je drugačija od one ranije opisane u slučaju "stare Europe" i odražava različita iskustva s Europskom unijom i očekivanja od članstva u Uniji. EU jednostavno ne "izgleda" isto kada se percipira "izvana" (Rulikova, 2004), što obično postaje jasno s intenziviranjem pristupnog procesa. Kod "novih" se zemalja-članica osjetna zadržka spram eurointegracija, eurocinizam (shvaćen kao apatičan, nezainteresiran odnos prema eurointegracijama; Szczerbiak, 2001; 2007a; de Vreese, 2005), ili u najboljem slučaju eurorealizam, u većini zemalja javljaju

upravo po započinjanju pregovora za punopravno članstvo³⁹. Do tada se raspršuje svojevrsan EU-idealizam utemeljen na predodžbi da će zemlja, osim potvrde svog europejstva, brzo ostvariti visok životni i demokratski standard (Bielasiak, 2002; Malová i Haughton, 2002; Hanley, 2004; Neumayer, 2009). Uz to, predpristupni i pristupni procesi događaju se usporedno s intenzivnim i sustavnim tranzicijskim procesima (u nekim slučajevima i održavotvorenjem), pri čemu se Europska unija percipira kao jamac dovršetka započetih reformi (Cichowski, 2000; Loveless i Rohrschneider, 2008; Wagner, 2008; brojne analize ekonomskih i osobito političkih ishoda tranzicije u zemljama središnje i istočne Europe takvim predodžbama daju i realnu osnovu: Haughton, 2011). Druga strana medalje vezivanja ulaska u članstvo EU s percepcijom konačne potvrde uspješnosti (ekonomske) tranzicije i demokratske konsolidacije potencijalno je objedinjavanje predodžbe o dvama procesima i projeciranje/preslikavanje tranzicijskih iskustava na buduća iskustva života u Uniji (Rulikova, 2004; Tverdlova i Anderson, 2004).

Univerzalni se razlozi padu potpore članstvu u EU kod građana tako traže u (ne)uspjehu tranzicijskog procesa (podjednako na individualnoj i društvenoj razini), u troškovima i rezultatima privrednih reformi, padu standarda socijalnih prava i sigurnosti (Tucker i sur., 2002; Jacobs i Pollack, 2004; Rulikova, 2004). Važnim faktorima smatraju se i strah od gubitka nacionalnog identiteta i političke suverenosti te neizvjesnost učinaka članstva u EU netom nakon što su te zemlje raskinule uglavnom neželjene spone s prijašnjim (supra)nacionalnim asocijacijama (Rulikova, 2004; Rohrschneider i Whitefield, 2006; Zorić, 2006; Guerra, 2008; predodžba o premještanju centra dominacije s Istoka na Zapad, osobito na Njemačku, posebno je izražena u nekim zemljama, poput Češke i Poljske: Kersan-Škabić i Tomić, 2009; Hartleb, 2011). Napokon, znatan udio građana tranzicijskih zemalja baštini otpor prema dijelu temeljnih premisa integracijskog procesa, osobito prema modelu slobodnog tržišta (Rohrschneider i Whitefield, 2004; 2006).

Rachel Cichowski još je početkom 2000-ih godina (2000) primjenom većeg dijela tada etabliranih modela u istraživanju eurodispozicija građana zaključila da u postkomunističkom kontekstu važnu ulogu imaju i utilitarni i vrijednosni faktori, ali da izravno "prevođenje" pristupa razvijenih za postojeće zemlje-članice nije posve

³⁹ Razina euroskepticizma građana u tom kontekstu može poprimiti vrlo izražene razmjere, ali se jedva i manifestirati. Dvije su krajnosti slučajevi Češke i Rumunjske (Linden i Pohlman, 2003; Kopecký, 2007). Poljska se često ističe u kontekstu eurocinizma (Szczerbiak, 2007a; Guerra, 2008), a slučaj Slovenije može se promatrati kao razmjerno rijedak primjer uspostavljanja eurorealističnog odnosa spram Europske unije i eurointegracija (Adam i sur., 2002).

opravdano⁴⁰. U konceptualnoj razradi tog problema, osobito vezanoj uz utilitarnu sferu u najširem smislu, Robert Rohrschneider i Stephen Whitefield (2006) polaze od konstatacije da su standardni modeli eurodispozicija građana utemeljeni u ideji privrženosti "starih" zemalja-članica normativnim idealima EU-projekta političkog i ekonomskog tipa (transfer /dijela/ suvereniteta u sve tri grane vlasti, odnosno razvijanje zajedničkog slobodnog tržišta, koje uključuje slobodu kretanja rada i kapitala). Građani tih zemalja potom odnos prema Uniji formiraju kroz vlastiti odnos prema tim ciljevima, ali i kroz procjenu njihovog ishoda, razmatrajući jesu li eurointegracije rezultirale povećanjem gospodarske učinkovitosti i socijalnog blagostanja, tj. kvalitete obnašanja vlasti (Slika 3.4). Dvojica autora smatraju da građani postkomunističkih zemalja zbog drugačijih političko-gospodarskih iskustava, donekle inkompatibilnih s vrijednostima liberalne demokracije (socijalni egalitarizam i politički etatizam), uz EU vežu drugačije ideale i očekivanja, pa od "objektivne" procjene učinaka eurointegracija znatno veću ulogu mogu imati dublje političke i ekonomske vrijednosti Europljana socijaliziranih u socijalističkom uređenju⁴¹.

	<i>Economy</i>	<i>Polity</i>
<i>Ideals</i>	Liberal markets	Supranational institutions
<i>Evaluations</i>	Economic benefits	Democratic and institutional performance

Slika 3.4 – Normativne i performativne eurointegracijske dimenzije (preuzeto iz Rohrschneider i Whitefield, 2006).

⁴⁰ S utilitarne strane, teško se može očekivati smislenost procjene posve konkretiziranih ekonomskih učinaka na zemlje koje još nemaju iskustvo članstva u EU. Sa simboličke strane, čini se da ideološki i identitetni faktori igraju manje važnu ulogu od političkog signaliziranja povezanog sa stranačkim preferencijama.

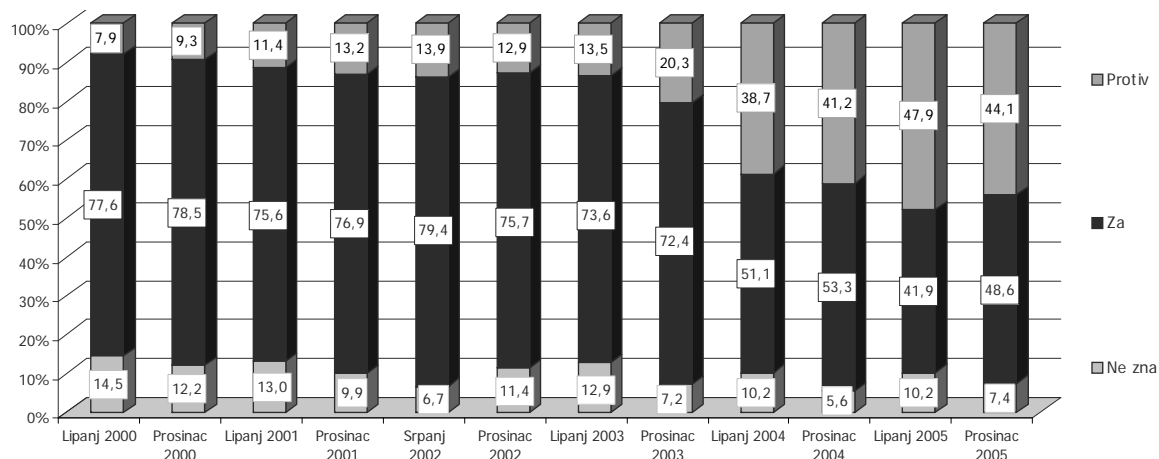
⁴¹ Osim ove, po njima, fundamentalne, distinkcije, Rohrschneider i Whitefield (2004; 2006) razmatraju i druge specifičnosti postkomunističkog konteksta na koje se treba usmjeriti u osmišljanju istraživanja eurodispozicija u tom prostora. Među njima se ističe osvrt na etnička pitanja i nacionalizam, koji bi u Istočnoj Europi mogli biti znatno važniji/izraženiji nego u Zapadnoj, dijelom zbog razmjerno visokog etničkog diverziteta većeg broja tih zemalja (na koji će način EU facilitirati političke aspiracije manjina i diktirati reguliranje njihovog statusa općenito?), a dijelom jer je politička mobilizacija protiv komunističkih režima nosila izrazita nacionalistička obilježja, koja još uvijek mogu biti usko vezana uz te državne projekte.

Premda se očekuje da će članstvo u Europskoj uniji nakon nekog vremena donijeti konvergenciju preokupacija i prioriteta u pozadini eurodispozicija građana "starih" i "novih" zemalja-članica (McLaren, 2006; Loveless i Rohrschneider, 2008), za što već i postoje određene indikacije (Loveless, 2010), u međuvremenu tek rijetke studije na tragu takvih preporuka unose dodatne inovacije u koncipiranje "popularnog euroskepticizma" novog EUropskog prostora (Christin, 2005; Elgün i Tillman, 2007; Guerra, 2008). Jedna od takvih predstavljanje je modela tranzicijskih "gubitnika" i "dobitnika", osmišljenog ciljano za mjerenje eurodispozicija građana u postkomunističkom kontekstu. Tucker i suradnici (2002) njime zaista odlaze korak dalje od mehaničke primjene "zapadnjačkih" modela, iako je riječ tek o adaptaciji teze eurointegracijskih "dobitnika" i "gubitnika"⁴². Mnogo je uobičajenija istraživačka strategija upotreba postojećih konceptualnih okvira uz prilagodbu hipoteza o snazi i smjeru utjecaja pojedinih determinanti podrške Europskoj uniji i eurointegracijama u skladu s poznatim eurodispozicijskim specifičnostima u građana srednje i istočne Europe ili pak pojedine (post)tranzicijske zemlje (npr., Wagner, 2008).

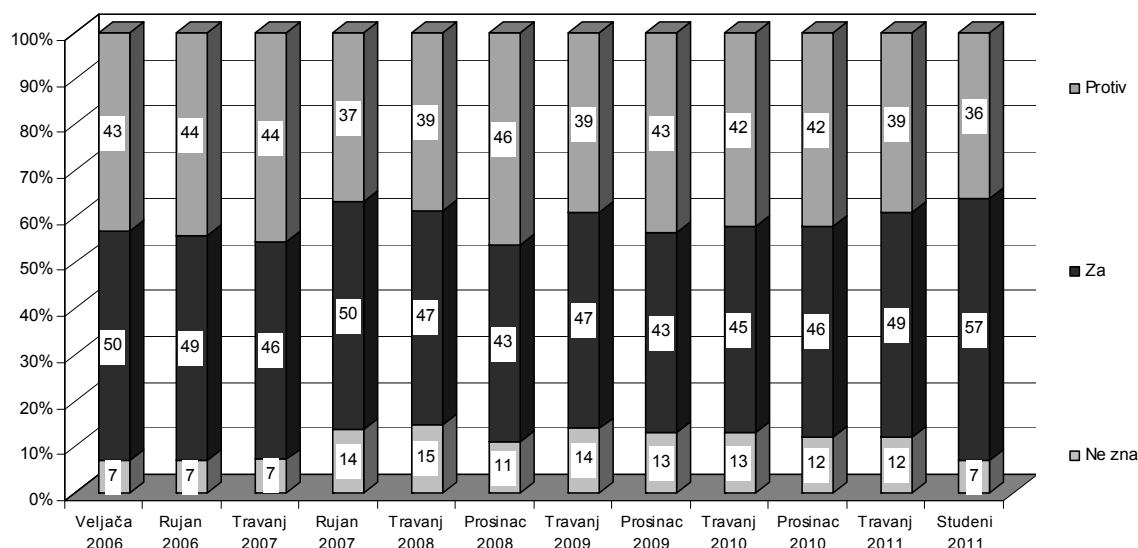
3.3.2 Podrška članstvu u EU kod hrvatskih građana: kretanje i pozadina

U osam tranzicijskih zemalja koje su sredinom 2004. stupile u članstvo Europske unije euforija povezana s europskom perspektivom, izražena prosječno u 70-80-postotnoj podršci (budućem) članstvu, stižala se približno u vrijeme započinjanja pristupnih pregovora 1998., otkada u prosjeku iznosi oko 50%. Početkom 2004., neposredno prije pristupanja Uniji, potpora je u tim zemljama iznosila rekordno niskih 43%, da bi u sljedećih nekoliko godina postupno rasla do oko 60% (Wagner, 2008; Skoko i Jurilj, 2011). Premda je Hrvatska netom potpisala pristupni Ugovor i predstoji više od godine dana do predviđenog stupanja u članstvo, prikaz kretanja potpore kod hrvatskih građana otkriva neobične sličnosti (Grafikon 3.1-3.2). Nakon dužeg razdoblja osjetne, tročtvrtinske, potpore, potkraj 2003. sva istraživanja javnog mnijenja (Skoko, 2007; Eurobarometer, 2004-2011; GfK Hrvatska, 2006; Kersan-Škabić i Tomić, 2009; Ipsos Puls, 2011) bilježe nagli pad podrške članstvu približno na polovinu, pa i manje od toga, kolika ugrubo odonda i ostaje.

⁴² Zbog te činjenice njihovom se pristupu zamjera utilitarna (štoviše, objektivističko-egocentrična) plošnost, a model u kasnijim primjenama ne polučuje univerzalnu potvrdu (Rohrschneider i Whitefield, 2006).

Grafikon 3.1 – Vremensko kretanje podrške građana članstvu RH u EU 2000.-2005. (N≈1.000; preuzeto iz GfK Hrvatska, 2006).

Grafikon 3.2 – Vremensko kretanje podrške građana članstvu RH u EU 2006.-2011. (N≈1.000; izvor podataka: Ipsos Puls, 2011).

Početak preispitivanja eurointegracijskog procesa kod hrvatskih građana u odnosu na građane "novih" zemalja-članica kronološki se, dakle, javlja nešto ranije, gotovo dvije godine prije početka pristupnih pregovora⁴³. Nema sumnje da su prethodno naznačeni univerzalni tranzicijski faktori izuzetno relevantni i za slučaj Hrvatske (Čaldarović, 2005; Roter i Bojinović, 2005; Zorić, 2006; Milardović, 2009; 2012) te da ih kod analize i

⁴³ Prije 2000. godine u Hrvatskoj se nisu obavljala sustavna ispitivanja javnog mnijenja vezana uz podršku Uniji i eurointegracijama. Nekoliko sporadičnih empirijskih provjera ukazuje na to da potpora članstvu u drugoj polovini 1990-ih također nije bila visoka (Ilišin i Mendeš, 2005; Milardović, 2009; Jović, 2011), no s obzirom na tadašnje odnose EU i RH i domaće prioritete taj podatak u ovom kontekstu nije osobito važan.

tumačenja dubljih sfera eurodispozicija građana treba respektirati. No, na trenutnu podršku članstvu u Europskoj uniji, kao i kod drugih zemalja-kandidatkinja, znatno se odražavaju aktualni događaji vezani uz lokalne posebnosti (Čaldarović, 2005; Blanuša i Šiber, 2007; Henjak, 2011; Ilišin, 2011). Što to hrvatski eurointegracijski put i relacije s Europskom unijom općenito čini specifičnim, odnosno koji su univerzalniji momenti (poput državnog osamostaljenja, poteškoća u bilateralnim odnosima sa zemljama-članicama i ukupne cijene eurointegracijskog procesa) u hrvatskom slučaju bili posebno akutni?

Dakako, primarno je distinktno obilježje Domovinski rat i njegovo cjelokupno društveno-političko (pa i ekonomsko) naslijeđe (Rudolf i Vrdoljak, 2005; Roter i Bojinović, 2005; Božić, 2007; Novak, 2007; Blanuša, 2011; Ilišin, 2011), koje je izravno i neizravno determiniralo odnos Europske unije i Hrvatske još od vremena međunarodnog priznanja RH. Posljedice ratnih zbivanja koje su se posebno negativno odrazila na početak i tijek hrvatskog eurointegracijskog puta vezane su uz pitanja (Roter i Bojinović, 2005):

- procêsa (i procesuiranja) za ratne zločine na međunarodnom i domaćim sudovima te suradnje s Haškim sudom općenito, što je vjerojatno najotegotniji faktor cjelokupnog odnosa Hrvatske i Europske unije sve od osnutka Suda 1993.,
- povratka, obeštećenja i društvene integracije izbjeglica srpske nacionalnosti, koji se nisu odvijali bez znatnih poteškoća na terenu neovisno o tome što se velik udio tih građana za povratak nije odlučio zbog niza drugih razloga,
- zaštite etničkih manjina i njihove zastupljenosti u državnim, administrativnim i pravosudnim tijelima,
- snažnog nacionalističkog sentimenta, kakav se krajem 1980-ih i početkom 1990-ih godina nije mogao mobilizirati u drugim tranzicijskim zemljama koje su danas članice EU.

Tako se pad potpore hrvatskih građana članstvu može dovesti u vezu s otpočinjanjem pojačanih aktivnosti na formalnom zbližavanju Brüssela i Zagreba u nepovoljnom kontekstu podizanja haških optužnica protiv umirovljenih generala Ante Gotovine, Mladena Markača, Janka Bobetka i Ivana Čermaka (od sredina 2001. do početka 2004.), domaćeg suđenja i presude umirovljenom generalu Mirku Norcu (sredina 2003.) i drugih "ustupaka" vezanih uz procesuiranje ratnih zločina na hrvatskoj strani (Blanuša i Šiber, 2007; Skoko, 2007; Skoko i Jurilj, 2011). Insistiranje na suradnji s Haškim sudom tada se, ali i u kasnijim prilikama (osobito po izricanju osuđujućih presuda Anti Gotovini i Mladenu Markaču), interpretira kao kriminalizacija samih temelja hrvatske države

(Blanuša, 2011)⁴⁴. Razina podrške najnižu dotadašnju točku (ali i jednu od najnižih uopće) dosiže sredinom 2005., nakon što je u proljeće odgođen početak pregovora zbog negativnog izvještaja o suradnji sa Sudom, a koji mjesec kasnije iz same Unije stižu vijesti o političkoj krizi "nakon brodoloma Europskog ustava u Francuskoj i Nizozemskoj" (Štulhofer, 2006:136; Zorić, 2006).

Smjeru percepcije eurointegracijskog procesa nije pomoglo ni to što su čelnici Europske unije procjenu hrvatskog napretka u svojim istupima nerijetko vezivali uz uspješnost suradnje sa susjednim zemljama u (zapadnobalkanskoj) regiji, pri čemu su neko vrijeme stizale jasne poruke da će se integraciji ovog područja pristupiti na regionalnoj umjesto individualnoj osnovi (Ilišin i Mendeš, 2005). U medijskom, ali i političkom diskursu, to se često prokazivalo kao jasan znak da se Hrvatsku želi vratiti u regionalne asocijacije, neki novi oblik propalog jugoslavenskog integracijskog modela (Novak, 2007), naznake čega su pronađene još u regionalno osmišljenom Sporazumu o stabilizaciji i pridruživanju (Zorić, 2006).

Javnost su polarizirali i zastoji u pregovorima, odnosno ustupci iznuđeni ultimatumima susjednih zemalja-članica oko pojedinih bilateralnih sporova, osobito pitanja primjene Zaštićenog ekološko-ribolovnog pojasa (Roter i Bojanović, 2005; Sošić, 2007) i graničnog spora sa Slovenijom (Blanuša, 2011). Proglašenje ZERP-a krajem 2003. (uz očekivani početak primjene krajem 2004.) potaklo je Italiju (zbog ribolovnih implikacija) i Sloveniju (primarno zbog graničnih implikacija) da zaprijetu vetom na odluku o dodjeljivanju Hrvatskoj statusa zemlje-kandidata za članstvo sredinom 2004. (još jedan razlog drastičnog pada potpore članstvu prvi puta zabilježenog u to vrijeme). Zbog pritisaka koji su dolazili i od same Unije, a ne samo od dvije zainteresirane članice, Hrvatska tada odlučuje odgoditi primjenu ZERP-a na zemlje-članice, prvo do proljeća 2008., a onda, nakon novih pritisaka, na neodređeno vrijeme, do postizanja multilateralnog sporazuma. Pitanje granice u Piranskom zaljevu, za koju je Slovenija smatrala da se, među inim, prejudicira ZERP-om, zaista je i rezultiralo slovenskom blokadom pregovora, prvo neformalnom, tijekom većeg dijela 2008., a onda i službenom, od kraja te godine sve do jeseni 2009.

⁴⁴ U tom kontekstu gotovo kao ironija sudbine čini se poruka koju je umirovljeni general Gotovina hrvatskoj javnosti iz pritvora Haškog suda uputio dan prije održavanja referenduma o članstvu Hrvatske u Europskoj uniji. U njoj poziva sve građane da izađu na referendum i glasuju po svojoj savjesti, ističući da će on sam glasati za ulazak u Europsku uniju, gdje je Hrvatskoj mjesto, odnosno gdje civilizacijski i povijesno pripada (Oruč Ivoš, 2012).

Nadalje, za trajanja pregovora građani su mogli steći dojam da reforme čije je provođenje uvjet za članstvo nisu cilj po sebi. Domaći autori još su razmjerno davno naglašavali, primjerice, da su troškovi ekonomske prilagodbe zapravo cijena razvoja u pravcu funkcionalnog tržišnog gospodarstva čak i da ne postoji namjera integriranja u Europsku uniju (Samardžija i sur., 2000). S druge strane, etabliranje vrijednosti prava, sloboda i jednakosti istoznačne su s općim demokratskim razvojem društva i uspostavom pravne države te predstavljaju civilizacijske dosege posve neovisne o kontekstu "zahtjeva međunarodne zajednice" i "uvjeta za članstvo u Europskoj uniji" (Vasiljević, 2003; 2004). Pripreme za članstvo, a poslije i samo članstvo, tako donose perspektivu tri za ovdašnje prilike bitna nematerijalna dobitka: uspostavu institucionalnog kontinuiteta na duži rok, uspostavu vladavine zakona te "modernizaciju odozgo" (usklađivanje normi, vrijednosti i tehnologija s razvijenim središtima; Milardović, 2012). Pitanje je jesu li domaći politički akteri tu esencijalnu poruku hrvatskim građanima prenosili dovoljno jasno. Recentna analiza uspješnosti komunikacijskih strategija prethodnih vlada izrađenih s ciljem informiranja hrvatskih građana i pridobivanja potpore za pristupanje Hrvatske Europskoj uniji ukazuje na to da se u zadnjih desetak godina nedovoljno koristilo gotovo polovinu komunikacijskih elemenata koji su se pokazali uspješnima u drugim tranzicijskim zemljama, poput Češke i Slovenije, s podjednakim, pa i većim, udjelom građana koji se u pristupnoj fazi protivio članstvu u EU (Skoko i Jurilj, 2011)⁴⁵.

Na kraju se postavlja pitanje da li je, uz zahtjevnost, i dužina pregovora kod (dijela) građana provocirala dojam preoštrih uvjeta za članstvo, pa i procesa koji možda nikad neće uroditi plodom (Blanuša, 2011; Ilišin, 2011). Naime, odmah se po zaključenju pristupnih pregovora sredinom 2011. razina potpore koju registriraju brojna agencijska istraživanja povisuje za 10-15% te takva otad ostaje (Milardović, 2012; Špoljar, 2012) bez obzira što se u prirodi odnosa Hrvatske i EU ništa nije promijenilo. Dapače, Europsku uniju i eurozonu za to vrijeme potresa duboka ekonomska kriza zbog koje nije realno očekivati da će hrvatsko gospodarstvo u kratkom roku po pristupanju Uniji ostvariti sve pozitivne sinergijske učinke članstva koje su postigle nove zemlje-članice, osobito one iz petog kruga proširenja (Tišma i sur., 2012).

⁴⁵ Sama predreferendumska medijska kampanja s kraja 2011. nije ocijenjena informativnom nego jednostranom, propagandnom i indoktrinirajućom (Krajina, 2011; Milardović, 2012), a slične je ocjene od širokog kruga stručne javnosti, organizacija civilnog društva i profesionalnih udruženja dobila i referendumska kampanja nove vlade premijera Zorana Milanovića, koja je službeno otpočela dvadesetak dana prije održavanja referenduma (npr., GONG, 2012; Zakošek, 2012).

3.3.3 *Mogući učinci eurointegracijskih okolnosti na (dublje) eurodispozicije građana*

Prema modelu persuazije i donošenja odluka (Zaller, 1992; Wagner, 2008; Binzer Hobolt i Brouard, 2011), pozadina formiranja mnijenja u političkoj domeni bitno je određena raspravama koje trenutno zaokupljaju društvene i političke elite, a javnosti se prezentiraju putem medija. Iz teorije medijske zavisnosti može se izvesti još specifičnija i za domaći kontekst relevantnija premisa: građani zemalja u kojima proces demokratske konsolidacije još nije završen pri traganju za političkim informacijama izraženo se oslanjaju na masovne medije, pa su stoga i kontekstualno podložniji njihovom utjecaju. Empirijska provjera u šest tranzicijskih zemalja srednje i istočne Europe ovu je pretpostavku pokazala opravdanom (Loveless, 2008; 2009), kao i usporedba medijskog utjecaja na odnos prema EU kod građana "starih" i "novih" zemalja-članica (Scharkow i Vogelgesang, 2010). Analiza sadržaja hrvatskog dnevnog tiska provedena tijekom 2004. i 2005. pokazuje da je izvještavanje o EU-tematici obuhvatno i redovito, ali "počesto površno, dnevnopolitičko i dekontekstualizirano te stvara medijsku sliku koja je više plod stalne prisutnosti teme, a mnogo manje sustavnog i analitičkog pristupa" (Dragojević i sur., 2006:136). Autori napominju da politička problematika dominira nauštrb ostalih tema, osobito gospodarskih, te da izostaje analitičko-evaluacijski pristup. Sličan zaključak proizlazi iz recentne, prošlogodišnje, analize novinskog izvještavanja o EU i eurointegracijama (Popović i sur., 2011).

Uzme li se navedeno u obzir, mnogi aspekti odnosa hrvatskih građana prema Europskoj uniji i članstvu zemlje u EU potencijalno su otvoreni utjecaju situacijskih faktora i može se očekivati da će u ekstremnim okolnostima oscilirati gotovo s euroentuzijastičnog na europrotivnički kraj dispozicijskog spektra u okviru nekoliko mjeseci, pa i tjedana. Ilustrativan primjer takvog scenarija kretanje je potpore hrvatskih građana članstvu u Europskoj uniji u travnju i srpnju 2011. Početkom travnja, razina podrške iznosila je 49% (N=1.010, Ipsos Puls, 2011), da bi desetak dana kasnije, i dan nakon što su 15. travnja umirovljeni generali Gotovina i Markač u Haagu (nepravomoćno) osuđeni na dugogodišnje zatvorske kazne, agencija Ipsos Puls u istraživanju za Novu TV izmjerila 38-postotnu potporu (N=600, Bago, 2011a; na sam 15. travnja, nekoliko sati nakon objavljivanja presude, razina potpore je prema agenciji Mediani Fides iznosila svega 23%: N=700, Butković, 2011). Nasuprot tome, 2. srpnja, dva dana nakon zaključenja pristupnih pregovora s Europskom unijom, razina podrške hrvatskih građana članstvu u EU iznosila je 62% (N=1.300, CRO Demoskop, 2011; nekoliko tjedana kasnije, 25. srpnja, agencija Ipsos Puls registrira podudarnu potporu od 60%: N=1.000, Bago, 2011b).

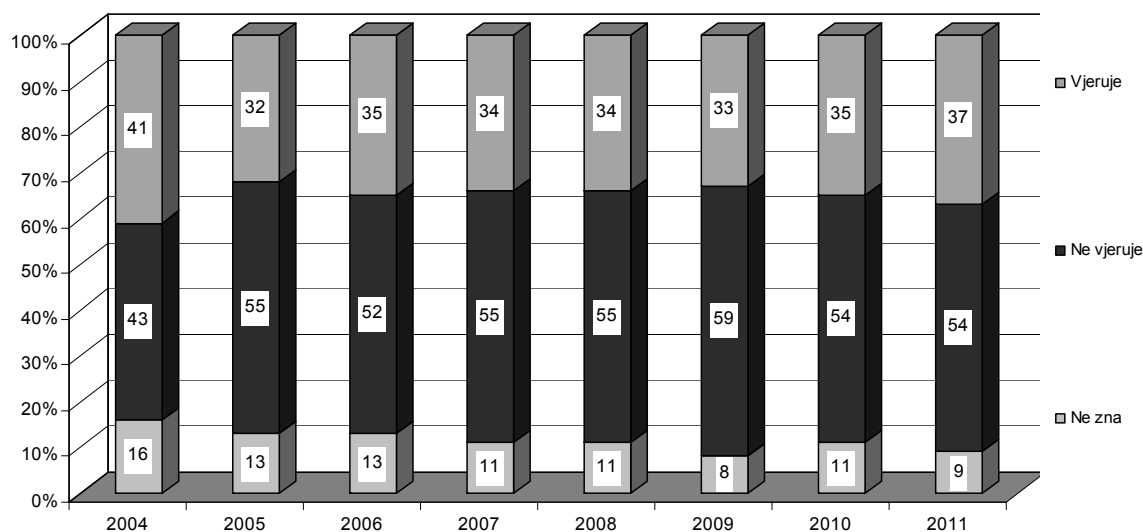
Znači li to da znatan dio građana svoj *cjelokupni* odnos prema Europskoj uniji i eurointegracijskim procesima mijenja "od danas do sutra", i tako mnogo puta? Treba li pretpostaviti da kontekst može izvršiti osjetan utjecaj i na kompleksnije i stabilnije strukture, kao što su evaluacija temeljnih vrijednosti Europske unije ili procjena konkretnih koristi i troškova od članstva u EU, čak i ako razdoblje obilježeno interferentnim okolnostima ne potraje suviše dugo? Pitanje je, dakle, koje se razine eurodispozicija građana mogu smatrati fluidnima i na situacijske okolnosti osjetljivima, a koje barem načelno kristaliziranim i vremenski rezistentnijima.

Nalazi nekoliko studija provedenih u zemljama-članicama i (tadašnjim) aspiranticama na članstvo u Uniji s (djelomičnim) naglaskom na tu problematiku upućuju na zaključak da se poviše naznačene, dublje, vrijednosne-stavovske strukture u pozadini eurodispozicija građana mijenjaju, ali razmjerno sporo, čak i uz (donekle) promijenjena svojstva konkretnog EU-objekta procjene (Eichenberg i Dalton, 1993; 2007; Anderson i Kaltenthaler, 1996; McLaren, 2002; Rulikova, 2004). Nedavno objavljena analiza stanja i kretanja eurodispozicija mladih u Hrvatskoj upućuju na mogućnost sličnog zaključka i u domaćem kontekstu (Ilišin, 2011). Percepcije socioekonomskih i sociokulturnih posljedica ulaska Hrvatske u Europsku uniju mjerene u tri vremenske točke (1999., 2004. i 2010.) mijenjaju se i prilagođavaju novim društvenim iskustvima s EU i eurointegracijama, ali ne prolaze onako drastičnu promjenu kao razina potpora članstvu Hrvatske u Uniji (pad s oko 90% na 50%).

Vremensko kretanje mnoštva obilježja eurodispozicija hrvatskih građana od 2004. dostupno je i putem istraživanja čiji se rezultati objavljuju u publikacijama Eurobarometra. Nažalost, mjere "dubljih" struktura, čija bi se dinamika mogla razmatrati s pretpostavkom relativne temporalne stabilnosti konkretiziranih očekivanja i procjena, u Eurobarometer upitnicima zbog nepoznatog se razloga pojavljuju rijetko i vremenski koncentrirano, pa su u pogledu smislenog prikazivanja vremenskog kretanja neupotrebljive⁴⁶. Premda se nužno ne radi o "konkretiziranoj mjeri", iznimka je varijabla povjerenja u instituciju Europske unije, koja se pojavljuje u svih 14 dosad predstavljenih valova Eurobarometer istraživanja

⁴⁶ Varijable usporedbe stanja u Hrvatskoj i Europskoj uniji u područjima kao što su gospodarstvo i kvaliteta života upotrebljene su u nekoliko polugodišnjih valova 2007., 2008. i 2010. Strah od članstva u EU vezano uz, primjerice, gubitak nacionalnog identiteta ili izloženost gospodarskim krizama mjereno je 2005. i 2006. Procjene učinaka članstva u EU na gospodarsku i političku stabilnost zemlje uvršteni su samo u istraživanja 2004. i 2007., a uloga Unije, između ostalog, na stanje nacionalnog gospodarstva, u istraživanja 2005.-2007. (Eurobarometer, 2004-2011). Informacije radi, fluktuacije kod tih obilježja većinom ne premašuju $\pm 3\%$.

u koje je uključena Hrvatska. Nakon inicijalnog, blažeg, pada, razina povjerenja hrvatskih građana u EU začudno je stabilna pojava (Grafikon 3.3)⁴⁷.

Grafikon 3.3 – Vremensko kretanje povjerenja građana RH u instituciju EU 2004.-2011. (N≈1.000; izvor podataka: Eurobarometer, 2004-2011)⁴⁸.

Provizorno se, dakle, može zaključiti kako su tijekom posljednjih desetak godina intenzivnijeg i na mahove turbulentnog političko-institucionalnog zbližavanja Hrvatske s Europskom unijom izraženijim fluktuacijama i bržoj promjeni u vremenu prvenstveno podložne *poopćene* dispozicije i sentimente poput spremnosti na potporu ulaska zemlje u EU, procjene pravednosti postavljenih pristupnih kriterija i viđenja dinamike približavanja članstvu. Izraženije promjene neposredne podrške članstvu nije, drugim riječima, nužno smatrati izrazom čvrsto ukorijenjenog antagonizma prema EU i hrvatskoj eurointegraciji, već je opravdano pretpostaviti da je uvelike riječ o impulzivnoj reakciji na dnevopolitičke događaje koji su ponekad i skrojeni da izazovu negativnu percepciju EU ili pristupnog procesa (Čaldarović, 2005; Zorić, 2006; Blanuša, 2007). Slične pojave, kao i okolnosti u kojima je politički establišment proeuropski raspoložen, a znatan dio građana negativno disponiran, nisu samo hrvatski specifikum (Linden i Pohlman, 2003; Vetik, 2003; de Vreese, 2007; Kopecký, 2007; Binzer Hobolt i Brouard, 2011; Skoko i Jurilj, 2011).

⁴⁷ Razmjerno niska razina povjerenja pak potkrepljuje ranije tijekom poglavlja iznesen nalaz (cjelina 3.1), prema kojem znatan dio hrvatskih građana nema povjerenja u EU, ali (dio njih) istovremeno smatra kako je članstvo Hrvatske u Uniji poželjno.

⁴⁸ Jedinstveni podatak za svaku godinu polovica je zbroja vrijednosti rezultata za proljetni i jesenski val unutar iste godine (razlike proljeće-jesen u većini su slučajeva iznosile svega nekoliko postotnih poena).

3.3.4 Determinante eurodispozicija hrvatskih građana: kratki pregled dosadašnjih spoznaja

Tijekom 1990-ih godina društvena je stvarnost u Hrvatskoj pred analitičare i istraživače postavljala prioritete prvenstveno vezane uz fenomene lokalnog i užeg regionalnog karaktera. Empirijski radovi s fokusom na hrvatskim građanima u kontekstu europskih integracija uglavnom se ne pojavljuju prije narednog desetljeća i početka predpristupnih procesa⁴⁹. Stvari se gotovo s mrtve točke pokreću tek 2000., otkad agencije za istraživanje javnog mnijenja obavljaju redovita, uglavnom polugodišnja, anketiranja na nacionalnim uzorcima, isprva za potrebe tadašnjeg Ministarstva europskih integracija i drugih državnih institucija, a kasnije, od 2004., i Eurobarometra te, sve češće, medijskih kuća. Barem u početku, te su studije sadržajno oskudnije, analitički jednostavnije te interpretacijski plošnije u odnosu na one koje će uskoro početi provoditi istraživači iz akademske zajednice, no izrazito su važne za bilježenje i iščitavanje trendova u kretanju općih dispozicija unutar domaćeg eurointegracijskog konteksta⁵⁰.

Prve akademske studije odnosa građana prema EU i eurointegracijama usmjeruju se na nacionalne uzorke mladih (Baranović, 2002), koji do danas ostaju najistraženija (i jedina specifično ciljana) populacijska skupina (Ilišin i Mendeš, 2005; Mendeš, 2005; Potočnik, 2005; Blanuša i Šiber, 2007; Ilišin, 2011; Blanuša, 2011; Henjak, 2011; Šiber, 2011; dodatna tri istraživanja nisu provedena na nacionalnim uzorcima: Bjelajac i Pilić, 2005; Kersan-Škabić i Tomić, 2009; Leburic i Grubić, 2010). Uz dvije regionalne studije (zagrebačko i novosadsko područje: Kamenov i sur., 2006, i Dalmacija: Pilić i sur., 2009), preostalih sedam nacionalna su istraživanja opće populacije. Prvu takvu publiciraju Ivan Rimac i Aleksandar Štulhofer 2004., koristeći se podacima prikupljenim u sklopu trećeg vala Europske studije vrijednosti. U nastavku su u grubim crtama predstavljeni temeljni nalazi istraživanja provedenih na općoj populaciji (pojedinačni rezultati domaćih analiza razmatraju se na mnogo mjesta u idućim poglavljima). Dio njih eurodispozicije hrvatskih građana zahvaća mjerama izvedenim iz više teorijskih pristupa, ali ih se ovdje grupira po ključu temeljne tri perspektive s obzirom na pristup kojem pridaju dominantnu ulogu.

⁴⁹ Dvije vrlo rane, u vremenu izolirane, iznimke predstavljaju kratka studija Sonje Sirotić (1992) ispred Instituta za međunarodne odnose i neki prilozi u zborniku Višnje Samardžije (1994).

⁵⁰ Premda se neki radovi temelje na analizama sekundarnih, agencijskih, podataka (npr., Skoko, 2007; Blanuša, 2007; 2011), zanimljivo je da zasad nitko (osim u deskriptivne svrhe) ne koristi nacionalne i inozemne podatke prikupljene za baze Eurobarometra. Na tim *data setovima* odavno počiva (rastuća) većina svih multivarijantnih analiza inozemnih studija eurodispozicija građana.

Utilitarni model predikcije odnosa hrvatskih građana prema Europskoj uniji i eurointegracijama dosad su ciljano primijenili samo Dragan Bagić i Ante Šalinović (2006). Rezultati njihove subjektivistički, egocentrično i sociotropski, orijentirane studije upućuju na prediktivnost uopćenih utilitarnih očekivanja od članstva u EU spram potpore članstvu, no ne i osobito racionalno utemeljenje tog očekivanja. Ono se, naime, tek u manjoj mjeri temelji na *konkretnim* očekivanjima od članstva. Autori ističu da bi površno, emotivno i impulzivno rezoniranje moglo proizlaziti iz nedostatka valjane komunikacijske strategije i svrsishodne javne rasprave o EU-tematici.

Fokus na pristupima simboličko-identitetne provenijencije zasad je prisutan u dvama istraživanjima eurodispozicija hrvatskih građana. Vesna Lamza Posavec sa suradnicima (2006) usmjerava se na odnos nacionalnog ponosa i otvorenosti prema eurointegracijama. Građani s višim rezultatom na skali općeg nacionalnog ponosa (uopćene nacionalne vrijednosti) manje su skloni podržati članstvo zemlje u EU, dok to spremnije čine oni koji više vrednuju konkretna postignuća na kulturno-povijesnom i ekonomsko-političkom planu (specifični nacionalni ponos). Autori zaključuju da bi tako odluka o članstvu mogla više ovisiti o dostupnosti relevantnih informacija i ocjeni stanja u društvu, nego o bazičnim nacionalnim vrijednostima i identifikacijama. S druge strane, Duško Sekulić i Željka Šporer (2008) istražuju odnos nacionalnog i europskog identiteta u kontekstu faktora koji ih determiniraju. Premda postoji blaga pozitivna povezanost tih dvaju identitetnih sfera, pokazuje se da vezanost za zemlju najbolje objašnjavaju ideološki čimbenici poput nacionalizma, religioznosti i društvene (rodne) konzervativnosti, dočim je vezanost za Europu, kao indikator europskog identiteta, kozmopolitskije i "racionalnije" utemeljena (građani višeg profesionalnog i obrazovnog statusa osjećaju se povezaniji s EU od onih nižeg).

Neki od dominantnijih modela koji se mogu etiketirati institucionalnima (model postmaterijalističkih vrijednosti, teorija društvenog kapitala i kognitivne mobilizacije, odnosno *proxy* mehanizama) razmatrani su u Rimac i Štulhofer, 2004, i Štulhofer, 2006. Razina sociokulturnih vrijednosti većinom je podudarna sa satanjem u "novim" zemljama-članicama. Socijalna umreženost nije se pokazala prediktivnom, ali je ustanovljena pozitivna veza između povjerenja u nacionalne institucije i povjerenja u institucije EU, kao i negativna veza ekskluzivnog nacionalizma i desne političke pozicije s povjerenjem u EU. Čini se, dakle, kako postoje potvrde u prilog teoriji *proxy* mehanizama, kao i u prilog pretpostavci o ograničenoj racionalnosti. Na sličan zaključak navode i rezultati studije Tonija Babarovića i suradnika (2011), koji ispituju upotrebljivost osjećaja subjektivnog,

osobnog i nacionalnog, blagostanja (*well-being*) u objašnjenju odnosa prema članstvu u EU⁵¹. Zadovoljstvo vlašću i nacionalnom ekonomijom pozitivno je povezano s potporom i nosi veću prediktivnost od sociodemografskih karakteristika. S druge strane, niti se jedan segment osjećaja osobnog blagostanja, poput zdravlja, zadovoljavajućeg imovinskog statusa i osjećaja životnog ispunjenja, nije pokazao povezanim s podrškom pristupanju.

Najzad, u pogledu raznovrsnosti, pa i puke količine, korištenih mjera, dosad je najobuhvatnije istraživanje proveo Benjamin Čulig sa suradnicima (2007)⁵². Potvrđen je doprinos, odnosno relevantnost, barem dijela determinanti iz svih triju temeljnih eurodispozicijskih pristupa (u skupnom regresijskom modelu prediktori tumače nešto manje od polovine varijance stava građana prema ulasku Hrvatske u članstvo EU). Ukratko, procjena gotovo svih vidova efikasnosti Europske unije (utjecaj na zemlje-članice u područjima kulture, obrazovanja, gospodarstva, socijalne politike i sigurnosti) pozitivno se odražava na podršku članstvu, kao i ekonomski i vrijednosni aspekti individualnih i grupnih koristi od (budućeg) članstva u EU. Obilježja koje se načelno mogu svrstati u sferu ekskluzivnog nacionalnog identiteta (etnonacionalni ponos i klerikalizam) negativno su povezane s potporom članstvu u EU, a obrnuto je u slučaju sklonosti europeizmu i multikulturalizmu. Također, usporedba institucionalne efikasnosti Hrvatske i EU pokazala se prediktivnom u sferama zaštite ljudskih i građanskih prava te ostvarenja demokratskih standarda razvijenih političkih sustava (podrška članstvu veća je kod građana koji europski sustav u tom smislu percipiraju efikasnijim).

⁵¹ Riječ je, koliko je autoru disertacije poznato, o zasad jedinoj empirijskoj analizi eurodispozicija građana koju su domaći autori objavili u inozemnom časopisu.

⁵² Valja napomenuti da je nešto drugačije, ali također obuhvatno, nacionalno istraživanje nekoliko godina ranije provela Vlasta Ilišin sa suradnicima (Ilišin, 2005; Ilišin i Mendeš, 2005). Ta je studija ciljala mlađu populaciju (15-30 godina starosti), a među 3.000 ispitanika 1.000 su činili ispitanici stariji od 30 godina i služili kao kontrolna, usporedna, skupina. Kako su rezultati za cijeli uzorak prikazani samo na deskriptivnoj razini (usto razdijeljeni u navedene dvije dobne skupine), a multivarijatna obilježja cjelokupnog uzorka mogu se samo posredno nazrijeti, nalazi te studije u ovom se dijelu ne predstavljaju.

4. PREMA MODELU STRUKTURE EURODISPOZICIJSKIH DETERMINANTI

Tekuće poglavlje predstavlja završni i za ciljeve ovog rada ključni moment teorijsko-konceptualnog dijela disertacije. Elementi postojećih analitičko-istraživačkih okvira ovdje se razmatraju sintetski, s ambicijom formiranja u teoriji utemeljenih pretpostavki za izgradnju strukturalnog modela odrednica odnosa hrvatskih građana prema Europskoj uniji i eurointegracijama. Poglavlje započinje kao ekstenzija preglednog dijela predstavljenog u prethodnoj cjelini rada: dosadašnje studija kritički se sagledavaju u smislu konceptualno-metodoloških ograničenja u razini, obuhvatu i su-odnošenju korištenih mjera eurodispozicija građana. Na temelju dostupnih spoznaja potom se izvodi hipotetski strukturalni model koji se kasnije u radu empirijski verificira. Na kraju se načelno razmatraju populacijske specifičnosti, osobito sociodemografske karakteristike, koje, na razini moderatora, mogu donekle ograničiti pretpostavljenu univerzalnost za opću populaciju hrvatskih građana predloženog strukturalnog modela.

4.1 Konceptualno-operacionalni dometi postojećih studija eurodispozicija građana

Rezultati inozemnih i domaćih empirijskih provjera ukazuju na relevantnost i plodnost većine inačica pristupa objedinjenih u tri temeljne polazne perspektive studija odnosa građana prema Europskoj uniji i eurointegracijama. Na taj zaključak upućuje pregled literature predstavljen u prethodnom poglavlju, kao i zastupljenost većeg ili manjeg broja raznorodnih pristupa u najrecentnijim studijama. To se odnosi i na utilitarnu perspektivu, dosad najizloženiju kritici i preispitivanju. U analizi nalaza studija i istraživanja objavljenih u posljednjih tridesetak godina, Richard Eichenberg i Russell Dalton napominju da je trend okretanja alternativnim okvirima očigledan i nužan, ali da primjena ekonomsko-interesnih pristupa demonstrira "impresivnu konzistentnost duž niza nacionalnih uzoraka, vremenskih razdoblja, metoda prikupljanja podataka, strategija mjerenja i analitičkih tehnika" (Eichenberg i Dalton, 2007:130).

Međutim, uzme li se u obzir kompleksnost problematike koja je predmet istraživanja u analizama eurodispozicija građana, većini se studija može zamjeriti više konceptualnih ili operacionalnih limitacija koje proizlaze iz četiri temeljna ograničenja u obuhvatu i razini mjerenja. Malobrojni radovi koji na neke od njih ukazuju ciljano ili (češće) usputno, upozoravaju na probleme:

- razine mjerenja i valjanosti mjera eurodispozicijskih odrednica (upotreba jednočestičnih, metrijski nevalidiranih, indikatora pri reprezentiranju složenih koncepata),
- razine mjerenja i valjanosti sâme zavisne varijable ("eurodispozicije građana"),
- širine obuhvata odrednica (prediktora) u modelima eurodispozicija građana, i
- (ne)uspostave odnosa među odrednicama eurodispozicija građana.

Posljednje među navedenim ograničenjima *na statističko-analitičkoj razini* svojstveno je gotovo svim dosad objavljenim radovima i stoga predstavlja *spiritus movens* ove disertacije. Ostali nedostaci, osobito prva dva, djelomično se mogu pripisati datostima korištenih istraživanja. Za razliku od većine domaćih radova, naime, tek se manji broj onih inozemnih temelji na podacima prikupljenim u sklopu istraživačkih projekata ciljano osmišljenih i provedenih za potrebe pripadajućih studija. Gotovo od začetka akademskog interesa za eurodispozicije građana, u Europi i svijetu masovno se koriste podaci dobiveni istraživanjima Eurobarometra, čija su konceptualno-operacionalna ograničenja već ranije naznačena⁵³. Praktični poticaj za oslanjanje na takve podatke svakako je njihova dostupnost, ali je važan motiv često i želja da se eurodispozicijska problematika sagleda na razini cijele Unije te komparativno (uniformna istraživanja Eurobarometra provode se u svim zemljama-članicama i kandidatkinjama). Naime, tek je u kroskulturalnom postavu moguće testirati utjecaj makro determinanti poput političke mobilizacije proizašle iz organizacije referendumu oko nekog EU-pitanja u dijelu zemalja-članica nasuprot onima u kojima referendum nije održan, zatim utjecaj nacionalnih razlika u ekonomskim modelima, modelima socijalne zaštite, varijantama političkog sustava, dominantnoj konfesiji, EU-statusu pojedine zemlje (kandidati naspram članica) i slično. Neovisno o faktorima koji stoje u njihovoj pozadini, u nastavku se temeljna ograničenja specificiraju u osnovnim crtama, uz kratku raspravu o njihovim implikacijama.

4.1.1 Mjerenje prediktorskog ("nezavisnog") i kriterijskog ("zavisnog") sklopa

Prikaz izvedbe relevantnijih studija objavljenih do 2005. ukazuje na jednostavnost i "plošnost" većine korištenih indikatora odrednica eurodispozicija građana (Hooghe i Marks, 2005). U međuvremenu, praksa se nije bitno promijenila. Egocentrični utilitarizam

⁵³ Rjeđe korištene transnacionalne baze periodično prikupljenih podataka dijelom usmjerenih na EU-tematiku uključuju Svjetsko istraživanje vrijednosti (WVS), Europsku studiju vrijednosti (EVS), Međunarodni program društvenih istraživanja (ISSP), Europsko društveno istraživanje (ESS) i Europsku izbornu studiju (EES).

uglavnom se zahvaća pojedinačnim mjerama poput samoprocjene vlastitog imovinskog stanja i osobnih dobiti od članstva zemlje u Europskoj uniji (Marks i Hooghe, 2003; Hooghe i Marks, 2004; McLaren, 2007a; Abts, 2009), dok je sociotropski utilitarizam indiciran nešto većim spektrom varijabli slične razine općenitosti (evaluacija ekonomske dobiti od članstva za zemlju, evaluacija stanja nacionalne ekonomije, percipirana ekonomska prijetnja od EU, očekivanja od budućnosti u vezi s ekonomskom situacijom i sa zaposlenošću i slično; Hooghe i Marks, 2005; Llamazares i Gramacho, 2007; Abts i sur., 2009; Lubbers i Jaspers, 2011).

Među mjerama simboličko-identitetne perspektive, nacionalni (i europski) ponos često se operacionalizira tek samopozicioniranjem ispitanika na općim indikatorima ponosa nacionalnom (ili europskom) pripadnošću (Carey, 2002; Christin i Trechsel, 2002; Duchesne i Frogner, 2008), a takav je slučaj i s nacionalnim i europskim identitetom, koji se ponekad obuhvaćaju zasebnim varijablama intenziteta vezanosti ili identifikacije s matičnom zemljom i Europom (uključujući očekivanu razinu buduće osobne europske identifikacije), a ponekad jedinstvenim skalama s isključivo nacionalnom i isključivo europskom identifikacijom kao opozitnim stupnjevima (Christin i Trechsel, 2002; Hooghe i Marks, 2004; McLaren, 2007a; Duchesne i Frogner, 2008; Lubbers i Jaspers, 2011; Cram, 2012). Percipirana kulturalna prijetnja također se nerijetko zahvaća tek uopćenim indikatorima prijetnje od useljenika, prijetnji jeziku, nacionalom i kulturnom identitetu te prijetnji načinu života posredstvom religijskih praksi manjinskih skupina (McLaren, 2002; Marks i Hooghe, 2003; Llamazares i Gramacho, 2007).

Slično je stanje i kod studija usmjerenih na institucionalne pristupe. Socijalni kapital ponekad se operacionalizira tek kao stupanj do kojeg građani smatraju da imaju povjerenje u građane svoje zemlje, odnosno građane drugih zemalja-članica Europske unije (Abts i sur., 2009). Povjerenje u institucije i politička efikasnost indicirani su zadovoljstvom funkcioniranjem demokracije u zemlji i EU, povjerenjem u EU i "ključne institucija zemlje" te procjenom opće efikasnosti EU (Elgün i Tillman, 2007; Llamazares i Gramacho, 2007; McLaren, 2007a), a kognitivnu mobilizaciju i informiranost o Europskoj uniji predstavlja tek stupanj interesa za politiku, učestalost razgovora o politici s prijateljima i samoprocjena vlastite opće informiranosti o EU temama (McLaren, 2002; 2007a; Marks i Hooghe, 2003; Abts i sur., 2009). I politička se ideologija obično mjeri jednim indikatorom vrlo upitne valjanosti: od ispitanika se traži smještanje na skali autopercepcije intenziteta vlastite "lijevo-desne" političke orijentacije (McLaren, 2002; 2007a; Hooghe i Marks, 2007; Llamazares i Gramacho, 2007).

U tom smislu iznimka nije ni razina mjerenja zavisnog sklopa, s razlikom što se neprimjerenom tretmanu kriterijske varijable u literaturi posvećuje nešto više pažnje i upućuje više izravnih kritika nego problemima u konceptualizaciji i operacionalizaciji prediktorskih varijabli. Naime, s jedne strane većina teorija postulira multifacetnost fenomena odnosa građana prema Europskoj uniji i eurointegracijama (Boomgaarden i sur., 2011), a s druge "gotovo sve empirijske studije euroskepticizam mjere samo jednom manifestnom varijablom, čime zanemaruju pogrešku mjerenja i propuštaju uvažiti kompleksnost tog koncepta" (Abts i sur., 2009:9; Scheuer, 2005; Binzer Hobolt i Brouard, 2011). Takvom se praksom *de facto* pretpostavlja potpuna pouzdanost zavisne mjere i zanemaruje njena sadržajna valjanost.

Konkretno, uobičajeno je koristiti *neki* (jedan) od četiriju indikatora takozvanog niza "članstvo-koristi-integracija-žaljenje", koji se u istraživanjima Eurobarometra mjere u skoro svakom valu od početka njihovog provođenja (Scheuer, 2005)⁵⁴. Autori se pritom razmimoilaze u viđenju pozadine tih indikatora (*ibid.*): dok neki "integraciju" percipiraju kao mjeru difuzne ili čak afektivne podrške, a "članstvo" specifične ili instrumentalne evaluacije, drugi smatraju da "integracija", "članstvo" i "koristi" (tim redoslijedom) predstavljaju stupnjeve na difuzno-specifičnom kontinuumu. "Treći" pak tvrde da su takvi indikatori suviše neprecizni da bi zahvatili distinktno aspekte istog koncepta te da svi podjednako dobro mjere istu latentnu sferu jer obično tvore unidimenzionalnu skalu.

Iako općeniti indikatori eurodispozicija građana uglavnom jesu visoko povezani, Lauren McLaren (2002; 2006) upozorava kako to svejedno ne znači da su međusobno zamjenjivi. Znatan dio građana može, primjerice, odobravati članstvo svoje zemlje u Europskoj uniji usprkos tome što ne misle da je članstvo zemlji donijelo (ili da će donijeti) koristi, i obrnuto. Statistička podudarnost i konceptualna bliskost tih mjera može u analizi podataka rezultirati i grubljim greškama koriste li se neke od njih kao prediktori eurodispozicija građana (indikatori utilitarnih, vrijednosnih ili institucionalnih koncepata),

⁵⁴ Indikator "članstvo" glasi "Općenito govoreći, smatrate li da je [buduće] članstvo [vaše zemlje] u Europskoj uniji dobra ili loša stvar?", "koristi" "Uzevši sve u obzir, smatrate li da je [vaša zemlja] imala [da će imati] koristi od članstva u Europskoj uniji?", "integracija" "Općenito, podržavate li napore koji se ulažu u integraciju EU?" i "žaljenje" "Kada bi vam sutra saopćili da je Europska unija rasformirana, biste li žalili, bili ravnodušni ili osjećali olakšanje?". U novije vrijeme kao indikatori eurodispozicija građana koriste se i (periodično u Eurobarometru implementirane) mjere odnosa prema brzini i intenzitetu odvijanja eurointegracija, procijenjene uloge EU u zemlji-članici u sljedećih pet godina te općeg doživljaja EU (Llamazares i Gramacho, 2007; Boomgaarden i Freire, 2009; Lubbers i Jaspers, 2011).

a pojedine kao kriterij (indikator odnosa građana prema Europskoj uniji i podrške eurointegracijama: Marks i Hooghe, 2003; Hooghe i Marks, 2005).

Zastupanje kriterijskog dijela modela nedovoljno širokim spektrom indikatora, a posebno jednom manifestnom varijablom, u najboljem se slučaju, dakle, može negativno odraziti na njegovu valjanost. Sve više novijih studija zavisni sklop zato reprezentira većim brojem poopćenih eurodispozicijskih indikatora, neovisno o izvoru podataka, korištenim analitičkim tehnikama i statističkoj konstrukciji samog sklopa (tvorba aditivnih ili faktorskih skala). Nekoliko vrlo recentnih radova odlazi i korak dalje, ukazujući na to da bi poopćeni indikatori zavisnog sklopa sadržajno trebali reflektirati one konkretizirane aspekte EU-tematike (utilitarne, vrijednosno-identitetne ili institucionalne) kojima se eurodispozicije građana u pojedinim modelima nastoje protumačiti (Binzer Hobolt i Brouard, 2011; Boomgaarden i sur., 2011; Lubbers i Jaspers, 2011). Oslanjajući se na vrlo obuhvatni i dobro razrađen prediktorski sklop, Hajo Boomgaarden i suradnici (*ibid.*) svoju studiju ciljano posvećuju mapiranju dimenzija zavisnog, eurodispozicijskog, sklopa (slično kao ranije Scheuer, 2005) i demonstriraju opravdanost takve pretpostavke. Nalaze, naime, da odrednice izvedene iz različitih etabliranih pristupa s promjenjivom upotrebljivošću tumače pojedine aspekte odnosa građana prema Europskoj uniji i eurointegracijama, odnosno da prediktivna moć eksplanatornog okvira (donekle) ovisi o obuhvatu zavisnog sklopa i konceptualnom povezivanju njegovih dimenzija s dimenzijama prediktorskog sklopa.

4.1.2 Obuhvat i interakcija elemenata prediktorskog sklopa

Uz naznačene nedostatke koje se uglavnom može svesti pod operacionalno-metrijski nazivnik, znatan broj studija EU-problematiku zahvaća parcijalno već u konceptualnom segmentu, fokusirajući se na izučavanje eurodispozicija građana na temelju pretpostavki samo jedne šire teorijske perspektive, pa čak i pojedinačnih, uskih, pristupa iz sfere utilitarnih, simboličkih ili institucionalnih "paradigmi". Takva strategija sama po sebi nije sporna kada je riječ o "pionirskim" istraživanjima kojima se nastoji provjeriti svrsishodnost primjene specifične teorije na određenoj populaciji ili pak puna pažnja posvetiti analizi nekog konkretnog fenomena u kontekstu podrške građana Europskoj uniji i eurointegracijama. No, kada su im eksplanatorne ambicije veće, istraživači u tom slučaju u pravilu nisu u mogućnosti varijacije u eurodispozicijama građana protumačiti do zadovoljavajuće razine.

Već i rezultati primjene usko postavljenih modela neintendirano signaliziraju složenost i isprepletenost eurodipozicijskih determinanti. Uzmemo li se u obzir samo domaće studije, zabilježeno je da nalazi utilitarno fundiranih analiza indiciraju vrijednosno i emotivno obojeno te impulzivno rezoniranje pri procjeni troškova i koristi od članstva u EU (Bagić i Šalinović, 2006). S druge strane, identitetno orijentirana istraživanja ukazuju na to da je nacionalni ponos prediktivniji u kontekstu EU-tematike kada se operacionalizira kroz konkretna, racionalnije utemeljena, društvena dostignuća nasuprot onima uopćenima i mitologiziranima (Lamza Posavec i sur., 2006). Pokazuje se da je i fenomen europskog identiteta djelomično utilitarno-racionalno fundiran, odnosno (donekle) određen profesionalnim i obrazovnim statusom hrvatskih građana (Sekulić i Šporer, 2008).

Među istraživačima eurodispozicija građana zbog toga je mnogo zagovornika i praktikanata usporedne provjere prediktivnosti raznorodnih pristupa (npr., Gabel, 1998b; Christin i Trechsel, 2002; McLaren, 2002; 2006; 2007a; Netjes i Edwards, 2005; Hooghe i Marks, 2005; 2007; Scheuer, 2005; de Vries i van Kersbergen, 2007; Hooghe i sur., 2007; Weßels, 2007; Wagner, 2008; Abts i sur., 2009; Boomgaarden i sur., 2011; Lubbers i Jaspers, 2011), a s vremenom raste i broj tako koncipiranih studija. Akumulacijom spoznaja postaje jasno da su identitetni faktori i utilitarne kalkulacije prije komplementarni nego suprotstavljeni fenomeni ("interesom-motivirano i identitetom-motivirano ponašanje lažna je dihotomija"; Cram, 2012:74), prije sastavni dijelovi integralnog eksplanatornog okvira nego alternative, a da se na obje sfere reflektira utjecaj institucionalnih i političkih aktera. Pomalo metaforički rečeno, različiti pristupi zahvaćaju različite strane iste kocke (de Vries i van Kersbergen, 2007), odnosno potpuna slika podrške Europskoj uniji i eurointegracijama ovisi o potpunoj slici faktora koji je određuju (Elgün i Tillman, 2007). Za istraživačke okvire koji to previđaju može se konstatirati da podcjenjuju složenost ljudske motivacije (Hooghe, 2003; Hooghe i Marks, 2005; 2007).

Uz imperativ obuhvatnosti, navedeno jasno upućuje i na potrebu za izučavanjem međuodnosa raznovrsnih odrednica, odnosno mehanizama koji stoje u pozadini sklopa odnosa građana prema Europskoj uniji i eurointegracijama. U suprotnom, logika interesa i logika identiteta ostaju "nepomirljive perspektive koje na neobjašnjiv način simultano empirijski funkcioniraju" (de Vries i van Kersbergen, 2007:308). Ipak, većina studija koje istodobno procjenjuju utjecaj barem nekih odrednica utilitarne, simboličke i institucionalne provenijencije zanemaruje pobliže istražiti strukturu eurodipozicijskih determinanti, posebno na primjerenoj statističko-analitičkoj razini (Scheuer, 2005). Ako uopće, analitičari se *promišljanjem* tih pitanja bave u konceptualnim segmentima svojih radova ili

diskusiji nalaza. Kao primjer može poslužiti cijenjena i često referirana publikacija u kojoj Lauren McLaren eksplicira namjeru ispitivanja uzročno-posljedičnih veza među temeljnim eurodispozicijskim prediktorima, postavljajući pritom važna pitanja o međupovezanosti tih faktora⁵⁵. Utemeljeni na analizi modela podrške EU i eurointegracijama tehnikom multipla regresije, autoričini zaključci nude malo u podacima fundiranih odgovora na ta pitanja i završavaju napomenom da je "još mnogo posla ostalo na raspetljavanju kauzalnih veza koje se nalaze u pozadini [euroskepticizma građana]" (McLaren, 2007a:249).

Uočljivi je praktični problem te i podjednako ambicioznih studija (npr., de Vries i van Kersbergen, 2007) izostanak uporabe analitičkih tehnika koje omogućuju svrsishodno ispitivanje i sagledavanje "sinergijskog doprinosa" faktora podrške, odnosno izravno testiranje strukture odrednica eurodispozicija građana, uključujući provjeru indirektnih i medijatorskih utjecaja. U usporedbi s multivarijatnim tehnikama analize podataka najčešće korištenim u EU-studijama (multiplom i logističkom regresijom te *multilevel* analizom, kod usporedbe transnacionalne i nacionalnih varijacija), takve prednosti nude procedure analize traga i modeliranja strukturalnim jednadžbama (s naglaskom na potonjem, distinktna obilježja tih srodnih postupaka kratko se razmatraju u cjelini 5.5). No, statistički modeli naznačenih analitičkih mogućnosti do danas su *na neki način* upotrijebljeni u svega trinaest studija eurodispozicija građana (jedanaest članaka i dvije disertacije; Tablica 4.1)⁵⁶.

⁵⁵ "Does feeling like one has benefited from the EU impact attitudes to EU institutions? Are individuals more positively predisposed toward these institutions if they have obtained benefits from the EU? Similarly, what is the connection between perceptions of EU institutions and worries about the loss of national identity? To what extent is concern for the loss of national identity linked to distrust of supranational institutions? Finally, how can we explain perceptions of costs and benefits obtained or accrued by EU membership? Does exclusive national identity predispose Europeans against feeling that they may have benefited in some way from European integration?" (McLaren, 2007a:237-238).

⁵⁶ Ograđujući se od potpune točnosti ove i sličnih, smjelih, tvrdnji o stanju stvari u postojećoj literaturi, autor disertacije u svrhu potkrepe njihove vjerodostojnosti napominje da se tijekom pisanja radnje imao prilike služiti *online* knjižnicom jednog europskog sveučilišta koja omogućuje centralizirani pristup blizu 400 baza knjiga, zbornika i časopisa svih godišta, čiji se broj mjeri u desetinama tisuća. Primjera radi, upisivanje izraza "European Union" u tražilicu te knjižnice početkom 2011. ponudio je *fulltext* pristup (i napredne opcije sužavanja pretrage) na 390.578 *znanstvenih i stručnih* knjige, zbornika, članka i recenzija; traženje "European Integration" rezultiralo je s 262.937 jedinica, a "Eurosepticism" 4.139. Uz to, autor je detaljno pretražio nekoliko postojećih baza europskih doktorskih disertacija te, za domaće publikacije, kataloge NSK, Knjižnice zagrebačkog Filozofskog fakulteta i Hrvatske znanstvene bibliografije (CROSBIB) te portal Hrčak. Važan su orijentir za pribavljanje relevantne literature uvijek bile i reference na materijale korištene u izradi konzultiranih radova. Posljednje ažuriranje literature iz *svih* navedenih resursa obavljeno je početkom 2012.

Tablica 4.1: Ključna konceptualno-operacionalna obilježja studija s analitičkim potencijalom izučavanja strukture eurodispozicijskih odrednica.

Studija	Izvor podataka	Uzorak	Analitička tehnika	ED građana kao zavisni sklop	Multi-indikatorski prediktori	Obuhvatnost raznorodnih prediktora	Multi-indikatorski zavisni sklop	Uskladenost zav. i predikt. sklopa	Fokus na strukturi prediktora
Christin i Trechsel, 2002	EB	Švicarska	SEM	+	+	+/-	-	-	+
Marks i Hooghe, 2003	EB	EU15	PA	- ekskluzivni identitet	-	-	-	-	+/-
Scheuer, 2005	EB, EES	EU12	SEM	+/-	+/-	+/-	+	+/-	+/-
Hooghe i sur., 2007	ISSP	12 EU članica	PA	+	+/-	+/-	-	-	+
Weßels, 2007	EES	EU25	PA	+	+/-	-	+	-	+/-
de Vreese i sur., 2008	Vlastito istraživanje	Nizozemska	PA	- članstvo Turske u EU	+/-	+/-	-	-	+
Schmitt i van der Eijk, 2008	EB, EES	EU15	PA	- odaziv na EP izbore	+/-	-	-	-	+
Wagner, 2008	EB	CEE	PA	+	+/-	+/-	-	-	+/-
Abts i sur., 2009	Lokalna baza podataka	Belgija	PA	+	+/-	+	+	+/-	-
Boomgaarden i Freire, 2009	ESS	19 EU članica	PA	+	-	-	-	-	+
Scheuer i Schmitt, 2009	EB, lokalne baze podataka	Njemačka	PA	+	-	-	-	-	+/-
Scharkow i Vogelgesang, 2010	EB	EU25	PA	+	-	-	+	+	+/-
Lubbers i Jaspers, 2011	Lokalna baza podataka	Nizozemska	PA	+	-	+/-	+	+	+/-
Predmetna disertacija	Vlastito istraživanje	Hrvatska	SEM	+	+	+/-	+	+/-	+

Kratice: ED – eurodispozicije; EB – Eurobarometer; EES – Europska izborna studija; ESS – Europsko društveno istraživanje; ISSP – Međunarodni program društvenih istraživanja; EU12, EU15, EU25 i EU27 – EU nakon proširenja 1986., 1995., 2004. i 2007.; EP – Europski parlament; CEE – "nove" članice iz srednje i istočne Europe; PA – analiza traga; SEM – modeliranje strukturalnim jednadžbama.

Prema dosad iznesenim smjernicama za izgradnju konceptualno-operacionalnih okvira primjerenih kompleksnosti ovog područja, "idealno istraživanje" odnosa građana prema EU i europskim integracijama temeljilo bi se na upotrebi složenih prediktorskih instrumenata izvedenih iz svih triju teorijskih perspektiva, zatim na upotrebi multifacetnog zavisnog sklopa koji reflektira sadržajnu složenost nezavisnog sklopa te, posebno važno, konceptualnom i analitičkom fokusu na izučavanju strukture eurodispozicijskih prediktora. Postavlja se pitanje koliko je do danas objavljeno radova u kojima su zadovoljeni ti standardi ili barem oni koji se tiču razmjerne obuhvatnosti prediktora i fokusa na njihovim međuodnosima.

U Tablici 4.1 svih trinaest studija s izravnim statističko-analitičkim potencijalom za izučavanje strukture eurodispozicijskih odrednica ugrubo je valorizirano po tom ključu⁵⁷. Prije svega valja primijetiti da autori triju radova u strukturalni model ne uključuju eurodispozicije građana kao zavisni sklop, iako su tematski usko vezani uz to područje. Marks i Hooghe (2003) uobičajenim tehnikama provjeravaju utjecaj raznih faktora na odnos građana prema EU, no analizom traga testiraju tek interakciju makro (nacionalnih) faktora koji stoje u pozadini ekskluzivnog nacionalnog identiteta kao potencijalne eurodispozicijske determinante. U preostala dva takva rada analizira se struktura odrednica podrške članstvu Turske u Europskoj uniji kod građana zemalja-članica EU (de Vreese i sur., 2008) i odaziva na izbore za Europski parlament (Schmitt i van der Eijk, 2008).

Među studije koje su u pogledu zacrtanih kriterija najmanje relevantne treba uvrstiti i onu Abtsa i suradnika (2009), ali zbog supstancijalnijeg razloga. S jedne je strane riječ o istraživanju koje zahvaća vjerojatno najširi spektar pristupa ikad primijenjen u analizi eurodispozicija građana (prediktivna se snaga odrednica testira utilitarnim, identitetnim i institucionalnim modelima te, na kraju, skupnim modelom). Međutim, transparentno izvedene hipoteze i njihova empirijska provjera posve zanemaruju pitanje strukturalnih odnosa među prediktorima, kako u zasebnim modelima, tako i onom skupnom:

⁵⁷ Usporedbe radi, u posljednjem retku tablice prikazana su *pretpostavljena* obilježja istraživačkog okvira predstavljenog u ovoj disertaciji. Zasebna je tema upotreba analize traga umjesto modeliranja strukturalnim jednadžbama u užem smislu (modeliranje latentnih varijabli), što diktira djelomično ili potpuno oslanjanje na jednočestične instrumente unutar prediktorskog i/ili kriterijskog sklopa. Uz testiranje modela strukturalnih odnosa, modeliranje strukturalnim jednadžbama omogućuje (i obavezuje na) testiranje mjerne inačice modela, u sklopu čega se provjeravaju metrijska obilježja latentnih instrumenata (konstruktna valjanost; ova se problematika detaljnije razmatra u 5. poglavlju i kasnije, u sklopu predstavljanja rezultata analize). *Puni* statističko-analitički potencijal primijenjenih modela uglavnom, dakle, na tom planu nije ostvaren.

pretpostavlja se i analizira isključivo izravan odnos prediktora s kriterijem. Uz stanovite statističke prednosti, vezane uz kontrolu greške mjerenja onih indikatora koji su zastupljeni latentnim konstruktima, upotreba analize traga u takvom je slučaju zapravo istovjetna primjeni multiple regresijske analize.

Modeli korišteni u narednih osam studija eurodispozicije građana tretiraju kao zavisnu varijablu te strukturi pripadajućih odrednica pridaju značaj, ali to, uglavnom zbog specifičnih ciljeva istraživanja, ipak čine tek parcijalno. Kronološkim redom objavljivanja:

- Angelika Scheuer (2005) istražuje različite aspekte eurodispozicija građana vežući svaki od njih u zasebnim modelima uz sadržajno bliske prediktore. Riječ je o sofisticiranom i vrlo relevantnom radu koji se, međutim, fokusira na dimenzionalnost i unutarnju strukturu zavisnog sklopa, a ne onog prediktorskog;
- Hooghe i suradnici (2007) usmjereni su na testiranje kauzalnog mehanizma utjecaja profesionalnog statusa građana na njihove eurodispozicije: strukturalni odnosi dodatnih nekoliko u model uvrštenih mjera (identitetnih i utilitarnih) konceptualno su podređeni, stavljeni u funkciju, elaboracije veze tih dviju pojava;
- Bernhard Weßels (2007) u jednostavni model na prediktorskoj ravni uključuje samo varijablu europskog identiteta i sagledava utjecaj tog faktora na nekoliko razdvojenih segmenata euroskepticizma s obzirom na uključivanje i isključivanje korelacijskih odnosa među tim segmentima;
- Bettina Wagner (2008) testira teoriju kognitivne mobilizacije provjeravajući preslikavanje procjene stanja nekih identitetnih, političkih i utilitarnih pitanja u nacionalnih okvirima na EUropski okvir te naposljetku na podršku članstvu zemlje u Uniji. Predviđa se izravan i neizravan utjecaj faktora nacionalne razine na eurodispozicije građana, pri čemu je EU-razina medijatorska. Potencijalni međuutjecaji prediktora ne razrađuju se mimo te temeljne pretpostavke;
- Boomgaarden i Freire (2009) fokus stavljaju na utjecaj denominacije i religioznosti na procjenu poželjnosti dosega eurointegracijskih procesa, s pretpostavkom da taj odnos posreduju neki vrijednosni faktori (autoritarnost i odnos prema imigrantima);
- Scheuer i Schmitt (2009) provjeravaju tezu transfera legitimnosti modelirajući utjecaj njemačkog ujedinjenja, ekonomskog rasta, zadovoljstva demokracijom u Njemačkoj i povećanja političke nadležnosti EU na podršku članstvu Njemačke u EU *kroz vrijeme*;

- Scharkow i Vogelgesang (2010) evaluiraju utjecaj domaćih masovnih medija na eurodispozicije građana s pretpostavkom izravnog medijskog učinka (selektivno prikazivanje činjenica i događaja) i onog indirektnog (povećanje razine znanja o EU). U model su kao prediktori uvršteni tek informiranost o EU, upotreba medija, obrazovanje i interes za politiku;
- Lubbers i Jansen (2011) procjenjuju utjecaj prediktora iz 1990. na one iz 2008. u jedinom panel istraživanju odnosa građana prema EU i eurointegracijama. Model ne testira strukturu eurodispozicijskih odrednica u te dvije vremenske točke i potom promjenu strukture u vremenu, nego utjecaj etničke prijetnje, nacionalizma, političkog cinizma i nejednakosti u primanjima iz prošlosti na te faktore i eurodispozicije kod istih ispitanika dvadesetak godina kasnije, u "sadašnjosti" (nedostaje, dakle, analiza međuodnosa tih odrednica, bilo unutar pojedinog vala istraživanja ili između njih).

Ostvarivanju potencijala analitičkog okvira u kombinaciji s konceptualnim ambicijama prema ranije zacrtanim kriterijima najviše su se, po svemu sudeći, približili autori preostale, najranije objavljene, studije. Premda zanemaruju dio indikatora temeljnih perspektiva, osobito utilitarnih, Christin i Trechsel (2002) izvrsno teorijski razrađuju strukturu odnosa među odrednicama podrške švicarskih građana članstvu Švicarske u Europskoj uniji i tako grade model vrlo relevantan u konkretnom nacionalnom kontekstu (pitanje imidža triju "velikih" susjeda, vezanosti za neutralnost, direktnu demokraciju, konfederalizam i jedinstvene nacionalne političke institucije te potencijalne konzekvence članstva na te institucije i prakse). Međutim, navedene specifičnosti te zemlje u europskom, a pogotovo EU, kontekstu toliko su izražene i brojne, da je takav koncept nemoguće poopćiti i replicirati u bilo kojoj drugoj sredini.

4.2 Sintetski pristup u izgradnji modela strukture

Istraživanja odnosa građana prema Europskoj uniji i eurointegracijama, koja mobiliziraju analitičare iz različitih društvenih i humanističkih tradicija, zasad nisu ukazala na postojanje jedinstvenog teorijskog okvira koji bi se mogao primijeniti na konceptualizaciju odrednica tog fenomena dovoljno široku da zahvati sve relevantne aspekte. S druge strane, kratki prikaz karakteristika studija koje jesu ciljale strukturalno ustrojiti modele predikcije eurodispozicija građana na prethodne je stranice uvršten da ilustrira izostanak makar i empirijski utemeljenih, *obuhvatnih*, okvira koje bi se moglo prilagoditi lokalnim specifičnostima i potom primijeniti u analizi na domaćoj populaciji. S obzirom na obje datosti, ključno je pitanje kako razmjerno kratkoj listi studija uvrštenih u Tablicu 4.1 pridodati studiju hrvatskih građana i pritom se još makar malo približiti poželjnom standardu istraživanja eurodispozicija građana izgradnjom i testiranjem obuhvatnijeg strukturalnog modela.

Nude se dvije mogućnosti, koje se može okarakterizirati kao empirijski i teorijski induktivne. Angelika Scheuer (2005) u svojoj je studiji unutarnje strukture samog konstrukta eurodispozicija građana primijenila prvi "pristup", utemeljen na otkrivanju pravilnosti svojstvenih logici kovariranja podataka kojima je autorica raspolagala, s kritičkim osvrtom na postojeće koncepte tek pri tumačenju ustanovljenih odnosa. Svjesna ograničenja takvog postupka, ona ga gotovo programatski zagovara argumentom akutnog nedostatka dovoljno razrađenih, konkretiziranih i obuhvatnih teorijsko-konceptualnih smjernica, koji je u prvoj polovini 2000-ih godina bio i mnogo izraženiji nego danas⁵⁸. U ovoj se disertaciji, međutim, primjenjuje drugi od dva *modus operandi*, kojim se služila i većina autora pri konstrukciji ranije naznačenih, mahom "skromnijih" ili specijaliziranih, modela strukture eurodispozicijskih odrednica.

⁵⁸ "The first problem concerns the conceptualisation and measurement of relevant European legitimacy beliefs [ugrubo, autoričin termin za eurodispozicije građana]. Scholars of European legitimacy diverge widely in terms of the concepts they deem relevant and how to measure them. (...) The second problem consists of the fact that few theorists have shown interest in translating their conceptual models into testable hypotheses. (...) They [konceptualni modeli] became unwieldy instruments of description (or prescription) rather than devices for causal testing" (Scheuer, 2005:2-3). "Research on EU legitimacy and its dynamics is hampered by the fact that the structure of the European belief system is unknown and that the assignment of indicators to concepts usually relies on untested textual interpretation of the question wording. Since no agreement exists on what is actually measured by familiar survey questions, results of different analyses are more likely to lead to disputed findings than to cumulative knowledge." (*ibid.*:14).

U nastavku je, dakle, sažeto prikazan postupak sinteze dostupnih užih teorijskih pretpostavki i teorijski utemeljenih provjera međuzavisnosti pojedinih eurodispozicijskih determinanti, bilo onih testiranih ili tek konceptualno osmišljenih u dosadašnjim EU-studijama⁵⁹. Premda prethodne spoznaje ponekad nude samo polaznu točku za razvoj modela strukture, važnost oslanjanja na njih ne može se dovoljno naglasiti kod istraživanja koja među analiziranim pojavama uspostavljaju odnose zavisnosti, a istovremeno nisu fundirana u eksperimentalnim ili longitudinalnim nacrtima. Mehanizmi suodnošenja makar i s naznakom uzročnosti u krossekcijским studijama mogu se zacrtati tek načelno, strukturalni ("kauzalni") modeli koji odgovaraju podacima prihvaćaju se provizorno (uspostavljeni odnosi ne smatraju se evidentiranim, dokazanim, nego impliciranim, mogućim) te se uvažava mogućnost postojanja ekvivalentnih modela, koji drugačije definiraju obrasce odnosa među elementima modela, a istim podacima odgovaraju jednako dobro (Kline, 2005; Bryan i sur., 2007; Hair i sur., 2010).

4.2.1 Strukturalne hipoteze i prikaz modela

Slaganje mozaika modela strukture odrednica odnosa hrvatskih građana prema Europskoj uniji i eurointegracijama valja započeti osnovnom premisom triju teorijskih perspektiva, onom o izravnom utjecaju temeljnih utilitarnih, simboličko-identitetnih i institucionalnih faktora na eurodispozicije građana⁶⁰. U pogledu utilitarne evaluacije, procjeni ekonomskih

⁵⁹ Teorije, koncepti, modeli i premise na kojima se temelji izvođenje strukturalnih hipoteza razmatrani su u 3. poglavlju, kao i s njima povezani osnovni nalazi, pa se ovdje neće detaljno obrazlagati.

⁶⁰ U ovom radu, utilitarni faktori reprezentiraju se sociotropским mjerama subjektivnog tipa. Novije studije, naime, dovode u pitanje upotrebljivost mjera objektivističkog u odnosu na one subjektivističkog utilitarizma. Funk (2000) i McLaren (2006) argumentiraju da građani zapravo projeciraju učinke eurointegracija na vlastite živote kada procjenjuju efekte tih procesa na nacionalnu zajednicu, a McLaren (*ibid.*) dovodi u pitanje i same postavke prema kojima se objektivna mikro-egocentrična obilježja poput profesionalnog statusa, prihoda i obrazovanja primarno odnose na utilitarnu sferu. Autorica, naime, utvrđuje da su ti faktori jednako prediktivni za utilitarno fundirane prijetnje od eurointegracija (pitanje grupnih resursa) koliko i za simbolične grupne prijetnje (pitanje nacionalnog identiteta, kulture, jezika i "načina života" općenito). Uz to, niz istraživanja potvrđuje da je sociotropски utilitarizam bitno važnija odrednica odnosa prema EU i eurointegracijama od objektivno ili subjektivno mjenog egocentričnog utilitarizma (Funk, 2000; McLaren 2002; 2006; Brinegar i Jolly, 2005; Llamazares i Gramacho, 2007; Loveless i Rohrschneider, 2008; Abts i sur., 2009; Loveless, 2010), a isto se može reći i za domaći kontekst. Toni Babarović i suradnici (2011) zaključuju da je hrvatskim građanima važniji utjecaj članstva u EU na politička i društvena pitanja u zemlji nego na vlastiti život te da su ti "makro faktori" ujedno prediktivniji spram eurodispozicija od sociodemografskih.

efekata od (budućeg) članstva zemlje u Europskoj uniji u postkomunističkom se kontekstu pridodaju i politički čimbenici, kao zalog nastavka ili dovršetka tranzicijskih reformi, a pretpostavljene koristi razmatraju se usporedo s mogućim prijetnjama eurointegracija gospodarskim i humanim resursima nacionalne zajednice ("realistične prijetnje"). S druge strane, briga za nacionalne interese ispoljena kroz strah od gubitka suvereniteta i kulturnog identiteta ("simboličke prijetnje") te izraženost i priroda kolektivnih identiteta građana (europski identitet, isključivi i inkluzivni nacionalni identitet) čine temeljne odrednice simboličkih pristupa. Napokon, osnovna institucionalna teza veže podršku članstvu u EU i eurointegracijama s povjerenjem u kapacitet institucija Unije da pospješe ostvarivanje raznolikih društvenih ciljeva u zemljama-članicama. Polazna skupina hipoteza, kakve se uz varijacije u obuhvatu ispitivanih odnosa primjenjuje u većini EU-studija, tako glasi:

- H1: Što je kod hrvatskih građana izraženija percepcija ekonomskih i političkih dobitaka od članstva u EU, to je podrška EU i eurointegracijama veća.
- H2: Što je izraženija percepcija prijetnji članstva u EU nacionalnim resursima, to je podrška građana EU i eurointegracijama manja.
- H3: Osjećaj gubitka suvereniteta i kulturnog identiteta negativno utječe na podršku EU i eurointegracijama.
- H4: Što je kod građana izraženiji ekskluzivni vid nacionalnog identiteta, to su oni manje skloni podržati eurointegracije i članstvo RH u EU.
- H5: Inkluzivni nacionalni identitet pozitivno je povezan s podrškom EU i eurointegracijama.
- H6: Što je izraženiji europski identitet, izraženija je i podrška članstvu u EU i eurointegracijama.
- H7: Povjerenje u efikasnost institucija EU pozitivno se odražava na podršku EU i europskim integracijama.

Dvije od navedenih postavki o izravnom utjecaju temeljnih prediktora na eurodispozicije građana u pitanje dovodi empirijski provjerena teza o polarizaciji političkih elita (Marks i Hooghe, 2003; Hooghe i Marks, 2004; 2005; 2007). Pokazuje se, naime, da društveni i politički akteri mobiliziraju oba aspekta nacionalnog identiteta za, odnosno protiv, podrške EU i članstvu zemlje u Uniji u situaciji dubokih društvenih podjela oko eurointegracijskih pitanja, dok okolnosti čvrste podrške europskom projektu neutralizira očekivani utjecaj nacionalnog identiteta. Kako su za hrvatsko društvo stabilan koncenzus elita oko stupanja zemlje u članstvo Europske unije i podrška EU-projektu svakako

karakterističniji nego sukob, teorijski je opravdano (premda epistemološki bez sumnje sporno) u domaćem kontekstu formulirati dvije alternativne hipoteze:

- H4a: Isključivi nacionalni identitet nema izravan utjecaj na podršku EU i eurointegracijama.
- H5a: Inkluzivni nacionalni identitet nema izravan utjecaj na podršku EU i eurointegracijama.

Prema modelu kulturalne prijetnje pretpostavlja se, međutim, da nacionalni identitet na eurodispozicije građana utječe neizravno (McLaren, 2002; 2004; 2006; 2007a; Hooghe i Marks, 2004; 2005; Wagner, 2008), pospješujući u svom ekskluzivnom obliku percepciju simboličke prijetnje članstva u EU i eurointegracija, odnosno umanjujući dojam ugroze te vrste u onom inkluzivnom. Uz to, u istraživanjima se isključivi identitet obično pokazuje neprediktivnim za razinu europskog identiteta (npr., Deflem i Pampel, 1996; Kirch i sur., 2001; Risse, 2005; Duchesne i Frogner, 2008; Fligstein i sur., 2012), što je ustanovljeno ciljanim istraživanjem i u domaćem kontekstu (Kamenov i sur., 2006: teorija ugniježđenih identiteta objašnjava mogućnost nekonfliktne "koegzistencije" identiteta različitih razina općenitosti), dok se inkluzivni nacionalni identitet smatra "plodnim tlom" za razvoj nadnacionalne identifikacije kakvu predstavlja europski identitet (npr., van Kersbergen, 2000; Duchesne i Frogner, 2008; Harris, 2011; Fligstein i sur., 2012). Potvrđeno je, također, da europski identitet doprinosi smanjenju percepcije simboličke prijetnje od članstva u EU i eurointegracija (Weßels, 2007). Iz toga slijedi:

- H8: Što je izraženiji ekskluzivni nacionalni identitet, izraženiji je doživljaj simboličke prijetnje članstva u EU.
- H9: Što je izraženiji inkluzivni nacionalni identitet, simbolička prijetnja članstva u EU percipira se manjom.
- H10: Inkluzivni nacionalni identitet pozitivno utječe na izraženost europskog identiteta.
- H11: Europski identitet negativno utječe na izraženost simboličke prijetnje članstva u EU.

Što se, pak, pozadine percepcije realistične prijetnje članstva u EU tiče, kao i procjene ekonomsko-političkih koristi, nema mnogo empirijskih indikacija da je utilitarna procjena *ukorijenjena* u nacionalnom identitetu, osobito kada izostaje u javnosti potenciran konflikt oko eurointegracijskih pitanja (Hooghe i Marks, 2007). No, to ne znači da se jedna

od premisa simboličko-identitetnih pristupa učestalo opovrgava, nego se pokazuje da su emotivna sidra na koja se građani pri utilitarnoj evaluaciji *izravnije* oslanjaju osjećaj simboličke ugroženosti od članstva, ali i afirmativnih vrijednosti kao što je europska identifikacija (Marks i Hooghe, 2003; McLaren, 2006; 2007; 2007a; Hooghe i Marks, 2007; 2008a; 2008b; Boomgaarden i Freiere, 2009). U tranzicijskim zemljama koje još nisu stupile u članstvo, distributivne učinke eurointegracija građani mogu samo pretpostaviti te je takav oblik "emotivne mobilizacije" još izraženiji (Rohrschneider i Whitefield, 2006; Elgün i Tillman, 2007; Wagner, 2008):

- H12: Što je izraženiji osjećaj simboličkih prijetnji članstva u EU, izraženiji je osjećaj realističnih prijetnji članstva u EU.
- H13: Što je izraženiji osjećaj simboličkih prijetnji članstva u EU, manje je izražena percepcija ekonomskih i političkih dobiti od članstva u EU.
- H14: Europski identitet ublažava percepciju realističnih prijetnji članstva u EU.
- H15: Europski identitet pozitivno utječe na percepciju ekonomskih i političkih dobiti od članstva u EU.

Rohrschneider i Whitefield (2004; 2006) usto argumentiraju da građani postkomunističkih zemalja u odnosu na one "starih" zemalja-članica različito ocjenjuju normativne zasade EU i njene performativne domete (temeljne ciljeve i učinke eurointegracija) zbog drugačijih političko-gospodarskih iskustava koja su barem donekle u neskladu s vrijednostima liberalne demokracije zapadnoeuropskog tipa (naslijeđe ekonomsko-socijalnog egalitarizma i političkog etatizma). Socijalizacija u socijalističkom sustavu tako se može negativno odraziti na evaluaciju *raison d'être* Europske unije, kao i na viđenje učinaka članstva zemlje u Uniji:

- H16: Što su kod hrvatskih građana izraženije socijalističke vrijednosti, to je manje izraženo povjerenje u EU.
- H17: Što su kod hrvatskih građana izraženije socijalističke vrijednosti, to je izraženija percepcija realističnih troškova članstva u EU.

U kombinaciji s tezama o institucionalnom (ne)povjerenju i političkoj efikasnosti, teorija kognitivne mobilizacije može se primijeniti pri daljnjoj razradi pozadine povjerenja u Europsku uniju, u pravilu vrlo relevantnog prediktora eurodispozicija građana. Smatra se da izostanak informacija, kao i iskustva sa složenom i apstraktnom tvorevinom poput EU, među građanima s jedne strane budi nepovjerenje prema Uniji, to više što su manje

izražene nadnacionalne, europske, identifikacije (Weßels, 2007), a s druge "aktivira" mehanizam preslikavanja institucionalnog povjerenja s nacionalne na europsku razinu. Tako se pretpostavlja da je povjerenje u Uniju to veće, što je veće povjerenje u nacionalne institucije, bilo da se taj mehanizam shvaća u "klasičnom" smislu, gotovo kao "automatiziran", tek djelomično racionalan, proces (Anderson, 1998), ili da se oslanjanje na dojam o nacionalnim akterima tumači kao svijest da su nacionalni akteri *de facto* glavni akteri institucionalnog funkcioniranja EU (McLaren, 2007a; Abts i sur., 2009). Tome se, međutim, suprotstavljaju dvije premise koje u obzir uzimaju specifičnosti EU-periferije. Prva, formulirana u kontekstu zemalja-članica južne Europe, a primjenjiva na tranzicijske zemlje, pretpostavlja da *niska* razina povjerenja u nacionalnim okvirima potiče povjerenje na europskoj razini, jer se EU percipira kao pokretač i jamac reformi nacionalnog sustava (Sánchez-Cuenca, 2000; Llamazares i Gramacho, 2007). Specifično za tranzicijski prostor moguće je pretpostaviti i alternativno objašnjenje negativnog odnosa povjerenja na nacionalnoj i europskoj razini: izraženo povjerenje u institucije vlastite zemlje generirat će nisku razinu povjerenja u EU-institucije zbog troškova i neizvjesnosti nove tranzicije prema supranacionalnom ekonomsko-političkom udruženju netom po raskidanju nametnutih spona s onim prethodnim (Rohrschneider i Whitefield, 2006; Guerra, 2008). Iz navedenog proizlaze sljedeće pretpostavke o utjecaju informiranosti i povjerenja u nacionalne institucije na eurodispozicije građana *posredovanom* povjerenjem u EU:

- H18: Europski identitet pozitivno utječe na uspostavljanje povjerenja u institucije EU.
- H19: Hrvatski građani iskazuju to višu razinu povjerenja u institucije EU što su o EU informiraniji.
- H20: Što je viša razina povjerenja u institucije RH, to je viša razina povjerenja u institucije EU.
- H20a: Povjerenje u nacionalne institucije negativno je povezano s povjerenje u institucije EU.

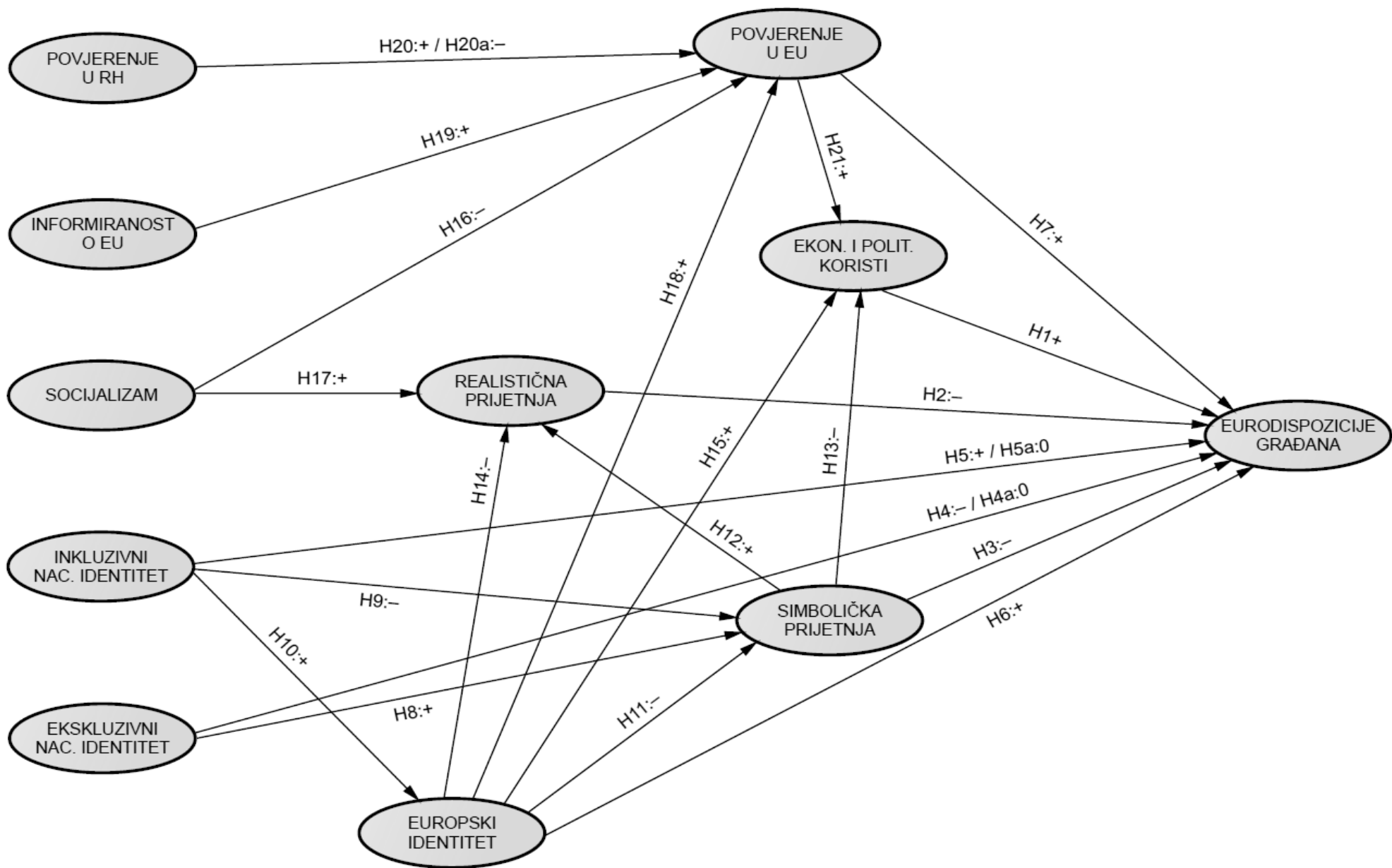
Napokon, još od studije Christophera Andersona (1998) do posve recentnih promišljanja (npr., Cram, 2012) argumentira se da povjerenje u institucije Europske unije, osim izravnog utjecaja na eurodispozicije građana, pozitivno utječe i na procjenu političkih i ekonomskih učinaka članstva zemlje u Uniji. Konkretnije, prema konceptu dvostruke (političke) privrženosti (de Vries i van Kersbergen, 2007), politički režim uživa povjerenje ukoliko građani smatraju da im osigurava blagostanje, društvenu stabilnost i sigurnost, pri

čemu je povjerenje u supranacionalne institucije poput Europske unije uvjetovano procjenom da ti "režimi" imaju kapacitet *pospješiti* ostvarivanje političkih, društvenih i ekonomskih ciljeva za realizaciju kojih su građani mandat dali nacionalnoj vlasti:

- H21: Što je viša razina povjerenja u institucionalnu učinkovitost EU, izraženija je percepcija ekonomskih i političkih dobitaka od članstva u EU.

Sumarno, očekuje se da je utjecaj povjerenja u učinkovitost nacionalnih institucija i informiranosti o EU na eurodispozicije hrvatskih građana u cijelosti posredovan povjerenjem u institucije EU, a socijalističkih političko-ekonomskih vrijednosti još i procjenom prijetnje članstva u EU nacionalnim resursima. Neizravan utjecaj na odnos građana prema EU i eurointegracijama pretpostavljen je i kod učinka dvaju distinktnih aspekata nacionalnog identiteta, i to putem percepcije prijetnje članstva u EU suverenitetu i kulturnom identitetu. Tome pridodan direktan doprinos nacionalnog identiteta tumačenju eurodispozicija hrvatskih građana, predviđaju, odnosno osporavaju, alternativne hipoteze. S druge strane, europski identitet smatra se barem djelomično utemeljenim na inkluzivnom aspektu nacionalnog identiteta, ali i izravnom odrednicom kriterijskog sklopa. Usto se pretpostavlja da taj oblik nadnacionalnog identiteta utječe na simboličke i utilitarne segmente procjene učinaka članstva Hrvatske u Europskoj uniji, kao i na procjenu povjerenja u institucionalnu efikasnost Unije. Najzad, efekt samog povjerenja u EU na eurodispozicije građana očekuje se dijelom u izravnom utjecaju, a dijelom kroz učinak posredovan percepcijom utilitarnih koristi članstva u Europskoj uniji. Slika 4.1 prikazuje sve hipoteze u konceptu strukturalnog modela eurodispozicijskih odrednica.

Valja naglasiti da se tako konstruiran koncept ne može smatrati jedinstvenim teorijskim modelom u užem smislu, premda uključuje autoru dostupne, strukturalno plodonosne, teorijske postavke i empirijske spoznaje te uvažava temeljne specifičnosti tranzicijskog, kao i lokalnog, nacionalnog, konteksta. Zato se ni postupak njegove empirijske verifikacije ne može svesti na striktno konfirmativnu provjeru (prihvatanje ili odbacivanje modela kakav jest), tim više što je nekoliko strukturalnih hipoteza plauzibilno postaviti u (međusobno) alternativnoj formi. U takvim okolnostima, pod kojima teorija prije pruža polazište nego čvrst okvir za izgradnju teorijski opravdanog strukturalnog koncepta, "strategija razvoja modela" nije samo prihvatljiv, nego i opravdan pristup u sklopu modeliranja strukturalnim jednadžbama, dok se god respecifikacija pojedinih strukturalnih odnosa ne temelji isključivo na logici kovariranja konstrukata (npr., Kline, 2005:149; Hair i sur., 2010:622).

Slika 4.1 – Hipotetski model strukture odrednica eurodispozicija hrvatskih građana.

4.2.2 Potencijalni moderatorski utjecaji

Očekuje se da će ishodi analize predloženog modela pridonijeti boljem (ili barem empirijski fundiranijem) razumijevanju prirode odnosa hrvatskih građana prema Europskoj uniji i eurointegracijama odvagivanjem relativnog doprinosa raznorodnih odrednica tog predmeta istraživanja uz uvažavanje njihove međusobne uvjetovanosti. U slučaju da testiranje rezultira potpunim ili djelomičnim (provizornim) prihvaćanjem modela, potrebno je razmotriti pitanje njegove relevantnosti u kontekstu potencijalnih moderatorskih utjecaja sociodemografskih populacijskih karakteristika⁶¹.

S jedne strane, domaća istraživanja ukazuju tek na marginalan utjecaj većine tih faktora na "popularne" eurodispozicije. Euroskepticizam hrvatskih građana nema izraziti sociodemografski profil, ako se o bilo kakvom profilu te vrste uopće i može govoriti

⁶¹ Za razliku od medijatora, varijable koja je sastavni dio mehanizma utjecaja nezavisne na zavisnu varijablu, "moderator je kvalitativna varijabla (npr., rod, rasa, klasa) ili kvantitativna varijabla (npr., razina nagrade) koja utječe na smjer i/ili snagu veze između nezavisne, prediktorske, varijable i zavisne, kriterijske, varijable" (Baron i Kenny, 1986:1174), a da pritom sama nije sastavni dio ili posljedica te iste povezanosti (Milas, 2005:530). Varijabla djeluje kao medijator (posrednik) u mjeri u kojoj *svojom interakcijom* s prediktorom i kriterijem objašnjava mehanizam njihovog odnosa (*kako se ili zašto* taj odnos javlja), dok moderator (usmjeritelj) specificira *kada* će, pod kojim uvjetima, do takvog odnosa doći (a pod kojim će snaga ili smjer tog odnosa biti izmijenjeni) (Baron i Kenny, 1986:1176; Milas, 2005:530). U konceptualnom smislu nerijetko nije posve jasno treba li utjecaj treće pojave na odnos prediktora i kriterija tretirati kao moderatorski ili medijatorski, pa se, kao najvažniji praktični kriterij, preporuča provjera izravne povezanosti treće varijable s preostale dvije. Ako je izravan odnos u oba slučaja evidentiran, tada se može pristupiti daljnjim analizama medijatorskog utjecaja treće varijable. No, ukoliko veze treće varijable ni s prediktorom niti s kriterijem nema, mogući utjecaj te varijable na interakciju prediktora i kriterija valja razmatrati na moderatorskoj razini (Baron i Kenny, 1986; Kline, 2005). Međutim, konceptualno gledano, potencijalni učinak *sociodemografskih varijabli* na odnose prediktora i kriterija apriorno nije opravdano tretirati kao medijatorski, već kao moderatorski. Naime, medijatori su po definiciji u odnosu zavisnosti spram prediktora, bilo da se pretpostavlja kako medijatori u cijelosti ili djelomično posreduju odnos prediktora i kriterija (u predloženom modelu, primjer potpune medijacije jest utjecaj prediktora 'Povjerenje u RH' na kriterij 'Eurodispozicije građana', za koji se pretpostavlja da ga u cijelosti posreduje medijator 'Povjerenje u EU'; primjer djelomične medijacije jest utjecaj prediktora 'Povjerenje u EU' na kriterij 'Eurodispozicije građana', za koji se pretpostavlja da je djelomično neposredovan (izravan), a djelomično posredovan varijablom 'Ekonomске i političke koristi' kao medijatorom). Za obilježja poput spola, dobi, pa i temeljnih socioekonomskih i sociokulturnih karakteristika, u pravilu nije opravdano pretpostaviti da se nalaze u odnosu *zavisnosti* spram drugih obilježja, uključujući bilo koji od faktora uvrštenih u predloženi model, osim (potencijalno) onih koja su istodobno i sama sociodemografski faktori.

(Štulhofer, 2006; Babarović i sur., 2011). Što je vrlo važno, isto se može ustvrditi i za većinu obilježja koja se obično uzimaju kao prediktori odnosa prema Europskoj uniji i eurointegracijama (Ilišin, 2005; Čulig i sur., 2007). Ipak, neke inozemne EU-studije nalaze da se faktori kao što su dob, obrazovanje, razina prihoda i profesionalni status mogu odraziti na eurodispozicije jer donekle kondicioniraju percepciju ekonomskih učinaka članstva zemlje u EU i očekivanja od nastavka eurointegracija (Llamzares i Gramacho, 2007), a plauzibilno je pretpostaviti da razina euroskepticizma ovisi o količini humanog kapitala i zbog utjecaja tog sklopa, primjerice, na vrijednosne orijentacije i informiranost o EU (Bagić i Šalinović, 2006).

U nastavku se u osnovnim crtama razmatraju mogući utjecaji pojedinih sociodemografskih obilježja na eurodispozicije građana i osobito na strukturalne odnose među eurodispozicijskim odrednicama.

- Varijabla **spola/roda** u EU-istraživanjima rijetko se uključuje u analize, a o razlozima za upotrebu, kao i dobivenim rezultatima, još se rjeđe raspravlja (npr., de Vreese i sur., 2008). Kada se detektira, utjecaj tog obilježja uglavnom je slab te se očituje u manjem entuzijazmu žena spram eurointegracijskih procesa, ali i višoj razini afirmativnih stavova prema Europskoj uniji (Loveless i Rohrschneider, 2008; Abts i sur., 2009). Autori možda i jedine, sada već starije, studije posvećene rodnim specifičnostima u kontekstu odnosa građana prema EU i eurointegracijama (Nelsen i Guth, 2000) pretpostavljaju da se razlike po spolu mogu manifestirati zbog razlika u nekim bazičnim vrijednostima i ideološkim uvjetovanjima te drugačijem odnosu prema nacionalnoj tradiciji s jedne strane i vrednovanju ekonomskih interesa s druge. Oni nalaze da su eurodispozicije žena nešto osjetljivije na znanje o EU i utilitarne faktore, a stavovi muškaraca na interes za politiku, tradicionalne vrijednosti i profesionalni status.
- Dugoročni se trend utjecaja **dobi** na eurodispozicije među građanima zemalja-članica EU obrće: mlađa u odnosu na stariju populaciju postaje manje pozitivno orijentirana prema Uniji. To se tumači utjecajem dobi na političke i socijalne vrijednosti općenito (npr., teorija životnih ciklusa; Ilišin, 2005), pa tako i na vrijednosne i utilitarne evaluacije intenzivirajućeg i usložnjavajućeg EU-projekta (Rohrschneider i Whitefield, 2006; Boomgaarden i Freire, 2009). Uz to, eurooptimistične generacije koje su izravno ili posredno iskusile ratne i gospodarske nedaće što su potakle uspostavu eurointegracijskih procesa postaju sve

starije (Lubbers i Jaspers, 2011). Slabljenje podrške kod mladih u odnosu na starije građane u vremenski zgrusnutijem okviru bilježi se i u Hrvatskoj (Ilišin, 2005; 2011; Babarović i sur., 2011), ali razlike *u pozadini* eurodispozicija nisu velike. Jedno istraživanje indicira da je kod mladih građana tek nešto izraženiji utjecaj simboličkih faktora (simboličke ugroze), odnosno "suverenistički euroskepticizam" (Blanuša, 2011).

- **Obrazovanje** je obično pozitivno povezano s podrškom EU i eurointegracijama, podjednako u starim zemljama-članicama (Abts i sur., 2009), u onim novima (McLaren, 2006), ali i u Hrvatskoj (Babarović i sur., 2011). Niža razina obrazovanja načelno se dovodi u vezu s nižim stupnjem podrške zbog izraženijih nacionalističkih stavova (koji potiču percepciju etničke prijetnje i strahove od produbljiivanja i proširivanja EU-projekta), zatim zbog veće sklonosti ekonomskom intervencionizmu nacionalnih vlada, manje profesionalne mobilnosti te zbog naglašenijeg političkog cinizma (Hooghe i sur., 2007; Lubbers i Jaspers, 2011). S druge strane, proces obrazovanja, osobito onog visokoškolskog, potiče političku i etničku tolerantnost, pa time i otvorenost različitosti i relativiziranje simboličke prijetnje, što zbog suštinskih razloga (izlaganje novim idejama i poticanje kritičkog razmišljanja), što zbog onih popratnih (studijska putovanja, kontakti s inozemnim studentima i nastavnicima) (McLaren, 2006; Fligstein i sur., 2012). Uz to, smatra se da s rastom stupnja obrazovanja raste i stupanj kognitivne mobilizacije te informiranosti o Europskoj uniji, pa time i podrška EU-projektu (McLaren, 2007a; Loveless i Rohrschneider, 2008; Sekulić i Šporer, 2008), dok se s nižom razinom obrazovanja može očekivati izraženija sklonost preslikavanju stajališta o nacionalnim institucijama na one transnacionalne (Rimac i Štulhofer, 2004; Štulhofer, 2006).
- **Profesionalni i imovinski status** u kontekstu učinaka na eurodispozicije uglavnom se promatraju kroz prizmu teze o integracijskim (tranzicijskim) gubitnicima i dobitnicima, s očekivanjem da će utjecati na utilitarnu procjenu eurointegracija. Kako je već napomenuto, neke studije ukazuju na mogući utjecaj tih obilježja i na simboličke grupne prijetnje (McLaren, 2006), ekskluzivni nacionalni identitet (Hooghe i sur., 2007), pa i vezanost za Europu (Sekulić i Šporer, 2008; Fligstein i sur., 2012). U svakom od navedenih slučajeva očekuje se da niža razina socioekonomskog statusa korespondira manjoj podršci Europskoj uniji i eurointegracijama.

- Na kraju, popisu sociodemografskih faktora s potencijalnim moderatorskim utjecajem mogu se pridodati **stranačke preferencije**. U većini zemalja obuhvaćenih eurointegracijama značaj im se pridaje zbog indiciranja političkih orijentacija građana. Jednostavno rečeno, na desnoj strani političkog spektra euroskepticizam se izražava kroz kritiku podrivanja nacionalnog identiteta i suvereniteta, a na lijevoj kroz zabrinutost za učinke eurointegracija na socijalnu zaštitu i europski socijalni model općenito (Hooghe i Marks, 2007; Milardović, 2012). Stranačke su preferencije u analizama važne i zato što se smatra da građanima pružanja referentni okvir pri izgradnji odnosa prema EU-pitanjima (utjecaj političkog signaliziranja), što, međutim, u dijelu zemalja-članica i aspirantica nije relevantno jer među građanima ne predstavlja (izraziti) razlikovni faktor. U Hrvatskoj se, na primjer, sve manje ili više centrističke stranke zalažu za stupanje zemlje u članstvo Europske unije, a podrška birača ekstremnije lijevim i desnim stranka nije velika.

5. METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

Cjelina započinje kratim prikazom anketnog upitnika primijenjenog u istraživanju, nakon čega slijedi osvrt na pilot-istraživanje provedeno u svrhu pretestiranja ključnih instrumenata na kojima se temelje analize. Detaljno je razložen postupak koncipiranja i provedbe terenskog dijela istraživanja, s opisom obilježja i realiziranosti uzorka, postupka izvedbe ankete i strukture anketnog odaziva. U sklopu ovog dijela rada ponuđen je i osvrt na kontekstualne (situacijske) utjecaje prisutne u trenutku provođenja istraživanja, koji su mogli utjecati na pristranost rezultata. Na kraju se navode korišteni analitičko-statistički postupci, pri čemu se tehnika modeliranja strukturalnim jednadžbama kratko razmatra kao postupak koji je najprimjereniji za ostvarivanje konceptualnih i empirijskih ciljeva ove disertacije.

5.1 Struktura i sadržaj anketnog upitnika

Uzimajući u obzir postojeće teorijsko-konceptualne pretpostavke i nalaze njihovih empirijskih provjera, specifičnosti odnosa Republike Hrvatske i Europske unije, kao i specifične ciljeve projekta unutar kojeg je istraživanje provedeno, osmišljen je sljedeći koncept anketnog upitnika za mjerenje odnosa hrvatskih građana prema Europskoj uniji i članstvu Hrvatske u EU:

Vrijednosno-stavovski odnos prema Europskoj uniji i eurointegracijama

- opći afektivni odnos prema EU,
- općeniti odnos prema efektima pridruživanja i budućeg članstva RH u EU,
- stav o ulasku Hrvatske u EU,
- stav o poželjnoj dinamici integracije Hrvatske u EU,
- evaluacija efikasnosti EU,
- evaluacija komparativne efikasnosti EU-RH,
- komparativna evaluacija EU-RH u području ljudska, građanska i manjinskih prava.

Uvjeti/kriteriji pridruživanja Hrvatske Europskoj uniji

- pravednost postavljenih uvjeta,
- stupanj ispunjavanja pojedinih uvjeta.

Posljedice članstva Hrvatske u Europskoj uniji

- pozitivne posljedice (koristi od) članstva,
- negativne posljedice (troškovi) članstva.

Informiranost o Europskoj uniji, njenim institucijama i pristupnom procesu

- samoprocjena informiranosti,
- izvori informacija.

Šire vrijednosne i stavovske strukture

- nacionalni ponos,
- politički koncepti,
- seksizam (tradicionalizam u rodnim odnosima).

(Položaj žena u hrvatskom društvu u profesionalnoj i privatnoj sferi

- niz jednočestičnih i složenih instrumenata nevažnih za ovaj rad)

Sociodemografske, socioekonomske i sociokulturne karakteristike

- spol,
- dob,
- obrazovni status,
- tip naselja prebivanja,
- religioznost,
- obiteljski status,
- imovinsko stanje,
- radni status,
- stranačke preferencije.

Operacionalizacija navedenih koncepata i obilježja rezultirala je konstrukcijom 45 instrumenata s ukupno 260 varijabli⁶². Instrumenti iz područja širih vrijednosnih i stavovskih struktura uglavnom su dobro poznate i često korištene skale, a za potrebe ovog istraživanja razvijen je cijeli niz složenih mjera iz područja ljudskih i ženskih prava te

⁶² Anketni je upitnik u punom obimu uvršten među priloge (cjelina 9.3). Uza sve varijable ponuđena je distribucija rezultata (relativne frekvencije) te prosjek i standardna devijacija (kada je to primjereno s obzirom na tip varijable).

položaja žena u hrvatskom društvu u kontekstu europskih integracija. Indikatori i skale iz područja vrijednosno-stavovskog odnosa prema Europskoj uniji, uvjeta pridruživanja EU i posljedica članstva u EU razvijeni su uz pomoć konceptualnih ili operacionalnih predložaka iz ranijih inozemnih i domaćih studija te su modificirani nakon postupka pretestiranja i prilagođeni potrebama ovog istraživanja.

Anketna su pitanja opremljena skalom procjene s ponuđene dvije ili više opcija odgovora (kada je riječ o složenim instrumentima, uglavnom su korištene petorostupanjske ljestvice procjene ordinalnog tipa). Osim nekih sociodemografskih obilježja (dob, broj članova kućanstva, udio u obiteljskim primanjima), nijedna varijabla nije postavljena u formi otvorenog pitanja (više instrumenata predviđa otvorenu kategoriju "Ostalo", "Nešto drugo" i slično, koja omogućuje naknadno kodiranje spontanijih odgovora). Slijedeći strukturu naznačenog koncepta, koja se pak ugrubo odražava u strukturi anketnog upitnika, u nastavku je ponuđen kratki opis korištenih mjernih instrumenata⁶³.

5.1.1 Mjere odnosa građana prema Europskoj uniji i eurointegracijama

Područje temeljnih vrijednosno-stavovskih odnosa prema Europskoj uniji i eurointegracijama obuhvaćeno je putem šest jednočestičnih indikatora i tri složena, multiindikatorska instrumenta. Opći afektivni odnos prema EU ("Kakve osjećaje Vi osobno vezujete za EU?") mjereno je samopozicioniranjem ispitanika na skali od 1 = Izrazito negativne do 5 = Izrazito pozitivne, a općeniti stavovi prema priključenju/članstvu Hrvatske (u) EU putem pet varijabli: stava prema stupanju Hrvatske u članstvo EU, smjer moguće promjene tog stava u posljednjih godinu dana, procjene korisnosti/štetnosti dosadašnjeg i (zasebno) budućeg odnosa Hrvatske s EU te poželjne vremenske dinamike integracije Hrvatske u EU.

Evaluacija efikasnosti Europske unije instrument je sastavljen od 21 čestice koje mjere predodžbu o socijalnim učincima članstva u EU na zemlje-članice, i to u područjima gospodarstva, socijalne politike, obrazovanja, kulture, javne i vojne sigurnosti. Ta se mjera shvaća kao prostor povjerenja u učinkovitost (institucija) Europske unije.

⁶³ Dimenzionalnost i metrijske karakteristike svih za analize relevantnih složenih instrumenata detaljno se razmatraju u narednom poglavlju (cjeline 6.1–6.3). U nastavku nije predstavljen sadržaj instrumenata u upitnik uvrštenih zbog specifičnih ciljeva projektnog istraživanja, a koji su irelevantni za ovu studiju (seksizam, odnosno rodni konzervativizam, i cjelokupno područje položaja žena u profesionalnoj i privatnoj sferi).

Drugi složeni instrument, koji se, pak, shvaća kao prostor povjerenja u učinkovitost Republike Hrvatske, evaluacija je komparativne efikasnosti domaćih institucija. Sastavljen od 15 varijabli, instrument je usmjeren na usporedbu stanja u Hrvatskoj i razvijenijim zemljama-članicama EU u pogledu stupnja ostvarenosti temeljnih vrijednosti iz područja ljudskih i građanskih prava i sloboda, socijalnih i ekonomskih prava, institucija pravne države, civilnog društva i slično. Treća je složena mjera (19 čestica) podvarijanta, odnosno specifikacija, one prethodne. Fokus usporedbe stanja u Hrvatskoj i zemljama-članicama EU smješta se u ljudska i građanska prava žena te prava manjinskih i ranjivih društvenih skupina.

Tematika uvjeta postavljenih Hrvatskoj za stupanje u punopravno članstvo EU operacionalizirana je putem indikatora opće procjene strogosti tih uvjeta u odnosu na iskustva ostalih tranzicijskih zemalja, danas zemalja-članica Unije. Povrh toga konstruiran je instrument koji navodi 16 specifičnih uvjeta/kriterija za primanje Hrvatske u članstvo EU iz političke, pravne, administrativne i gospodarske sfere. Od ispitanika i ispitanica (u nastavku: ispitanika) tražilo se da naznače svoje viđenje mjere u kojoj Hrvatska trenutačno ispunjava, odnosno ne ispunjava, svaki od kriterija. Taj se instrument uvjetno shvaća kao prostor evaluacije efikasnosti nacionalnih institucija u provođenju modernizacijskih reformi.

Procjena posljedica budućeg članstva Hrvatske u Europskoj uniji jedan je od važnijih aspekata eurodispozicijskog dijela upitnika. Instrument čini 31 čestica, od kojih se približno polovina odnosi na univerzalno uvažene (ali i najčešće javno isticane) pozitivne učinke punopravnog članstva, a druga polovina na najviše spominjane štetne posljedice. Indikatori oslovljavaju cijeli spektar relevantnih tema, od poljoprivrede, zdravstva, industrijske proizvodnje i državne uprave, do pitanja suvereniteta, običaja, nacionalnog i kulturnog identiteta.

Informiranost o Europskoj uniji zahvaćena je dvjema mjerama. Prvi je instrument namijenjen samoprocjeni informiranosti/znanja iz područja razloga nastanka današnje Europske unije, institucija EU, političkih zbivanja i ekonomskih odnosa unutar EU te tijekom pregovora o priključenju Hrvatske Europskoj uniji. U drugom instrumentu navodi se deset mogućih izvora informacija o EU (raznovrsni mediji, javne tribine, prijatelji i znanci, stručne publikacije, državne i nevladine organizacije), a respondenti su zamoljeni da za svaki od izvora procijene doprinos njihovoj ukupnoj informiranosti o EU-tematici.

5.1.2 Ostala vrijednosno-stavovska i sociodemografska obilježja

Šire vrijednosne i stavovske strukture uvrštene su u upitnik s očekivanjem da dodatno pridonese tumačenju eurodispozicija građana. Ovdje su predstavljena dva složena instrumenata. Prvi od njih, namijenjen mjerenju političkih koncepata, sastavljen je od 24 indikatora koji operacionaliziraju koncepte nacionalizma, europeizma, multikulturalizma, (reminiscencije) socijalizma, klerikalizma i ekspertokracije. Koncept nacionalizma u analizama koje slijede koristi se kao mjera ekskluzivnog, etničkog, nacionalnog identiteta, koncept multikulturalizma kao mjera inkluzivnog, građanskog, nacionalnog identiteta, a europeizma europskog identiteta.

Drugi složeni instrument odnosi se na područje nacionalnog ponosa, koje se obično razdvaja na generalizirani osjećaj ponosa što u podlozi ima pripadnosti određenoj naciji (osjećaj domoljublja) te na specifični ponos konkretnim postignućima koja se vežu uz pripadnike neke nacije ili pak zemlju (naciju) kao cjelinu. U upitnik je uvršten potonji vid nacionalnog ponosa, obuhvaćen s jedanaest čestica iz političke i naciokulturalne domene kojima se mjeri ponos postignućima Hrvata ili Hrvatske u bližoj i daljoj prošlosti u sferi politike, vojske i rata, sporta, kulture i umjetnosti.

Na kraju upitnika mjerene su sociodemografske, sociokulturne i socioekonomske karakteristike. Uz spol i dob ispitanika, korišteni su indikatori postignutog stupanja obrazovanja, bračnog statusa i broja djece, sastava i brojnosti kućanstva, radnog statusa, procjene (obiteljskog) imovinskog stanja i udjela novca koji respondenti privređuju u kućanstvu, veličina mjesta u kojem su proveli najveći dio života te religioznosti (tri odvojene mjere: odnos prema nauku vlastite crkve, samopozicioniranje na kontinuumu vjera-ateizam i mišljenje o postojanju Boga). Primijenjen je i indikator stranačkih preferencija. Poimence su navedene sve političke stranke koje su u vrijeme provođenja istraživanja imale barem jednog zastupnika u Hrvatskom saboru, uz uputu ispitanicima da označe onu stranku koja je najbliža njihovom političkom uvjerenju. Alternativno, ispitanici su u posljednju (otvorenu) kategoriju naveli naziv neke njima bliske, izostavljene, stranke.

5.2 Pretestiranje mjernih instrumenata

Postupak izrade anketnog upitnika za istraživanje "Odnos građana prema članstvu Republike Hrvatske u Europskoj uniji" obuhvatio je testiranje osmišljenih anketnih instrumenata na uzorku studentske populacije. Analiza dobivenih rezultata provedena je s ciljem provjere kvalitete i poboljšanja metrijskih karakteristika instrumenata kroz pronalaženje smjernica za oblikovanje njihove završne verzije.

Terenski dio pilot-istraživanja proveden je metodom ankete sredinom 2006. na uzorku od 228 studentica i studenata Sveučilišta u Zagrebu. Parametri studentske populacije predstavljeni u statističkom izvještaju "Studenti u akademskoj godini 2005./2006." Državnog zavoda za statistiku bili su osnova za izradu kvotnog uzorka koji je potom stratificiran prema znanstvenom području, godini studija i spolu. Područje društvenih i humanističkih znanosti proporcionalno je reprezentirano studentima Filozofskog fakulteta, biomedicinskih znanosti studentima Medicinskog fakulteta, područje prirodnih znanosti studentima Prirodoslovno-matematičkog fakulteta, a tehničkih znanosti studentima Rudarsko-geološko-naftnog fakulteta.

Anketiranje je provedeno u dogovoru s predmetnim nastavnicima i uz odobrenje uprave dotičnih ustanova. Većina ispitanika upitnik je ispunila u okolnostima grupnog anketiranja prije početka nastave. Manjem dijelu respondenata anketari i anketarke (u nastavku: anketari) su prišli izvan predavaonica. Anketari su bili posebno instruirani kako da osiguraju prihvatljivu razinu privatnosti i anonimnost u obje situacije. Kvote su ispunjene uz minimalna odstupanja od zadanog okvira.

Obrade i analize prikupljenih podataka bile su usmjerene na provjeru dimenzionalnosti složenih instrumenata, pouzdanosti skala, karakteristika raspodjele odgovora na indikatorima te na provjeru osjetljivosti instrumenata na razlike u temeljnim sociodemografskim obilježjima. Tijekom cjelokupnog postupka evaluacije vodilo se računa o specifičnostima populacije na kojoj je pretestiranje izvršeno. Kod većine složenih instrumenata eksploratornom faktorskom analizom rekonstruirani su teorijski očekivani koncepti ili dimenzije koje su se pokazale interpretabilnima iz polaznih perspektiva. Unidimenzionalni instrumenti demonstrirali su u pravilu visoku razinu interne konzistentnosti čak i u izvornom obliku. Inicijalna operacionalizacija temeljnih koncepata pokazala se, dakle, solidnom, premda su u gotovo svakoj od skala detektirani indikatori koji odstupaju od očekivanog doprinosa mjerenju relevantnih vrijednosno-stavovskih prostora. U završnoj verziji mjernih skala sve takve čestice korigirane su ili izostavljene.

5.3 Provedbeni aspekti istraživanja

Izradu uzorka, terensku provedbu istraživanja, unos, kodiranje i ponderiranje podataka obavila je agencija za istraživanje tržišta i ispitivanje javnog mnijenja Target d.o.o. iz Zagreba⁶⁴. Kao poslovni subjekt registriran za tu djelatnost i kao članica Hrvatske gospodarske komore, agencija u pripremi i provedbi istraživanja podliježe svim profesionalnim i etičkim standardima propisanim ICC/ESOMAR kodeksom tržišnih i društvenih istraživanja.

5.3.1 Uzorak i način odabira ispitanika

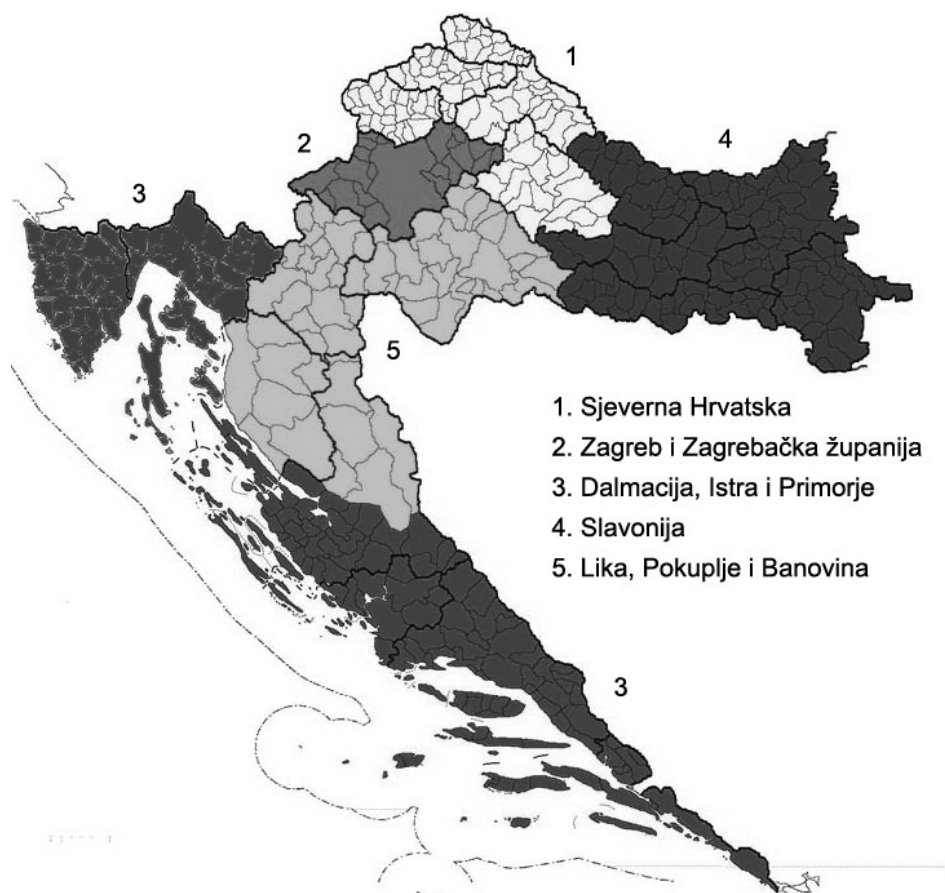
Terenski dio istraživanja "Odnos građana prema članstvu Republike Hrvatske u Europskoj Uniji" proveden je metodom usmene (*face-to-face*) ankete tijekom druge polovine svibnja 2007. Istraživanje je izvedeno na reprezentativnom uzorku od 1.005 punoljetnih građana Republike Hrvatske (opća populacija), konstruiranom u skladu s parametrima populacije utvrđenim u popisu stanovništva iz 2001. Pri razini pouzdanosti procjene od 95% (tj., uz razinu rizika od 5%), navedeni broj ispitanika omogućuje zaključivanje na ciljnu populaciju uz maksimalnu pogrešku uzorka od $\pm 3.1\%$.

Uzorak je konstruiran kao višestepni probabilistički, sa slučajnim odabirom ispitanika unutar kućanstva po Trol Dahl-Carter metodi. Procedura je predviđala do tri posjeta odabranom kućanstvu, ako anketari ispitanike ne bi zatekli kod kuće ili oni taj tren ne bi bili u mogućnosti pristupiti anketiranju. Broj ispitanika u pojedinoj regiji određen je nastojanjem minimaliziranja pogreške uzorka, kako bi se povećala mogućnost zaključivanja na razini regije, pa zbog toga udio ispitanika iz različitih regija u uzorku nije proporcionalan udjelu njihova stanovništva u populaciji. Realni udjeli regija poravnati su postupkom otežavanja (ponderiranja).

Regionalna podjela Republike Hrvatske izvršena je u skladu s rezultatima demografskih studija, pri čemu je Hrvatska podijeljena u pet regija objedinjavanjem dviju ili više županija (Slika 5.1):

⁶⁴ Cjelina 5.3 temelji se na metodološkom izvještaju koji je agencija sastavila za autore istraživanja, a prethodno je u podudarnom obliku publicirana u Čulig i sur., 2007.

- 1) Sjeverna Hrvatska
(Bjelovarsko-bilogorska, Koprivničko-križevačka, Krapinsko-zagorska, Međimurska, i Varaždinska županija);
- 2) Zagreb i Zagrebačka županija
(Grad Zagreb i Zagrebačka županija);
- 3) Dalmacija, Istra i Primorje
(Dubrovačko-neretvanska, Istarska, Primorsko-goranska Splitsko-dalmatinska, Šibensko-kninska i Zadarska županija);
- 4) Slavonija
(Brodsko-posavska, Osječko-baranjska, Požeško-slavonska, Virovitičko-podravska i Vukovarsko-srijemska županija);
- 5) Lika, Pokuplje i Banovina
(Karlovačka, Ličko-senjska i Sisačko-moslavačka županija).

Slika 5.1 – Regionalna podjela Republike Hrvatske.

5.3.2 Realizacija uzorka

Planirani je uzorak ostvaren uz zanemariva odstupanja (Tablica 5.1). Osim otežavanja prema regionalnom principu, demografske karakteristike uzorka uspoređene su s odgovarajućim demografskim pokazateljima punoljetne populacije te su podaci ponderirani prema dodatna tri obilježja – spolu, dobi i obrazovanju⁶⁵.

Tablica 5.1: Struktura planiranog i ostvarenog uzorka s obzirom na regiju.

REGIJA	PLANIRANO	OSTVARENO
Sjeverna Hrvatska	156	156
Zagreb i Zagrebačka županija	252	252
Dalmacija, Istra i Primorje	252	251
Slavonija	252	251
Lika, Pokuplje i Banovina	96	95
UKUPNO	1.008	1.005

5.3.3 Provedba ispitivanja

Anketiranje je provelo 65 stručno osposobljenih anketara i anketarki, regionalno vođenih i nadziranih. Prije odlaska na teren svi su anketari sudjelovali u dodatnom treningu, u sklopu kojeg su upoznati s općim okvirom istraživanja i specifičnostima bilježenja odgovora u pojedinim dijelovima upitnika (detaljne upute osigurane su i u tiskanom obliku). Ispitivanje unutar pojedinog kućanstva uglavnom je trajalo između 40 i 50 minuta, a intervjui su obavljani radnim danima u vremenu od 16 do 21 sat ili tijekom cijelog dana tijekom vikenda. Ispitanici su upoznati s temom istraživanja, povjerljivošću postupka,

⁶⁵ Najveći finalni ponder iznosio je 3.46 u slučaju muškog ispitanika iz treće regije (Dalmacija, Istra i Primorje; Zadarska županija) starog 48 godina i sa završenom osnovnom školom, dok je najmanji iznos pondera bio 0.31 kod ispitanica od 22 do 27 godina starosti iz Slavonije (Brodsko-posavska, Osječko-baranjska i Vukovarsko-srijemska županija), više i visoke stručne spreme. Pri analizama čiji su rezultati predstavljeni u nastavku disertacije korišteni su ponderirani podaci, osim kod obrada provedenih pomoću statističkog *software-a* Amos (konfirmacijska faktorska analiza i modeliranje strukturalnim jednadžbama). Trenutne tehničke mogućnosti tog programa ne dozvoljavaju obradu izvornih ("sirovih") podataka s uključenim ponderom.

jamstvom anonimnosti i dobrovoljnom prirodom sudjelovanja u istraživanju. Anketari su od ispitanika pribavili usmeni pristanak za sudjelovanje u istraživanju. Rad anketara kontroliran je telefonskim kontaktima s ispitanicima prema popisima adresa kućanstava sastavljenima u vrijeme trajanja istraživanja. Svi su anketari kontrolirani u opsegu do 15% obavljenih intervjua.

Respondenti su anketirani individualno, u svojim domovima, a anketari su instruirani da pokušaju osigurati privatnost *vis-à-vis* drugih ukućana. Unutar pojedinog kućanstva anketirana je samo jedna osoba. Anketni upitnik je zbog bolje preglednosti i praćenja usmene ankete pripremljen u dvije inačice – upitnik, u koji su anketari bilježili odgovore ispitanika, te ogledni primjerak. Obje verzije imale su istovjetan sadržaj, no razlikovale su se u tisku (boja primjerka). Za trajanja postupka anketiranja ispitanici su na oglednoj anketi mogli pratiti tijek ankete te na taj način bolje razumjeti upite anketara i lakše pratiti cjelokupni postupak.

5.3.4 Odaziv ispitanika

Odbijanje sudjelovanja u anketnim istraživanjima potaknuto je većim brojem razloga koje je ugrubo moguće svrstati u kategorije povezane s karakteristikama ispitanika, anketara i ankete, odnosno anketnog istraživanja (Lamza Posavec, 1997; Galešić, 2003). U prvom slučaju, odlučujuće su osobine ispitanika, što se može odnositi na nedruželjubivost, nesnošljivost, neprijateljsko raspoloženje spram anketara, ali i nedostatak vremena. Odbijanju mogu pridonijeti i osobine anketara, koje se mogu reflektirati na dojam o njihovoj susretljivosti i zadobivanje povjerenja ispitanika, podjednako nastupom i izgledom, sposobnost motiviranja ispitanika na sudjelovanje u istraživanju i tome slično. Iskusni i dobro uvježbani anketari znatno su uspješniji od onih neuvježbanih. Posljednji, podjednako čest, razlog odbijanja povezan je s temom samog istraživanja. Dio hrvatske populacije još se uvijek ustručava otvoreno govoriti o društveno-političkim pitanjima (Galešić, 2003).

Na temelju anketarskih obrazaca vođenih uz anketu može se zaključiti kako je u provedenom istraživanju od ukupnog broja ostvarenih kontakata 38,4% ispitanika odbilo anketiranje, odnosno 61,6% ih je pristalo na sudjelovanje. Takva stopa odaziva na anketiranje u skladu je s očekivanjima i stopama odaziva ostvarenim u vremenski i sadržajno podudarnim istraživanjima. U Tablici 5.2 prikazane su oscilacije stope obijanja s obzirom na regiju anketiranja.

Tablica 5.2: Stope odbijanja sudjelovanja u istraživanju po regijama.

REGIJA	%
Sjeverna Hrvatska	34.5
Zagreb i Zagrebačka županija	45.2
Dalmacija, Istra i Primorje	30.8
Slavonija	36.8
Lika, Pokuplje i Banovina	44.8
UKUPNO	38.4

Osobe muškog spola rjeđe su odbijale sudjelovanje u istraživanju. Od svih odbijenih anketa, u približno 42% slučajeva radilo se o muškarcima, a u 58% slučajeva o ženama. Ti su podaci također u skladu s nalazima iz citirane literature. Slično je i s obrascem varijacija stope odbijanja s obzirom na razlike u veličini naselja prebivanja (Tablica 5.3). U naseljima veličine do 2.000 stanovnika stopa odbijanja je bila najmanja i iznosila je 31,3%, a u naseljima s brojem stanovnika iznad 100.000 44,7%.

Tablica 5.3: Struktura odbijanja sudjelovanja u istraživanju s obzirom na veličinu naselja.

BROJ STANOVNIKA	%
do 2.000	31.3
od 2.001 do 10.000	37.0
od 10.001 do 100.000	44.4
100.001 i više	44.7
UKUPNO	38.4

Nažalost, *razlozi* odbijanja sudjelovanja u istraživanju nisu bilježeni, pa je nemoguće procijeniti utjecaj faktora koji ponajviše pridonosi pristranostima rezultata – autoselekcije ispitanika zbog teme istraživanja.

5.4 Društveni-politički kontekst u trenutku provođenja anketnog istraživanja

Kvaliteta ostvarenog uzorka i ostalih aspekata izvedbe terenskog dijela istraživanja utječe na pristranost rezultata i kada primijenjene mjerne instrumente odlikuju izvrsne metrijske osobine i primjerena uklopljenost u anketni upitnik. Na ishod istraživanja javnog mnijenja s aktualnom i osjetljivom društveno-političkom tematikom znatno može utjecati i trenutačni kontekst unutar kojeg se istraživanje provodi. Iz rasprave o toj problematici predstavljene u cjelini 3.3.3 ovog rada proizlazi kako u istraživanjima eurodispozicija građana ne bi trebalo očekivati da će situacijski inducirana polarizacija javnosti oko nekog aspekta EU-tematike znatnije "poremetiti" dublje i kompleksnije eurodispozicijske strukture, ali je stavovska ekstremizacija već u uopćenim dispozicijama i potpori članstvu dovoljna da bitno umanjí upotrebljivost podataka i smislenost rezultata.

Politički i društveni kontekst u tjednima koji su prethodili anketnom istraživanju (druga polovina travnja i prva polovina svibnja 2007.) i prevladavali tijekom njegova provođenja (druga polovina svibnja) može se ocijeniti vrlo povoljnim kada je riječ o riziku pojave takvog oblika sistematske pristranosti rezultata. Europska unija i proces pregovora Hrvatske s EU u navedenom razdoblju zauzimaju marginalan ili nikakav medijski prostor, koji je tada dominantno ispunjen domaćim aktualnostima poput bolesti i smrti Ivice Račana, izbora novog predsjednika SDP-a, uhićenja vozača tadašnjeg ministra mora, turizma, prometa i razvitka Božidara Kalmete pod optužbom za reketarenje i neovlaštenog praćenja računalnih servera s kojim se povezuje tadašnji ministar unutarnjih poslova Ivice Kirin. Europska se unija u središte medijske pozornosti vraća neposredno *nakon* završetka terenskog dijela istraživanja. Tako predsjednik parlamenta Savezna Republike Njemačke Norbert Lammert 30. svibnja 2007. u Hrvatskom saboru izjavljuje da Republika Hrvatska neće moći biti primljena u punopravno članstvo Europske unije – zbog ograničenja broja zemalja-članica propisanog u Ugovoru iz Nice – dok se god ne donose Ustav EU. Potom se već početkom lipnja, na *summitu* Europske unije u Bruselu, potpisivanjem novog ugovora o EU stvaraju svi preduvjeti da Hrvatska postane 28. zemlja-članica. Uz to, Republika Hrvatska nekoliko dana poslije tog skupa otvara šest novih pregovaračkih poglavlja.

Može se, dakle, procijeniti da *izravni i izraženi* situacijski utjecaji na javno mnijenje o EU-problematiki nisu prisutni u rezultatima predmetnog istraživanja, odnosno da varijacije unutar uopćene podrške EU i hrvatskoj eurointegraciji nisu odraz dnevno-političkim kontekstom determiniranih faktora. Zbog toga je izostala i potreba da se ta vrsta pristranosti rezultata pokuša kontrolirati prilikom tumačenja nalaza istraživanja.

5.5 Korištene analitičke tehnike s osvrtom na temeljna obilježja SEM-a

U sljedećem, šestom, poglavlju predstavljani su rezultati niza statističkih obrada usmjerenih na analizu stavovskog i vrijednosnog odnosa hrvatskih građana prema Europskoj uniji i eurointegracijskim procesima, razlika u eurodispozicijama među nekim populacijskim skupinama, metrijskih karakteristika mjernih instrumenata i slično. Sve su obrade izvršene u statističkim paketima SPSS Statistics 17.0 for Windows i Amos 18.0.

Standardnim univarijatnim statističkim postupcima opisane su raspodjele odgovora na pojedinim temeljnim indikatorima, dok je bivarijatnim analizama (hi-kvadrat test, jednostavna analiza varijance, t-test) testirana statistička značajnost razlika među skupinama i povezanosti između analiziranih varijabli. Prije svake ANOVA-e proveden je test homogenosti varijanci, nakon čega su primijenjeni odgovarajući testovi multiple komparacije (u slučaju homogenih varijanci korišten je Scheffeov test, a u slučaju nehomogenih varijanci Tamhaneov T2, uz Welchov test umjesto ANOVA-e). Stupanj povezanosti dviju kvantitativnih varijabli utvrđen je Pearsonovim koeficijentom korelacije, a kao neparametrijski koeficijenti asocijacije korišteni su Cramerov V i Spearmanov rho koeficijent.

Kod unidimenzionalnih kompozitnih mjera (indeksa, odnosno skala) razina pouzdanosti se određivala koeficijentom unutarne konzistentnosti instrumenta (Cronbachov α). Multivarijatne procedure eksploratorne i konfirmacijske faktorske analize prvenstveno su korištene u svrhu (re)konstrukcije vrijednosno-stavovskih prostora, odnosno utvrđivanja usklađenosti instrumenata s teorijskim očekivanjima (ili ranije zabilježenim empirijskim obrascima) te njihove pripreme za daljnje obrade. Tako dobiveni rezultati tek su u manjoj mjeri upotrijebljeni u interpretacijske svrhe. Multipla regresijska analiza također nije korištena kao glavni alat za tumačenje odnosa građana prema Europskoj uniji i eurointegracijama, već su tim postupkom ostvareni nalazi komparirani s rezultatima dobivenim modeliranjem strukturalnim jednadžbama. Središnji multivarijatni analitički postupak, kojim su testirane i analizirane struktura i međuodnosi temeljnih odrednica odnosa građana prema Europskoj uniji i eurointegracijama, upravo je modeliranje strukturalnim jednadžbama (u daljnjem tekstu SEM, kao akronim engleskog naziva te statističke procedure – *structural equation modeling*). U nastavku su naznačeni temeljni razlozi zbog kojih je upravo SEM ocijenjen najprikladnijom statističko-analitičkom tehnikom u kontekstu ostvarivanja zacrtanih konceptualnih i empirijskih ciljeva disertacije.

SEM označuje porodicu statističkih modela osmišljenih između 1920-ih i 1950-ih godina unutar genetičkih i ekonomističkih istraživačkih zajednica s ciljem uspostave i testiranja kauzalnih odnosa među složenim pojavama u ne-eksperimentalnim, pa i ne-longitudinalnim, istraživačkim nacrtima (upotreba SEM-a ustalila se, međutim, tek sa značajnijim razvitkom za to namijenjenih analitičkih softvera, u posljednjih petnaestak godina; Hair i sur., 2010). SEM je ekstenzija generalnog linearnog modela namijenjena analizi i testiranju kompleksnih modela, pri čemu je naglasak u izučavanju veza među konstruktima usmjeren na strukturu njihovih međuodnosa putem niza strukturalnih jednadžbi analognih regresijskim jednadžbama. Ključna je osobina SEM-a *istovremena* analiza serije zavisnih odnosa, odnosno simultano testiranje *cjelokupnog* sustava teorijskih pretpostavki – zbog čega je konceptualno postavljeni model lakše opovrgnuti (falsificirati; Byrne, 2010). Uobičajene multivarijatne tehnike poput multipla regresijske i diskriminacijske analiza, pa čak i tehnike koje uključuju višestruke zavisne varijable, kao što su MANOVA i kanonička analiza, dijele jedno komparativno ograničenje: veze među konstruktima ne ispituju se simultano, već sukcesivno. Time što ne uzimaju u obzir sve moguće informacije, ne omogućuju testiranje cjelovite teorije (Hair i sur, 2010).

Temeljna je prednost i kombiniranje mjernog i strukturalnog postupka. SEM je, naime, hibridna metoda koja objedinjuje konfirmacijsku faktorsku analizu (fokus na strukturi unutar konstrukata) i tehniku analize traga (fokus na strukturi među prediktorima; Garson, 2011). Drugačije rečeno, analiza traga nadopunjuje multipla regresijsku analizu uključivanjem kauzalnog slijeda (višestrukih zavisnih odnosa), odnosno posredovanih veza (djelomične ili potpune medijacije), a SEM proširuje analizu traga oslanjanjem na upotrebu latentnih konstrukata, čime postaje interaktivna kombinacija (konfirmatorne) faktorske i (proširene) regresijske analize. Nijedna druga tehnika ne objedinjuje procjenu metrijskih osobina konstrukata i testiranje njihovih međuodnosa⁶⁶. Izostavljanjem modeliranja greške mjerenja, odnosno implicitnom pretpostavkom da su nezavisne varijable posve pouzdane, podcjenjuje se jačina stvarnog odnosa među konstruktima i analiza čini nepreciznom, to više što je greška mjerenja konstrukata veća (Chan, 2005; Byrne, 2010).

⁶⁶ Konkretno, SEM eksplicitno procjenjuje grešku mjerenja i korigira je dijeljenjem opserviranog standardiziranog regresijskog koeficijenta s iznosom koeficijenta unutarnje konzistentnosti prediktorskog konstrukta (Hair i sur., 2010:611-612). Riječ je, dakle, o korekciji zbog atenuacije (regresijske dilucije, odnosno "slabljenja" veze radi nepouzdanosti mjerenja), koja se primjenjuje na svaki par odnosa u modelu. Kako je pouzdanost tek jedna od pretpostavki valjanosti mjera, testiranje mjernog modela, koje u SEM-u prethodi testiranju onog strukturalnog, usto uključuje i testiranje konstruktne valjanosti latentnih dimenzija.

Sumarno se može reći da su prednosti i distinktno osobine SEM-a, uključujući jedinstvene mogućnosti koje pružaju SEM-u namijenjeni analitički softveri (Statistical Support, 2001; Byrne, 2010; Hair i sur., 2010; Garson, 2011):

- definiranje modela koji objašnjava cjelokupni set postavljenih odnosa (istodobni izračun i usporedba svih regresijskih koeficijenata, prosjeka, varijanci i kovarijanci, čak i u slučaju kompariranja alternativnih */nested/* modela, odnosno istovjetnih modela pri usporedbi podskupina */multigroup* analiza/),
- simultano računanje i testiranje svih individualnih parametara unutar modela i ukupnog pristajanja modela (*model fit-a*),
- modeliranje interakcijskih i medijacijskih efekata (mogućnost uvrštavanja i testiranja višestrukih međupovezanih zavisnih konstrukata u model, pri čemu zavisni konstrukt može postati nezavisan u narednom slijedu odnosa),
- efikasnost primjene u konfirmatorne, ali i eksploratorne svrhe (npr., izgradnja teorije razvitkom *post-hoc* modela u poluautomatiziranom *specification search* modusu),
- testiranje konstruktne valjanosti mjera i automatsko korigiranje pogreške mjerenja,
- mogućnost međusobnog povezivanja varijanci unikatnosti varijabli (reziduala),
- robusnost analiza u slučaju multikolinearnosti i pojave supresijskih efekata (omogućuje smislenu interpretaciju rezultata i uz prisustvo */blaže, pa i srednje snažne/* međupovezanosti prediktorskih konstrukata),
- modeliranje strukturalnih veza u grafičkom sučelju, koje omogućuje jasnu konceptualizaciju modela, pregled i kontrolu nad tijekom i ishodima analiza te transparentnost kod respecifikacije modela.

Navedene odlike posebno razlikuju SEM od multiple regresijske analize, tehnike koja je daleko najkorištenija u multivarijatnim analizama eurodispozicijskih odrednica (Hooghe i Marks, 2005; Blanuša, 2007)⁶⁷. Specifične operacije i procedure koje su izvršene u primjeni SEM-a u ovoj studiji (objedinjavanje pojedinih indikatora u parcele, upotreba *model fit* indeksa i dijagnostičkih alata koji pomažu u respecifikaciji modela, itd.) navode se i kratko obrazlažu na relevantnim mjestima u idućem poglavlju, u sklopu predstavljanja rezultata.

⁶⁷ Što se razlika između dviju metoda na operativnoj razini tiče, "umjesto svodenja na najmanju mjeru funkcije opaženih i predviđenih individualnih rezultata, kako se problemu pristupa u regresijskoj analizi, u SEM-u se minimizira razlika između kovarijanci izračunatih na uzorku i onih pretpostavljenih modelom. (...) U slučaju da je model prihvatljiv, rezidualno odstupanje neće biti veliko, odnosno razlika između jedne i druge matrice neće, mjerena putem χ^2 , biti značajna" (Milas, 2005:674).

6. VERIFIKACIJA MODELA STRUKTURE EURODISPOZICIJSKIH ODREDNICA

Ovo je poglavlje analitički dio disertacije, u kojem su prezentirani nalazi svih metrijskih i strukturalnih analiza s interpretacijom dobivenih rezultata. U prvoj cjelini uvodno se prikazuju deskriptivna obilježja četiriju općih eurodispozicijskih mjera, a potom skalne i faktorske osobine dimenzije koju ti indikatori tvore kao kriterijski sklop odnosa građana prema EU i eurointegracijama. U narednom dijelu predstavljeni su pouzdanost, dimenzionalnost i konstruktna valjanost ostalih instrumenata, koji indiciraju pojedine segmente prediktorskog sklopa, nakon čega slijedi prikaz postupka testiranja mjerne inačice modela konstruiranog u teorijsko-konceptualnom dijelu disertacije. Središnji dio šestog poglavlja prezentacija je i interpretacija strukturalnog modela odrednica eurodispozicija hrvatskih građana. Poglavlje završava osvrtom na ograničenja studije, mahom vezanih uz ambicije rada u kontekstu datosti projektnog istraživanja (krosseksijski nacrt, obuhvatnost mjerenih odrednica, sadržajni aspekti instrumenata te aktualnost podataka).

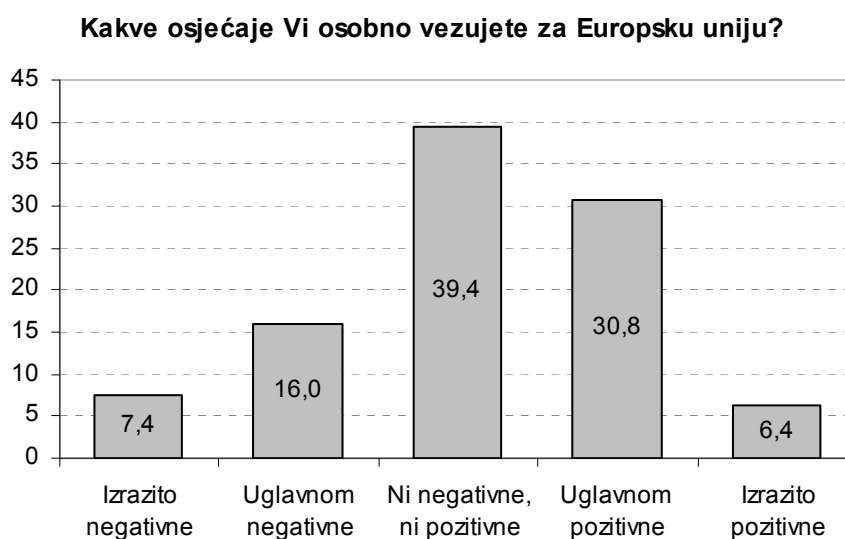
6.1 Deskriptivna i mjerna obilježja eurodispozicijskog sklopa

Odnos hrvatskih građana prema Europskoj uniji i europskim integracijama kao zavisni se, ishodišni, sklop u ovoj studiji reprezentira četirima općim indikatora podrške, kakvi su (u podudarnom obliku, no uglavnom pojedinačno) korišteni u većini dosadašnjih EU-studija korelacijskog tipa. Na uopćenoj, difuznoj, razini, njima se zahvaća afektivni odnos prema EU, procjena efekata potencijalnog članstva Hrvatske u Europskoj uniji, stav spram ulaska Hrvatske u članstvo EU i viđenje poželjne dinamike pristupnog procesa, odnosno integracije Hrvatske u Uniju. Prikaz deskriptivnih karakteristika tih indikatora, koji slijedi na nekoliko narednih stranica, zbog očiglednih razloga nema za cilj predstaviti *aktualne* razine i sociodemografske specifičnosti eurodispozicija domaće javnosti, već nešto podrobnije ocrtati empirijska obilježja indikatora pojave čije je tumačenje temeljna svrha ovog rada⁶⁸.

⁶⁸ Deskriptivne odlike indikatora i latentnih dimenzija instrumenata prediktorskog sklopa neće se prikazivati na sličan način. Njihove osnovne univarijatne osobine dostupne su u Prilogu 3, a detaljniji prikaz, uključujući bivarijatne interakcije tih mjera sa sociodemografskim obilježjima, predstavljeni su u Čulig i sur., 2007 (valja, međutim, imati na umu da je većina složenih prediktorskih mjera u toj studiji nešto drugačije ustrojena, odnosno konstruirana).

6.1.1 Indikatori eurodispozicijskog sklopa

Grafikon 6.1 prikazuje raspodjelu odgovora na varijabli općeg afektivnog odnosa prema EU. Među ženama u odnosu na muškarce ($\chi^2=18,47$; Cramerov $V=0,14$; $p<0.01$) više je ravnodušnih (44% prema 34%) i manje negativno disponiranih (20% prema 27%). U pogledu dobnih razlika ($\chi^2=37,9$; $V=0,11$; $p<0.01$), nešto više od 40% građana starijih od 45 godina izražava pozitivne osjećaje u usporedbi s 27% onih mlađih od 26 godina. Potonja skupina najučestalije izražava i negativne eurosentimente, njih 37%, dok se ti udjeli kod ostalih skupina kreću oko 20%⁶⁹. U pogledu, pak, stupnja obrazovanja ($\chi^2=21,7$; $V=0,09$; $p=0.04$), međusobno se nešto osjetnije razlikuju samo građani bez (završene) osnovne škole u odnosu na građane s akademskom titulom: oni bez formalnog obrazovanja naspram onih s visokoškolskim obrazovanjem skloniji su neutralnom doživljaju (48% u odnosu na 32%) i negativnim osjećajima (27% prema 20%), a gotovo upola manje ih gaji pozitivne osjećaje (25% prema 49%). Imovinsko stanje i religioznost ne utječu na ovaj aspekt eurodispozicija građana⁷⁰.

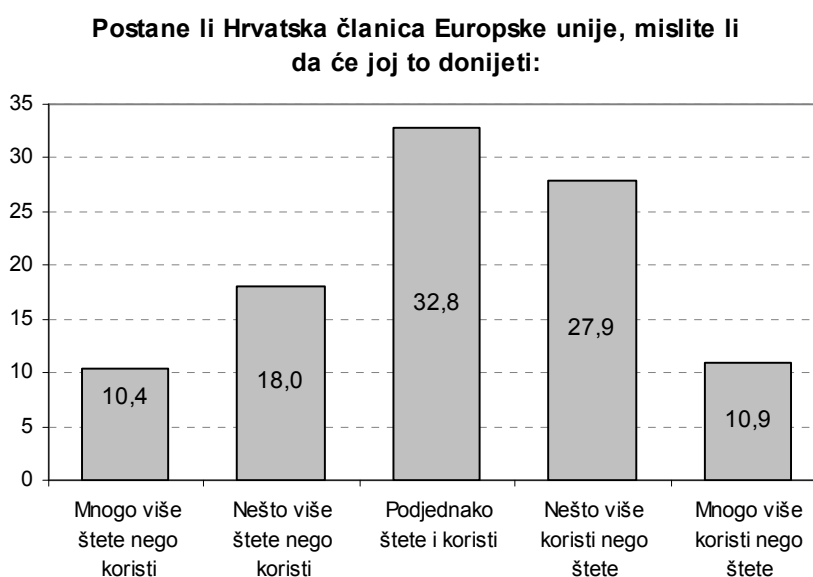
Grafikon 6.1 – Opći afektivni odnos prema EU (%).

U usporedbi s afektivnim odnosom prema EU, građani su, uzeti kao cjelina, još više podijeljeni u općoj procjeni mogućih učinaka članstva Hrvatske u EU (Grafikon 6.2).

⁶⁹ Ispitanici su po dobi grupirani u razrede do 25 godina starosti, 26–45 godina, 46–65 te od 66 godina naviše.

⁷⁰ Bilo da je mjerena kao odnos prema nauku vlastite crkve ili samopozicioniranje na kontinuumu vjera-ateizam, religioznost ne predstavlja razlikovni faktor niti kod jedne od četiri opće eurodispozicijske mjere.

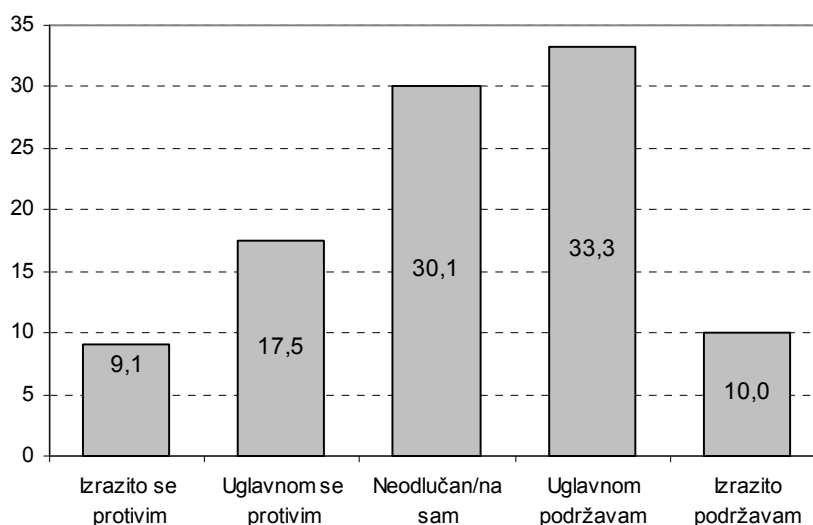
Gledano po temeljnim sociodemografskim obilježjima, utjecaj spola/roda očituje se kroz manju sklonost žena u predviđanju prevage troškova nad koristima (25% prema 34%) te nešto rjeđi odabir ekstremnih odgovora ($\chi^2=20,7$; $V=0,14$; $p<0.01$). Što su građani stariji ($\chi^2=26,4$; $V=0,09$; $p<0.01$), skloniji su smatrati da će članstvo donijeti pozitivne posljedice (45% među najstarijom skupinom prema 25% među najmlađom) i obrnuto: negativnih posljedica prvenstveno se pribojavaju oni najmlađi, njih 39%, u odnosu na 22% među najstarijima. Što su, pak, obrazovaniji ($\chi^2=22,9$; $V=0,09$; $p=0.03$), to više vjeruju u pozitivne učinke članstva (43% visokoobrazovanih prema 27% onih bez završene osnovne škole), tj. manje su skloni pretpostaviti negativne učinke (24% u odnosu na 33%). Napokon, građani koji svoj materijalni status procjenjuju ispodprosječnim nešto učestalije od ostalih negativno evaluiraju potencijalne utilitarne učinke eurointegracija (34% naprama oko 26%) i obrnuto (oko 30% ih smatra da će prevagnuti koristi u odnosu na oko 42% onih prosječnog ili natprosječnog imovinskog stanja; $\chi^2=27,1$; $V=0,12$; $p<0.01$).

Grafikon 6.2 – Opći učinak budućeg članstva Hrvatske u EU (%).

Mjera koja se u većini EU-istraživanja uzima kao središnji (i često jedini) eurodispozicijski indikator jest podrška (budućem) članstvu zemlje u Uniji (Grafikon 6.3). U Hrvatskoj, razina potpore zabilježena u trenutku provođenja ovog istraživanja ugrubo odgovara podršci najčešće mjerenoj tijekom trajanja predpristupnog i pristupnog procesa (vidjeti cjelinu 3.3.2). Neodlučnost gotovo trećine građana mogla bi se pripisati izostanku dnevnopolitičkih faktora, koji kratkotrajno radikaliziraju javno mnijenje, u vrijeme provođenja istraživanja (vidjeti cjelinu 5.4).

Kakav je Vaš stav o ulasku Hrvatske u Europsku uniju?

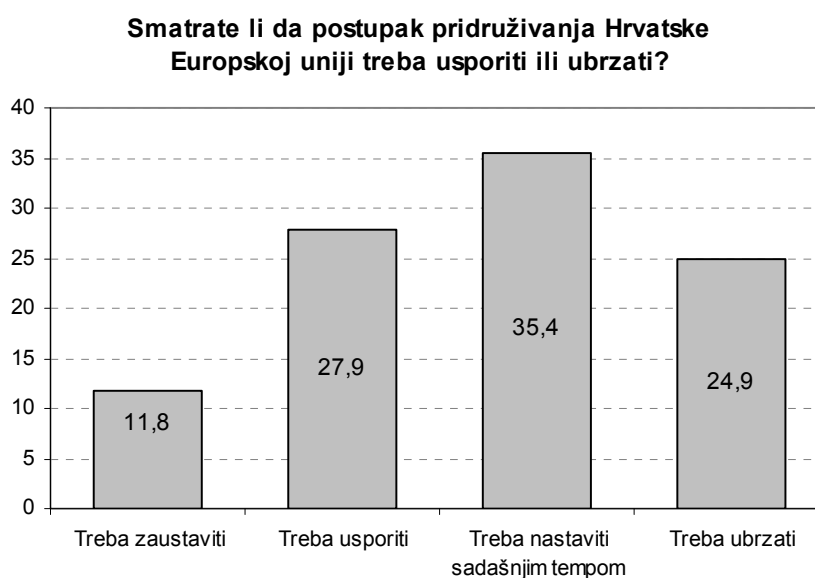

Grafikon 6.3 – Podrška članstvu Hrvatske u EU (%).

Ukupna potpora zanemarivih je 2% veća kod muškaraca, no izrazitu podršku ulasku spremno je dati njih 13%, u odnosu na 7% žena ($\chi^2=31,2$; $V=0,18$; $p<0.01$). Kod ukupnog, pak, protivljenja ulasku muškarci prednjače nešto osjetnije (32% prema 21% žena), a njih je ponovno nešto više i među "tvrdim" protivnicima članstva u EU (12% prema 7% žena). Obrazovaniji su i kod ovog eurodispozicijskog aspekta skloniji podržati članstvo (54% onih s višim i fakultetskim obrazovanjem prema 34% onih bez završene osnovne škole), odnosno manje skloni uskratiti potporu (19% prema 25%; $\chi^2=44,1$; $V=0,12$; $p<0.01$). Među građanima bez formalnog obrazovanja također je najviše neodlučnih (41%), dok ih je najmanje među visokoobrazovanima (24%). Na sličan je način podrška povezana i s dobi ($\chi^2=36,2$; $V=0,11$; $p<0.01$): najmlađa skupina najmanje je sklona članstvu (33%), za razliku od one najstarije (45%), i obrnuto (mlađi od 26 najskloniji su uskratiti podršku, njih 40%, a stariji od 65 to su najmanje skloni učiniti, 21%). Među neodlučnima nema osjetnije razlike u dobi, ali ima u imovinskom stanju ($\chi^2=34,1$; $V=0,13$; $p<0.01$): neopredijeljenih je 40% građana lošijeg statusa, 29% osrednjeg i tek 22% boljeg. Oni višeg imovinskog statusa članstvo podržavaju u 51%, a nižeg u 32% slučajeva⁷¹.

⁷¹ Razlika postoji kada su u pitanju i stranačke preferencije građana ($\chi^2=59,1$; $V=0,13$; $p<0.01$). Oni koji kao stranku svog izbora navode HDZ, ali i "manje" stranke lijevog centra, članstvo podržavaju u 50-55% slučajeva. Podrška simpatizera SDP-a nešto je manja (44%). Najviše se neodlučnih građana bilježi među apolitičnima i onima čijim političkim uvjerenjima nije bliska nijedna stranka (gotovo 40%), a kod njih se, uz pristaše stranaka desnog centra i desnice, bilježi i najviša razina protivljenja članstvu (oko 40%). Sličan obrazac utjecaja simpatiziranja političkih stranaka prisutan je i kod ostala tri eurodispozicijska indikatora.

Napokon, viđenje dinamike eurointegracijskih nastojanja otkriva da je najviše hrvatskih građana zadovoljno tempom približavanja zemlje članstvu u EU, a broj onih koji smatraju da proces treba ubrzati ili usporiti podudaran je (Grafikon 6.4). Žene su neznatno sklonije od muškaraca "statusu quo" (38% prema 32%) te usporavanju tog procesa (30% prema 26%), dok su muškarci nešto skloniji ubrzanju pregovora (28% u odnosu na 22%; $\chi^2=10,3$; $V=0,10$; $p=0.02$). U pogledu obrazovanja ($\chi^2=20,8$; $V=0,08$; $p=0.01$), za nastavak pregovora sadašnjim tempom najviše su oni bez završene osnovne škole (42%), a najmanje građani s osnovnoškolskim obrazovanjem (31%), koji su, pak, najskloniji usporavanju pristupnog tempa (34%). Ubrzanje najviše podupiru fakultetski obrazovani građani (30%), a najmanje oni bez osnovne škole (svega 16%). Dob i imovinsko stanje nemaju utjecaj na preferenciju eurointegracijske dinamike.

Grafikon 6.4 – Viđenje dinamike pristupnog procesa (%).

Sumarno, hrvatski su građani, uzeti kao cjelina, u vrijeme provođenja istraživanja bili razmjerno podijeljeni u svom odnosu prema EU i eurointegracijama. Utjecaj osnovnih sociodemografskih obilježja na eurodispozicije najčešće je prisutan, ali i slab (iznos koeficijenta asocijacije ni u jednom slučaju ne doseže 0,2, a rijetko i 0,15) te mu ne treba pridavati mnogo značaja. U usporedbi s nalazima ranijih domaćih istraživanja, promjene su prisutne u utjecaju dobi. Prije desetak godina, stariji su građani manje podržavali članstvo zemlje u Uniji od mlađih (Štulhofer, 2006), da bi se koju godinu kasnije podrška u dobnom smislu izjednačila (Ilišin i Mendeš, 2005). Najnovije studije potvrđuju taj nalaz ovog istraživanja, odnosno zaživljavanje izraženijeg euroskepticizma kod mladih (Babarović i sur., 2011; Ilišin, 2011).

6.1.2 Latentna eurodispozicijska dimenzija

Mjere li predstavljena četiri indikatora bitno različite sadržaje ili ih se zaista može smatrati sadržajno različitim aspektima istog latentnog prostora, eurodispozicija hrvatskih građana? Rezultati analiza prikazanih u ovoj cjelini idu u prilog potonje pretpostavke, o tvorbi latentne eurodispozicijske dimenzije. Relativno visoke interkorelacije (od $r=0,66$ kod veze afektivnog odnosa prema EU i poželjne dinamike eurointegracija, do $r=0,80$ kod veze podrške članstvu i procjene učinaka članstva; $p<0,01$) ukazuju na to da građani različite vidove odnosa prema Europskoj uniji i eurointegracijama percipiraju kao srodne, ali i da ih distingviraju, odnosno ne shvaćaju sinonimno⁷². Skala, odnosno kompozitni indeks, sastavljen od te četiri čestice posjeduje visok stupanj unutarnje konzistentnosti (Cronbachov $\alpha=0,91$), a provedba eksploratorne faktorske analize (nadalje EFA) potvrdila je unidimenzionalnost tog prostora mjerenja (Tablica 6.1)⁷³. Sve su čestice visoko saturirane generalnim faktorom, koji tumači 80,6% ukupne varijance⁷⁴.

Tablica 6.1: Odnos građana prema EU i eurointegracijama – saturacije čestica u EFA.

	Generalni faktor
Kakav je Vaš stav o ulasku Hrvatske u Europsku uniju? [p03]	0,93
Postane li Hrvatska članica Europske unije, mislite li da će joj to donijeti: [mnogo više štete–mnogo više koristi] [p04]	0,90
Kakve osjećaje Vi osobno vezujete za Europsku uniju? [p01]	0,89
Smatrate li da postupak pridruživanja Hrvatske Europskoj uniji treba usporiti ili ubrzati? [p05]	0,87

⁷² Limitacija indikatora viđenja poželjne dinamike eurointegracija (p05) očituje se u manjem (četverostupanjskom) skalnom rasponu (ostali indikatori mjereni su na peterostupanjskim skalama procjene). Premda je zbog toga smanjen varijabilitet rezultata, autor rada smatra da je tu mjeru poželjno zadržati u analizama radi doprinosa sadržajnoj valjanosti kriterijskog sklopa.

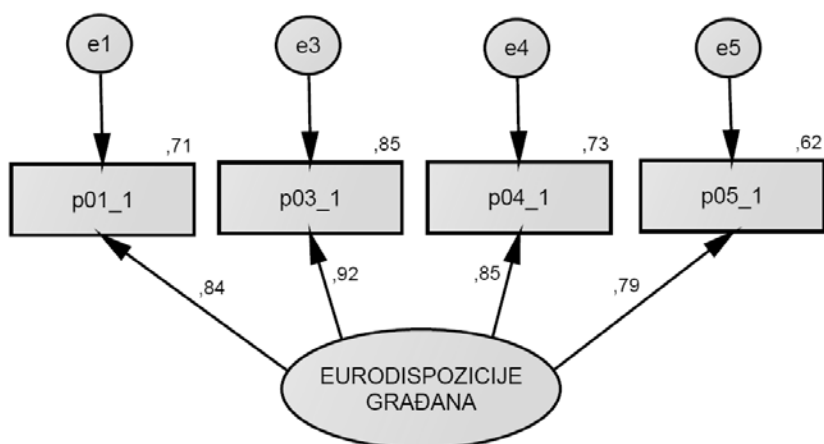
⁷³ Upotreba EFA radi inicijalne identifikacije dimenzionalnosti nekog prostora mjerenja preporuča se i često prakticira kod SEM-a u sklopu razvoja mjernog modela koji se kasnije testira konfirmacijskom faktorskom analizom (Hair i sur., 2010:678;686).

⁷⁴ U ovom radu sve su EFA izvršene pod komponentnim modelom, uz GK kriterij za zaustavljanje ekstrakcije latentnih dimenzija, oblimin transformaciju bazične solucije i regresijsku metodu računa faktorskih skorova.

U Tablici 6.2 prikazane su razlike u prosječnim rezultatima na generalnom faktoru eurodispozicija hrvatskih građana unutar temeljnih sociodemografskih karakteristika (navode se parovi statistički značajnih skupina; razlike nisu pronađene kod obilježja spola/roda /primijenjen je t-test/, imovinskog i obrazovnog statusa, kao ni religioznosti, mjerene bilo kojim od pripadajuća tri indikatora). Obrazac utjecaja tih faktora sukladan je onom ustanovljenom kod pojedinačnih eurodispozicijski indikatora. Starije skupine građana bilježe nešto viši prosječni rezultat na eurodispozicijskoj dimenziji od najmlađih, kao i oni s visokim obrazovnim statusom u usporedbi s građanima bez formalnog obrazovanja. Isto vrijedi za simpatizere HDZ-a u odnosu na apolitične i stranački neopredijeljene građane te one koji svoje imovinsko stanje ocjenjuju prosječnim naspram skupine lošijeg materijalnog statusa.

Tablica 6.2: Eurodispozicije građana s obzirom na sociodemografska obilježja (ANOVA).

		Odnos prema EU i eurointegracijama (generalni faktor)
Dob	1 = Do 25 godina 2 = 26–45 godina 3 = 46–65 godina 4 = 66 i više godina	1 < 3,4 (F=5,1; p<0,01)
Obrazovni status	1 = Bez škole, nepotpuna osnovna škola 2 = Osnovna škola 3 = Zanat, srednja škola 4 = Viša škola, fakultet i više	1 < 4 (F=2,6; p≈0,05)
Imovinski status	1 = Lošije od većine 2 = Ni bolje ni lošije od većine 3 = Bolje od većine	1 < 2 (F _{Welch} =3,1; p≈0,05)
Stranačke preferencije	1 = HDZ 2 = SDP 3 = Lijevi centar (HNS, HSLS, IDS) 4 = Desni centar, desnica (DC, HDSSB, HSP, HSS) 5 = Nijedna; "Politika me ne zanima"	1 > 5 (F _{Welch} =4,2; p<0,01)

$$\chi^2=18,3, df=2, p<0,01; AGFI=0,95; RMSEA=0,09; TLI=0,98; CFI=0,99.$$

Slika 6.1: Odnos prema EU i eurointegracijama – mjerni model u CFA.

Slika 6.1 predstavlja rezultat primjene konfirmacijske faktorske analize (nadalje, CFA) provedene na instrumentu odnosa hrvatskih građana prema EU i eurointegracijama, odnosno mjerni model tog prostora. Provjere parametara (uključujući ranije ustanovljenu unidimensionalnost i pouzdanost instrumenta te udio protumačenosti ukupne varijance) upućuju na zadovoljavajuću razinu korespondencije podataka s (mjernim) teorijskim pretpostavkama. Saturacije čestica (faktorska otežanja) znatno su više od preporučenog iznosa ($>0,5$), pa i poželjne razine ($>0,7$; Hair i sur., 2010:679)⁷⁵. Prikladnost modela izražena

⁷⁵ Iznosi saturacija utvrđenih EFA i CFA primarno se razlikuju zbog upotrebe drugačijih tehnika proračuna parametara. Metoda glavnih komponenti, korištena kod EFA, daje takve nekorelirane linearne kombinacije varijabli koje maksimiziraju ukupnu zajedničku varijancu. Kod CFA primijenjena je *maximum likelihood estimation* (MLE), u SEM-u daleko najkorištenija, također iterativna, metoda izračuna parametara (Kline, 2005; Hair i sur., 2010; Garson, 2011), koja maksimizira "izglednost" izračuna takvih parametara, koji najbolje pristaju modelu. Ujedno, riječ je o tehnici koja polučuje pouzdane rezultate i pri stanovitom odstupanju od niza preduvjeta, uključujući robusnost kod (blažeg) kršenja univarijatne i multivarijatne normalnosti distribucija podataka (Hair i sur., 2010:638). Razlike u iznosima saturacija u zanemarivom obimu proizlaze i iz isključivanja pondera kod primjene CFA i drugačijeg tretmana *missing* vrijednosti (utjecaj oba faktora *zajedno* očituje se tek na trećoj decimali). Kod EFA, provedene u SPSS-u, ispitanici bez odgovora na pojedinim varijablama iz analiza su isključeni *listwise* metodom. Puna primjena CFA i SEM-a zahtijeva, pak, nadomještanje *missinga* metodom imputacije (prosječnim ili regresijski predviđenim vrijednostima) ili složenijim postupcima koje nudi Amos. Uz rasprave o njihovim prednostima i nedostacima (Byrne, 2010), smatra se da je svaki pristup podjednako dobar u slučaju visokih saturacija te randomiziranih *missing* vrijednosti koje ne prelaze 10% opservacija (Hair i sur., 2010:634-635). U predmetnom istraživanju, količina *missing* vrijednosti po varijablama korištenim u bilo kojoj analizi u pravilu je manja od 1%, a maksimalno iznosi 1,7% (vidjeti Prilog 9.3). Podaci su u SPSS-u pripremljeni regresijskom imputacijom.

mjerama pristajanja također ne upućuje na nužnost odbacivanja tako koncipiranog sklopa ili njegovu respecifikaciju, iako jedna od mjera (RMSEA) indicira slabiji *fit*⁷⁶. To se vjerojatno može pripisati povezanosti pogreške mjerenja indikatora p04 i p05 (veza e4 i e5), na što upućuju dijagnostički alati u Amos-u⁷⁷.

⁷⁶ U CFA, analizi traga i SEM-u, mjere pristajanja (*goodness-of-fit* indikatori, odnosno *model-fit* indeksi) koriste se pri procjeni podudarnosti empirijske (opservirane) i teorijske (modelom implicirane, procijenjene) matrice kovarijanci (proračunava se, dakle, koliko dobro specificirani model reproducira matricu opaženih kovarijanci). Drugačije rečeno, empirijski podaci tretiraju se kao uzorak, za koji se testira pripadanje teorijskom modelu, definiranom kao populacijskom. Temeljni je indikator pristajanja χ^2 , no taj je test gotovo neupotrebljiv pri analizama na velikim uzorcima ($N > 250$), jer je u tom slučaju količina rezidualne varijance koja proizlazi i iz minornih, često trivijalnih, odstupanja empirijske od teorijske matrice kovarijanci statistički značajna (odnosno, statistički značajan χ^2 očekuje se čak i uz dobro pristajanje modela, to više, što su uzorak i broj manifestnih indikatora uključenih u model veći; Hair i sur., 2010:641,647). Zbog toga se preporuča primjena i prezentacija dodatnih mjera pristajanja, koje se načelno dijele na apsolutne indekse (izravno se provjerava upravo koliko dobro specificirani model reproducira podatke) i indekse prirasta (inkrementalne, relativne indekse; provjera pristajanja usporedbom specificiranog modela s polazišnim, nultim modelom, najjednostavnijim koji se može teorijski opravdati). Zbog razmjerne neovisnosti od veličine uzorka i drugih prednosti, u novije vrijeme tako se, uz "neizostavni" rezultat χ^2 -testa, deklariraju AGFI i RSMEA, kao dodatne apsolutne mjere, te dvije mjere prirasta, TLI i CFI (Garson, 2011; AGFI, RMSEA i TLI uzimaju u obzir još i parsimoničnost, odnosno "penaliziraju" kompleksnost modela u smislu količine parametara i predviđenih veza). Kod nekih specifičnih procedura, poput usporedbe "konkurentskih" (*nested*) modela, preporuča se navođenje dodatnih mjera parsimonije, poput PNFI, te neke od mjera teorije informacija, npr. AIC. Vrijednosti spomenutih indikatora kreću se u rasponu 0-1 (TLI iznimno može prijeći obje granice, a AGFI onu donju). Poželjnim rezultatima, koji indiciraju dobar *fit* modela, za AGFI, TLI i CFI smatraju se vrijednosti bliske iznosu 1, minimalno $\geq 0,9$ (vrijednost od 0,9 u slučaju AGFI i CFI znači da se 90% kovariranja podataka može reproducirati modelom; Garson, 2011), a za RMSEA, kojeg se naziva još i *badness-of-fit* indikatorom, bliske iznosu 0. Striktno je očekivanje za tu važnu mjeru rezultat $< 0,05$ ili $< 0,06$, a $< 0,08$ blaži kriterij dobrog pristajanja (Hair i sur., 2010:642), dok se vrijednosti $> 0,1$ smatraju pokazateljem lošeg *fit*a (Kline, 2005:139).

⁷⁷ U SEM-u, pogreška mjerenja na razini individualne manifestne varijable (označava se slovom "e", od *error term*) jest varijanca unikviteta te varijable, odnosno stupanj do kojeg pripadajući latentni faktor ne objašnjava varijabilitet te varijable neovisno o tome da li je riječ o varijanci specificiteta ili pogreške mjerenja u užem smislu. Korelacije dviju pogreški mjerenja ukazuje na zajedničku percepciju dviju varijabli, njihov zajednički izvor, različit od obostranog pripadanja latentnoj dimenziji koja ih – kako se to u CFA postulira – uzrokuje (Kline, 1998:201; Scheuer, 2005:74-75). U ovom slučaju, opravdanost i eventualna potreba za takvom intervencijom u konstrukt sagledat će se kod analize cjelovitog mjernog modela (cjelina 6.3).

6.2 Metrijske osobine mjera eurodispozicijskih odrednica

Kako je prethodno najavljeno, pojedinačni indikatori i latentne dimenzije instrumenata iz prediktorskog sklopa ne razmatraju se jednako detaljno kao mjere kriterijskog sklopa. Redukcija se odnosi na prikaz njihovih deskriptivnih obilježja i bivarijatne interakcije sa sociodemografskim karakteristikama, dok se obrade u užem smislu usmjerene na metrijske osobine ne zanemaruju. Štoviše, nakon analiza pojedinačnih instrumenata sagledavaju se i "lokalni" mjerni modeli, koji objedinjuju koncepte unutar svakog od triju pristupa. Uz mjere pristajanja tih modela i indikatore manje ili više izravno vezane uz konvergentni aspekt konstruktne valjanosti (visina saturacija, stupanj unutarnje konzistentnosti, količina protumačene varijance nekog prostora mjerenja), na taj se način pruža uvid i u diskriminantni te nomološki vid konstruktne validnosti⁷⁸.

⁷⁸ U lokalnim (užim, područnim) i globalnim (cjelokupnim) mjernim modelima, u sklopu primjene SEM-a metrijske osobine instrumenata provjeravaju se navedenim trima mjerljivim, odnosno izravno provjerljivim, oblicima konstruktne valjanosti. Kada je u fokusu CFA izgradnja i testiranje novih instrumenata, u tu se svrhu preporuča primjena složenijih postupaka poput *multitrait-multimethod* modeliranja (MTMM), osobito kod testiranja diskriminantne valjanosti (vidjeti, npr., u Byrne, 2010:275-303). Međutim, kada je zadaća CFA u mjernom modelu procjena preduvjeta za provedbu SEM-a (tj. testiranje strukturalnog modela), kakav je slučaj i u ovoj studiji, pri provjeri mjernih osobina instrumenata preporučaju se sljedeći postupci i referentne vrijednosti parametara:

-konvergentu valjanost pojedinog instrumenta indicira unidimenzionalni prostor mjerenja s faktorskim otežanjima (saturacijama) manifestnih varijabli iznosa većeg od 0,5. Poželjno je da udio protumačene varijance latentne dimenzije prelazi 50%, a vrijednost koeficijenta unutarnje konzistencije 0,7. Cronbachov alfa iznosa manjeg od 0,7, ali većeg od 0,6, prihvatljiv je pod pretpostavkom da većina drugih konstrukata koji se koriste u širim analizama ima dobru pouzdanost (Hair i sur., 2010:679-680);

-provjera diskriminantne valjanosti vrši se dvojako (Hair i sur., 2010:681). Prvo, udio protumačene varijance latentne dimenzije ne smije biti manji od udjela protumačene varijance (kvadriranog iznosa koeficijenta korelacije) u bilo kojem odnosu te dimenzije s drugim dimenzijama (blaži je kriterij jednostavno izostanak "ekscesivno visokih" korelacija među konstruktima, $r > 0,8$; Kline, 2005:73;188). Drugi je, srodan, ali mnogo striktniji, indikator tog oblika valjanosti prihvatljivo pristajanje (*model fit*) mjernog modela koji je kongenerički (u takvom modelu nisu uspostavljene veze /*crossloadings*/ između manifestnih varijabli koje tvore različite latentne konstrukte, kao ni veze reziduala /varijanci unikviteta/ manifestnih varijabli i unutar i između latentnih konstrukata). U nekim SEM udžbenicima prvi oblik provjere diskriminantnosti naziva se provjerom divergentne valjanosti, a drugi provjerom diskriminantne valjanosti (Garson, 2011);

-na kraju, nomološka valjanost podrazumijeva da su korelacije između pojedinih konstrukata smislene, odnosno da su statistički značajne ako se odnos dvaju konstrukata očekuje (i obrnuto) te da nose predznak sukladan prirodni odnosa dvaju konstrukata koji se očekuje (Hair i sur., 2010:681;694).

6.2.1 Instrumenti iz sfere utilitarnih pristupa

Sociotropna percepcija dobrobiti od (budućeg) članstva zemlje u Europskoj uniji u svim se zemljama mjeri procjenom ekonomskih učinaka članstva, dok se u tranzicijskom kontekstu pretpostavlja isprepletenost tih, usko utilitarnih, očekivanja s onima političko-institucionalne prirode, kao jamstva nastavka reformi i ostvarivanja društvene stabilnosti (Cichowski, 2000; Weßels, 2005; 2007; Eichenberg i Dalton, 2007; Bagić i Šalinović, 2006; Skoko, 2007; Wagner, 2008). Rezultat provedbe faktorske analize na takvom utilitarnom prostoru sam po sebi opravdava tu pretpostavku (Tablica 6.3).

Tablica 6.3: Ekonomske i političke koristi – saturacije čestica u EFA.

	Generalni faktor
Hrvatska će imati mnogo veći međunarodni ugled i utjecaj. [p17_02]	0,74
Hrvatska će dobivati znatnu financijsku potporu od Europske unije. [p17_07]	0,69
Poslodavci će više poštivati zakonske odredbe o zapošljavanju i uvjetima rada. [p17_26]	0,69
Znatno će se povećati izvoz hrvatskih proizvoda. [p17_01]	0,68
Državna uprava (npr. porezna uprava, katastar) bit će mnogo efikasnija. [p17_16]	0,66
Hrvatska će dostići najviše demokratske standarde. [p17_21]	0,63
Višestruko će porasti strana ulaganja u hrvatsku privredu. [p17_15]	0,62
Hrvatski građani znatno će se lakše zapošljavati u drugim zemljama. [p17_31]	0,61

EFA indicira unidimenzionalni prostor mjerenja čija je unutarnja konzistentnost razmjerno visoka ($\alpha=0,82$), uz prihvatljive iznose faktorskih otežanja čestica na generalni faktor (saturacije čestica i u CFA, uz MLE metodu izračuna parametara, većeg su iznosa od 0,5). Ipak, postotak protumačene varijance skromnih je 44,5%, a mjere pristajanja u CFA ukazuju na substandardan *fit* tako postavljenog modela ($\chi^2=241,1$, $df=20$, $p<0,01$; AGFI=0,89; RMSEA=0,11; TLI=0,85; CFI=0,89). Što zbog metrijskih razloga, što zbog razmjerno velikog broja manifestnih varijabli koje tvore tu latentnu dimenziju, u ovom

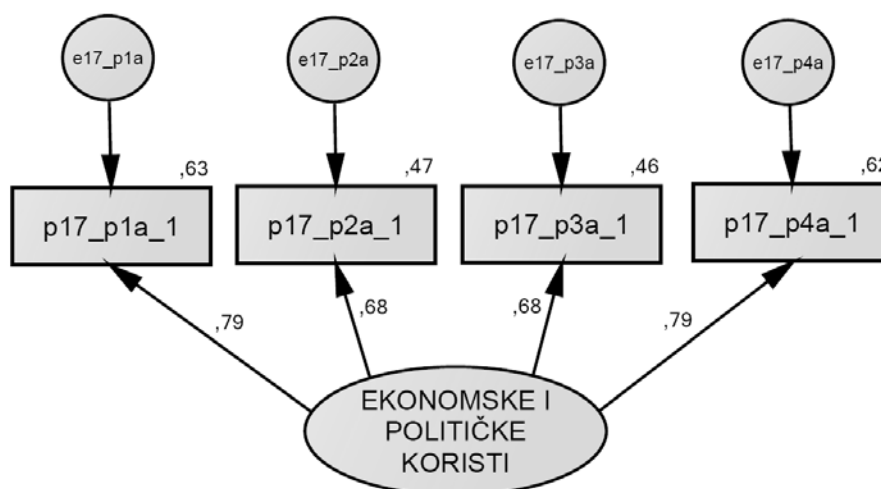
slučaju (ali i kod nekoliko instrumenata koji se predstavljaju u nastavku) ustroj latentnih dimenzija pojednostavljuje se tehnikom parceliranja⁷⁹.

⁷⁹ Parceliranje čestica (*item parceling*) jest postupak sumiranja ili uprosječivanja rezultata dviju ili više izvornih čestica (manifestnih varijabli) iz unidimenzionalnih (rjeđe multidimenzionalnih) prostora mjerenja (obrazloženje procedure temelji se na Little i sur., 2002, Bandalos, 2002 te Sass i Smith, 2006). Parcele se obično kreiraju randomiziranim (apriornim) ili balansiranim (aposteriornim) objedinjavanjem čestica (u potonjem slučaju, čestice s najvišim saturacijama uparuju se s onima najnižih saturacija, i tako redom). Na primijenjenoj razini, nedostaci parceliranja uglavnom se vežu uz (nepoznatu) dimenzionalnost prostora mjerenje unutar kojeg se taj postupak vrši (ne preporuča se agregiranje čestica koje bi mogle tvoriti, tj. visoko saturirati, različite dimenzije u multidimenzionalnom prostoru, jer je moguća posljedica konceptualna i statistička distorzija prirode varijance latentnog konstrukta) te uz smisao parametara izračunatih za parcele, odnosno gubitak specifičnih informacija i efekata koje individualne čestice nose, osobito kod etabliranih instrumenata. No, nekoliko je važnih razloga koji upućuju na primjenu tog postupka u sklopu CFA i SEM-a, osobito kod verifikacije kompleksnijih modela, koji sadrže velik broj latentnih i opserviranih varijabli i uspostavljaju složene odnose među njima. U metrijskom smislu, podaci agregiranih čestica (parcela) u usporedbi s individualnim česticama obično su pouzdaniji, imaju viši komunalitet, njihove su distribucije pravilnije, a intervali između skalnih vrijednosti manji, brojniji i ekvidistantniji. Posljedično tome, na razini modela manja je izglednost korelacije reziduala parcela (njihovih varijanci unikviteta) i visokog saturiranja više od jedne latentne dimenzije (dakako, pod pretpostavkom da su kreirane putem čestica koje dominantno "pripadaju" istoj dimenziji). Također, takve su faktorske solucije stabilnije (konvergencija solucija s velikim brojem čestica uključuje više iteracija, pa male promjene u modelu mogu rezultirati znatnim promjenama u iznosu parametara), a model je parsimoničniji, odnosno sadrži manje izračunatih parametara i unutar konstrukata i globalnog modela. To samo po sebi smanjuje vjerojatnost pojave veza koje su statistički značajne zbog pogreške tipa I (ignoriranje takvih, prividnih, veza, koje modelom opravdano nisu predviđene, vodi lošijem pristajanju modela, a njihovo empirijskim rezonom potaknuto uvažavanje pogrešnoj interpretaciji i nemogućnosti replikacije modela na novom uzorku). Na kraju krajeva, upotrebljiv grafički prikaz obimnih strukturalnih, a posebno mjernih, modela često je moguć tek uz neki oblik redukcije elemenata, specificiranih relacija i proračunatih parametara (parceliranju alternativni postupak simplificiranja struktura, opravdan pod određenim uvjetima u multidimenzionalnim prostorima, odnosno segmentima modela, pruža specifični oblik upotrebe hijerarhijske faktorske analize. O tome više na relevantnom mjestu u nastavku). Uzevši sve u obzir, u ovom se radu kod primjene parceliranja prvo ispituje izvorna faktorska solucija (EFA) i mjerni model konstrukta (CFA), prvenstveno radi ustanovljivanja unidimenzionalnosti prostora mjerenja, pa se zatim postupak ponavlja upotrebom parcela, uz komparaciju ishoda. Parcele se kreiraju zbrajanjem rezultata dviju čestice po ključu saturacijskog balansa, i to kada njihov broj po latentnoj dimenziji prelazi pet. Naime, s manje od tri indikatora po konstruktu, bilo izvornih čestica ili parcela, mjerni model konstrukta je neustanovljiv, *underidentified* – nema dovoljno stupnjeva slobode za ustanovljivanje jednostavnog rješenja (*unique solution*) i izračun zadanih parametara, odnosno manje je poznatih informacija (manje elemenata u matrici kovarijance, manje jednadžbi) nego nepoznanica (parametara koje treba odrediti).

Tablica 6.4 prikazuje faktorska opterećenja na generalnom faktoru kojeg tvore četiri parcele iz prostora ekonomsko-političkih koristi od članstva Hrvatske u EU. Uz iznose saturacija, parceliranje se povoljno odrazilo i na ostale relevantne metrijske indikatore. Pouzdanost tog instrumente i dalje je razmjerno visoka, uz upola manji broj čestica ($\alpha=0,83$), a udio protumačene varijance osjetno je viših 66,7%. Indeksi pristajanja u CFA također ukazuju na vrlo dobar *fit* tako ustrojenog utilitarnog instrumenta (Slika 6.2).

Tablica 6.4: Ekonomske i političke koristi – saturacije parcela u EFA.

	Generalni faktor
p17_p1a (p17_02 + p17_31)	0,85
p17_p4a (p17_01 + p17_16)	0,85
p17_p2a (p17_07 + p17_15)	0,79
p17_p3a (p17_21 + p17_26)	0,78

$$\chi^2=3,4, df=2, p=0,18; AGFI=0,99; RMSEA=0,03; TLI\approx 1; CFI\approx 1.$$

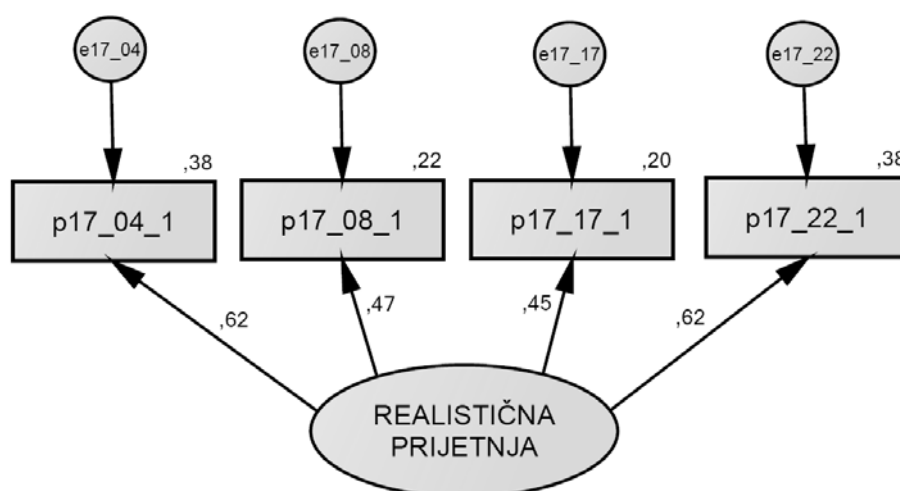
Slika 6.2: Ekonomske i političke koristi – mjerni model u CFA.

Konceptualno "suprotstavljen", instrument utilitarnih troškova koji mogu proizaći iz eurointegracija prikazan je u Tablici 6.5. Taj je prostor mjerenja nazvan realistična prijetnja grupnim resursima, po uzoru na analogne koncepte realistične i simboličke ugroze (McLaren, 2002; 2006; instrument *simboličke* prijetnje, vezane uz suverenitet i kulturni identitet, predstavlja se zajedno s instrumentima simboličko-identitetnog pristupa).

Tablica 6.5: Realistična prijetnja (grupnim resursima) – saturacije čestica u EFA.

	Generalni faktor
Gotovo sva hrvatska poduzeća bit će u vlasništvu stranih kompanija. [p17_04]	0,74
Atraktivne nekretnine pokupovat će stranci. [p17_22]	0,73
Hrvatsku će preplaviti strani radnici. [p17_17]	0,66
Odlazak vrhunskih stručnjaka iz Hrvatske bit će mnogo izraženiji nego danas. [p17_08]	0,63

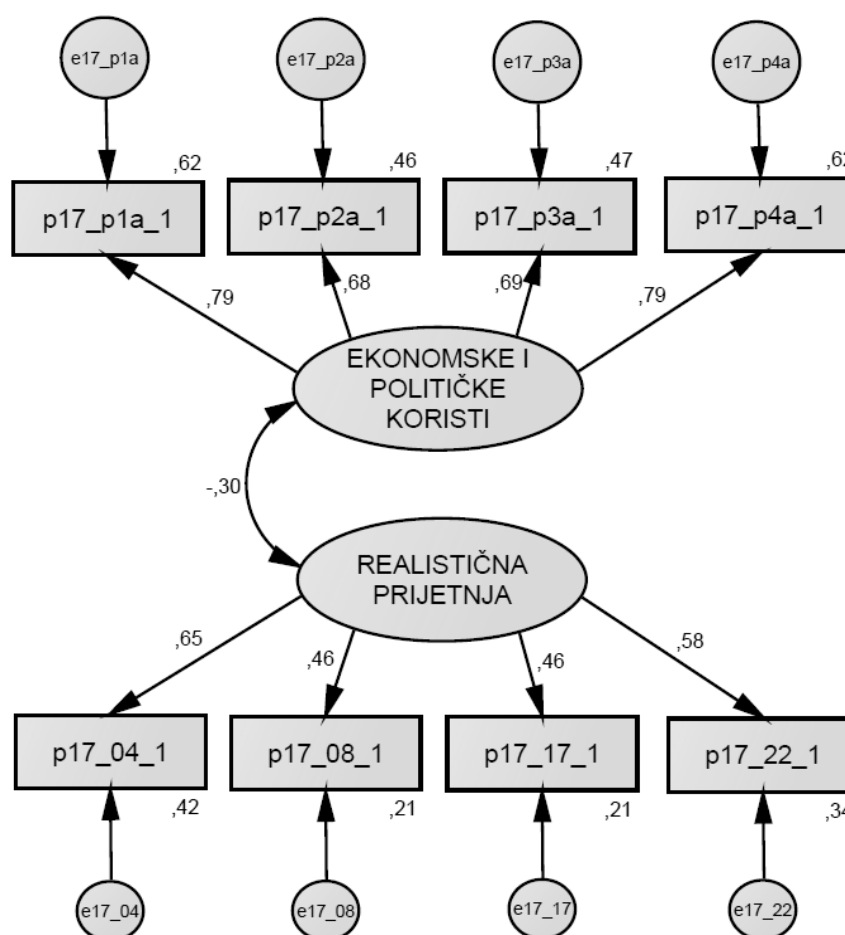
Premda je prostor mjerenja unidimenzionalan sa saturacijama prihvatljivih iznosa, dio indikatora ne upućuje na osobito izraženu konvergentnu valjanost. Protumačena varijanca prostora iznosi 47,8%, pouzdanost je razmjerno niska, bliska donjoj, za analize u SEM-u uvjetno preporučenoj granici ($\alpha=0,63$), a faktorska otežanja uz MLE nešto su ispod preporučene granice od 0,5 u slučaju dviju čestica (Slika 6.3). Ako to daljnje metrijske provjere u širim mjernim modelima dozvole, instrument će se usprkos tome u kasnijim strukturalnim analizama koristiti zbog svoje konceptualne važnosti, uz dužan oprez kod interpretacije rezultata. Podstrek za to daje i izvrsno pristajanje model u CFA (Slika 6.3).

$$\chi^2=0,04, df=2, p=0,981; AGFI\approx 1; RMSEA\approx 0; TLI\approx 1; CFI\approx 1.$$

Slika 6.3: Realistična prijetnja – mjerni model u CFA.

Prikaz metrijskih obilježja utilitarnih instrumenata završava "lokalnim" mjernim modelom, koji objedinjuje oba konstrukta te provenijencije (Slika 6.4). Uz ranije konstatiranu konvergentnu valjanost, podaci ukazuju i na diskriminantnu valjanost instrumenata (njihov odnos tumači manje varijance od protumačene varijance samih instrumenata; model je kongenerički) te nomološku valjanost (koeficijent korelacije, $r=0,3$, statistički je značajan uz $p<0,01$, a predznak veze je, očekivano, negativan). Model *fit* indeksi potvrđuju dobro pristajanje modela.

$\chi^2=95,89$, $df=19$, $p<0,01$; AGFI=0,96; RMSEA=0,06; TLI=0,94; CFI=0,96.

Slika 6.4: Utilitarni sklop – mjerni model u CFA.

6.2.2 Instrumenti iz sfere simboličko-identitetnih pristupa

Instrument simboličke grupne prijetnje (budućeg) članstva u Europskoj uniji, vezane uz percepciju gubitka suvereniteta i kulturnog identiteta, prikazan je u Tablici 6.6. Prostor mjerenja unidimenzionalan je, s relativno visokim saturacijama u EFA (u CFA, uz MLE,

faktorska otežanja kreću se od 0,63 do 0,74). Protumačena varijanca prostora iznosi 65,5%, a α koeficijent pouzdanost 0,74⁸⁰.

Tablica 6.6: Simbolička (grupna) prijetnja – saturacije čestica u EFA.

	Generalni faktor
Hrvatski jezik bit će ugrožen. [p17_06]	0,84
Nestat će hrvatski običaji. [p17_03]	0,81
Hrvatska će izgubiti suverenitet. [p17_14]	0,78

Nacionalni i europski identitet u EU-studijama obično se mjere indikatorom upitne valjanosti, samoprocjenom (stupnja) vezanosti za vlastitu zemlju, odnosno Europu (pa čak i EU). U nedostatku uopćenog indikatora te vrste ili složenijeg (i validnijeg) instrumenata nacionalnog identiteta, u ovom se radu mjera nacionalizma koristi kao nadomjestak za mjeru ekskluzivnog, etnocentričnog, nacionalnog identiteta. Konceptualno, nacionalizam kombinira individualne sentimente pripadnosti nacionalnoj skupini s ekskluzivnom ideologijom jedinstva s članovima te grupe (Hjerm, 1998; Harris, 2011) te redovito tvori jedan od vidova "ukupnog" nacionalnog identiteta (Kamenov i sur., 2006). Usto se smatra da ekskluzivni nacionalni identitet u političkim arenama biva mobiliziran protiv eurointegracijskih procesa upravo u vidu nacionalizma (Hooghe i Marks, 2004; 2005)⁸¹.

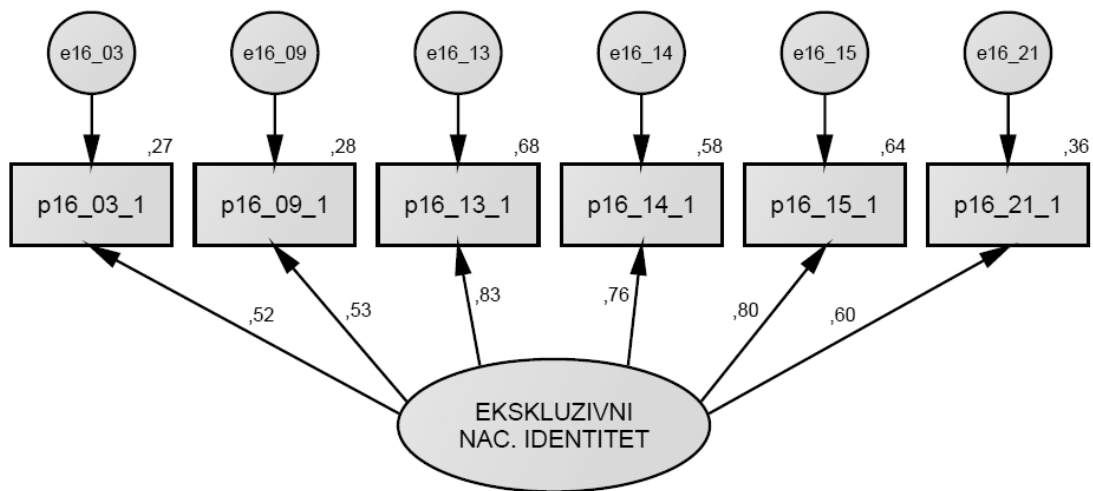
Tablica 6.7 prikazuje faktorsku strukturu tog unidimenzionalnog prostora mjerenja. Njegova je unutarnja konzistentnost dobra ($\alpha=0,82$), a postotak protumačene varijance 54,5%. Saturacije i indikatori pristajanja u CFA također su zadovoljavajući (Slika 6.5). No, zbog količine čestica, ustroj ove latentne dimenzije pojednostavljuje se parceliranjem.

⁸⁰ Instrumenti koje, kao latentne dimenzije, tvore tri čestice, bilo izvorne manifestne varijable ili parcele, ne testiraju se pojedinačno niti prikazuju u modelu CFA, već se to čini u sklopu širih, lokalnih i globalnih, mjernih modela. Naime, na razini zasebnog mjernog modela, njihove su solucije nužno upravo-ustanovljene, *just-identified* (takvi modeli zovu se još i saturirani te trivijalni), odnosno broj poznatih informacija (elemenata u matrici kovarijance) jednak je broju onih nepoznatih (parametara koje treba odrediti). Pri proračunu parametara zbog toga su "potrošeni" svi stupnjevi slobode (njihov broj je nula), pa takvi modeli zbog tehničkih razloga po definiciji imaju savršeno pristajanje (u CFA reproduciraju se identične matrice kovarijanci) i procjena mjera pristajanja je besmislena (točnije, χ^2 iznosi nula, RMSEA je nemoguće proračunati jer se bazira na stupnjevima slobode, ostali apsolutni indeksi pokazuju savršeno pristajanje, a mjere parsimonije najlošiji mogući fit, jer su takvi modeli maksimalno neparsimonični).

⁸¹ Instrument nacionalizma na sličan je način već korišten u EU-studijama (npr., McLaren, 2007a; Lubbers i Jaspers, 2011), pri čemu se ekskluzivni nacionalni identitet i nacionalizam čak i tretiraju sinonimno.

Tablica 6.7: Ekskluzivni nacionalni identitet – saturacije čestica u EFA.

	Generalni faktor
Za mene je idealna država ona u kojoj živi samo jedna nacija. [p16_13]	0,84
"Jedan narod u jednoj državi" treba biti program hrvatske budućnosti. [p16_15]	0,83
Otvorenost prema drugim nacijama donosi više štete nego koristi. [p16_14]	0,80
Što manje nacionalno mješovitih brakova u ovoj zemlji, to bolje. [p16_21]	0,70
U hrvatskoj državi, Hrvati u svemu trebaju imati prednost. [p16_09]	0,65
Ako znam nečiju nacionalnost, znam i kakav je čovjek. [p16_03]	0,59

$\chi^2=40,20$, $df=9$, $p<0,01$; AGFI=0,97; RMSEA=0,06; TLI=0,98; CFI=0,99.

Slika 6.5: Ekskluzivni nacionalni identitet – mjerni model u CFA.

Faktorska otežanja triju parcela na generalnom faktoru prikazana su u Tablici 6.8. Pouzdanost instrumenta i uz manji broj čestica ostaje visoka (0,83), a protumačena varijanca iznosi 75,0%.

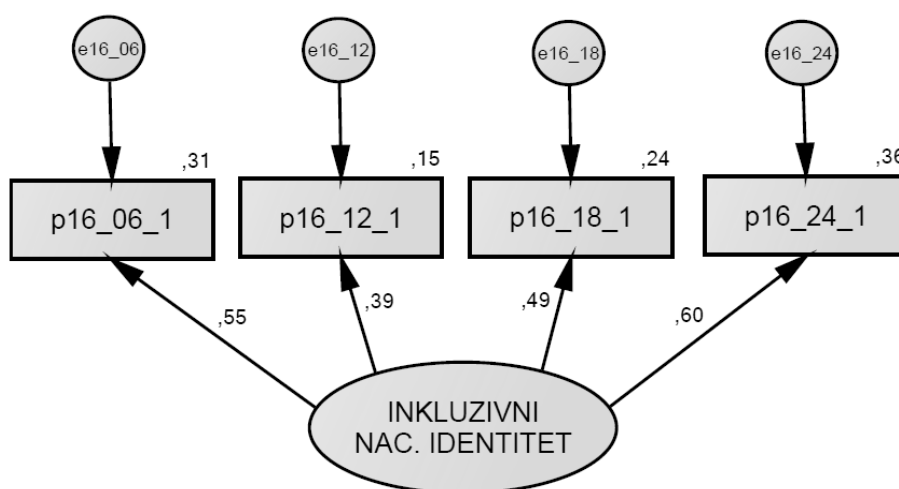
Tablica 6.8: Ekskluzivni nacionalni identitet – saturacije parcela u EFA.

	Generalni faktor
p16_p3 (p16_14 + p16_21)	0,89
p16_p1 (p16_03 + p16_13)	0,86
p16_p2 (p16_09 + p16_15)	0,85

Uz iste konceptualne ograde navedene uz mjeru ekskluzivnog nacionalnog identiteta, ali i argumente u prilog tome, inkluzivni, otvoreni, građanski, vid nacionalnog identiteta operacionaliziran je mjernom multikulturalizma i socijalne tolerancije, također jednim od "standardnih" aspekata nacionalnog identiteta (Kamenov i sur., 2006) (Tablica 6.9). Taj je prostor unidimenzionalan sa saturacijama prihvatljivih iznosa, no dio pokazatelja ne indicira primjerenu konvergentnu valjanost. Protumačena varijanca iznosi 45,5%, pouzdanost $\alpha=0,59$, a faktorsko otežanje uz MLE problematično je u slučaju jedne čestice, iako je pristajanje modela u CFA prihvatljivo (Slika 6.6). Zbog konceptualne važnosti, instrument će se koristiti u strukturalnim analizama ukoliko u širim mjernim modelima demonstrira primjerenu diskriminantnu i nomološku valjanost.

Tablica 6.9: Inkluzivni nacionalni identitet – saturacije čestica u EFA.

	Generalni faktor
Hrvatska država treba pomagati očuvanje kulture i običaja svih etničkih manjina u Hrvatskoj. [p16_24]	0,73
U Hrvatskoj treba svakome omogućiti da potpuno slobodno izrazi svoju različitost. [p16_06]	0,72
Država bi trebala mnogo više pomagati rad nevladinih organizacija i udruga građana. [p16_18]	0,67
Sve životne stilove treba uvažavati, čak i kad su većini odbojni. [p16_12]	0,57

$\chi^2=14,56$, $df=2$, $p<0,01$; AGFI=0,97; RMSEA=0,08; TLI=0,90; CFI=0,96.

Slika 6.6: Inkluzivni nacionalni identitet – mjerni model u CFA.

Napokon, europski je identitet, ponovo uz oprez, indiciran konceptom europeizma (Tablica 6.10). Latentni je prostor unidimenzionalan, s relativno visokim saturacijama u EFA (u CFA, uz MLE, faktorska otežanja kreću se od 0,62 do 0,72). Protumačena varijanca iznosi 62,2%, a α koeficijent 0,70.

Tablica 6.10: Europski identitet – saturacije čestica u EFA.

	Generalni faktor
U Europi će zavladati istinski mir tek kad sve europske zemlje uđu u Europsku uniju. [p16_08]	0,81
Europske države mogu zaštititi svoje ekonomske i političke interese jedino u ujedinjenoj Europi. [p16_20]	0,78
Europa treba biti jedinstvena cjelina, bez država i granica. [p16_02]	0,77

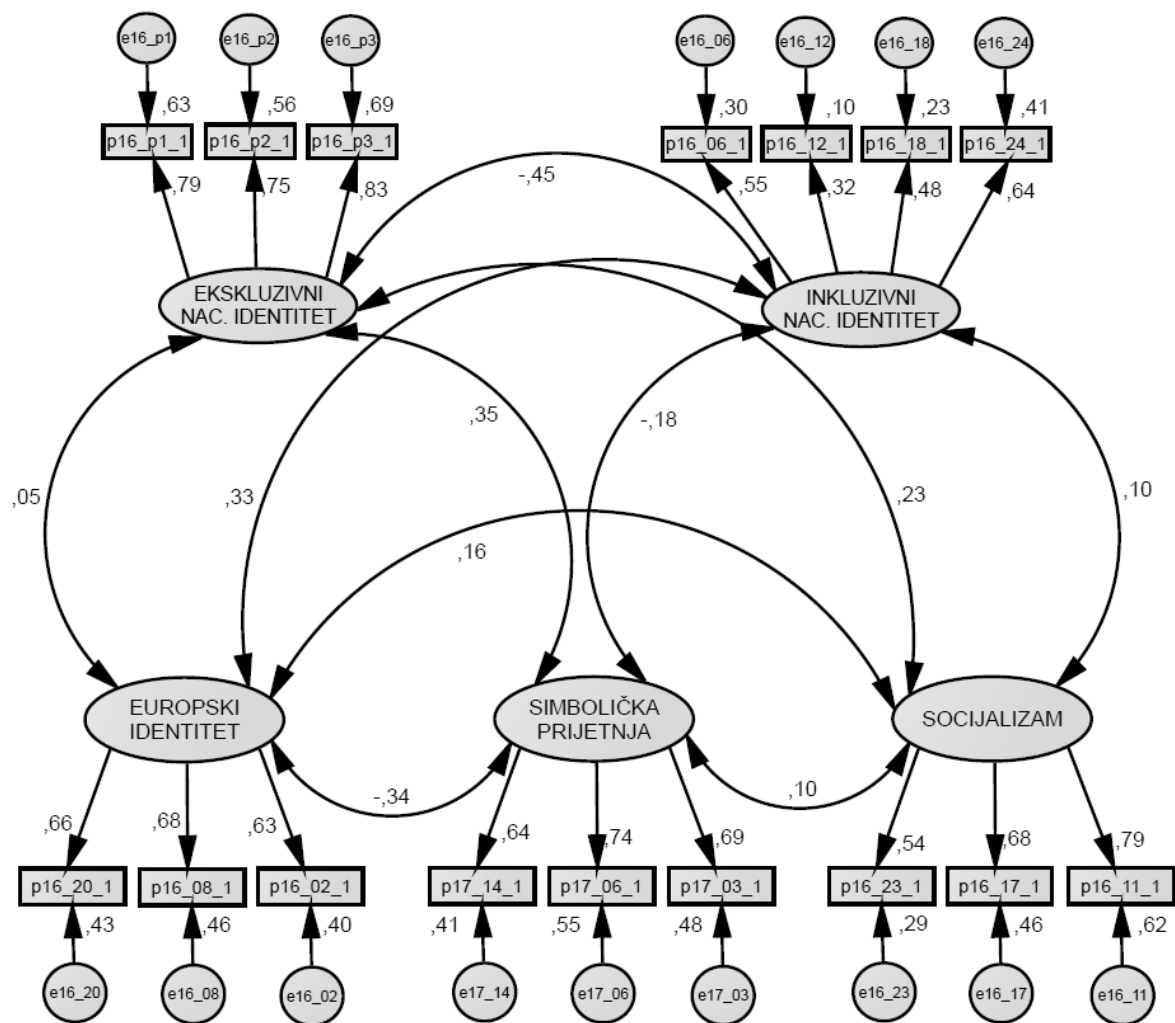
Mjerama iz sfere identitetnih pristupa pridodaje se još i koncept (reminiscencije) socijalizma, kao faktor za koji se pretpostavlja da u postkomunističkom kontekstu "boji" percepciju učinaka eurointegracija kako na europskoj, tako na nacionalnoj razini (Rohrschneider i Whitefield, 2004; 2006) (Tablica 6.11). Faktorska otežanja tog unidimenzionalnog sklopa razmjerno su visoka (uz MLE, saturacije se kreću od 0,54 do 0,76), a unutarnja konzistentnost i protumačena varijanca solidni su ($\alpha=0,74$; 66,2%).

Tablica 6.11: Koncept socijalizma – saturacije čestica u EFA.

	Generalni faktor
Socijalizam je najdemokratskije društveno uređenje. [p16_11]	0,85
Socijalizam je po mnogo čemu bolji od kapitalizma. [p16_17]	0,83
Bilo bi najbolje da tvornicama upravljaju radnici. [p16_23]	0,76

Prikaz metrijskih obilježja instrumenata simboličke orijentacije zaključuje se pripadajućim mjernim modelom šireg sklopa (Slika 6.7). Rezultati te analize ukazuju na diskriminantnu valjanost svih instrumenata (njihov međusobni odnos u svakoj od kombinacija tumači manje varijance od varijance protumačene unutar samih instrumenata;

model je kongenerički), kao i nomološku valjanost. Svi konceptom predviđeni odnosi (H8, H9, H10, H11, H14) statistički su značajni i predviđenog su smjera. Na ovoj, bivarijantnoj, razini potvrđena je i neovisnost ekskluzivnog nacionalnog i europskog identiteta ($p=0,26$; pri $p<0,05$ statistički su značajne sve ostale korelacije), a ostali odnosi, koji nisu obuhvaćeni strukturalnim hipotezama, "imaju smisla", poput negativne i umjereno jake veze ekskluzivnog i inkluzivnog nacionalnog identiteta⁸². Na kraju, mjere pristajanja također indiciraju dobar *fit* cijelog sklopa.

$\chi^2=257,22$, $df=94$, $p<0,01$; AGFI=0,96; RMSEA=0,04; TLI=0,94; CFI=0,96.

Slika 6.7: Simboličko-identitetni sklop – mjerni model u CFA.

⁸² Pozitivna i razmjerno slaba veza koncepta socijalizma i sve tri identitetne mjere indicira tek da političko-ekonomske vrijednosti prethodnog sustava građani izražavaju donekle neovisno o svojim identitetnim "afinitetima", nešto jače oni s višom razinom identifikacije bilo koje vrste u odnosu na one s nižom. Bez obzira na njihovu pozadinu, te veze nisu u koliziji s konceptom pretpostavljenim strukturalnim odnosima.

6.2.3 Instrumenti iz sfere institucionalnih pristupa

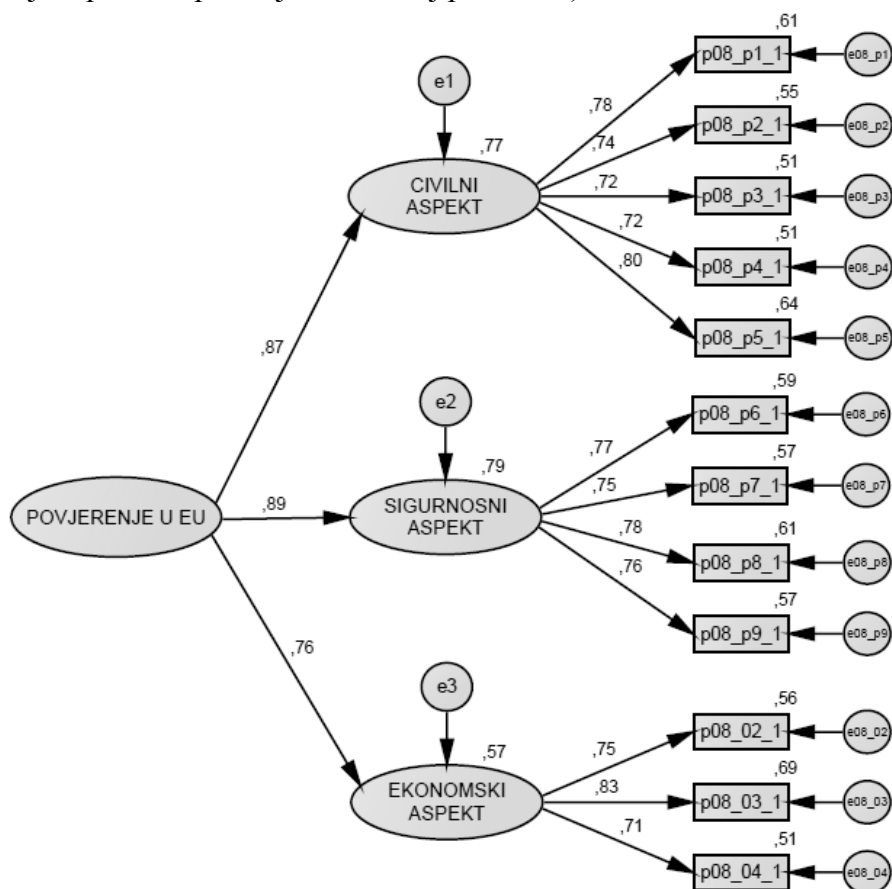
Institucionalno povjerenje često se u EU-studijama mjeri vrlo doslovnim indikatorima "stupnja povjerenja" građana spram pojedinih nacionalnih i EU-institucija, a ponekad tek individualnim indikatorima generaliziranog povjerenje prema domaćim i europskim institucijama. Može se pretpostaviti da građani pri takvoj prosudbi u svoju evaluaciju ugrađuju i afektivni odnos prema pojedinih objektima procjene, no u kontekstu eurointegracijskih pitanja u teorijskim se razmatranjima iz sfere institucionalnih pristupa još od pionirskog rada Christophera Andersona (1998) do novijih razmatranja na tragu koncepta političke privrženosti (de Vries i van Kersbergen, 2007) najveći naglasak stavlja na razne aspekte procjene (nacionalne i nadnacionalne) efikasnosti institucija i funkcioniranja vlasti (Marks i Hooghe, 2003; Llamazares i Gramacho, 2007; McLaren, 2007a; Wagner, 2008; Abts i sur., 2009). Zbog toga se instrument evaluacije efikasnosti Europske unije, odnosno socijetalnih učinaka članstva u EU, može upotrijebiti kao mjera povjerenja u (učinkovitost institucija) EU, premda se ta etiketa uzima s oprezom, kao u slučaju mjera nacionalnog i europskog identiteta. U Tablici 6.12 prikazana je faktorska struktura tog prostora mjerenja.

Tablica 6.12: Povjerenje u EU – saturacije čestica u EFA.

	Civilni aspekt	Sigurnosni aspekt	Ekonomski aspekt
Poticanje razvoja kulture i umjetnosti. [p08_15]	0,81	0,24	0,26
Zaštita okoliša. [p08_16]	0,77	0,33	0,29
Poticanje razvoja znanosti. [p08_20]	0,77	0,33	0,35
Očuvanje kulturne baštine. [p08_08]	0,75	0,27	0,39
Zaštita potrošača. [p08_14]	0,70	0,37	0,46
Poštivanje demokratskih standarda. [p08_09]	0,65	0,49	0,50
Zaštita etničkih i nacionalnih manjina. [p08_11]	0,63	0,48	0,27
Postizanje ravnopravnosti muškaraca i žena. [p08_21]	0,62	0,43	0,32
Poboljšanje zdravstvene zaštite. [p08_07]	0,58	0,40	0,54
Utjecaj građana na donošenje političkih odluka. [p08_18]	0,53	0,50	0,53
Suzbijanje terorizma. [p08_05]	0,26	0,77	0,37
Sprečavanje trgovine ljudima. [p08_19]	0,41	0,75	0,17
Sprečavanje ilegalnog useljavanja. [p08_06]	0,28	0,79	0,27
Suzbijanje korupcije i organiziranog kriminala. [p08_01]	0,32	0,63	0,55
Sprečavanje vojnih sukoba. [p08_13]	0,40	0,63	0,27

Zaštita osobne sigurnosti građana. [p08_12]	0,53	0,58	0,57
Efikasnost i zakonitost rada sudova. [p08_17]	0,48	0,56	0,48
Smanjenje troškova državnih tijela. [p08_10]	0,42	0,55	0,46
Poboljšanje životnog standarda većine građana. [p08_03]	0,39	0,32	0,89
Gospodarski rast. [p08_02]	0,45	0,26	0,83
Smanjenje nezaposlenosti. [p08_04]	0,35	0,47	0,77

Ekstrahirane latentne dimenzije tek se provizorno mogu nazvati civilnim, sigurnosnim i ekonomskom aspektima efikasnosti institucija EU, odnosno povjerenja u EU. S jedne strane, faktori su konceptualno razmjerno bliski (razlikuju se tek po sadržajnim naglascima), a gotovo sve čestice uz matičnu domenu nezanemarivim iznosima saturiraju druga dva faktora. Uzevši još u obzir i (za multidimenzionalnu soluciju) relativno visoke interkorelacije latentnih dimenzija (od 0,4 do 0,45), može se pretpostaviti da u pozadini tih triju domena stoji generalni faktor. Iznosi saturacija i indeksa pristajanja u mjernom modelu hijerarhijske faktorske analize (nadalje: HFA) tog prostora mjerenja u CFA potvrđuju takvu pretpostavku (Slika 6.8; čestice unutar prvih dvaju faktora uparene su parceliranjem po već opisanoj i korištenoj proceduri).

$\chi^2=330,21$, $df=51$, $p<0,01$; AGFI=0,92; RMSEA=0,07; TLI=0,94; CFI=0,96.

Slika 6.8: Povjerenje u EU – mjerni model HFA u CFA.

U svrhu redukcije kompleksnosti ovog prostora mjerenja, u daljnjim se obradama tri faktora prvog reda općenitosti analitički tretiraju kao ulazne (manifestne) varijable, dok se latentna dimenzija drugog reda uzima kao generalni faktor koji ih tvori⁸³. Tako postavljen, instrument demonstrira dobra mjerna svojstva. Saturacije triju faktora na onaj opći su visoke (Tablica 6.13), pouzdanost mjerena α koeficijentom iznosi 0,76, a udio protumačene varijance generalnog faktora 67,3%.

Tablica 6.13: Generalni faktor povjerenja u EU – saturacije faktora prvog reda u EFA.

	Generalni faktor
Civilni aspekt [p08OFp_1]	0,85
Ekonomski aspekt [p08OFp_3]	0,84
Sigurnosni aspekt [p08OFp_2]	0,78

U konceptualnom smislu, instrument evaluacije efikasnosti institucija RH u provođenju modernizacijskih reformi (ispunjavanje političkih, pravnih, administrativnih i gospodarskih uvjeta za članstvo u EU) može se koristiti kao mjera povjerenja u učinkovitost nacionalnih institucija uz iste argumente prethodno navedene kod instrumenta povjerenja prema institucijama EU, ali i uz jednak oprez⁸⁴. Tablica 6.14 prikazuje faktorsku strukturu tog prostora mjerenja.

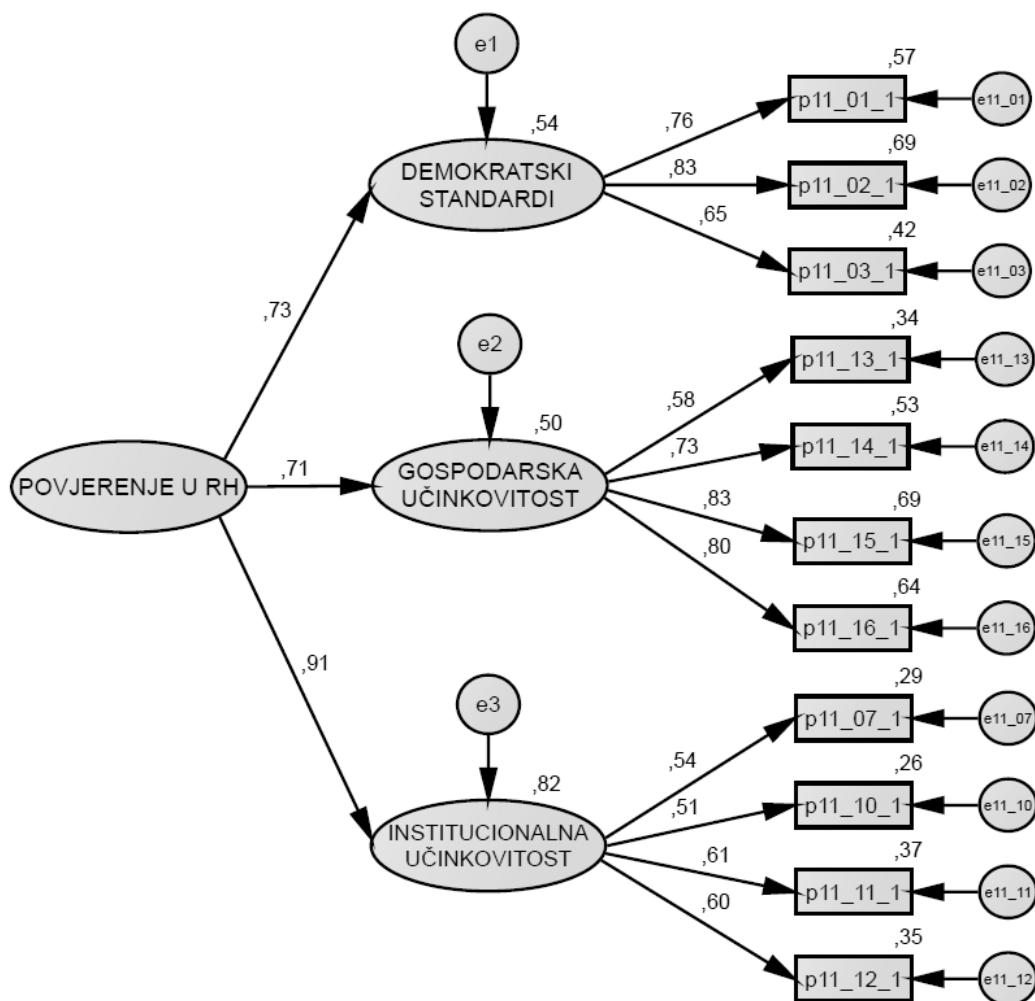
⁸³ Takvom se postupku s jedne strane može prigovoriti konceptualno "razrjeđenje", odnosno sadržajno udaljavanje od izvornih čestica, a s druge ispuštanje iz vida pogreške mjerenja čestica koje tvore faktore prvog reda. No, u sklopu SEM-a u prilog mu ide većina argumenata ranije iznijetih u opravdanje postupka parceliranja. Autor disertacije nije naišao na opis ni sud takve prakse u udžbenicima posvećenim SEM-u, ali je u komunikaciji s prof. Germà Coenders Gallartom sa Sveučilišta u Gironi, metodologom i autorom brojnih primijenjenih SEM istraživanja, dobio potvrdu da se kod "glomaznih" modela taj postupak u praksi vrlo često i uspješno koristi, usporedno ili alternativno s parceliranjem, pod uvjetom da je prethodno testirana i potvrđena struktura hijerarhijskog modela tog prostora mjerenja te da se obje verzije instrumenta (izvorna i reducirana) probno uključe u širi mjerni model kako bi se eventualno loše pristajanje reduciranog modela moglo dovesti u vezu s tim postupkom. Autor slijedi i predstavlja obje procedure (u slučaju ovog instrumenta, za testiranje HFA vidjeti Sliku 6.8, a za CFA šireg mjernog modela s izvornom i reduciranom varijantom instrumenta Slike 6.11 i 6.12).

⁸⁴ U svim je fazama mjernog modeliranja (uključujući globalni model) kao mjera ovog prostora korišten i sklop p09 (evaluacija komparativne efikasnosti RH-EU), također kao HFA konstrukt, no taj je instrument usprkos dobrim rezultatima pristajanja svih modela u koje je uključen demonstrirao nešto lošiju konvergentnu valjanost od p11 te neprihvatljivu razinu nomološke valjanosti.

Tablica 6.14: Povjerenje u RH – saturacije čestica u EFA.

	Demokrat. standardi	Gospodar. učinkovitost	Institucion. učinkovitost
Zaštita ljudskih i građanskih prava. [p11_02]	0,86	0,42	0,41
Poštivanje demokratskih standarda Europske unije. [p11_01]	0,84	0,36	0,37
Zaštita prava etničkih i nacionalnih manjina. [p11_03]	0,80	0,28	0,43
Usklađenost pravnog sustava sa standardima Europske unije. [p11_15]	0,42	0,86	0,39
Usklađenost poljoprivrede s politikom Europske unije u tom području. [p11_16]	0,32	0,85	0,38
Usklađenost proizvodnih standarda sa standardima Europske unije. [p11_14]	0,45	0,77	0,45
Smanjenje vanjskog duga. [p11_13]	0,23	0,75	0,34
Reforma sustava visokog obrazovanja. [p11_11]	0,38	0,17	0,77
Pravedno suđenje svim osobama koje su <u>na hrvatskim sudovima</u> optužene za ratne zločine. [p11_10]	0,25	0,35	0,73
Rješavanje otvorenih pitanja sa susjednim zemljama. [p11_12]	0,40	0,39	0,69
Liberalizacija tržišta. [p11_07]	0,36	0,37	0,64

Ocjene iznesene za prethodni instrument u izvornom obliku vrijede i u slučaju statističkih obilježja ovog prostora mjerenja: nazivi latentnih dimenzije više su provizornog nego supstancijalnog karaktera, faktori su sadržajno bliski, sve čestice saturiraju preostala dva faktora, interkorelacije latentnih dimenzija razmjerno su visoke (od 0,4 do 0,46) te se može pretpostaviti da u pozadini tih domena stoji generalni faktor uopćenog povjerenja u institucionalnu efikasnost RH. Iznosi saturacija i indikatora pristajanja u mjernom modelu HFA tog prostora mjerenja u CFA potvrđuju tu pretpostavku (Slika 6.9).

$\chi^2=176,45$, $df=41$, $p<0,01$; AGFI=0,95; RMSEA=0,06; TLI=0,95; CFI=0,96.

Slika 6.9: Povjerenje u RH – mjerni model HFA u CFA.

U daljnjim se obradama i u ovom slučaju tri faktora prvog reda općenitosti analitički tretira kao ulazne (manifestne) varijable, a latentna dimenzija drugog reda kao generalni faktor. Tako ustrojen instrument demonstrira dobra mjerna svojstva. Saturacije triju faktora na onaj uopćenog povjerenja visoke su (Tablica 6.15), pouzdanost iznosi 0,70, a udio protumačene varijance generalnog faktora 62,5%.

Tablica 6.15: Generalni faktor povjerenja u RH – saturacije faktora prvog reda u EFA.

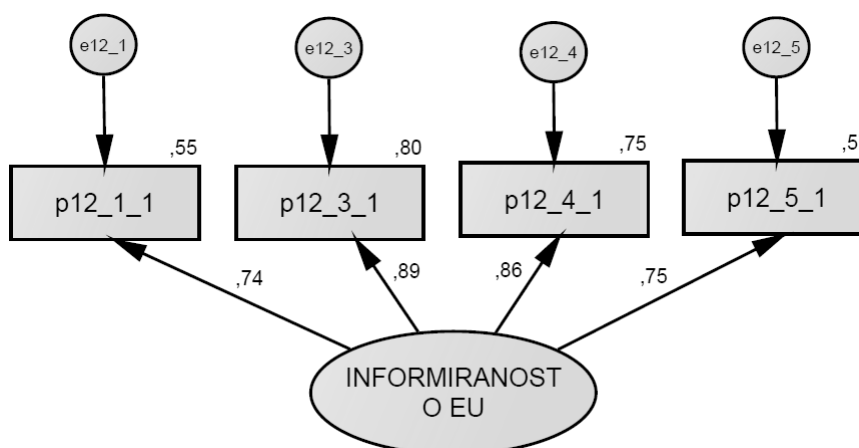
	Generalni faktor
Institucionalna učinkovitost [p11OF_3a]	0,81
Demokratski standardi [p11OF_1a]	0,78
Gospodarska učinkovitost [p11OF_2a]	0,78

Među mjerama institucionalnih pristupa valja predstaviti još i informiranost o Europskoj uniji. Riječ je o instrumentu u čiju je svrsishodnost opravdano unaprijed sumnjati, jer mjeri *samoprocjenu* vlastitog poznavanja nekoliko različitih aspekata EU i eurointegracija. No, u EU-studijama koje uključuju takav instrument informiranost uglavnom polučuje očekivane rezultate, čak i kada se primjenjuje tek jedan indikator uopćene subjektivne procjene informiranosti⁸⁵. Tablica 6.16 prikazuje faktorsku strukturu tog instrumenta.

Tablica 6.16: Informiranost o EU – saturacije čestica u EFA.

	Generalni faktor
Politička zbivanja unutar EU [p12_3]	0,91
Ekonomski odnosi unutar EU [p12_4]	0,90
Tijek pregovora o pridruživanju RH EU [p12_5]	0,85
Razlozi nastanka EU [p12_1]	0,84

Sklop demonstrira izvrsnu konvergentnu valjanost. Riječ je o unidimenzionalnom prostoru mjerenja s visokim saturacijama čestica, visokom unutarnjom konzistentnošću ($\alpha=0,90$), znatnim udjelom protumačene varijance (76,3%) i gotovo idealnim pristajanjem modela u CFA (Slika 6.10).

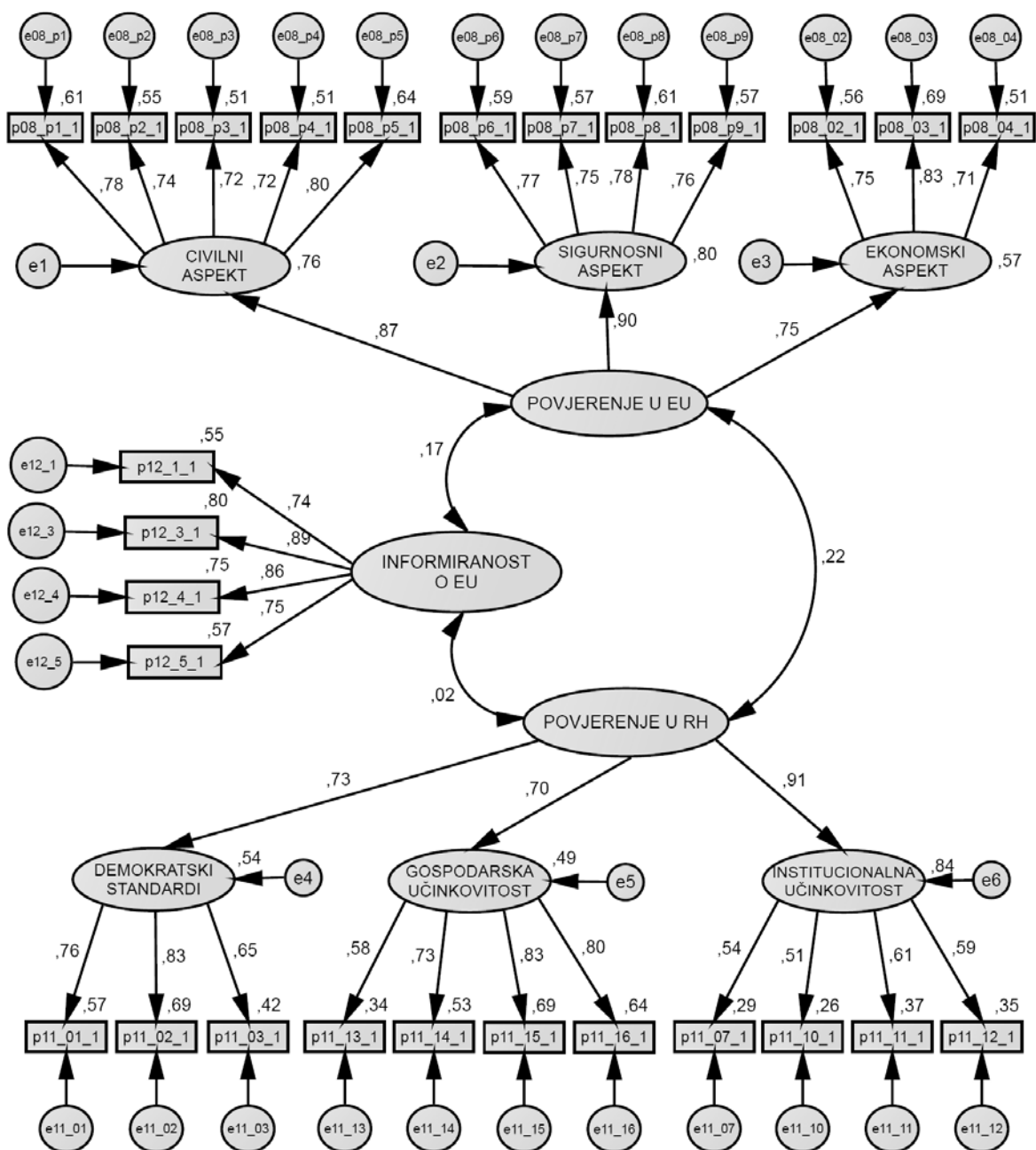

$$\chi^2=1,66, df=2, p=0,83; AGFI\approx 1; RMSEA\approx 0; TLI\approx 1; CFI\approx 1.$$

Slika 6.10: Informiranost o EU – mjerni model u CFA.

⁸⁵ Zahvaćanje tog predmeta mjerenja testovima znanja vrlo je rijetko, a implementiranje testova opsežnijih od 2-3 pitanja gotovo nepostojeća praksa. Informacije radi, korelacija stupnja obrazovanja i instrumenta informiranosti o EU mjerena Spearmanovim rho koeficijentom iznosi 0,35 ($p<0,01$).

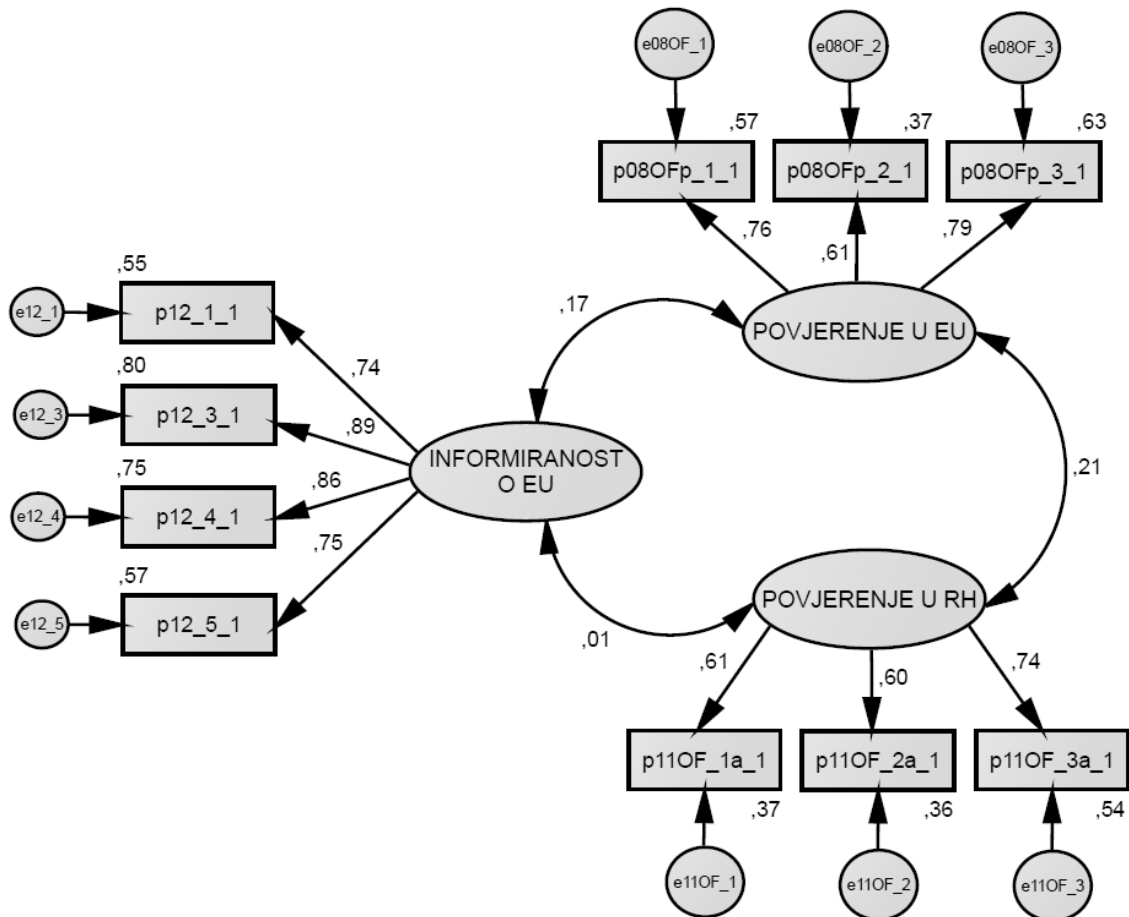
Prikaz metrijskih obilježja instrumenata institucionalne cjeline završava "lokalnim" mjernim modelom, koji, prema ustaljenom obrascu, objedinjuje konstrukte tog pristupa radi (pred)provjere njihove diskriminantne i nomološke valjanosti. Kako je najavljeno, u ovom slučaju se zbog korištenja HFA prvo predstavlja model koji uključuje dva instrumenta institucionalnog povjerenja u cjelovitom obliku (Slika 6.11), a potom u simplifikiranom obliku, koji se namjerava koristiti u daljnjim analizama (Slika 6.12).

$\chi^2=945,63$, $df=315$, $p<0,01$; AGFI=0,92; RMSEA=0,05; TLI=0,94; CFI=0,95.

Slika 6.11: Institucionalni sklop – mjerni model s HFA u CFA.

Indikatori pristajanja u oba slučaja ukazuju na dobar *fit* modela, a te su mjere, kao i parametri povezanosti triju instrumenata, kod oba modela usto identične ili vrlo bliske. To je dodatna potvrda opravdanosti uvrštavanja simplificiranih inačica instrumenata institucionalnog povjerenja u složenije analize koje slijede.

$\chi^2=124,78$, $df=32$, $p<0,01$; AGFI=0,96; RMSEA=0,05; TLI=0,96; CFI=0,98.

Slika 6.12: Institucionalni sklop – finalni mjerni model u CFA.

Što se metrijskih provjere konstrukata u kontekstu lokalnog modela tiče, podaci ukazuju na diskriminantnu valjanost oba instrumenta (ako uopće, njihov odnos tumači manje varijance od protumačene varijance unutar samih instrumenata; model je kongenerički) te nomološku valjanost. Uz $p<0,01$, između dviju razina povjerenja povezanost postoji, i to pozitivna, na tragu H20, kao i između informiranosti o EU i povjerenja u EU (H19), dok korelacije informiranosti o EU i povjerenja u RH očekivano nema.

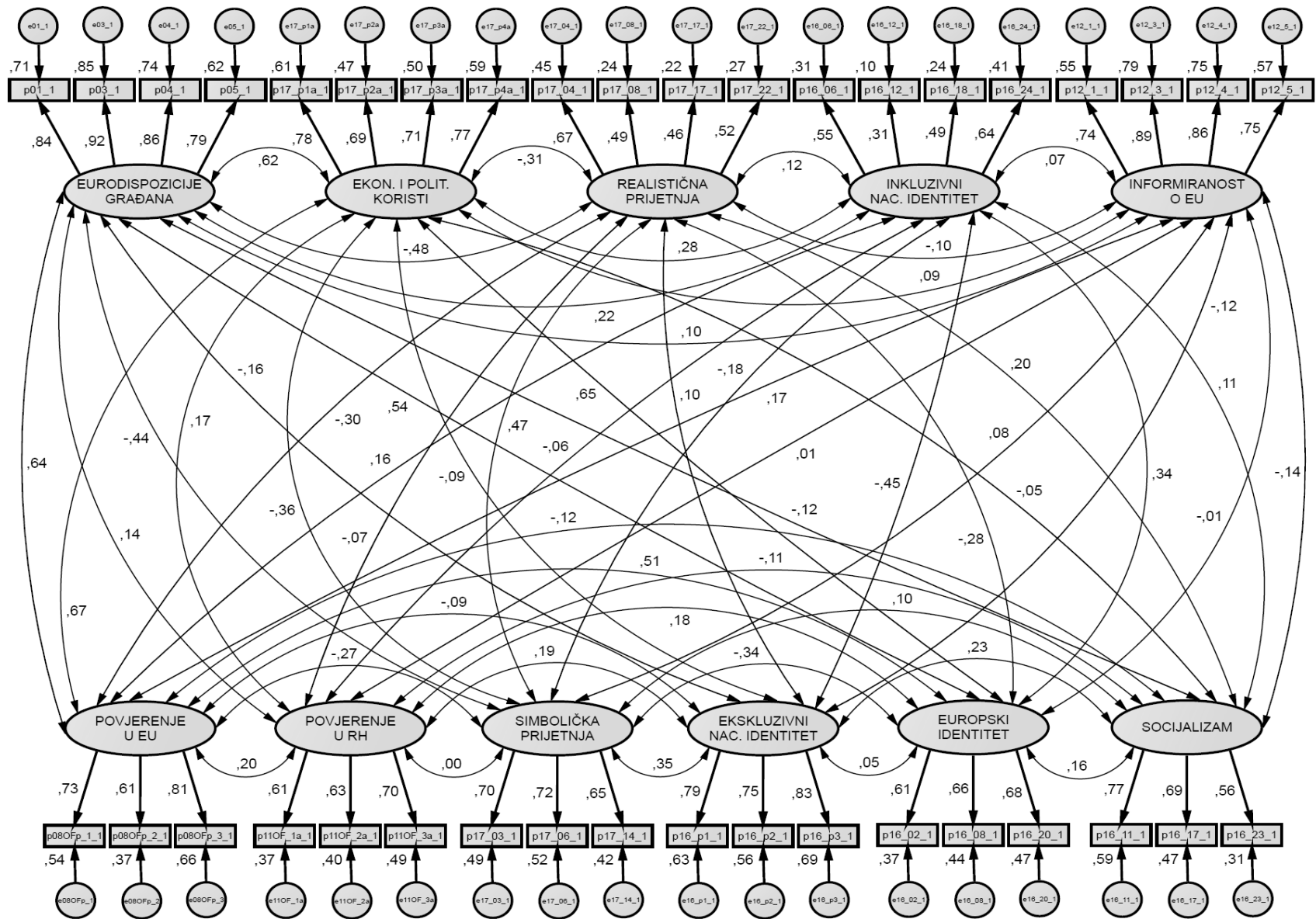
6.3 Testiranje (globalnog) mjernog modela

Još jednom valja konstatirati da postupak modeliranja strukturalnim jednadžbama u užem smislu (uz upotrebu latentnih konstrukata) operacionalizira i verificira strukturalni koncept u dva koraka – mjerno modeliranje, u sklopu kojeg se fokus stavlja na strukturu samih konstrukata i njihove neusmjerene interakcije s drugim konstruktima, te strukturalno modeliranje, koje je usmjereno na provjeru sklopa veza među konstruktima formuliranih u terminima njihove međusobne zavisnosti. Premda je mjerni segment modela sadržan u svakom strukturalnom modelu (mjerni dio su odnosi unutar konstrukata, a strukturalni među konstruktima), provođenje mjernog modeliranja preduvjet je provedbe strukturalnog modeliranja, jer je bez prethodnog razmatranja konstruktne valjanosti mjera vrlo teško razlučiti treba li strukturalnu teoriju (provizorno) prihvatiti ili opovrgnuti zbog empirijski utemeljenih argumenata ili (znatnije) neadekvatnosti mjernih instrumenata.

Prije predstavljanja rezultata strukturalne analize eurodispozicijskog modela (poglavlje 6.4), ova kratka cjelina donosi prikaz završnog dijela metrijskog modeliranja – mjere pristajanja globalnog mjernog modela i one aspekte konstruktne valjanosti instrumenata koji se dosad nisu mogli sagledati u individualnim modelima instrumenata te lokanim modelima područnih sklopova. To se prije svega odnosi na procjenu diskriminantne i nomološke valjanosti koja proizlazi iz interakcije konstrukata ranije razmatranih unutar tematskih skupina s kriterijskim sklopom. Slika 6.13 prikazuje sumarni mjerni model, koji sadrži sve moguće (bivarijatne, neusmjerene) veze ishodišnog instrumenta i svih deset prediktorskih konstrukata⁸⁶.

Na ovoj razini konvergentna se valjanost mjernih instrumenata sagledava samo u jednom aspektu, promjeni u iznosima saturacija čestica na latentnim konstruktima. U odnosu na saturacije iz individualnih CFA, promjene $\leq \pm 0,05$ očekuju se i smatraju zanemarivima, pogotovo kod obimnijih modela, dok veća promjena ($> 0,1$) kod većeg broja čestica indicira da su pogreške mjerenja unutar konstrukata pod neopravdano velikim utjecajem veza među konstruktima (Hair i sur., 2010:710-711). U ovom modelu, saturacije većine od 38 čestica ostaju iste ili se mijenjaju $\leq \pm 0,02$, a promjena otežanja samo dviju čestica prelazi $\pm 0,05$, no ne i $\pm 0,1$ (to su p16_12_1 i p17_22_1).

⁸⁶ Vrijednosti iskazane uz svaki od odnosa među konstruktima jesu korelacije koje su softverski (automatski) korigirane zbog atenuacije, po standardnoj proceduri (iznosi su, dakle, količnik, kvocijent, Pearsonovog koeficijenta korelacije dvaju konstrukata i drugog korijena umnoška α koeficijenata tih konstrukata). Uz $p < 0,05$, statistički su značajne veze iznosa $\geq 0,08$, a uz $p < 0,01$ iznosa $\geq 0,1$.

$\chi^2=1.574,99$, $df=610$, $p<0,01$; AGFI=0,91; RMSEA=0,04; TLI=0,92; CFI=0,93.

Slika 6.13: Globalni mjerni model u CFA.

Kao i ranije, diskriminantnu valjanost demonstrira izostanak korelacija među konstruktima čiji bi iznos ukazivao na veću količinu protumačene varijance između dvaju konstrukata od one objašnjene u vezi tih konstrukata s tvorbenim česticama. U nekoliko slučajeva veze konstrukata su relativno visoke (ponajviše odnos 'ekonomskih i političkih koristi' i 'povjerenja u EU'), no nijedna interakcija ne indicira kršenje ovog kriterija diskriminantne valjanosti. Drugi kriterij također je zadovoljen, jer je model kongenerički.

U pogledu nomološke valjanosti, svi konceptom predviđeni odnosi, koji dosad nisu mogli biti sagledani u lokalnim modelima, statistički su značajni i predviđenog su smjera. Među prediktorima, to su veze 'simboličke prijetnje' s 'realističnom prijetnjom' (H12) te 'ekonomskim i političkim koristima' (H13), zatim odnos 'europskog identiteta' s 'realističnom prijetnjom' (H14), 'ekonomskim i političkim koristima' (H15) i 'povjerenjem u EU' (H18) te veze 'socijalizma' s 'realističnom prijetnjom' (H17) i 'povjerenjem u EU' (H16)⁸⁷. Isto je i u slučaju pretpostavljenih izravnih utjecaja prediktora na zavisni sklop: statistički značajna korelacija očekivanog smjera ustanovljena je između 'eurodispozicija građana' te: 'ekonomskih i političkih koristi' (H1), 'realistične prijetnje' (H2), 'simboličke prijetnje' (H3), 'europskog identiteta' (H6) i 'povjerenje u EU' (H7). 'Inkluzivni' i 'ekskluzivni nacionalni identitet' također su direktno povezani s 'eurodispozicijama građana', no to još ne znači da na ovoj razini treba prihvatiti H4 i H5, odnosno odbaciti alternativne inačice tih hipoteza, jer se u strukturalnom modelu taj (slabi) izravni učinak može "preliti" u kriterij i posredovanim, neizravnim, putem.

Napokon, indeksi pristajanja upućuju na prihvatljiv *fit* modela (neki i vrlo dobar), odnosno razmjerno visok stupanj podudarnosti teorijske i empirijske matrice kovarijanci. Taj je rezultat tim relevantniji pri signaliziranju "zelenog svjetla" za prelazak na verifikaciju strukturalnog modela, što je postignut bez ikakve intervencije u ovako obiman i složen model⁸⁸.

⁸⁷ Valja primijetiti da i u ovoj, najširoj, konstelaciji odnosa među prediktorima postoje veze, uglavnom vrlo slabe, koje modelom nisu predviđene (npr., korelacija ekskluzivnog nacionalnog identiteta i informiranosti o EU te eurodispozicija građana i povjerenja u RH), no one ne dovode u pitanje ukupnu nomološku valjanost.

⁸⁸ U SEM-u je, naime, pod određenim uvjetima opravdana (blaža) respecifikacija modela radi postizanja prihvatljivog pristajanja. S jedne strane, uspostavljaju se veza među elementima koje izvorno nisu predviđene (u mjernom modelu, to bi se odnosilo na povezivanje manjeg broja čestica ili njihovih varijanci unikviteta, jer je među svim latentnima konstruktima *po definiciji* uspostavljena veza), a s druge se uklanjaju predviđene veze koje nisu statistički značajne. O postupcima respecifikacije više u sljedećoj cjelini, uz razmatranje strukturalnog modela.

6.4 Testiranje strukturalnog modela

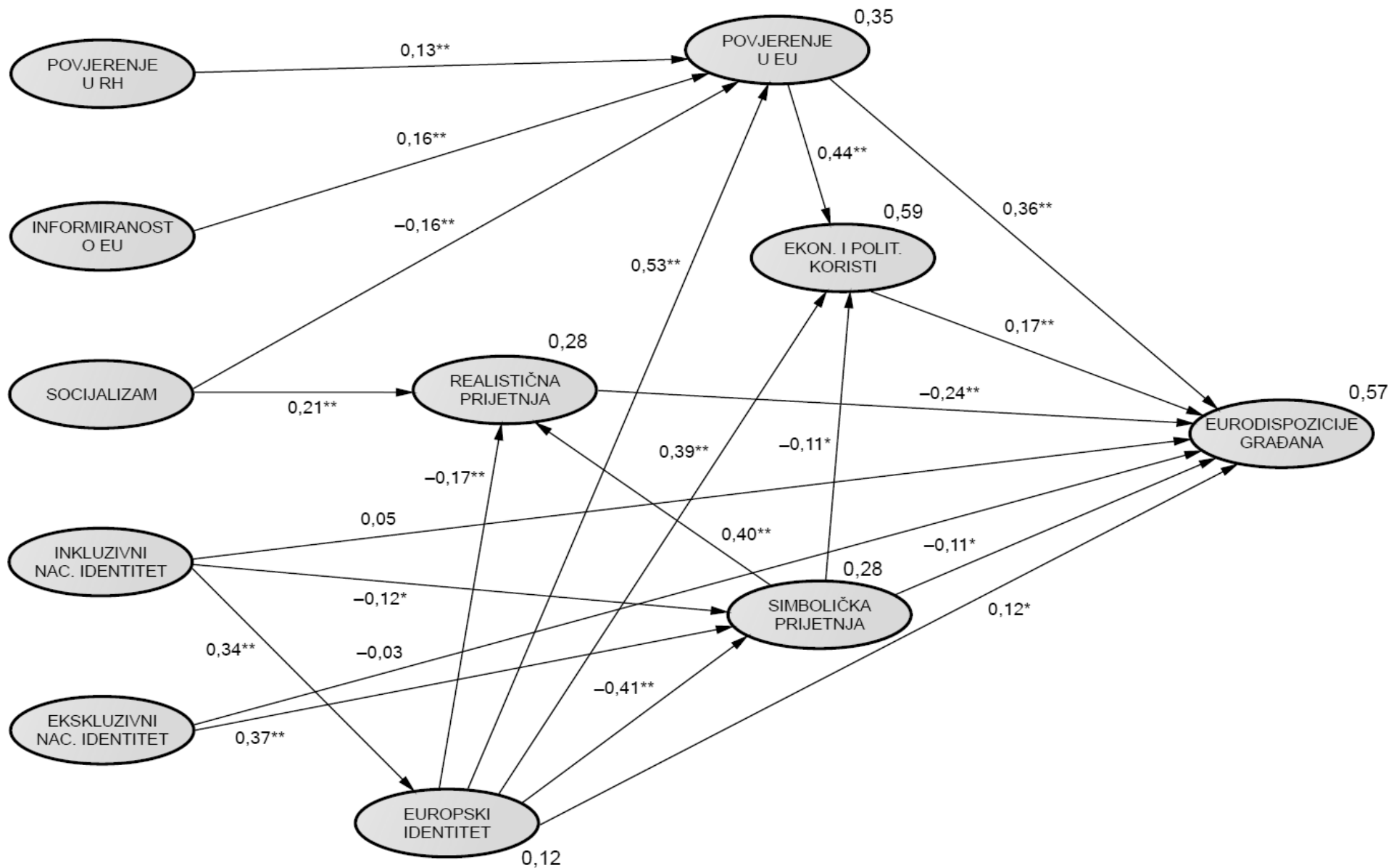
Kako je već napomenuto u konceptualnom dijelu rada, analizu modela strukturalnih odnosa među eurodispozicijskim odrednicama nije opravdano provesti na striktno konfirmativnim osnovama, prihvatanjem ili odbacivanjem modela isključivo u formi predviđenoj strukturalnim hipotezama (tako što bilo bi potrebno, primjerice, kod replikacije ranije provizorno prihvaćenog koncepta). Uz to što je nekoliko hipoteza formulirano u alternativnom obliku (plauzibilno je pretpostaviti isti utjecaj s oba predznaka, odnosno sa i bez učinka jednog faktora na drugi), osnovni je razlog tome "teorijsko-induktivni" modus konstruiranja koncepta, odnosno izostanak čvrstog teorijskog okvira. Postupak verifikacije strukturalnog modela zato započinje testiranjem modela u konceptom predviđenom obliku, pri čemu se u prvoj testnoj iteraciji primarno ostvaruje uvid u pristajanje modela i način na koji konstrukti su-odnose u kontekstu međuzavisnosti i kontrole utjecaja drugih faktora⁸⁹. Nakon toga se, u sklopu "strategije razvoja modela", razmatraju postupci respecifikacije koji su u ovom slučaju opravdani, a u primjeni SEM-a prihvatljivi, pa i poželjni.

6.4.1 Rezultati

Slika 6.14 prikazuje rezultate testiranja konceptom predviđenog strukturalnog modela⁹⁰. Prije svega valja konstatirati da većina mjera pristajanja indicira prihvatljiv, premda ne i

⁸⁹ U multiploj i logističkoj regresijskoj analizi, utjecaj svakog prediktora kontrolira se (parcijalizira) za sve ostale prediktore u modelu, odnosno utjecaj nijedne nezavisne varijable na bilo koju drugu *á priori* nije isključen. Kod analize traga, odnosno modeliranja strukturalnim jednadžbama, utjecaj pojedinih faktora kontrolira se za one faktore koji su uvršteni u pripadajući strukturalni lanac, odnosno koji su izravno ili neizravno dovedeni u vezu s konkretnim faktorom (Garson, 2011).

⁹⁰ S ciljem što transparentnijeg predstavljanja strukturalnih odnosa unutar modela, iz slikovnih je prikaza izostavljen mjerni segment modela (tvorbene čestice konstrukata te elementi koji reprezentiraju unikatnost tih čestica). Pri svakoj strukturalnoj analizi vodilo se računa da saturacije čestica na konstruktima u odnosu na saturacije iz individualnih CFA ne prelaze preporučeni iznos od >0,1, što i nije ustanovljeno. Također, ni u jednom od testnih koraka nisu uspostavljeni odnosi među česticama ili varijancama unikatnosti, bilo unutar konstrukata ili među njima. To je praksa za kojom istraživači često posežu radi postizanja boljeg (a ponekad uopće i prihvatljivog) pristajanja modela (npr., Christin i Trechsel, 2002; Wagner, 2008), ali koja prema "udžbeničkim standardima", osim iznimno, nije preporučena, jer predstavlja svojevrsan inženjering kojim se neutralizira utjecaj metrijskih osobina instrumenata na adekvatnost modela (npr., Hair i sur., 2010:667-668).

$\chi^2=1.894,5$, $df=644$, $p<0,01$; AGFI=0,89; RMSEA=0,05; TLI=0,91; CFI=0,91. [* $p<0,05$; ** $p<0,01$]

Slika 6.14 – Strukturalni model: testiranje izvorne varijante koncepta.

izvrstan, *fit* tako ustrojenog, ni na koji način modificiranog, modela. To dozvoljava da se pristupi očitavanju inicijalne verifikacije strukturalnih hipoteza, u smislu statističke značajnosti predviđenih veza i njihovog predznaka⁹¹. U pogledu hipoteza postavljenih u alternativnom obliku, rezultati upućuju na pozitivan učinak povjerenja u RH na povjerenje u EU, pa se H20a može odbaciti. Teorijski, pak, sporan izravan utjecaj ekskluzivnog i inkluzivnog nacionalnog identiteta na eurodispozicije građana u ovoj strukturalnoj konstelaciji nije potvrđen, premda su koeficijenti očekivanog predznaka. Neovisno o snazi utjecaja, ostale se strukturalne hipoteze čine empirijski opravdanima.

Postupak modifikacije odnosa među konstruktima u SEM-a uobičajen je s jedne strane radi poboljšavanja pristajanja (u ovom modelu, testiranje izvornog konstrukta ukazuje barem na substandardan *fit* procijenjen indeksom AGFI), a s druge strane radi uvida u mehanizme strukturalnih odnosa pri izostavljanju nepotvrđenih veza te uspostavljanju novih veza, koje su empirijski indicirane. *Pod uvjetom* da su intervencije u model teorijski smislene, da nisu ekstenzivne te da se primjenjuju u koracima, uz monitoriranje promjena do kojih dovode, uobičajena procedura "dobre prakse" respecifikacije modela uključuje (npr., Kline, 2005; Hair i sur., 2010; Garson, 2011):

- uklanjanje strukturalnih odnosa koji nisu statistički značajni (*model trimming*). Tehnički, time se smanjuje broj izračunatih parametara (tj., povećava broj stupnjeva slobode) bez (osjetnog) rasta χ^2 statistika. Istodobno se postiže veća parsimoničnost modela, što se odražava i na *fit* indekse koji to "honoriraju";

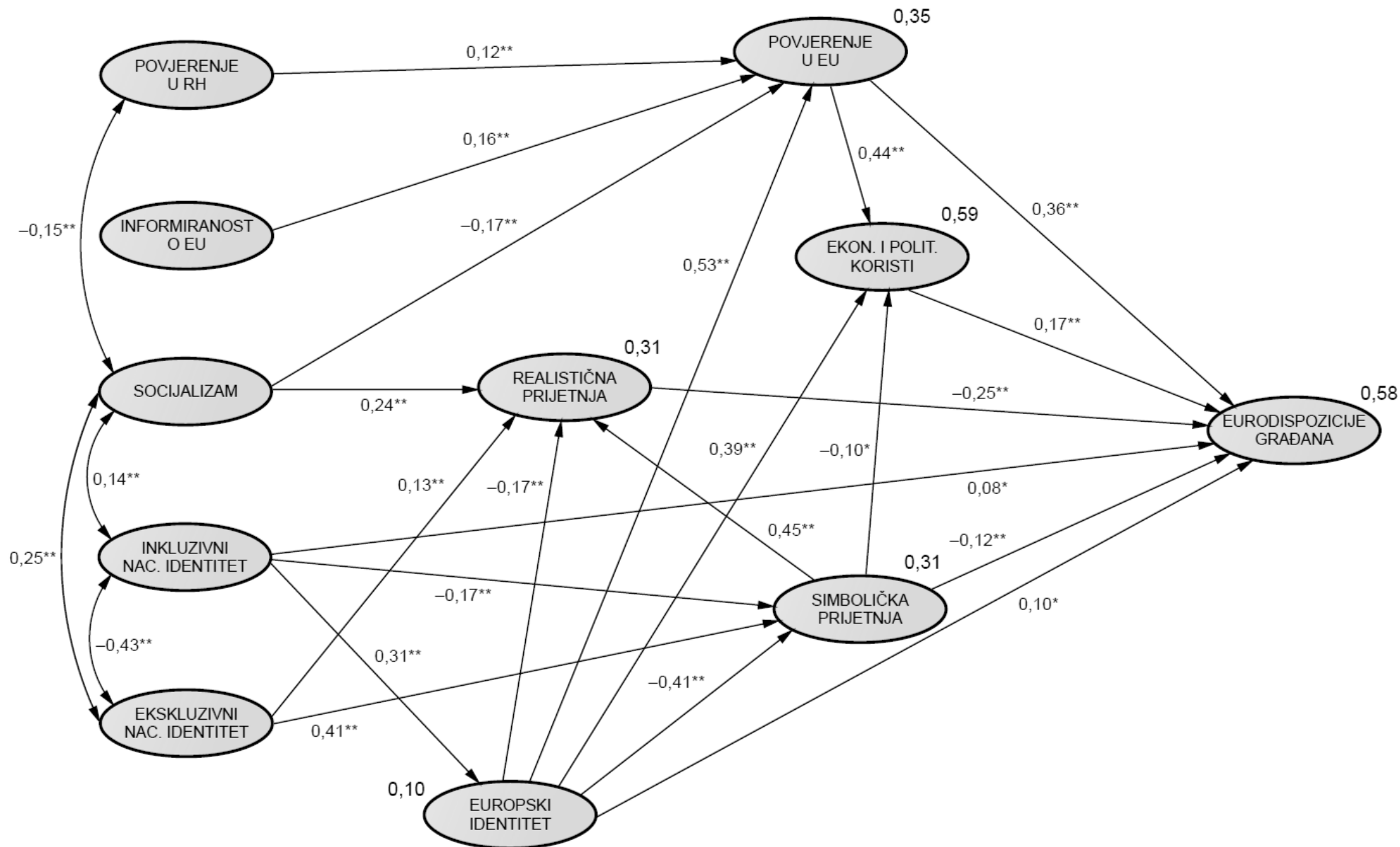
⁹¹ Vrijednosti iskazane uz strukturalne odnose među konstruktima, koeficijente traga, treba shvatiti analogno standardiziranim regresijskim koeficijentima (β -ponderima): s promjenom rezultata za jednu standardnu devijaciju u konstrukt koji je definiran kao prediktor rezultata se u konstrukt koji je definiran kao kriterij mijenjaju za navedeni iznos, također u standardnim devijacijama. Na razini odnosa dvaju elemenata modela, razlika u usporedbi s β -koeficijentima iz regresijske analize jest korekcija zbog atenuacije (parametri su kvocijent standardiziranog regresijskog koeficijenta i koeficijenta unutarnje konzistentnosti prediktorskog konstrukta; Hair i sur., 2010:611-612). Također, uz tkzv. endogene elemente modela iskazana je proporcija varijance protumačena "dolaznim" vezama tog konstrukta s konstruktom/ima koji ga predicira/ju. Endogeni konstrukti su, dakle, u odnosu zavisnosti spram jednog ili više konstrukata, bez obzira da li u sljedećem nizu odnosa sami postaju prediktorima drugih konstrukata (u ovom modelu, kao i kod većine tipičnih strukturalnih modela, jedini endogeni konstrukt koji istovremeno nije prediktor nekog drugog konstrukta jest ishodišni zavisni sklop, eurodispozicije građana). S druge strane, egzogeni konstrukti su oni elementi modela čiji je utjecaj isključivo prediktorski, odnosno za koje se pretpostavlja da su uvjetovani faktorima izvan opsega modela (u ovom slučaju, to je pet konstrukata s lijeve strane modela). Među njima je, uz određene pretpostavke, moguće uspostavljati korelacijske, neusmjerene, veze, o čemu više u nastavku.

- uvođenje novih strukturalnih veza, koje nisu pretpostavljene izvornim konceptom. Dijagnostički alati u SEM paketima (*modification indices*) nude izračun promjene (pada vrijednosti) χ^2 statistika pri povezivanju svih parova elemenata modela čija interakcija već nije predviđena. Tehnički, time se omogućuje što veći pad χ^2 statistika uz što manje smanjenje broja stupnjeva slobode, kao i što manji gubitak parsimonije;
- (neusmjereno) povezivanje egzogenih elemenata čija su veze potvrđene u sklopu testiranja mjernog modela, a teorijski nisu kontradiktorne. Za egzogene konstrukte se, naime, pretpostavlja da ih determiniraju faktori koji nisu uključeni u model. Njihov odnos strukturalne hipoteze stoga ne specificiraju, ali nema razloga ni pretpostaviti da su te pojave nezavisne. Pod gornjim uvjetima, bivarijatnom je vezom uputno zahvatiti varijancu koju dijele (Hair i sur., 2010:715).

Izvorni je model u koracima respecificiran po navedenoj proceduri. Ishod tog postupka, rezultat testiranja modificiranog modela, prikazan je na Slici 6.15. Ukupne intervencije u početni koncept nisu znatne, osobito one strukturalne. Među dijelom egzogenih konstrukata uspostavljeni su bivarijatni odnosi, koji ne narušavaju teorijske pretpostavke niti ukazuju na probleme s nomološkom valjanošću tih instrumenata⁹². U pogledu odnosa zavisnosti među konstruktima, uklonjena je izravna veza ekskluzivnog nacionalnog identiteta na eurodispozicije građana, koja se u sklopu testiranja originalnog modela nije pokazala statistički značajnom (odbacivanje H4, odnosno prihvaćanje H4a). No, dijagnostički su alati indicirali mogućnost uspostavljanje odnosa između te identitetne mjere i realistične prijetnje od članstva u EU. Uvođenje tog, novog, strukturalnog momenta konceptualno se može opravdati ekonomskim preokupacijama povezanim sa sentimentima isključivog nacionalizma, a koje svoju očekivanu refleksiju imaju i u okvirima percepcije eurointegracija⁹³. U toj, neznatno izmijenjenoj, konstelaciji odnosa među konstruktima, količina izravnog utjecaja inkluzivnog nacionalnog identiteta nešto je porasla i sada je, premda slaba, statistički značajna (odbacivanje H5a, odnosno prihvaćanje H5). Na kraju, mjere pristajanja upućuju na dobar ili barem prihvatljiv *fit*, pa se može zaključiti da je testiranje respecificiranog modela rezultiralo njegovim *provizornim* prihvaćanjem.

⁹² Parametri izraženi uz neusmjerene veze su koeficijenti korelacije (korigirani zbog atenuacije).

⁹³ "Na razini svakodnevne prakse isključivi nacionalizam nerijetko ima problema i s krajnjim konzekvencijama slobodnog tržišta od kojega polaze europske integracije, jer ih vidi kao opasnost za domaću proizvodnju". (Štulhofer, 2006:145).

$\chi^2=1.720,5$, $df=640$, $p<0,01$; AGFI=0,90; RMSEA=0,04; TLI=0,92; CFI=0,93. [* $p<0,05$; ** $p<0,01$]

Slika 6.15 – Strukturalni model: testiranje respecificiranog modela.

U istraživanjima koja se provode upotrebom SEM-a naglasak je prvenstveno na strukturalnim odnosima unutar koncepta, no komentar rezultata može se započeti podatkom da je doprinosom (izravnih) prediktora u ovom modelu protumačeno približno 58% varijance kriterijskog, eurodispozicijskog, sklopa. Riječ je o solidnoj proporciji, ako se u obzir uzme da je u istraživanju eurodispozicijskih odrednica švicarskih građana, usporedivom po obuhvatnosti i razrađenosti strukturalnih relacija, objašnjen i nešto manji udio varijance kriterija, 51% (Christin i Trechsel, 2002; u specijaliziranim strukturalnim analizama odnosa građana prema Europskoj uniji protumačivost zavisne varijable je skromnija, kao i kod većeg dijela istraživanja koja se temelje na drugim multivarijantnim tehnikama).

U pogledu *izravnog*, neposredovanog, utjecaja prediktora, na odnos hrvatskih građana prema Europskoj uniji reflektira se glavina *temeljnih* utilitarnih, simboličkih i institucionalnih faktora, u skladu s osnovnim očekivanjima koja proizlaze iz sve tri skupine teorijskih perspektiva. Što su građani skloniji povjerenju u institucionalnu efikasnost EU i procjeni da buduće članstvo u Uniji donosi političke i ekonomske dobrobiti, to se pozitivnije odnose prema članstvu u EU i eurointegracijama. Isto, premda u manjoj mjeri, vrijedi i za utjecaj izraženosti europskog i inkluzivnog nacionalnog identiteta. Direktna negativni utjecaj na eurodispozicije građana s druge strane vrši dojam da će članstvo u Europskoj uniji ugroziti vitalne nacionalne interese, prvenstveno u gospodarskom, ali i kulturalno-suverenitetnom vidu.

Kada se pažnja usmjeri na snagu prediktivnosti tih faktora, moglo bi se reći da su eurodispozicije hrvatskih građana najviše pod utjecajem utilitarnih i institucionalnih čimbenika, prvenstveno povjerenja u institucionalnu efikasnost Europske unije (0,36), percepcije prijatni od članstva u EU gospodarskim i humanim resursima zemlje (-0,25), ali i procjene da će članstvo, s druge strane, Hrvatskoj osigurati političke i ekonomske koristi (0,17). U usporedbi s time, učinak vrijednosno-identitetnih odrednica na odnos građana prema EU je marginalan, pogotovo kada je u pitanju inkluzivni nacionalni identitet (0,08), pa i europski identitet (0,10) te osjećaj da će članstvo u Uniji ugroziti nacionalni suverenitet i kulturni identitet (-0,12).

Slični se rezultati dobivaju primjenom multipla regresijske analize, koja je provedena korištenjem istih jedanaest instrumenata uz *stepwise* metodu izgradnje regresijskog modela. U analizi je od početnih deset zadržano sedam statistički značajnih prediktora eurodispozicija građana (uz 5% rizika, u model nisu ušli faktori ekskluzivnog nacionalnog identiteta, povjerenja u RH i informiranosti o EU), čiji je izravan doprinos

kriteriju podudaran onome ostvarenom u SEM analizi (Tablica 6.17; konstrukti su poredani silazno po iznosima regresijskih koeficijenata u multiploj regresijskoj analizi)⁹⁴.

Tablica 6.17: Usporedba standardiziranih (regresijskih) koeficijenata.

	Regresijska analiza		SEM	
	Beta ponder	p	Koef. traga	p
'Povjerenje u EU'	0,30	<0,01	0,36	<0,01
'Ekonomske i političke koristi'	0,23	<0,01	0,17	<0,01
'Realistične prijetnje'	-0,19	<0,01	-0,25	<0,01
'Simboličke prijetnje'	-0,14	<0,01	-0,12	<0,01
'Europski identitet'	0,12	<0,01	0,10	0,03
'Inkluzivni nacionalni identitet'	0,06	0,01	0,08	0,03
'Socijalizam'	-0,05	0,03	–	–
'Ekskluzivni nacionalni identitet'	-0,03	0,26	–	–
'Informiranost o EU'	0,03	0,27	–	–
'Povjerenje u RH'	0,02	0,50	–	–
	R²=0,472 (F=127,3; p<0,01)		R²=0,576	

Fokusirajući se na izravni utjecaj prediktora, temeljem obje analize moglo bi se, dakle, zaključiti da su racionalniji (ili barem manje iracionalni) utilitarni i institucionalni čimbenici znatno relevantnije odrednice eurodispozicija građana od onih vrijednosno-identitetnih. U EU-studijama, u kojima prevladava uporaba regresijske analize, tek se povremeno u interpretaciji, a rijetko provođenjem daljnjih analiza, međutim, ozbiljnije

⁹⁴ U većoj ili manjoj mjeri, razlike u iznosima izračunatih parametara dvama analitičkim tehnikama prvenstveno su u funkciji:

- broja prediktora (u multiploj regresijskoj analizi u modelu je zadržano sedam statistički značajnih prediktora, dok je u SEM modelu uspostavljena izravna veza šest prediktora s kriterijem);
- metode ekstrakcije faktora (za regresijsku analizu konstrukti su prethodno ekstrahirani metodom glavnih komponenti, dok se u SEM-u primjenjuje MLE);
- korekcije zbog atenuacije (koja se u SEM-u vrši na sve interakcijske parametre);
- razlike u načinu na koji se kontrolira (parcijalizira) utjecaj ostalih prediktora uključenih u model, kako je ranije opisano.

zadire u tumačenje pozadine eurodispozicijskih odrednica, neovisno o konkretnim nalazima. Sudeći prema rezultatima testiranja ovog strukturalnog modela, ta pozadina zapravo otkriva bitno drugačiju sliku prirode odnosa hrvatskih građana prema članstvu u EU i eurointegracijama.

Povjerenje u efikasnost institucija Europske unije, kao najvažnija izravna determinanta eurodispozicija građana, tako je u mnogo većoj mjeri određena vrijednosno-identitetnim nego institucionalnim domenama. Hrvatski građani, naime, svoje pozitivno viđenje konkretnih kapaciteta i kompetencija Europske unije temelje na osjećaju europejstva, odnosno na političkim vrijednostima prethodnog sustava – prije nego na informiranosti o Uniji i viđenju interakcije nacionalnih i europskih institucija⁹⁵.

Slično je i s dvjema utilitarnim odrednicama. Građani koji smatraju da će članstvo u Uniji ugroziti vitalne gospodarske interese zemlje pri toj se procjeni izraženo rukovode osjećajem opasnosti po suverenitet i kulturni identitet, ali i nacionalističkim i socijalističkim sentimentima (utjecaj europejstva, očekivano negativan, isto je prisutan). Oni, pak, koji procjenjuju da će Hrvatska članstvom u EU ostvariti mnoge konkretne političko-ekonomske ciljeve takav stav prije svega grade na europskim sentimentima te – istim tim faktorom znatno određenim – povjerenjem u institucionalnu efikasnost EU. Simbolička prijetnja dodatno posreduje utjecaj europskog identiteta i ekskluzivnog nacionalnog identiteta, kako na utilitarne faktore, tako i na eurodispozicije građana.

Gledano iz druge perspektive, dio eurodispozicijskih odrednica čijeg izravnog utjecaja na ishodišni sklop nema ili je on neznatan, u konačnici osjetno usmjeruju odnos hrvatskih građana prema eurointegracijama i članstvu u EU. To se prije svega odnosi na temeljne vrijednosno-identitetne faktore. Građani koji dijele europski identitet, povoljnije gledaju na sposobnost EU-institucija da facilitira ostvarivanje društvenih ciljeva u zemljama-članicama, kao i, u budućnosti, Hrvatskoj, a istovremeno su manje zabrinuti oko gospodarskih i suverenitetnih troškova kao ishoda članstva. Osim što pospješuje osjećaj europejstva, inkluzivni nacionalni identitet također povoljno utječe na podršku članstvu u EU umanjujući percepciju simboličkih gubitaka od pridruženja Uniji. Građani izraženih nacionalističkih sentimentata, pak, učinak članstva primarno vide kroz ugrozu nacionalnom suverenitetu i kulturnom identitetu, pa onda i kroz gospodarske troškove.

⁹⁵ Interpretaciju pozadine izravnih prediktora kriterijskog sklopa treba donekle uzeti s rezervom, jer je protumačenost varijacija u rezultatima tih konstrukata putem njihovih odrednica oko trećine (vidjeti sliku 6.15). Udio je bitno veći jedino u slučaju konstrukta 'ekonomske i političke koristi', čiji je varijabilitet protumačen u mjeri od skoro 60%.

Sumarno, iz provedenih analiza proizlazi da je odnos hrvatskih građana prema članstvu Hrvatske u Europskoj uniji i prema eurointegracijama tek naizgled primarno motiviran utilitarnim kalkulacijama, bilo da je riječ o procjeni političko-ekonomskih koristi i troškova članstva zemlje u Uniji ili institucionalne učinkovitosti EU. Ti su faktori svakako relevantni prediktori eurodispozicija građana, ali su sami daleko više utemeljeni u identitetnim odlikama i političko-vrijednosnim preokupacijama građana, nego u poznavanju Europske unije i ocjeni odnosa između nacionalnih i europskih sustava.

Na kraju treba podsjetiti da rasprava predstavljena u konceptualnom dijelu (cjelina 4.2.2) ukazuje na to da potencijalni učinak sociodemografskih obilježja poput dobi, obrazovanja i socioekonomskih faktora valja razmotriti u kontekstu utjecaja na obrasce strukturalnih odnosa unutar modela, smjer i prediktivnost svih odrednica. Takvi se, moderatorski, efekti u sklopu SEM-a testiraju *multigroup* postupkom, analitičkom i interpretativnom procjenom ekvivalentnosti (invarijantnosti) dvaju ili više strukturalno istovjetnih modela testiranih na ispitanicima podijeljenim u skupine prema modalitetima moderatorskog obilježja. Nažalost, u ovoj studiji zbog veličine uzorka s jedne strane i kompleksnosti modela s druge te analize nije moguće provesti⁹⁶. Domaće studije upućuju

⁹⁶ Ne postoji koncenzus oko veličine uzorka potrebnog za pouzdano provođenje analiza u SEM-u, kao ni oko kriterija koji pri toj procjeni treba uzeti u obzir. Ako su referentni pokazatelj parametri koje u modelu treba izračunati, minimalno preporučeni broj ispitanika po parametru iznosi deset (Hair i sur., 2010:635-637; pri bitno manjem omjeru, 4-5 ispitanika po parametru, analize daju pristrane rezultate: Kline, 2005:111). Ako se, pak, barata količinom ulaznih, manifestnih, varijabli uključenih u analizu, tada je preporuka minimalno 15 ispitanika po čestici (Garson, 2011). Navedeno vrijedi za izračun parametara uz standardnu, MLE, metodu, dok alternativne tehnike u pravilu zahtijevaju znatno veće uzorke (primjerice, za provedbu na oblik /multivarijatne/ distribucije podataka i tip mjernih skala neosjetljivog ADF-a u slučaju složenih modela preporuča se uzorak koji obuhvaća i do 5.000 ispitanika; Byrne, 2010:105. "Manji broj ispitanika dovodi do nestabilnosti modela i/ili narušavanja pozitivne semidefinitnosti informacijske matrice Σ , preko koje se računa razina identifikacije strukturalnog modela": Rimac, 1999:103). U ovoj se studiji raspolaže uzorkom od 1.005 ispitanika, a broj ulaznih varijabli uključenih u model iznosi 38 (računajući parcele i faktore prvog reda općenitosti koji tvore neke konstrukte kao čestice, odnosno manifestne varijable) uz 101 "slobodni" parametar u modificiranom modelu. Iz toga proizlazi da bi čak i uz MLE podjela uzorka već i na dvije skupine u analitičkom pogledu mogla biti problematična. S druge strane, razlike se kod znatnog dijela sociodemografskih obilježja eventualno manifestiraju među krajnjim skupinama (najmlađi u odnosu na najstarije, građani bez formalnog obrazovanja u odnosu na visokoobrazovane, itd.: za razlike na eurodispozicijskim obilježjima vidjeti cjeline 6.1.1 i 6.1.2, a na usporedivim eurodispozicijskim odrednicama Čulig i sur., 2007). Zbog toga bi forsirana podjela ispitanika u dvije skupine i kod obilježja koja to omogućuju (spol i dob, primjerice) analize vjerojatno učinila besmislenima.

na zaključak da utjecaj sociodemografskih faktora na eurodispozicije hrvatskih građana (zasad) nije velik, ako uopće postoji (npr., Štulhofer, 2006; Sekulić i Šporer, 2008; Babarović i sur., 2011; Blanuša, 2011) te da isto vrijedi za temeljne prediktore odnosa građana prema Europskoj uniji i eurointegracijama (Ilišin, 2005; Čulig i sur., 2007), što je u kontekstu potencijalnih strukturalnih utjecaja vrlo bitna spoznaja. Zato se može pretpostaviti i da eventualne razlike među skupinama moderatorskih varijabli ne bi bile takvog razmjera da u analizama na nesegmentiranim podacima uvjetuju potiranje pojedinih strukturalnih odnosa, odnosno da neophodnim čine formuliranje zasebnih eurodispozicijskih modela prilagođenih pojedinim populacijskim segmentima. Ipak, navedena se tehnička datost smatra nezanemarivim ograničenjem ove studije.

6.4.2 Rasprava

Implikacije u posljednjih dvadesetak godina intenzivirane transformacije Europske unije iz primarno ekonomske u političku, pa onda i kulturnu i simboličku, zajednicu, prepoznate su u EU-studijama kroz znatno povećanje udjela istraživanja usmjerenih na stavove građana i kroz zaokret teorijskog kursa prema afirmaciji interpretacija simboličke provenijencije s jedne i institucionalne s druge strane. Pretpostavkama da građani svoj odnos prema Europskoj uniji grade na utilitarnoj procjeni učinaka članstva u EU, bilo po širu društvenu zajednicu ili njih same, tako se pridodaje izučavanje grupnih identiteta, političkih sentimentata, stranačkih preferencija, odnosa prema nacionalnim institucijama i ostalih referentnih okvira pomoću kojih građani, svjesno ili ne, valoriziraju izazove procesa eurointegracija. Domaći analitičari već su s prvim ambicioznijim studijama prepoznali važnost tog trenda i eurodispozicije hrvatskih građana razmatrali iz perspektive premisa postmaterijalističkih vrijednosti, socijalnog kapitala, nacionalnog ponosa, europskog i nacionalnog identiteta (Rimac i Štulhofer, 2004; Kamenov i sur., 2006; Lamza Posavec i sur., 2006; Štulhofer, 2006; Sekulić i Šporer, 2008). Relevantnost nematerijalnih odrednica u domaćem kontekstu dodatno je naglasilo ciljano testiranje utilitarnog modela, koje je autore potaklo da zakluče kako se odnos prema ulasku zemlje u članstvo EU uvelike formira bez odgovarajuće količine informacija te egocentrično i sociotropski usmjerene racionalne kalkulacije (Bagić i Šalinović, 2006).

Kao poželjan standard u istraživanjima eurodispozicija građana posljednjih se godina tako zagovara i prakticira ispitivanje utjecaja širokog spektra relevantnih faktora (npr., McLaren, 2002; 2006; Hooghe i Marks, 2005; 2007; Weßels, 2007; Wagner, 2008;

Abts i sur., 2009; Boomgaarden i sur., 2011; i te je tendencije moguće prepoznati u nas: Ilišin, 2005; Čulig i sur., 2007; Henjak, 2011; Blanuša, 2011). Dio autora u novijim studijama odlazi i korak dalje, od simultane i komparativne provjere ka "interaktivnom pristupu", argumentirajući da su u kontekstu EU-problematike javnosti identitetni faktori, utilitarne kalkulacije i institucionalni utjecaji komplementarni i međuzavisni fenomeni koje na tim pretpostavkama treba i istraživati. U tom procesu reaktualiziraju i razrađuju neke od postojećih konceptualnih okvira, poput teorije kognitivne mobilizacije i kulturalne prijetnje (npr., McLaren, 2007a; Wagner, 2008; Cram, 2012), ali i uspostavljaju nove, pretpostavci međuovisnosti prilagođene, teorijske premise, kao što je ona dvostruke političke privrženosti (de Vries i van Kersbergen, 2007). No, postupak strukturalne konceptualizacije eurodispozicijskih odrednica još je daleko od dovršetka, a empirijske provjere koje na svrsishodan način testiraju strukturirane odnose distinktnih prediktora vrlo rijetke, osobito one obuhvatnije.

Koncept strukturalnog modela eurodispozicijskih odrednica u ovom je radu zato sintetiziran pomoću dostupnih, strukturalno plodonosnih, užih teorijskih postavki i postojećih empirijskih spoznaja. Pri tome se nastojalo primjeren naglasak staviti na specifičnosti koje se u odnosu hrvatskih građana prema članstvu u Europskoj uniji mogu očekivati s obzirom na širi, tranzicijski, kontekst, na činjenicu da Hrvatska još nije zemlja-članica EU i neke nacionalne posebnosti. Riječ je, konkretno, o izostanku izravnog iskustva s posljedicama članstva zemlje u Uniji (i koristima i troškovima, podjednako realističnim i simboličkim; npr., Cichowski, 2000; Bielasiak, 2002; Rulikova, 2004; Wagner, 2008), o potencijalnom otporu političkim i ekonomskim integracijama netom po raskidanju veza s prijašnjim nadsacionalnim asocijacijama (Rulikova, 2004; Zorić, 2006; Guerra, 2008), zatim nacionalističkim sentimentima koji mogu biti pojačano vezani uz državne projekte zbog političkog i/ili nacionalnog osamostaljenja (Rohrschneider i Whitefield, 2004; 2006), političko-ekonomskim vrijednostima donekle inkompatibilnim normativnim postavkama EU-projekta (Rohrschneider i Whitefield, 2006), ali i izostanku dubljih podjela političkih i društvenih elita oko eurointegracijskih pitanja (Ilišin, 2005, Štulhofer, 2006; Blanuša, 2007; Milardović, 2009; 2012).

Osnovne postavke koje su diktirale uspostavu i razradu strukturalnih hipoteza ovim su istraživanjem uglavnom potvrđene, iako znatan dio ustanovljenih utjecaja nije osobito snažan i ne treba mu pridavati prevelik značaj. Za početak, čini se da je opravdano pretpostaviti kako polarizacija javne sfere moderira artikulaciju nacionalnog identiteta u kontekstu eurodispozicija građana (Marks i Hooghe, 2003; Hooghe i Marks, 2004; 2005;

2007), kao i, s time povezano, političko signaliziranje što dolazi od stanaka koje građani preferiraju (npr., Evans, 2000; Steenbergen i Jones, 2002; Carey, 2002; Ray, 2003; Netjes i Edwards, 2005; Krouwel i Abts, 2007; de Vries i Edwards, 2009). Usprkos tome što je u nas državnost ostvarena u ekstremnim, ratnim, okolnostima, *izravan* utjecaj nacionalističkih sentimentata na podršku članstvu Hrvatske u EU u ovom istraživanju nije zabilježen. Uz izostanak polarizacije, odnosno uz pro-EU signaliziranje koje dolazi od svih politički relevantnih stranaka, tome je vjerojatno pridonijelo sustavno vezivanje članstva u EU uz udaljavanje Hrvatske s Balkana i konačnu potvrdu europejstva (Miošić-Lisjak, 2006; Blanuša i Šiber, 2007; Rodin, 2007; Skoko, 2007; Jović, 2011), ali i drugi propagandni i indoktrinirajući elementi komunikacijskih strategija prijašnjih vlada (Blanuša, 2011; Milardović, 2012).

Međutim, važnost temeljnih simboličkih faktora, što onih vezanih uz osjećaj europejstva, što uz etnički, isključivi, tj. građanski, multikulturalni, vid nacionalnog identiteta, pokazala se u izraženom posrednom utjecaju na eurodispozicije hrvatskih građana, osobito kroz učinak na percepciju političkih i ekonomskih dobitaka od članstva zemlje u EU te, s druge strane, na osjećaj prijetnje kulturnom identitetu i suverenitetu. Time je u domaćem kontekstu potkrijepljena relevantnost nekoliko teorijskih okvira, poput modela kulturalne prijetnje (McLaren, 2002) i postfunkcionalističkog koncepta europskih integracija (Hooghe i Marks, 2008b), koji se u EU-studijama temelje na diferenciranju ekskluzivnog od inkluzivnog nacionalnog identiteta i pretpostavci vrijednosnog sidrenja utilitarnih očekivanja, a mogu biti posebno plodonosni u tranzicijskim zemljama bez (dugotrajnog) iskustva članstva (Rohrschneider i Whitefield; 2006; Wagner, 2008). Kako je potvrđeno i u dijelu ranijih provjera, simboličku prijetnju članstva u EU potenciraju nacionalistički sentiment, a umanjuju oni multikulturalni i europski (McLaren, 2002; 2004; 2006; 2007a; Hooghe i Marks, 2004; 2005; 2008b; Weßels, 2007), dok je u pozadini percepcije realistične prijetnje te procjene ekonomsko-političkih koristi s jedne strane prisutan osjećaj suverenitetno-identitetne ugroženosti, a s druge europske identifikacije (Marks i Hooghe, 2003; McLaren, 2006; 2007; 2007a; Hooghe i Marks, 2007; Boomgaarden i Freiere, 2009).

U pogledu utjecaja institucionalnih faktora (teze o institucionalnom povjerenju i političkoj efikasnosti), za tranzicijski, pa tako i domaći, kontekst plauzibilno je pretpostaviti negativni učinak povjerenja u nacionalnu institucionalnu efikasnost na povjerenje u EU-institucije, bilo zato što se Europska unija percipira kao facilitator reformi koje država nije kadra provesti (argument 'transfera nadležnosti': Sánchez-Cuenca, 2000;

Llamazares i Gramacho, 2007), ili, alternativno, što povjerenje u institucije vlastite zemlje uvjetuje nisku razinu povjerenja u EU-institucije zbog loših iskustava s prethodnim ekonomsko-političkim asocijacijama (Rohrschneider i Whitefield, 2006; Guerra, 2008). No, rezultati idu u prilog teze približnog mehanizma, odnosno preslikavanja institucionalnog povjerenja s nacionalne na EUropsku razinu (Anderson, 1998; McLaren, 2007a; Abts i sur., 2009; Kumlin, 2009), što je u slučaju Hrvatske već ustanovljeno (Rimac i Štulhofer, 2004; Štulhofer, 2006; Babarović i sur., 2011; nije, dakako, isključeno ni da su kod građana u određenoj mjeri prisutni konfliktni procesi koji se u konačnici međusobno potiru, jer je pozitivan efekt preslikavanja povjerenja u nacionalne na EU-institucije razmjerno slab). Uz to, plodonosnim se u institucionalnoj sferi pokazao i koncept dvostruke političke privrženosti (de Vries i van Kersbergen, 2007), iz kojeg je izvedena pretpostavka da je povjerenje u institucije EU, pa onda i podrška pridruživanju Uniji, uvjetovano procjenom da Europska unija ima kapacitet doprinijeti ostvarivanju političkih, društvenih i ekonomskih ciljeva koji su u nacionalnim okvirima od prvorazredne važnosti.

Najzad, djelomičnu je potvrdu dobila zanimljiva i uvjerljiva teza kojom Rohrschneider i Whitefield (2006) utjecaj političko-ekonomskih vrijednosti građana dovode u vezu s percepcijom normativnog utemeljenja Europske unije i ishoda europskih integracija (performativnih dometa EU). S obzirom na formativna iskustva ekonomskog egalitarizma i političkog etatizma, oni smatraju da građani postkomunističkih zemalja drugačije procesiraju temeljne ciljeve i učinke eurointegracija (to više, što je naslijeđe tog okvira izraženije), čak i kada su načelno otvoreni prema novim integracijama. Iz toga su proizašle pretpostavke da se socijalistički ideali negativno odražavaju na institucionalno povjerenje u Europsku uniju te da potiču percepciju realističnih gubitaka od članstva, što se i pokazalo opravdanim (premda ne vrlo prediktivnim). Koliko je autoru ovog rada poznato, te postavke dosad nisu empirijski provjeravane, pa je nalaz nemoguće staviti u kontekst iskustava drugih tranzicijskih zemalja.

Rezultati provedenih analiza, dakle, potvrđuju važnost simboličko-identitetnih i institucionalnih odrednica odnosa hrvatskih građana prema članstvu u EU, na što upućuju zaključci većine dosadašnjih domaćih istraživanja i provjere u sociokulturno sličnom nacionalnom kontekstu poput slovenskog (Adam i sur., 2002). Pri tome nije zanemaren ni značaj utilitarnih preokupacija građana, ali se potencijal za kalkulaciju konkretiziranih učinaka članstva relativizira situacijski određenom ograničenom racionalnošću procjene (nedostatak informacija i izravnog iskustva; Štulhofer, 2006), koja je potencirana činjenicom da Hrvatska još nije u članstvu EU, te nizom drugih faktora, poput površne

medijske prezentacije eurointegracija i pristranih komunikacijskih strategija. Upravo je konceptualni i analitički fokus na specificiranju obrazaca međuzavisnosti eurodispozicijskih odrednica, o kojima se u ukupnom korpusu EU-studija uglavnom tek raspravlja, omogućio raščlanjivanje neposrednog od posrednog doprinosa pojedinih faktora eurodispozicijama građana, ali i stvaranje cjelovitije slike pozadine tog kompleksnog fenomena. U kontekstu simultanog kovariranja mnoštva raznorodnih faktora, takva se orijentacija čini nužnom i radi izbjegavanja pogrešnih zaključaka o prirodi odnosa građana prema članstvu u EU i eurointegracijama. Sudeći barem po korištenim podacima i instrumentima, eurodispozicije hrvatskih građana mogle bi se, naime, ocijeniti primarno motiviranima procjenom konkretnih troškova i koristi te realističnom percepcijom učinkovitosti institucija Europske unije, što pokazuje i usporedna upotreba multipla regresijske analize. Tek iz strukturalno koncipiranog prediktorskog modela transparentno, premda provizorno, proizlazi da se građani pri utilitarnoj kalkulaciji zapravo izraženo oslanjaju na identitetne i vrijednosne faktore, odnosno na kognitivne prečice, heuristike i emotivna sidra (Loveless i Rohrschneider, 2008).

Na kraju se treba zapitati što je moguće očekivati nakon stupanja Republike Hrvatske u članstvo Europske unije, odnosno, u praktičnim terminima, koliko je strukturalni model testiran na podacima prikupljenim u vrijeme kada je Hrvatska bila u statusu zemlje-kandidatkinje barem okvirno primjenjiv na buduća istraživanja odnosa hrvatskih građana prema članstvu u EU i eurointegracijama.

Iskustva drugih tranzicijskih zemalja pružaju ograničen okvir za takve projekcije. Naime, istraživački interes za članice iz srednje i istočne Europe, barem onaj međunarodni i međunarodno vidljiv, bio je najizraženiji uoči petog val proširenja Unije, dosad najvećeg po broju obuhvaćenih zemalja kao i po političko-ekonomskom značaju. Na temelju nalaza manjeg broja dostupnih radova, koji predstavljaju istraživanja provedena nekoliko godina *nakon* pridruživanja tih zemalja Europskoj uniji, u globalu se može zaključiti da znatnijih promjena u odnosu na ranije detektirano stanje nema (vidjeti u Szczerbiak, 2007b i Guerra, 2008 za slučaj Poljske, u Gherghina, 2010 za Bugarsku i Rumunjsku te Wagner, 2008 i Loveless, 2010 za agregirane podatke tranzicijskih članica). Uzeti kao cjelina, građani novih zemalja-članica i dalje su razmjerno loše informirani o Europskoj uniji i integracijskim procesima, no čini se da svoju procjenu učinaka članstva nešto više temelje na iskustvu, barem ako je suditi po neznatno većoj prediktivnosti utilitarnih odrednica. U zemljama poput Češke i Poljske, čiji su građani prije stupanja u EU (pre)naglašavali gospodarske i suverenitetne troškove članstva, očituje se porast podrške eurointegracijama.

S druge strane, u Bugarskoj i Rumunjskoj, gdje je za znatan dio građana Europska unija predstavljala sinonim zapadnoeuropskog životnog i demokratskog standarda, povjerenje u EU doživljava osjetan pad. Premda potpora članstvu u Uniji kod hrvatskih građana već gotovo deset godina nije na razini koju su te dvije zemlje bilježile do pred samo pristupanje EU, razmjerno visok stupanj povjerenja u većinu aspekata institucionalne efikasnosti Europske unije te naglašeno pozitivna očekivanja od članstva izražena kroz prediktivnost tog faktora ostavljaju mogućnost da i kod dijela hrvatskih građana s neposrednim iskustvom nestane te iluzije.

U kontekstu izostanka utjecaja nacionalističkih sentimenata na eurodispozicije hrvatskih građana, barem kada je o izravnom učinku riječ, važno je pitanje okolnosti pod kojima bi taj faktor u budućnosti mogao znatnije odrediti pojedine segmente i ukupnost podrške članstvu u Europskoj uniji. Jedan od scenarija svakako je jačanje političkog utjecaja i javne vidljivosti euro-protivničkih političkih aktera. U većini se europskih zemalja stranke desnice na suverenističkoj osnovi protive eurointegracijama i za taj cilj uglavnom uspješno mobiliziraju isključivi nacionalni identitet (Loveless i Rohrschneider, 2008; de Vries i Edwards, 2009). Po razini koncenzusa elita oko EU-pitanja i po marginalnom utjecaju radikalnije desno orijentiranih političkih stranaka Hrvatska je danas usporediva s članica iz južne Europe (Llamazares i Gramacho, 2007). Posljednjih se godina, međutim, koncenzus elita i javnosti u dijelu tih zemalja počinje remetiti (Verney, 2011), a kapitalizacija euroskepticizma dijela građana kroz porast utjecaja eurofobnih stranaka po stupanju u članstvo zabilježena je, primjerice, na parlamentarnim izborima u Poljskoj (Szczerbiak, 2007b). U Hrvatskoj je već prisutna prema euro-protivljenju, pa i anti-europejstvu, usmjerena radikalizacija političkih stavova desnih stranaka i saveza, uglavnom onih pravaške provenijencije, i dobro ilustrira strategiju ekstemizacije koju manje stranke primjenjuju radi postizanja vidljivosti, osobito kada se time programski diferenciju od birački utjecajnijih stranaka (Wagner, 2012). Nezanemariv udio glasova koje su te političke opcije skupno ostvarile na nedavnim izborima za Sabor (npr., Romić, 2011) i najave njihovog okupljanja u pravaški blok daju temelja za pretpostavku da bi promjene na političkoj sceni mogle postati novi, vrijednosno-identitetno motiviran i institucionalno posredovan, generator protivljenja hrvatskih građana eurointegracijskim procesima, ili barem njegova artikulacija.

Konačno, Europska unija već je sada izmijenjena, u unutarnjem smislu integriranija, političko-ekonomska tvorevina od one s kojom je Hrvatska prije svega nekoliko mjeseci potpisala Ugovor o pristupanju. Fiskalni pakt sklopljen između većine

zemalja-članica podrazumijeva stroži i efikasniji nadzor Unijinih institucija nad nacionalnim budžetom i financijskim sektorom uopće, što za potpisnice znači odricanje od još jednog segmenta nacionalnog suvereniteta (Tišma i sur., 2012). Ako nađe trenutnu krizu i izbjegne scenarij vraćanja intergovernmentalističkom modelu organiziranja (Milardović, 2012), izvjesno je da će EU nastaviti s daljnjom unutarnjom i vanjskom integracijom, koliko god tempo tih procesa možda bio spor, a svakako nepredvidiv (Fligstein i sur., 2012).

Zbog toga nema razloga pretpostaviti da će za građane zemalja-članica, pa tako uskoro i Hrvatske, vrijednosno-identitetni faktori prestati igrati važnu ulogu u nošenju s izazovima europskih integracija, kao ni da će građani pri pozicioniranju prema sve složenijem političkom objektu, koji poprima sve veći značaj u njihovom svakodnevnom životu, nastaviti koristiti pseudoracionalnu pomoć. U tom svjetlu može se zaključiti da je predloženi konceptualni okvir, umnogome utemeljen upravo na istraživačkim iskustvima u postojećim zemljama-članicama, u osnovi primjenjiv u daljnjim istraživanjima odnosa hrvatskih građana prema članstvu zemlje u Europskoj uniji.

6.5 Ograničenja studije

Većina temeljenih ograničenja ove studije naznačena je na relevantnim mjestima duž rada. Limitirajuće faktore na kraju valja rekapitulirati i kratko raspraviti, kako bi se stvorile pretpostavke za procjenu mjere do koje rezultate provedenih analiza te na njima izvedene zaključke treba uzeti s rezervom. Ugrubo, riječ je o obuhvatu analiziranih odrednica eurodispozicija građana s obzirom na ambicije studije, o sadržajnoj valjanosti pojedinih instrumenata, aktualnosti rezultata u kontekstu korištenih podataka te o nekim ograničenjima svojstvenim primjeni odabrane statističko-analitičke tehnike.

Kako proizlazi iz samog naslova ovog rada, u strukturalni model eurodispozicijskih odrednica iz konceptualnih su se pobuda nastojali uključiti svi temeljni fenomeni koje recentnije studije povezuju s odnosom građana prema EU i eurointegracijama. Upitnik korišten u prikupljanju podataka za ovo istraživanje nije sadržavao instrument postmaterijalističkih vrijednosti, koji se u okviru simboličko-identitetnih pristupa relativno uspješno primjenjuje u određenom, doduše manjem, broju istraživanja (npr., Anderson i Reichert, 1995; Gabel 1998b; Rimac i Štulhofer, 2004; Štulhofer, 2006; de Vreese i sur., 2008). U okviru, pak, institucionalnih pristupa razmjerno se plodonosnim pokazala i predikcija euroskepticizma građana mjerom socijalnog kapitala (npr., Bielasiak, 2002; Rimac i Štulhofer, 2004; Abts i sur., 2009), koja također nije uvrštena u predmetno istraživanje. No, u pogledu potencijalnih čimbenika čija je provjera u ovoj studiji izostala vjerojatno se najveći nedostatak odnosi na nemogućnost da se, zbog veličine uzorka, testira moderatorski utjecaj pojedinih sociodemografskih karakteristika građana, prvenstveno dobi, obrazovanja i socioekonomskih obilježja. Premda domaća istraživanja opetovano ukazuju na razmjerno slab (ili nikakav) utjecaj tih faktora na eurodispozicije hrvatskih građana, ali i na znatan broj temeljnih eurodispozicijskih prediktora, empirijsko razmatranje eventualnih razlika u strukturi modela odrednica odnosa građana prema EU svakako bi predstavljalo nezanemariv doprinos ove studije, neovisno o ishodu tih analiza.

U pogledu onih instrumenata koji su u analizama primijenjeni, predmet mjerenja dijela konstrukata svakako treba uzeti s oprezom, barem u kontekstu etikete i uloge koje su im konceptualno dodijeljeni. Sve tri identitetne mjere sadrže manje ili više detaljno razrađenu ideološko-političku komponentu, koja implicite indicira sentimente pripadnosti u dva oblika (etničkom, ekskluzivnom, odnosno multikulturalnom, inkluzivnom) i na dvije razine (nacionalnoj i europskoj) (Hjerm, 1998; Harris, 2011) te je posebno relevantna u kontekstu mobilizacije za ili protiv projekta eurointegracija (Hooghe i Marks, 2004; 2005).

Također, multikulturalizam i socijalna tolerancija s jedne strane, a nacionalizam s druge, sastavni su dijelovi standardno mjereno nacionalnog identiteta (Kamenov i sur., 2006). No, u sva tri slučaja izostaje izravno zahvaćanje upravo preostalih aspekata grupnog identificiranja – *osjećaja* grupne pripadnosti i bliskosti s članovima referentne skupine. Nadalje, sadržaj mjera povjerenja u nacionalne i EU institucije sukladan je naglascima koje tim konceptima pridaju institucionalni pristupi – procjeni efikasnosti institucija i funkcioniranja vlasti (npr., Anderson, 1998; de Vries i van Kersbergen, 2007; Llamazares i Gramacho, 2007; McLaren, 2007a; Wagner, 2008; Abts i sur., 2009), ali eksplicitno ne zahvaća samo povjerenje u institucije na te dvije razine. Uz to, procjena efikasnosti nacionalnih institucija operacionalizirana je procjenom stupnja ostvarenja društvenih ciljeva u kontekstu ispunjavanja uvjeta za članstvo Hrvatske u Europskoj uniji. Premda je riječ o modernizacijskim, pa i civilizacijskim, reformama koje je RH zacrtala neovisno o zahtjevima prilagodbe za pristupanje EU (Samardžija i sur., 2000; Vasiljević, 2003; 2004; Grubiša, 2010b; Milardović, 2012), opravdano je postaviti pitanje do koje to mjere kao takvo prepoznaju hrvatski građani, a do koje kao sredstvo za ostvarivanje političko-ekonomskog cilja s kojim se nužno ne slažu (alternativni instrument procjene institucionalne efikasnosti na nacionalnoj razini kod kojeg je ta potencijalna pristranost manje izražena, sklop p09, u mjernim analizama nije pokazao zadovoljavajuće metrijske karakteristike). Pažnju treba svratiti i na indikator poznavanja Europske unije, koji taj prostor nije mjerio prikladnim testom, već samoprocjenom informiranosti o osnovnim aspektima EU i europskih integracija. Sumarno, glavnina EU-studija, osobito onih koje se oslanjaju na podatke Eurobarometra i ostalih transnacionalnih baza podataka, barata instrumentima upitne valjanosti (o čemu se raspravljalo u 4. poglavlju). No, to, dakako, ne umanjuje ograničenja koja mogu proizaći iz sporne sadržajne valjanosti nekih mjera korištenih u ovom radu, čak i uz solidnu konstruktivnu valjanost koju demonstriraju.

Znatnu limitaciju studije potencijalno predstavlja i činjenica da je ona dovršena gotovo pet godina nakon provođenja terenskog istraživanja kojim su prikupljeni korišteni podaci, što bi, dakako, bio diskvalificirajući faktor da su u fokusu analiza trenutne razine podrške članstvu u Europskoj uniji. No, svrha ovog rada jest pridonijeti razumijevanju međuodnosa dubljih, prediktorskih, obilježja u pozadini podrške članstvu u EU. Rasprava predstavljena u cjelini 3.3.3 barem je načelno pokazala kako je riječ o stabilnijim strukturama manje podložnim fluktuacijama s obzirom na situacijske faktore, pa i rezistentnijim na supstancijalnije promjene u odnosu zemlje spram EU te procesima unutar same Unije. Uz to, kratka analiza situacijskih čimbenika prisutnih u trenutku provođenja

istraživanja (cjelina 5.4) ukazala je na izostanak znatnih kontekstualnih utjecaja na tada zahvaćene eurodispozicije građana, što daje za pravo pretpostaviti da se one temelje na stabilnijim, prediktorskim, strukturama u većoj mjeri no što bi to bio slučaj pri mjerenju u okolnostima mobilizacije mnijenja građana oko nekih aktualnih EU-pitanja. Uvažavali ovakva razmatranja autori drugih EU-studija ili ne, činjenica je da se velik broj prominentnih radova u kojima se (samo u jednoj vremenskoj točki) analiziraju odrednice eurodispozicija građana u postupak objavljivanja uputio četiri do šest godina nakon provedbe istraživanja (npr., McLaren, 2002; 2006; 2007a; Tucker i sur., 2002; de Vries i van Kersbergen, 2007; Elgün i Tillman, 2007; Sekulić i Šporer, 2008; Loveless, 2010; Rohrschneider i Loveless, 2010; Kuhn, 2011). Autor ovog rada naišao je i na studije koje su koristile isključivo podatke "stare" osam godina (Brinager, 2005; Tverdlova i Anderson, 2004; Schmitt i van der Eijk, 2008), a u slučaju jedne publicirane doktorske disertacije čak deset godina (Scheuer, 2005).

Napokon, još jednom treba naglasiti da se modeli potvrđeni u sklopu primjene SEM-a uzimaju s posebnim oprezom pri generalizaciji nalaza i vrednovanju doprinosa, podjednako konceptualnih i empirijskih. Taj analitički postupak jest razvijen u svrhu testiranja odnosa zavisnosti kod primjene krossekcijskih nacrtu istraživanja, ali je zbog metodoloških ograničenja koja iz toga proizlaze na ishode analiza uputno gledati kao provizorne, barem dok se ne potvrde provjerama u novim istraživanjima. To se posebno odnosi na testiranje koncepata koji u svojoj osnovi nemaju čvrst i jasan teorijski sustav ili se u analizama oslanjaju na njegovu empirijski potpomognutu modifikaciju. Koliko god da je rad na uspostavi strukturalnih odnosa eurodispozicijskih odrednica fundiranih u užim teorijskim modelima i rezultatima prethodnih istraživanja *pretpostavljeni* konceptualni doprinos ove studije, upravo u okolnostima izostanka razrađenijih širih teorijskih sustava, ta je činjenica istovremeno nezanemariva metodološka limitacija disertacije.

7. ZAKLJUČAK

U prvoj cjelini posljednjeg poglavlja predstavljen je sažetak osnovnih procedura i rezultata, odnosno empirijskog aspekta studije. Kroz rekapitulaciju temeljnih konceptualnih i metodoloških obilježja korištenog pristupa potom se iznose opće preporuke za provedbu budućih studija u multidisciplinarnom području istraživanja odnosa hrvatskih građana prema Europskoj uniji i europskim integracijama.

7.1 Sažetak nalaza

U disertaciji su prikazani postupak i rezultati testiranja strukturalnog modela euro-dispozicija hrvatskih građana, koji je konstruiran oslanjanjem na teorijske premise i empirijske nalaze predstavljene u dostupnim inozemnim i domaćim studijama iz područja istraživanja euroskepticizma građana. Pri tome je uvažen temeljni zaključak koji se može izvesti iz pregleda literature, onaj o relevantnosti utilitarnih, simbolično-identitetnih i institucionalnih faktora u predikciji odnosa građana prema članstvu zemlje u EU. No, u skladu s novijim tendencijama u području, koje su zasad uglavnom ograničene na teorijski doprinos, konceptualni i analitički fokus usmjeren je na razradu relacija između tih prediktora u terminima njihove međuzavisnosti.

U analizama su korišteni podaci prikupljeni metodom ankete u sklopu nacionalne studije stavova, informiranosti i uvjerenja hrvatskih građana vezanih uz pridruživanje i članstvo Republike Hrvatske u Europskoj uniju. Terenski dio istraživanja proveden je sredinom 2007. na višestapnom probabilističkom uzorku punoljetnih građana Hrvatske (N=1.005). Osnovni među primijenjenim statističko-analitičkim postupcima je modeliranje strukturalnim jednadžbama. U sklopu primjene te tehnike, kod svih je korištenih instrumenata provjerena faktorska struktura, pouzdanost i konstruktna valjanost, zasebno na razini individualnih mjera, tematskih cjelina i globalnog modela. Uz procedure koje se standardno koriste pri konstrukciji latentnih dimenzija i zadržke vezane uz konvergentnu valjanost dvaju instrumenata ('Realistične prijetnje' i 'Inkluzivni nacionalni identitet'), metrijski dio testiranja modela opravdao je upotrebu odabranih mjera.

Zavisni sklop, instrument eurodispozicija građana, sastoji se od indikatora stava prema ulaska Hrvatske u članstvo EU, viđenja poželjne dinamike pristupnog procesa, afektivnog odnosa prema EU i opće procjene učinaka budućeg članstva zemlje u EU. Među prediktorima, utilitarna evaluacije učinaka članstva reprezentirana je procjenom niza

konkretnih ekonomskih i političkih koristi od budućeg članstva zemlje u Europskoj uniji te, zasebno, nizom potencijalnih prijetnji eurointegracija gospodarskim i humanim resursima zemlje. Odrednice iz vrijednosno-identitetne sfere sastoje se od instrumenata simboličke prijetnje članstva (gubitak suvereniteta i kulturnog identiteta), triju oblika kolektivnih identiteta građana (europski identitet, isključivi i inkluzivni nacionalni identitet) i koncepta socijalizma. Mjere korištene za provjeru strukturalnih hipoteza izvedenih iz institucionalnih pristupa jesu povjerenje u nacionalne institucije i institucije Europske unije te informiranost o EU i eurointegracijama.

Rezultati strukturalnih analiza provizorno potvrđuju osnovne pretpostavke o relevantnosti raznorodnih faktora u tumačenju eurodispozicija građana, ali i o (djelomičnoj) simboličko-vrijednosnoj i pseudoracionalnoj utemeljenosti utilitarnih očekivanja hrvatskih građana. S jedne strane, odnos prema članstvu Hrvatske u Europskoj uniji ponajviše je protumačen povjerenjem u institucionalnu efikasnost Europske unije i percepcijom konkretnih gospodarskih i političkih posljedica članstva zemlje u EU, bilo da je riječ o procjenama sociotropkih koristi ili šteta. Izravan učinak vrijednosno-identitetnih odrednica na odnos građana prema članstvu u EU razmjerno je slab. S druge strane, međutim, pokazuje se da su ti faktori (nacionalni i europski identitet, strah od gubitka suvereniteta) bitne eurodispozicijske pretpostavke, jer je procjena efikasnosti Europske unije i kalkulacija konkretnih učinaka članstva u Uniji donekle utemeljena upravo na simboličkim faktorima. Građani koji iskazuju višu razinu europskog identiteta, povoljnije gledaju na kapacitet EU da pridonese ostvarivanju važnih nacionalnih ciljeva u zemljama-članicama općenito i Hrvatskoj specifično, a istovremeno su manje zabrinuti oko gospodarskih i suverenitetnih troškova kao ishoda članstva. Inkluzivni, civilni, vid nacionalnog identiteta također posredno i povoljno utječe na podršku članstvu u EU, umanjujući percepciju simboličkih gubitaka od pridruženja Uniji. Suprotno tome, etno-nacionalistički sentiment, koji se ne odražavaju na izravnu podršku članstvu zemlje u EU, ipak znatno pojačavaju dojam ugroženosti nacionalnog suvereniteta i kulturnog identiteta, ali i gospodarskih troškova, kao rezultata članstva u Uniji.

Odnos hrvatskih građana prema članstvu u Europskoj uniji i eurointegracijama tek je, dakle, naizgled motiviran primarno utilitarnim kalkulacijama, jer se ta percepcija u većoj mjeri temelji na političko-vrijednosnim preokupacijama građana i njihovim identitetnim osobinama nego u poznavanju EU i ocjeni odnosa između nacionalnih i europskih sustava. Usporednom primjenom multiple regresijske analize dodatno je naglašeno kako (nekritična) usmjerenost na izravne utjecaje eurodispozicijskih prediktora,

bez uvažavanja njihove međuzavisnosti i posrednih učinka, može rezultirati pristranim zaključcima o pozadini odnosa prema članstvu zemlje u EU.

Navedene rezultate treba sagledati u kontekstu nekoliko nezanemarivih ograničenja studije. Prvo, testirani model u svojoj osnovi nema čvrst teorijski sustav, već je konstruiran uz pomoć većeg broja užih teorija, koncepata i empirijski provjerenih postavki, što limitira konceptualnu i empirijsku generalizaciju nalaza. Drugo, veličina uzorka i složenost modela onemogućili su provjeru utjecaja potencijalno relevantnih sociodemografskih karakteristika (dob, obrazovanje i socioekonomska obilježja građana) na strukturu verificiranog modela. Treće, dio korištenih instrumenata donekle je *proxy* mjera pojedinih prediktorskih faktora. Riječ je o tri identitetna instrumenta (sklop europejstva reprezentira europski identitet, nacionalizma isključivi nacionalni identitet, a multikulturalizma i socijalne tolerancije inkluzivni nacionalni identitet) te instrumentima povjerenja u institucije (povjerenje u EU-institucije mjereno je procjenom konkretizirane efikasnosti Europske unije, a povjerenje u nacionalne institucije procjenom stupnja ostvarenje različitih društvenih ciljeva u kontekstu ispunjavanja uvjeta za članstvo EU). Četvrto, analize se temelje na podacima prikupljenim prije gotovo pet godina i ne predstavljaju nužno aktualne obrasce predikcije odnosa građana prema članstvu u EU.

Uz uvažavanje ograničenja studije, upotreba predloženog i provizorno verificiranog strukturalnog modela eurodispozicijskih odrednica preporuča se kao okvirni konceptualni predložak za osmišljanje budućih istraživanja odnosa hrvatskih građana prema članstvu u Europskoj uniji i eurointegracijama, kao i primjena analitičke tehnike modeliranja strukturalnim jednadžbama.

7.2 Preporuke za daljnja istraživanja

Europske su integracije dinamičan i nepredvidiv proces, podložan institucionalnim krizama koje proizlaze iz "širenja" i "produblivanja" Europske unije, ali i unutarnjih problema svojstvenih zemljama-članicama. Usprkos opravdanim raspravama o demokratskom deficitu političkog sustava Europske unije i kritici EU kao elitističkog projekta (npr., Sørensen, 2008; 2009; Lubbers i Scheepers, 2010; Grubiša, 2010a; 2011; Zimmermann i Favell, 2011; Milardović, 2012), bez mnogo dvojbe može se ustvrditi da stabilnost i daljnji smjer razvoja Europske unije danas umnogome ovisi upravo o odnosu građana spram eurolintegracija (npr., Wagner, 2008; Loveless i Rohrschneider, 2008; Fligstein i sur., 2012). Zbog toga je znanstveni i društveni značaj kontinuirane stručna evaluacije eurodispozicija hrvatskih građana nesporan, osobito u kontekstu skorašnjeg stupanja Republike Hrvatske u članstvo EU.

Dakako, Europska unija (točnije, Europska komisija) već gotovo četiri desetljeća u redovitim polugodišnjim intervalima monitorira javno mnijenje u zemljama-članicama i zemljama-kandidatkinjama putem istraživanja Eurobarometra (povremeno se unutar tog programa provode i na neke specifične, aktualne, teme usmjerena zasebna istraživanja). Sudeći prema etabliranoj inozemnoj praksi, pa i novijim studijama koje dolaze iz postkomunističkih zemalja-članica, pitanje je vremena kada će se domaći analitičari početi osjetnije oslanjati na podatke prikupljene na taj način. Uz dostupnost, značajne su prednosti korištenja te baze mogućnost analize vremenskih trendova pojedinih eurolintegracijskih pojava te provođenje nacionalno komparativnih i za europsku razinu agregiranih studija. Međutim, iz pregleda njihovih ograničenja (cjelina 4.1.1) proizlazi da upitnici koji se u istraživanjima Eurobarometra rabe uglavnom sadrže opće, pojedinačne, indikatore složenih eurodispozicijskih fenomena, kojima je loše, ako uopće, operacionaliziran znatan broj koncepata važnih u studioznijim razmatranjima odnosa građana prema EU. Također, u pojedinačnim valovima istraživanja rijetko su istodobno zastupljeni indikatori relevantni za različite teorijske pristupe, što istraživače koji žele provesti obuhvatnije analize obično dovodi u situaciju da se oslanjaju na podatke koji su daleko od aktualnih. Zbog toga je temeljna nacionalna istraživanja odnosa građana prema članstvu u Europskoj uniji neophodno provoditi uz ona koja se vrše za potrebe Eurobarometra i drugih transnacionalnih baza (vidjeti bilješku pod crtom broj 53), barem periodično.

Kao rekapitulacija osnovnih opažanja, neka od kojih su prethodno često spominjana, u nastavku je ponuđeno nekoliko općih konceptualnih i metodoloških smjernica za provođenje daljnjih istraživanja ove tematike. Preporuke se temelje na problematiziranju konceptualnih okvira, u analizama primijenjenih mjernih instrumenata te analitičkih pristupa svojstvenih tipičnim studijama eurodispozicija građana (ta je materija u glavni predstavljen u 4. poglavlju rada), ali i na iskustvima proizašlim iz provođenja ove studije, uključujući njena ograničenja i nedostatke.

- Upotreba podataka prikupljenih **istraživanjima Eurobarometra** i srodnih programa poželjna je kod analize vremenskog kretanja općih eurodispozicijskih karakteristika i kod bazičnih kroskulturalnih usporedbi. Usprkos praksi, u temeljnim istraživanjima usmjerenim na predikciju eurodispozicija građana upotreba takvih baza podataka barem se zasad ne može preporučiti zbog obuhvata mjerenih odrednica i njihove upitne valjanosti.
- Neophodno je provođenje **obuhvatnih istraživanja** koja će uvažiti utilitarnu i simboličko-identitetnu motiviranost odnosa građana prema Europskoj uniji i eurointegracijama, kao i utjecaj institucionalnih faktora i aktera. Dakako, studije koje eurodispozicije građana dovode u vezu s ograničenim spektrom prediktora posve su opravdane u sklopu izrade i testiranja mjernih instrumenata, odnosno inicijalne provjere relevantnosti teorijskih pretpostavki koje u domaćem kontekstu još nisu istražene.
- Poželjno je da **zavisni sklop**, odnos prema članstvu zemlje u Europskoj uniji i eurointegracijama, na uopćenoj, difuznoj, razini sadržajno reflektira tematske komponente prediktorskog sklopa, tj. da se konstruira upotrebom općih indikatora utilitarne percepcije članstva u EU, afektivnog i identitetnog aspekta odnosa prema EU, povjerenja u institucije EU, podrške članstvu zemlje u EU i podrške procesu eurointegracija.
- **Odrednice** koje se izvode iz sva tri osnovna teorijska pristupa u pravilu oslovljavaju složene i dinamične društvene fenomene, koje treba mjeriti sukladno njihovoj sadržajnoj kompleksnosti. Relativno niska protumačivost zavisnog sklopa ili, u strukturalnim analizama, pojedinih prediktorskih domena u eurodispozicijskim istraživanjima, uključujući i ovo, djelomično bez sumnje proizlazi iz metrijske neadekvatnosti većeg ili manjeg dijela instrumenata. Uz iznimku testa informiranosti o EU i eurointegracijama i, donekle, instrumenta

institucionalnog povjerenja u Europsku uniju, u sklopu postojećih domaćih studija razvijena je ili nacionalnim specifičnostima prilagođena većina mjera temeljnih odrednica. No, njihova će se sadržajna adekvatnost s promjenama u odnosu Hrvatske i Europske unije svakako umanjiti. S vremenom se, uz to, može očekivati sve veća praktična i istraživačka relevantnost pojava koje dosad nisu bile u fokusu domaćih, pa ni inozemnih EU-istraživanja. Kao primjer se može navesti fenomen EU-identiteta: ako se europski identitet i europejstvo generiraju temeljem predodžbi o zajedničkoj prošlosti (povijest, tradicija i kulturna baština zajednička europskim narodima), EU-identitet vezan je uz ideje o zajedničkoj europskoj sadašnjosti i budućnosti u okvirima Europske unije (osjećaj pripadnosti, grupne svijesti, solidarnosti i bliskosti s drugim građanima Unije kao političkog entiteta; vidjeti, npr., u Cram, 2012).

- Smještanje konceptualnog fokusa na **strukturalne odnose eurodispozicijskih odrednica**, koja je makar kao interpretativna preokupacija prisutna u dijelu novijih istraživanja, temeljna je preporuka ove disertacije. Treba podsjetiti da analize predstavljene u ovom radu dobro ilustriraju mogućnost da izostanak konceptualnog i analitičkog naglaska na međuodnosima prediktorskih elemenata rezultira znatnim greškama pri interpretaciji nekih od temeljnih aspekata prirode odnosa građana prema članstvu u Europskoj uniji i eurointegracijama. Model koji je u sklopu analiza provizorno prihvaćen djelomično je utemeljen na specifičnostima trenutnog statusa Republike Hrvatske spram Europske unije i nekim obilježjima političkog i društvenog života, poput izostanka dubljih podjela elita oko eurointegracijskih pitanja. Pri oslanjanju na taj predložak u budućim će istraživanjima svakako trebati prepoznati i uvažiti nove društvene momente koji mogu utjecati na eurodispozicije građana.
- Kod primjene takvog konceptualnog nacrtu preporuča se upotreba **statističkih tehnika** koje omogućuju svrsishodnu empirijsku provjeru strukturalno ustrojenog eurodispozicijskog modela, odnosno simultano testiranje mnoštva medijacijskih odnosa predviđenih unutar jedinstvenog koncepta. Koliko je autoru poznato, toj potrebi najbolje odgovaraju statističke tehnike iz porodice modeliranja strukturalnim jednadžbama.
- Naposljetku, u studijama temeljenim na strukturalnom postavu eurodispozicijskih odrednica svakako valja preporučiti i izučavanje te kontrolu **utjecaja sociodemografskih obilježja** na obrasce odnosa odredica i posljedičnu predikciju

pozicioniranja građana prema Uniji i eurointegracijama. Sudeći prema inozemnim iskustvima, temeljne populacijske karakteristike hrvatskih građana mogle bi s iskustvom članstva Hrvatske u Europskoj uniji i s produbljjenjem eurointegracijskih procesa imati veći učinak na eurodispozicije i njihove prediktore od razine koju su dosad bilježila domaća istraživanja. Pritom iz praktičnih razloga ostaje upitna izvedivost istraživanja na uzorcima dovoljno velikim da zadovolje tehničke standarde provedbe SEM-a u kontekstu testiranja ekvivalentnosti mjernih i strukturalnih modela između dviju i više skupina (vidjeti bilješku pod crtom broj 96). Stoga ostaje nadati se da će tom problemu u budućnosti doskočiti izdašniji fondovi za financiranje provedbe temeljnih studija ove društveno relevantne tematike ili razvoj i znatnije oslanjanje na alternativne metode prikupljanja podataka, poput *online* anketiranja građana uzorkovanih iz stalnih baza prethodno regrutiranih članova.

Dakako, dio navedenih smjernica uzet načelno predstavlja opća mjesta poželjne, ako ne i nezaobilazne, istraživačke prakse usmjerene na analizu bilo kojeg kompleksnijeg društvenog fenomena, pa se u tom smislu mogu činiti trivijalnim. No, u ovom radu ponuđen svojevrsni pregled evolucije istraživanja objavljenih unutar ovog područja u posljednjih petnaestak godina, od kada se intenzivira akademski interes za izučavanje odnosa građana prema Europskoj uniji i eurointegracijama, upućuje na zaključak da ni takve preporuke nisu nužno suvišne.

8. BIBLIOGRAFIJA

- Abts, K., Heerwegh, D. i Swyngedouw, M. (2009) Sources of Euroscepticism: Utilitarian Interest, Social Distrust, National Identity and Institutional Distrust. *World Political Science Review*, 5(1):1-24.
- Adam, F., Hafner-Fink, M. i Uhan, S. (2002) Public Conceptions and Images of the European Union: The Case of Slovenia. *Innovation*, 15(2):133-147.
- Altaras Penda, I. (2010) *Europski integracijski procesi i socijalna država – integracijski potencijali socijalne države* (doktorska disertacija obranjena na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu).
- Anderson, C. J. i Reichert, M. S. (1995) Economic Benefits and Support for Membership in the E.U. – A Cross-National Analysis. *Journal of Public Policy*, 15(3):231-249.
- Anderson, C. J. i Kaltenthaler, K. C. (1996) The dynamics of public opinion toward European integration, 1973–1993. *European Journal of International Relations*, 2(2): 175-199.
- Anderson, C. J. (1998) When in Doubt, Use Proxies: Attitudes toward Domestic Politics and Support for European Integration. *Comparative Political Studies*, 31(5):569-601.
- Andrijanić, G. (2012) Biskupi: Izadite na referendum o EU u duhu hrabrog otvaranja budućnosti. *Jutarnji list*, 17. siječnja. URL: <http://www.jutarnji.hr/biskupi-o-referendumu--na-postavljeno-pitanje-odgovorite-u-duhu--quot-hrabrog-otvaranja-buducnosti-quot-/1000563/>.
- Anić, V., Brozović Rončević, D., Goldstein, S., Jojić, Lj., Matasović, R. i Pranjković, I. (2004) *Hrvatski enciklopedijski rječnik*. Zagreb, Novi Liber i Europa press holding.
- Arató, K. i Kaniok, P. (ur.) (2009) *Euroscepticism and European integration*. Zagreb, Political Science Research Centre.
- Aspinwall, M. D. (2002) Preferring Europe: Ideology and National Preferences on European Integration. *European Union Politics*, 3(1):81-111.
- Aspinwall, M. D. i Schneider, R. (2000) Same menu, separate tables: The institutionalist turn in political science and the study of European integration. *European Journal of Political Research*, 38(1):1-36.
- Babarović, T., Čilić Burušić, L. i Burušić, J. (2011) Who are the Supporters of Croatian Membership in the European Union and NATO? Predictive Value of Personal and National Well-Being. *Social Indicators Research*, 102(1):71-80.

- Bagić, D. i Šalinović, A. (2006) Analiza troškova i koristi kao čimbenik podrške građana ulasku Hrvatske u Europsku uniju. U: Ott, K. (ur.) *Pridruživanje Hrvatske Europskoj uniji: izazovi sudjelovanja* (str. 155-180). Zagreb, Institut za javne financije.
- Bago, M. (2011a) Ekskluzivno: Nakon presude generalima dramatično pala potpora ulasku u EU. *DNEVNIK.hr*, 16. travnja. URL: <http://dnevnik.hr/vijesti/hrvatska/nakon-presude-generalima-dramaticno-pala-potpورا-ulasku-u-eu.html>.
- Bago, M. (2011b) Istraživanje: HDZ za vratom SDP-u, Kosor popravila imidž. *DNEVNIK.hr*, 25. srpnja. URL: <http://dnevnik.hr/vijesti/hrvatska/istrazivanje-vlada-se-oporavlja-optimizam-raste-referendum-za-eu-sigurno-prolazi.html>.
- Bandalos, D. L. (2002) The Effects of Item Parceling on Goodness-of-Fit and Parameter Estimate Bias in Structural Equation Modeling. *Structural Equation Modeling*, 9(1):78-102.
- Baranović, B. (2002) . Mladi u Hrvatskoj – između nacionalnog identiteta i europske integracije. U: Ilišin, V. i Radin, F. (ur.) *Mladi uoči trećeg milenija* (str. 125-154). Zagreb, Institut za društvena istraživanja i Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži.
- Baron, R. M. i Kenny, D. A. (1986) The Moderator-Mediator Variable Distinction in Social Psychological Research: Conceptual, Strategic, and Statistical Considerations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 51(6):1173-1182.
- Beck, U. i Grande, E. (2006) *Kozmopolitska Europa – društvo i politika u drugoj moderni*. Zagreb, Školska knjiga.
- Bernardić, A. (2012) Stvarno stanje: u Hrvatskoj je glasalo 61, a ne 43,5 posto građana. *Večernji list*, 24. siječnja. URL: <http://www.vecernji.hr/vijesti/stvarno-stanje-u-hrvatskoj-je-glasalo-61-a-ne-43-5-posto-gradana-clanak-369127>.
- Bickerton, C. J. (2011) Crisis in the Eurozone: Transnational governance and national power in European integration. *Political Geography*, 30(8):415-416.
- Bielasiak, J. (2002) Determinants of Public Opinion Differences on EU Accession in Poland. *Europe-Asia studies*, 54(8):1241-1266.
- Bilandžić, M. (2012) Prema strategiji nacionalne sigurnosti Europske unije? Analiza Strategije unutarnje sigurnosti Europske unije. *Policija i sigurnost*, 21(1) [u postupku objavljivanja].

- Binzer Hobolt, S. i Brouard, S. (2011) Contesting the European Union? Why the Dutch and the French Rejected the European Constitution. *Political Research Quarterly*, 64(2):309-322.
- Bjelajac, S. i Pilić, Š. (2005) Odnos identiteta i želje za priključenjem Hrvatske Europskoj Uniji studenata nastavnčkih studija u Splitu. *Revija za sociologiju*, 36(1-2):33-54.
- Blanuša, N. (2007) Euroskepticizam: Razine istraživanja i oblici iskazivanja. *Anali Hrvatskog politološkog društva*, 3(1):325-346.
- Blanuša, N. (2011) Euroskepticizam u Hrvatskoj među građanima i mladima. U: Bagić, D. (ur.) *Odgaja li škola dobre građane? Studija o političkoj socijalizaciji srednjoškolaca* (str. 106-126). Zagreb, Gong i Fakultet političkih znanosti u Zagrebu.
- Blanuša, N. i Šiber, I. (2007) Mladi i Europa: strahovi i nade. *Anali Hrvatskog politološkog društva*, 3(1):119-141.
- Boomgaarden, H. G. i Freire, A. (2009) Religion and Euroscepticism: Direct, Indirect or No Effects? *West European Politics*, 32(6):1240-1265.
- Boomgaarden, H. G., Schuck, A. R. T., Elenbaas, M. i de Vreese, C. H. (2011) Mapping EU attitudes: Conceptual and empirical dimensions of Euroscepticism and EU support. *European Union Politics*. 12(2):241-266.
- Boromisa, A. (2005) Što proširenje Europske unije znači za Hrvatsku? U: Ott, K. (ur.) *Pridruživanje Hrvatske Europskoj uniji: ususret izazovima pregovora* (str. 29-57). Zagreb, Institut za javne financije.
- Božić, J. (2007) *EU Accession and Human Rights: Window-dressing or Window of Opportunities?* Zagreb, Research and Training Centre for Human Rights and Democratic Citizenship.
- Brandt, M. (2007) Tendencija integriranja u srednjem vijeku. U: Sergejev, D. (ur.) *Hrvatska i Europa – korijeni integracija* (str. 85-99). Zagreb, Naklada Jesenski i Turk i Hrvatsko sociološko društvo.
- Brigljević, K., Brčić, A., Leppee, P. i Mošnja, I. (2010a) *Hrvatska na putu u Europsku uniju: od kandidature do članstva* (peto izdanje). Zagreb, Ministarstvo vanjskih poslova i europskih integracija.
- Brigljević, K., Brčić, A. Gotovac, I. i Očurščak, M. (2010b) *Mali leksikon europskih integracija*. Zagreb, Ministarstvo vanjskih poslova i europskih integracija.

- Brinegar, A. P. i Jolly, S. K. (2005) Location, Location, Location: National Contextual Factors and Public Support for European Integration. *European Union Politics*, 6(2):155-180.
- Bryan, A., Schmiede, S. J. i Broaddus, M. R. (2007) Mediation Analysis in HIV/AIDS Research: Estimating Multivariate Path Analytic Models in a Structural Equation Modeling Framework. *AIDS and Behavior*, 11(3):365-383.
- Burgess, M. (2009) Explaining European Integration – Federalism. U: Wiener, A. i Diez, T. (ur.) *European Integration Theory (2nd Edition)* (str. 25-45). Oxford, Oxford University Press.
- Butković, D. (2011) Samo 23% Hrvata za ulazak u EU! Čak 95% smatra presudu nepravednom. *Jutarnji list*, 16. travnja. URL: <http://www.jutarnji.hr/istrazivanje-nakon-presude-gotovini--samo-23--hrvata-za-ulazak-u-eu/939458/>.
- Buti, M. (2011) Balancing Imbalances: Improving Economic Governance in the EU after the Crisis. *CEifo Forum*, 12(2):3-11.
- Buzek, J. (2011) State of the Union: Three Cheers for the Lisbon Treaty and Two Warnings for Political Parties. *Journal of Common Market Studies Annual Report*, 49:7-18.
- Byrne, B. M. (2010) *Structural Equation Modeling with AMOS: Basic Concepts, Applications, and Programming (Second Edition)*. New York, Routledge: Taylor & Francis Group.
- Carey, S. (2002) Undivided Loyalties: Is National Identity an Obstacle to European Integration? *European Union Politics*, 3(4):387-413.
- Carrubba, C. J. (1997) Net Financial Transfers in the European Union: Who Gets What and Why? *Journal of Politics*, 59(2):469-496.
- Carrubba, C. J. (2001) The Electoral Connection in European Union Politics. *Journal of Politics*, 63(1):141-158.
- Cerami, A. (2011) Social Mechanisms in the Establishment of the European Economic and Monetary Union. *Politics & Policy*, 39(3):345-372.
- Chan, Y. H. (2005) Biostatistics 308: Structural equation modeling. *Singapore Medical Journal*, 46(12):675-680.
- Christin, T. i Trechsel, A. H. (2002) Joining the EU? Explaining Public Opinion in Switzerland. *European Union Politics*, 3(4):415-443.
- Christin, T. (2005) Economic and Political Basis of Attitudes towards the EU in Central and East European Countries in the 1990s. *European Union Politics*, 6(1):29-57.

- Cichowski, R. A. (2000) Western Dreams, Eastern Realities: Support for the European Union in Central and Eastern Europe. *Comparative Political Studies*, 33(10):1243-1278.
- Closa Montero, C. (2001) Between EU Constitution and Individual's Self: European Citizenship. *Law and Philosophy*, 20(3):543-571.
- Cram, L. (2012) Does the EU Need a Navel? Implicit and Explicit Identification with the European Union. *Journal of Common Market Studies*, 50(1):71-86.
- CRO Demoskop (2011) Samo 10-ak posto građana ne bi izišlo na referendum o EU! *tportal.hr*, 6. srpnja. URL: <http://www.tportal.hr/vijesti/hrvatska/137065/Raste-podrska-ulasku-u-EU-smanjuje-se-broj-euroskeptika.html>.
- Csergo, Z. i Goldgeier, J. M. (2004) Nationalist Strategies and European Integration. *Perspectives on Politics*, 2(1):21-37.
- Čaldarović, O. (2005) Neke karakteristike socijalne zbilje u Hrvatskoj kao potencijalni ograničavajući elementi priključenja EU: skica za razmišljanje. *Revija za sociologiju*, 36(1-2):23-31.
- Čaldarović, O. (2007) Sociološki problemi integracije. U: Sergejev, D. (ur.) *Hrvatska i Europa – korijeni integracija* (str. 23-37). Zagreb, Naklada Jesenski i Turk i Hrvatsko sociološko društvo.
- Čulig, B, Kufirin, K. i Landripet, I. (2007) *EU +?–: Odnos građana Hrvatske prema pridruživanju Republike Hrvatske Europskoj uniji*. Zagreb, FF press & B.a.B.e.
- Daniels, A. J. (2010) Why is examining public EU attitudes such a complex task? e-International Relations. URL: <http://www.e-ir.info/?p=4080>.
- de Beus, J. (2001) Quasi-National European Identity and European Democracy. *Law and Philosophy*, 20(3):283-311.
- de Vreese, C. H. (2005) Euro-cynicism: The Conditional Nature of Media Effects on Public Cynicism about European Integration. Rad predstavljen na konferenciji *Euro-skepticism: Causes and Consequences* u Amsterdamu (1.-2. lipnja).
- de Vreese, C. H. (2007) A Spiral of Euroscepticism: The Media's Fault? *Acta Politica*, 42(2-3):271-286.
- de Vreese, C. H. i Boomgaarden, H. (2005) Projecting EU Referendums: Fear of Immigration and Support for European Integration. *European Union Politics*, 6(1):59-81.
- de Vreese, C. H., Boomgaarden, H. i Semetko, A. H. (2008) Hard and Soft: Public Support for Turkish Membership in the EU. *European Union Politics*, 9(4):511-530.

- de Vries, C. E. i van Kersbergen, K. (2007) Interests, Identity and Political Allegiance in the European Union. *Acta Politica*, 42(2-3):307-328.
- de Vries, C. E. i Edwards, E. E. (2009) Taking Europe to Its Extremes: Extremist Parties and Public Euroscepticism. *Party Politics*, 15(1):5-28.
- Diez, T. i Wiener, A. (2009) Introducing the Mosaic of Integration Theory. U: Wiener, A. i Diez, T. (ur.) *European Integration Theory (2nd Edition)* (str. 1-25). Oxford, Oxford University Press.
- Diez Medrano, J. i Gutiérrez, P. (2001) Nested Identities: National and European Identity in Spain. *Ethnic and Racial Studies*, 24(5):753-778.
- DIP (2012) Službeni potpuni rezultati državnog referenduma. URL: <http://www.izbori.hr/2012/Referendum/rezultati/rezultati.html>.
- Down, I. i Wilson, C. J. (2008) From 'Permissive Consensus' to 'Constraining Dissensus': A Polarizing Union? *Acta Politica*, 43(1):26-49.
- Dragojević, S., Kanižaj, I. i Žebec, I. (2006) Europska Unija u hrvatskim dnevnim novinama: *avis* – odgoda pregovora. *Politička misao*, 43(3):133-163.
- Duch, R. M. i Palmer, H. D. (2006) Theory Drift in Economic Voting Models of Public Opinion: Perhaps the Economy Doesn't Always Matter. URL: http://www.raymond.duch.com/economicvoting/articles/duch_theorydrift_dec2005_v3.pdf
- Duchesne, S. i Frogner, A. P. (2008) National and European Identifications: A Dual Relationship. *Comparative European Politics*, 6(2):143-168.
- Egeberg, M. (2004) An organisational approach to European integration: Outline of a complementary perspective. *European Journal of Political Research*, 43(2):199-219.
- Eichenberg, R. C. i Dalton, R. J. (1993) Europeans and the European Union: the dynamics of public support for European integration. *International Organization*, 47(4):507-534.
- Eichenberg, R. C. i Dalton, R. J. (2007) Post-Maastricht Blues: The Transformation of Citizen Support for European Integration, 1973-2004. *Acta Politica*, 42(2-3):128-152.
- Elgün, Ö. i Tillman, E. (2007) Exposure to European Union Policies and Support for Membership in the Candidate Countries. *Political Research Quarterly*, 60(3):391-400.
- Eurobarometer (2004) *EB 62: Nacionalni izvještaj – Republika Hrvatska*. URL: http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb62/eb62_hr_nat.pdf.

- Eurobarometer (2005a) *EB 63: Nacionalni izvještaj – Republika Hrvatska*. URL: http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb63/eb63_nat_hr.pdf.
- Eurobarometer (2005b) *EB 64: Nacionalni izvještaj – Republika Hrvatska*. URL: http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb64/eb64_hr_nat.pdf.
- Eurobarometer (2006b) *EB 65: Nacionalni izvještaj – Republika Hrvatska*. URL: http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb65/eb65_hr_nat.pdf.
- Eurobarometer (2006b) *EB 66: Nacionalni izvještaj – Republika Hrvatska*. URL: http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb66/eb66_hr_nat.pdf.
- Eurobarometer (2007a) *EB 67: Nacionalni izvještaj – Republika Hrvatska*. URL: http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb67/eb67_hr_nat.pdf.
- Eurobarometer (2007b) *EB 68: Nacionalni izvještaj – Republika Hrvatska*. URL: http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb68/eb68_hr_nat.pdf.
- Eurobarometer (2008a) *EB 69: Nacionalni izvještaj – Republika Hrvatska*. URL: http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb69/eb69_hr_nat.pdf.
- Eurobarometer (2008b) *EB 70: Nacionalni izvještaj – Republika Hrvatska*. URL: http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb70/eb70_hr_nat.pdf.
- Eurobarometer (2009a) *EB 71: Nacionalni izvještaj – Republika Hrvatska*. URL: http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb71/eb71_cr_cr_nat.pdf.
- Eurobarometer (2009b) *EB 72: Nacionalni izvještaj – Republika Hrvatska*. URL: http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb72/eb72_hr_hr_nat.pdf.
- Eurobarometer (2010a) *EB 73: Public Opinion in the European Union, Volume 1*. URL: http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb73/eb73_vol1_en.pdf.
- Eurobarometer (2010b) *EB 73: Public Opinion in the European Union, Volume 2*. URL: http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb73/eb73_vol2_en.pdf.
- Eurobarometer (2010c) *EB 74: Nacionalni izvještaj – Republika Hrvatska*. URL: http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb74/eb74_hr_hr_nat.pdf.
- Eurobarometer (2011) *EB 75: Public Opinion in the European Union*. URL: http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb75/eb75_publ_en.pdf.
- European Commission (2005) *Croatia: 2005 Progress Report*. COM (2005)561. URL: <http://www.delhrv.ec.europa.eu/uploads/dokumenti/3a87bfc3ab7e5d6740a3a4b1aef3e26a.pdf>.
- European Commission (2006) *Izvješće o napretku za 2006. godinu*. COM (2006)649. URL: http://www.eu-pregovori.hr/files/Izvijesce/Izvijesce_o_napretku_RH_2006.pdf.

- European Commission (2007) *Izveščće o napretku za 2006. godinu*. COM (2007)663. URL: http://www.eu-pregovori.hr/files/Izvijesce/Izvijesce_o_napretku_RH_2007.pdf.
- European Commission (2008) *Izveščće o napretku za 2006. godinu*. COM (2008)674. URL: http://www.eu-pregovori.hr/files/Izvijesce/Izvijesce_o_napretku_RH_2008.pdf.
- European Commission (2009) *Izveščće o napretku za 2006. godinu*. COM (2009)533. URL: http://www.eu-pregovori.hr/files/Izvijesce/Izvijesce_EK_o_napretku_RH_2009.pdf.
- European Commission (2010) *Izveščće o napretku za 2006. godinu*. COM (2010)660. URL: http://www.eu-pregovori.hr/files/Izvijesce/Izvijesce_EK_o_napretku_RH_2010.pdf.
- European Commission (2011a) *Croatia: 2011 Progress Report*. COM (2011)666. URL: http://www.eu-pregovori.hr/files/Izvijesce/articles-hr_rapport_2011_en-1318420023.pdf.
- European Commission (2011b) *Conditions for Enlargement*. URL: http://ec.europa.eu/enlargement/the-policy/conditions-for-enlargement/index_en.htm.
- Evans, J. (2000) Contrasting attitudinal bases to Euroscepticism amongst the French electorate. *Electoral Studies*, 19(4):539-561.
- Favell, A. i Guiraudon, V. (2009) The Sociology of the European Union: An Agenda. *European Union Politics*, 10(4):550-576.
- Filote, D. (2007) *EU enlargements through the eyes of the media*. Ankara, Delegation of the European Commission to Turkey. URL: <http://www.avrupa.info.tr/Files/File/Publications-2007/01-Enlargement-final/abkarikaturingweb5B15D.pdf>.
- Fitzgibbon, J. (2011) Understanding Euroscepticism (Book Review). *West European Politics*, 34(5):1146-1148.
- Fligstein, N., Polyakova, A. i Sandholtz, W. (2012) European Integration, Nationalism and European Identity. *Journal of Common Market Studies*, 50(S1):106-122.
- Flood, C. (2009) Dimensions of Euroscepticism. *Journal of Common Market Studies*, 47(4):911-917.
- Fontaine, P (2006) *Europa u 12 lekcija*. Luksemburg, Ured za službene publikacije Europskih zajednica.
- Funk, C. L. (2000) The Dual Influence of Self-Interest and Societal Interest in Public Opinion. *Political Research Quarterly*, 53(1):37-62.
- Gabel, M. i Palmer, H. D. (1995) Understanding variation in public support for European integration. *European Journal of Political Research*, 27(1):3-19.
- Gabel, M. i Whitten, G. D. (1997) Economic conditions, economic perceptions, and public support for European Integration. *Political Behavior*, 19(1):81-96.

- Gabel, M. (1998a) Economic integration and mass politics: market liberalization and public attitudes in the European Union. *American Journal of Political Science*, 42(3):936-953.
- Gabel, M. (1998b) Public Support for European Integration: An Empirical Test of Five Theories. *The Journal of Politics*, 60(2):333-354.
- Gabel, M. i Scheve, K. (2007) Mixed Messages – Party Dissent and Mass Opinion on European Integration. *European Union Politics*, 8(1):37-59.
- Galešić, M. (2003) Utjecaj dužine upitnika na anketni odziv. *Društvena istraživanja*, 12(67): 807-824.
- Garry, J., Marsh, M. i Sinnott, R. (2005) ‘Second-order’ versus ‘Issue-voting’ Effects in EU Referendums: Evidence from the Irish Nice Treaty Referendums. *European Union Politics*, 6(2):201-221.
- Garson, D. (2011) *Structural Equation Modeling*. NC State University, College of Humanities and Social Sciences. URL: <http://faculty.chass.ncsu.edu/garson/PA765/structur.htm>.
- GfK Hrvatska (2006) *Omnibus – Stavovi građana Hrvatske o EU, 2000. – 2005*. Zagreb, Ministarstvo vanjskih poslova i europskih integracija.
- Gherghina, S. (2010) Unraveling romance: An assessment of candidate countries’ support for the EU. *Comparative European Politics*, 8(4):444-467.
- Goldstein, I. (2007) Integracija i dezintegracija u srednjem vijeku. U: Sergejev, D. (ur.) *Hrvatska i Europa – korijeni integracija* (str. 99-109). Zagreb, Naklada Jesenski i Turk i Hrvatsko sociološko društvo.
- GONG (2012) Umjesto diskursa propagande o EU zahtijevamo uravnoteženo oglašavanje, informiranje i debate. URL: <http://www.gong.hr/news.aspx?newsID=3770&pageID=1>.
- Grubiša, D. (2005a) Politička aksiologija Europske unije: ciljevi i vrijednosti europske integracije. U: Ilišin, V. (ur.) *Mladi Hrvatske i europske integracije* (str. 33-64). Zagreb, Institut za društvena istraživanja.
- Grubiša, D. (2005b) Europski ustav i politički sustav Europske unije. *Anali Hrvatskog politološkog društva*, 1(1):53-77.
- Grubiša, D. (2010a) Lisabonski ugovor i europsko građanstvo. *Politička misao*, 47(4):185-209.
- Grubiša, D. (2010b) Anti-corruption Policy in Croatia: Benchmark for EU Accession. *Politička misao*, 47(5):69-95.

- Grubiša, D. (2011) Politološke dvojbe o Europskoj uniji: potraga za određenjem. *Politička misao*, 48(2):61-90.
- Guerra, S. (2008) *Domestic Proxies and the European Factor before and after accession: Polish attitudes towards EU integration in a comparative perspective* (doktorska disertacija obranjena na University of Sussex u Brightonu, Ujedinjeno Kraljevstvo).
- Guibernau, M. (2011a) The birth of a united Europe: on why the EU has generated a 'non-emotional' identity. *Nations and Nationalism*, 17(2):302-315.
- Guibernau, M. (2011b) Prospects for a European Identity. *International Journal of Politics, Culture, and Society*, 24(1-2):31-43.
- Habermas, J. (1991) Državljanstvo i nacionalni identitet: razmišljanja o europskoj budućnosti. *Filozofska istraživanja*, 11(1):137-156.
- Habermas, J. (2008) *Eseji o Europi*. Zagreb, Školska knjiga.
- Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J. i Anderson, R. E. (2010) *Multivariate Data Analysis (Seventh Edition)*. New Jersey, Pearson Prentice Hill.
- Harmsen, R. i Spiering, M. (2007a) Uvod: euroskepticizam i evolucija europske političke rasprave. U: Harmsen, R. i Spiering, M. (ur.) *Euroskepticizam: Stranačka politika, nacionalni identitet i europske integracije* (str. 11-31). Zagreb, Centar za politološka istraživanja.
- Harmsen, R. i Spiering, M. (ur.) (2007b) *Euroskepticizam: Stranačka politika, nacionalni identitet i europske integracije*. Zagreb, Centar za politološka istraživanja.
- Harris, E. (2011) Nation-state and the European Union: Lost in a Battle for Identity. *Politička misao*, 48(2):91-109.
- Hartleb, F. (2011) *A Thorn in the Side of European Elites: The New Euroscepticism*. Brussels, Centre for European Studies.
- Hanley, S. (2004) A Nation of Sceptics? The Czech EU Accession Referendum of 13–14 June 2003. *West European Politics*, 27(4):691-715.
- Haughton, T. (2011) Half Full but also Half Empty: Conditionality, Compliance and the Quality of Democracy in Central and Eastern Europe. *Political Studies Review*, 9(3): 323-333.
- Henjak, A. (2011) Determinante odnosa hrvatskih srednjoškolaca prema Europskoj uniji. U: Bagić, D. (ur.) *Odgaja li škola dobre građane? Studija o političkoj socijalizaciji srednjoškolaca* (str. 126-152). Zagreb, Gong i Fakultet političkih znanosti u Zagrebu.

- Hjerm, M. (1998) National Identities, National Pride and Xenophobia: A Comparison of Four Western Countries. *Acta Sociologica*, 41(4):335-347.
- Hjerm, M. (2003) National sentiments in Eastern and Western Europe. *Nationalities Papers*, 31(4):413-429.
- Hobolt, S. B. (2009) *Europe in Question: Referendums on European Integration*. Oxford, Oxford University Press.
- Hooghe, L. (2007) What drives Euroscepticism?: Party-public cueing, ideology and strategic opportunity. *European Union Politics*, 8(1):5-12.
- Hooghe, L. i Marks, G. (2004) Does identity or economic rationality drive public opinion on European integration? *Political Science and Politics*, 37(3):415-420.
- Hooghe, L. i Marks, G. (2005) Calculation, Community and Cues: Public Opinion on European Integration. *European Union Politics*, 6(4):419-443.
- Hooghe, L. i Marks, G. (2006). Europe's Blues: Theoretical Soul-Searching after the Rejection of the European Constitution. *Political Science & Politics*, 39(2):247-250.
- Hooghe, L. i Marks, G. (2007) Sources of Euroscepticism. *Acta Politica*, 42(2-3):119-127.
- Hooghe, L., Huo, J. J. i Marks, G. (2007) Does Occupation Shape Attitudes on Europe? Benchmarking Validity and Parsimony. *Acta Politica*, 42(2-3):329-351.
- Hooghe, L. i Marks, G. (2008a) European Union? *West European Politics*, 31(1-2):108-129.
- Hooghe, L. i Marks, G. (2008b) A Postfunctionalist Theory of European Integration: From Permissive Consensus to Constraining Dissensus. *British Journal of Political Science*, 39(1):1-23.
- Hrvatski sabor (2010) *Ustav Republike Hrvatske (pročišćeni tekst)*. URL: <http://www.sabor.hr/fgs.axd?id=16481>.
- Ilišin, V. (2005) Mladi, Hrvatska i Europa: uvod u istraživanje. U: Ilišin, V. (ur.) *Mladi Hrvatske i europske integracije* (str. 11-32). Zagreb, Institut za društvena istraživanja.
- Ilišin, V. (2011) Očekivanja mladih od pridruživanja Hrvatske Europskoj uniji. U: Bagić, D. (ur.) *Odgaja li škola dobre građane? Studija o političkoj socijalizaciji srednjoškolaca* (str. 84-106). Zagreb, Gong i Fakultet političkih znanosti u Zagrebu.
- Ilišin, V. i Mendeš, I. (2005) Mladi i Europska unija: percepcija posljedica integracije. U: Ilišin, V. (ur.) *Mladi Hrvatske i europske integracije* (str. 197-252). Zagreb, Institut za društvena istraživanja.

- Inglehart, R. (1970a) Cognitive Mobilization and European Identity. *Comparative Politics*, 3(1):45-70.
- Inglehart, R. (1970b) Public Opinion and Regional Integration. *International Organization*, 24(4):764-795.
- Inglehart, R. (1971) Changing Value Priorities and European Integration. *Journal of Common Market Studies*, 10(1):1-36.
- Inglehart, R. i Rabier, J. R. (1978) Economic Uncertainty and European Solidarity: Public Opinion Trends. *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 440:66-87.
- Ipsos Puls (2011) *Stavovi hrvatskih građana prema priključenju Europskoj uniji*. Zagreb, Delegacija Europske unije u Republici Hrvatskoj. URL: http://www.delhrv.ec.europa.eu/files/file/vijesti/Ipsos_DEU_2011_hr_v2.pdf.
- Izvješća o screeningu (2007) Zagreb, Ministarstvo vanjskih poslova i europskih integracija. URL: <http://www.eu-pregovori.hr/default.asp?jezik=&ru=562&sid=>
- Jacobs, J. i Pollack, D. (2004) The EU: Support based on values? Attitudes towards the EU in ten post-communist countries and East Germany. Rad predstavljen na konferenciji *Public opinion about the EU in Central Europe* u Bloomingtonu, Indiana (2.-3. travnja).
- Janssen, J. H. (1991) Postmaterialism, Cognitive Mobilization, and Support for European Integration. *British Journal of Political Science*, 21(4):443-468.
- Jović, D. (2011) Hrvatska vanjska politika pred izazovima članstva u Europskoj Uniji. *Politička misao*, 48(2):7-36.
- Kajzer, R. (2012) Delo: Slovenija ratifikaciju hrvatskog pristupnog ugovora čuva kao jednu vrstu osigurača. *Jutarnji list*, 16. svibnja. URL: <http://www.jutarnji.hr/delo--slovenija-ratifikaciju-hrvatskog-pristupnog-ugovora-cuva-kao-jednu-vrstu-osiguraca/1028482/>.
- Kamenov, Ž., Jelić, M., Huić, A., Franceško, M., i Mihić, V. (2006) Odnos nacionalnog i europskog identiteta i stavova prema europskim integracijama građana Zagreba i Novog Sada. *Društvena istraživanja*, 15(4-5):867-890.
- Kaniok, P. (2009) Europeanists, Eurogovernmentalists, and Eurosceptics: A Constructive Criticism of Previous Research. U: Arató, K. i Kaniok, P. (ur.) *Euroscepticism and European Integration* (str. 159-179). Zagreb, Political Science Research Centre.
- Karp, J. A., Banducci, S. A. i Bowler, S. (2003) To know it is to love it? Satisfaction with democracy in the European Union. *Comparative Political Studies*, 36(3):271-292.

- Kersan-Škabić, I. i Tomić, D. (2009) Prepoznavanje euroskepticizma u Hrvatskoj - studija istraživanja stavova studentske populacije. *Ekonomski istraživanja*, 22(4):100-117.
- Kirch, A., Rull, E. i Tuisk, T. (2001) Group identity dynamics of Estonian and Polish students in the EU integration process. *Trames*, 5(4):321-335.
- Klepo, M. (2011) Članice EU dogovorile zajedničku proračunsku i poreznu politiku, BEZ BRITANIJE! Cameron: Ostajemo u EU! *Jutarnji list*, 9. prosinca. URL: <http://www.jutarnji.hr/drama-u-europskoj-uniji-na-vrhuncu--britanci-odbili-dogovor-o-jacanju-proracunske-discipline--/992464/>.
- Kline, R. B. (1998) *Principles and Practice of Structural Equation Modeling*. New York, The Guilford Press.
- Kline, R. B. (2005) *Principles and Practice of Structural Equation Modeling (Second Edition)*. New York, The Guilford Press.
- Konrad, K. A. i Zschäpitz, H. (2011) The Future of the Eurozone. *CESifo Forum*, 12(2):46-49.
- Kopecký, P. i Mudde, C. (2002) The Two Sides of Euroscepticism Party Positions on European Integration in East Central Europe. *European Union Politics*, 3(3): 297-326.
- Kopecký, P. (2007) Nezgodna pridošlica? Proširenje Europske unije i euroskepticizam u Češkoj Republici. U: Harmsen, R. i Spiering, M. (ur.) *Euroskepticizam: Stranačka politika, nacionalni identitet i europske integracije* (str. 199-217). Zagreb, Centar za politološka istraživanja.
- Kostanjšak, P. (2011) Tri moguća scenarija za rasplet krize u eurozoni. *Vjesnik*, 1. prosinca. URL: <http://www.vjesnik.hr/Article.aspx?ID=D18A72DD-E3E8-4372-AD2D-C1CEDBDA7314>.
- Kotur, G. (2012) Protivnici ulaska u EU najčešće ni ne izlaze na referendum. *Slobodna Dalmacija*, 9. siječnja. URL: <http://www.slobodnadalmacija.hr/Hrvatska/tabid/66/articleType/ArticleView/articleId/160627/Default.aspx>.
- Krajina, Z. (2011) *Analiza teksta i diskursa propagandnih televizijskih spotova Vlade RH za ulazak Hrvatske u Europsku uniju 2011*. Zagreb, GONG i Delta.
- Krasnec, T. (2012) Novi fiskalni pakt potpisalo 25 članica Europske unije. *Večernji list*, 2. ožujka. URL: <http://www.vecernji.hr/vijesti/novi-fiskalni-pakt-potpisalo-25-clanica-europske-unije-clanak-382794>.

- Kritzinger, S. (2003) The Influence of the Nation-State on Individual Support for the European Union. *European Union Politics*, 4(2):219-241.
- Krouwel, A. i Abts, K. (2007) Varieties of Euroscepticism and Populist Mobilization: Transforming Attitudes from Mild Euroscepticism to Harsh Eurocynicism. *Acta Politica*, 42(2-3):252-270.
- Kuhn, T. (2011) Individual transnationalism, globalisation and euroscepticism: An empirical test of Deutsch's transactionalist theory. *European Journal of Political Research*, 50(6):811-837.
- Kumlin, S. (2009) Blaming Europe? Exploring the Variable Impact of National Public Service Dissatisfaction on EU Trust. *Journal of European Social Policy*, 19(5):408-420.
- Lakić, T. (2007) Prava iskušenja pregovora tek čekaju Sabor. *Hrvatska i EU – poseban prilog Jutarnjeg lista*, 2. listopada, str. 8-9.
- Lamza Posavec, V. (1997) Odbijanje anketa u istraživanjima javnog mnijenja. *Društvena istraživanja*, 6(32): 747-772.
- Lamza Posavec, V., Ferić, I. i Richtar, S. (2006) Nacionalni ponos i otvorenost prema europskim integracijama. *Društvena istraživanja*, 15(1-2):141-153.
- Leburić, A. i Grubić, A. (2010) *Skepticizam mladih prema europskim integracijama: rezultati sociološkog istraživanja*. Split, Redak.
- Linden, R. H. i Pohlman, L. M. (2003) Now you see it, now you don't: Anti-EU politics in Central and Southeast Europe. *European Integration*, 25(4):311-334.
- Lindstrom, N. (2005) Varieties of Euroscepticism in the New Member States. Hungarian Europe Society. URL: http://www.europatarsasag.hu/index.php?option=com_content&task=view &id=169&Itemid=32.
- Little, T. D., Cunningham, W. A., Shahar, G. i Widaman, K. F. (2002) To Parcel or Not to Parcel: Exploring the Question, Weighing the Merits. *Structural Equation Modeling*, 9(2): 151-173.
- Llamazares, I. i Gramacho, W. (2007) Eurosceptics Among Euroenthusiasts: An Analysis of Southern European Public Opinions. *Acta Politica*, 42(2-3):211-232.
- Loveless, M. (2008) Media Dependency: Mass Media as Sources of Information in the Democratizing Countries of Central and Eastern Europe. *Democratization*, 15(1):162-183.
- Loveless, M. i Rohrschneider, R. (2008) Public perceptions of the EU as a system of governance. *Living Reviews in European Governance*, 3(5):1-35.

- Loveless, M. (2009) The Theory of International Media Diffusion: Political Socialization and International Media in Transitional Democracies. *Studies in Comparative International Development*, 44(2):118-136.
- Loveless, M. (2010) Agreeing in Principle: Utilitarianism and Economic Values as Support for the European Union in Central and Eastern Europe. *Journal of Common Market Studies*, 48(4):1083–1106.
- Lubbers, M. i Scheepers, P. (2010) Divergent trends of euroscepticism in countries and regions of the European Union. *European Journal of Political Research*, 49(6):787-817.
- Lubbers, M. i Jaspers, E. (2011) A longitudinal study of euroscepticism in the Netherlands: 2008 versus 1990. *European Union Politics*, 12(1):21-40.
- Malovà, D. i Haughton, T. (2002) Making institutions in Central and Eastern Europe, and the impact of Europe. *West European Politics*, 25(2):102-120.
- Marks, G. i Hooghe, L. (2003) National Identity and Support for European Integration. *Discussion Paper SP IV 2003-202*. Wissenschaftszentrum Berlin für Sozialforschung (WZB).
- Matić, D. (2005) Uvod: identitet i razvoj – priključenje Hrvatske Europskoj uniji. *Revija za sociologiju*, 36(1-2):23-31.
- McLaren, L. M. (2002) Public support for the EU: Cost/benefit analysis of perceived threat? *The Journal of Politics*, 64(2):551-566.
- McLaren, L. M. (2004) Opposition to European integration and fear of loss of national identity: Debunking a basic assumption regarding hostility to the integration project. *European Journal of Political Research*, 43(6):895-912.
- McLaren, L. M. (2006) *Identity, Interests and Attitudes to European Integration*. London, Palgrave Macmillan.
- McLaren, L. M. (2007a) Explaining Mass-Level Euroscepticism: Identity, Interests, and Institutional Distrust. *Acta Politica*, 42(2-3):233-251.
- McLaren, L. M. (2007b) Public Opinion and the EU. U: Cini, M. (ur.) *European Union Politics* (str. 375-390). Oxford, Oxford University Press.
- Mendeš, I. (2005) Znanje i informiranost o Europskoj uniji. U: Ilišin, V. (ur.) *Mladi Hrvatske i europske integracije* (str. 253-284). Zagreb, Institut za društvena istraživanja.
- Menéndez-Alarcón, A. V. (1995) National Identities Confronting European Integration. *International Journal of Politics, Culture and Society*, 8(4):543-562.

- Milardović, A. (2009) Euroscepticism in a Conflict of Ideologies of the Second Modernism. U: Arató, K. i Kaniok, P. (ur.) *Euroscepticism and European Integration* (str. 39-77). Zagreb, Political Science Research Centre.
- Milardović, A. (2012) *Tri eseja o euroskepticizmu: o semiotici euroskepticizma*. Zagreb, Centar za politološka istraživanja.
- Milas, G. (2005) *Istraživačke metode u psihologiji i drugim društvenim znanostima*. Jastrebarsko, Naklada Slap.
- Miošić-Lisjak, N. (2006) Croatia and the European Union: A social constructivist perspective. *Policy Studies*, 27(2):101-114.
- Moravcsik, A. i Schimmelfennig, F. (2009) Explaining European Integration – Liberal Intergovernmentalism. U: Wiener, A. i Diez, T. (ur.) *European Integration Theory (2nd Edition)* (str. 67-87). Oxford, Oxford University Press.
- Muhar, A. (2011) Sarkozy uoči summita: nikada nije bio veći rizik od RASPADA Europe. Dogovora mora biti! *Jutarnji list*, 8. prosinca. URL: <http://www.jutarnji.hr/kriza-u-europskoj-uniji--angela-merkel-i-nicolas-sarkozy--moramo-mijenjati-europske-ugovore-ako-zelimo-da-eu-prezivi/992363/>.
- Nelsen, B. F. i Guth, J. L. (2000) Exploring the Gender Gap: Women, Men and Public Attitudes toward European Integration. *European Union Politics*, 1(3):267-291.
- Netjes, C. E. i Edwards, E. (2005) Taking Europe to its extremes. Examining cueing effects of right-wing populist parties on public opinion regarding European Integration. *Discussion paper SP IV 2005-202*. Wissenschaftszentrum Berlin für Sozialforschung (WZB).
- Neumayer, L. (2009) Euroscepticism as a Political Label in Central Europe: What has Changed with the Accession?. U: Arató, K. i Kaniok, P. (ur.) *Euroscepticism and European Integration* (str. 179-195). Zagreb, Political Science Research Centre.
- Niemann, A. i Schmitter, P. C. (2009) Neofunctionalism. U: Wiener, A. i Diez, T. (ur.) *European Integration Theory (2nd Edition)* (str. 45-67). Oxford, Oxford University Press.
- Novak, J. (2007) *Utjecaj procesa približavanja Europskoj uniji na ljudska prava u Hrvatskoj*. Zagreb, Centar za ljudska prava.
- Oruč Ivoš, S. (2012) General Gotovina: Hrvatskoj je mjesto u Europskoj uniji. *Vjesnik*, 21. siječnja. URL: <http://www.vjesnik.hr/Article.aspx?ID=620F64DA-DF3F-4617-B29A-042A362DE7A0>.

- Pagden, A. (ur.) (2002) *The Idea of Europe: From Antiquity to the European Union*. Cambridge, Cambridge University Press i Woodrow Wilson Center Press.
- Palokaj, A. (2007) Spori pregovori zbog lošeg iskustva EU. *Hrvatska i EU – poseban prilog Jutarnjeg lista*, 2. listopada, str. 2.
- Palokaj, A. (2011a) Dramatičan apel Angele Merkel: Ako propadne euro, propast će i Europa. U najvećoj smo krizi od 2. svjetskog rata! *Jutarnji list*, 26. listopada. URL: <http://www.jutarnji.hr/template/article/article-print.jsp?id=983457>.
- Palokaj, A. (2011b) Države koje ne mogu napredovati ne mogu kočiti one koje to mogu. *Jutarnji list*, 12. studenog, str. 15.
- Palokaj, A. (2011c) Dugi put prema EU: Nakon 10 teških godina Europa je državi koja je rekorder u pregovaranju napokon rekla "Da"! *Jutarnji list*, 3. prosinca, str. 36-39.
- Pejčinović Burić, M. (2002) *Komunikacijska strategija za informiranje hrvatske javnosti o približavanju Republike Hrvatske europskim integracijama*. Zagreb, Ministarstvo za europske integracije.
- Pelinka, A. (2009) Determinative Factors of Euroscepticism. U: Arató, K. i Kaniok, P. (ur.) *Euroscepticism and European Integration* (str. 15-39). Zagreb, Political Science Research Centre.
- Pelinka, A. (2011) The European Union as an Alternative to the Nation-State. *International Journal of Politics, Culture and Society*, 24(1-2):21-30.
- Pfetsch, F. R. (1998) Negotiating the European Union: A Negotiation-Network Approach. *International Negotiation*, 3(3):293-317.
- Pilić, Š., Brstilo, I. i Matic, A. (2009) O priključenju Hrvatske EU: rezultati empirijskog istraživanja u Dalmaciji. *Informatologia*, 42(2)100-105.
- Pocock, J. G. A. (2002) Some Europes in Their History. U: Pagden, A. (ur.) *The Idea of Europe: From Antiquity to the European Union* (str. 55-72). Cambridge, Cambridge University Press i Woodrow Wilson Center Press.
- Popović, G., Grmuša, T. i Prpić, H. (2011) Izvještavanje o Europskoj uniji u hrvatskim dnevnim novinama: završetak hrvatskih pristupnih pregovora. *Informatologia*, 44(4):309-322.
- Potočnik, D. (2005) Ljudska prava kao ulaznica u demokratsku Europu. U: Ilišin, V. (ur.) *Mladi Hrvatske i europske integracije* (str. 141-172). Zagreb, Institut za društvena istraživanja.
- Program (2010) Hrvatska čista stranka prava. URL: <http://hcsp.hr/program>.

- Programske smjernice (2010) Hrvatska stranka prava – dr. Ante Starčević. URL: http://hsp-ante-starcevic.hr/index.php?option=com_content&view=article&id=2792&Itemid=568.
- Putnam, R. (1995) Tuning In, Tuning Out: The Strange Disappearance of Social Capital in America. *PS: Political Science and Politics*, 28(4):664-683.
- Ray, L. (2003) When Parties Matter: The Conditional Influence of Party Positions on Voter Opinions about European Integration. *Journal of Politics*, 65(4):978-994.
- Reif, K. i Inglehart, R. (1991) *Eurobarometer: The Dynamics of European Public Opinion*. London, Macmillan.
- Rimac, I. (1999) *Osnovne psihologijske odrednice formiranja političkih preferencija* (doktorska disertacija obranjena na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu).
- Rimac, I. i Štulhofer, A. (2004) Sociokulturne vrijednosti, gospodarska razvijenost i politička stabilnost kao čimbenici povjerenja u Europsku uniju. U: Ott, K. (ur.) *Pridruživanje Hrvatske Europskoj uniji: izazovi institucionalnih prilagodbi* (str. 287-312). Zagreb, Institut za javne financije.
- Risse, T. (2005) Neofunctionalism, European identity, and the puzzles of European integration. *Journal of European Public Policy*, 12(2):291-309.
- Rohrschneider, R. (2002) The Democracy Deficit and Mass Support for an EU-wide Government. *American Journal of Political Science*, 46(2):463-475.
- Rohrschneider, R. i Whitefield, S. (2004) Support for Foreign Ownership in Eastern Europe: Economic Interests, Ideological Commitments and International Context. *Comparative Political Studies*, 37(3):313-339.
- Rohrschneider, R. i Whitefield, S. (2006) Political Parties, Public Opinion and European Integration in Post-Communist Countries: The State of the Art. *European Union Politics*, 7(1):141-160.
- Rohrschneider, R. i Loveless, M. (2010) Macro Saliency: How Economic and Political Contexts Mediate Popular Evaluations of the Democracy Deficit in the European Union. *The Journal of Politics*, 72(4):1029-1045.
- Rodin, S. (2007) Divergencija javnoga diskursa u Hrvatskoj i Europskoj Uniji – uzroci i posljedice. *Politička misao*, 44(2):3-15.
- Romić, T. (2011) Za 145.000 glasova dobili jedan mandat, a mogli su ih imati 12. *Večernji list*, 7. prosinca. URL: <http://www.vecernji.hr/izbori/za-145-000-glasova-dobili-jedan-mandat-a-mogli-su-ih-imati-12-clanak-353379>.

- Romić, T. (2012) Sabor izglasovao deklaraciju o članstvu RH u EU. *Večernji list*, 19. siječnja. URL: <http://www.vecernji.hr/vijesti/sabor-izglasovao-deklaraciju-clanstvu-rh-eu-clanak-367734>.
- Roter, P. i Bojinović, A. (2005) Croatia and the European Union: A Troubled Relationship. *Mediterranean Politics*, 10(3):447-454.
- Rudolf, D. i Vrdoljak, I. (2005) Europska unija i Republika Hrvatska. *ADRIAS*, zbornik Zavoda za znanstveni i umjetnički rad HAZU u Splitu, 12(1):173-191.
- Rulikova, M. (2004) The Influence of Pre-Accession Status on Euroscepticism in EU Candidate Countries. *Perspectives on European Politics and Society*, 5(1):29-60.
- Samardžija, V. (ur.) (1994) *Europska unija – gospodarsko i političko okruženje Hrvatske*. Zagreb, Institut za razvoj i međunarodne odnose.
- Samardžija, V., Staničić, M. i Nikić, G. (2000) *Hrvatska i EU: koristi i troškovi integracije*. Zagreb. Institut za međunarodne odnose.
- Sánchez-Cuenca, I. (2000) The Political Bases of Support for European Integration. *European Union Politics*, 1(2):147-171.
- Sass, D. A. i Smith, P. L. (2006) The Effects of Parceling Unidimensional Scales on Structural Parameter Estimates in Structural Equation Modeling. *Structural Equation Modeling*, 13(4):566-586.
- Scharkow, M. i Vogelgesang, J. (2010) Effects of domestic media use on European integration. *Communications*, 35(1):73-91.
- Scheuer, A. (2005) *How Europeans see Europe: Structure and Dynamics of European Legitimacy Beliefs*. Amsterdam, Universiteit van Amsterdam (publicirana doktorska disertacija).
- Scheuer, A. i Schmitt, H. (2009) Sources of EU Support: The Case of Germany. *German Politics*, 18(4):577-590.
- Schmidt, V. A. (2004) The European Union: Democratic Legitimacy in a Regional State? *Journal of Common Market Studies*, 42(5):975-997.
- Schmitt, H. i van der Eijk, C. (2008) There is Not Much Eurosceptic Non-Voting in European Parliament Elections. U: Szczerbiak, A. i Taggart, P. (ur.) *Opposing Europe? The Comparative Party Politics of Euroscepticism: Volume 2: Comparative and Theoretical Perspectives* (str. 208-238). Oxford, Oxford University Press.
- Sekulić, D. i Šporer, Ž. (2008) European and Croatian Identity: Cognitive Mobilization or Latent Conflict. *Sociologija i prostor*, 46(1):3-22.

- Sergejev, D. (2007a) Teorijske pretpostavke i karakteristični društveni procesi. U: Sergejev, D. (ur.) *Hrvatska i Europa – korijeni integracija* (str. 13-23). Zagreb, Naklada Jesenski i Turk i Hrvatsko sociološko društvo.
- Sirotić, S. (1992) *Povezivanje s Europskom zajednicom: stavovi stanovništva*. Zagreb, Institut za razvoj i međunarodne odnose.
- Sergejev, D. (2007b) Srednjovjekovna komuna ishodište tehničke civilizacije. U: Sergejev, D. (ur.) *Hrvatska i Europa – korijeni integracija* (str. 127-149). Zagreb, Naklada Jesenski i Turk i Hrvatsko sociološko društvo.
- Skoko, B. (2007) Percepcija Europske unije u hrvatskoj javnosti. *Analiza Hrvatskog politološkog društva*, 3(1):349-368.
- Skoko, B. i Jurilj, D. (2011) Uloga vladinih komunikacijskih strategija i kampanja u procesu pristupanja Europskoj Uniji – iskustva Češke, Poljske, Slovenije i Hrvatske. *Politička misao*, 48(1):215-232.
- Slomczynski, K. M. i Shabad, G. (2003) Dynamics of support for European integration in post-communist Poland. *European Journal of Political Research*, 42(4):503-539.
- Slovak Republik (2012) *European Union: Joining the EU*. URL: <http://www.slovak-republic.org/eu/>.
- Smith, A. D. (1994) The Problem of National Identity: Ancient, Medieval and Modern. *Ethnic and Racial Studies*, 17(3):375-400.
- Sošić, M. (2007) Croatian Strategy of EU Integration 2000-2007 – A Comparative Study. *Politička misao*, 44(5):91–117.
- Sørensen, C. (2008) Love me, love me not... A typology of public euroscepticism. *EPERN Working Paper No19 and SEI Working Paper No101*.
- Sørensen, C. (2009) To Love or Not to Love... Notes on Public Euroscepticism. U: Arató, K. i Kaniok, P. (ur.) *Euroscepticism and European Integration* (str. 77-97). Zagreb, Political Science Research Centre.
- Statistical Support (2001) Structural Equation Modeling using AMOS: An Introduction. Research Consulting of ITS at the University of Texas at Austin. URL: <http://em.hyit.edu.cn/jiaowu/uploadfile/201082382638850.pdf>.
- Steenbergen, M. R. i Jones, B. S. (2002) Modeling Multilevel Data Structures. *American Journal of Political Science*, 46(1):218-237.
- Steenbergen, M. R., Edwards, E. E. i de Vries, C. E. (2007) Who's cueing whom? Mass-elite linkages and the future of European integration. *European Union Politics*, 8(1): 13-35.

- Stipić, B. (2010) Jean Claude Trichet: 'Ovo je najgora kriza od Drugoga svjetskog rata'. Jutarnji list, 17. svibnja. URL: <http://www.jutarnji.hr/jean-claude-trichet---ovo-je-najgora-kriza-od-drugoga-svjetskog-rata-/775993/>.
- Suić, M. (2007) Od etnosa do nacije. Neke historijske determinante u formiranju hrvatskog etnosa. U: Sergejev, D. (ur.) *Hrvatska i Europa – korijeni integracija* (str. 39-57). Zagreb, Naklada Jesenski i Turk i Hrvatsko sociološko društvo.
- Studenti u akademskoj godini 2005./2006. (2006) Zagreb, Državni zavod za statistiku.
- Szczerbiak, A. (2001) Polish public opinion: Explaining declining support for EU membership. *Journal of Common Market Studies*, 39(1): 105-122.
- Szczerbiak, A. (2007a) Poljski euroskepticizam uoči pristupanja Europskoj uniji. U: Harmsen, R. i Spiering, M. (ur.) *Euroskepticizam: Stranačka politika, nacionalni identitet i europske integracije* (str. 217-237). Zagreb, Centar za politološka istraživanja.
- Szczerbiak, A. (2007b) Why do Poles love the EU and what do they love about it?: Polish attitudes towards European integration during the first three years of EU membership. *Sussex European Institute - Working Paper No98*.
- Szczerbiak, A. i Taggart, P. (2001) Parties, Positions and Europe: Euroscepticism in the EU Candidate States of Central and Eastern Europe. *Sussex European Institute - Working Paper No46 and OERN Working Paper No2*.
- Szczerbiak, A. i Taggart, P. (2003) Theorising Party-based Euroscepticism: Problems of Definition, Measurement and Causality. *EPERN Working Paper No12 and SEI Working Paper No69*.
- Szczerbiak, A. i Taggart, P. (ur.) (2008a) *Opposing Europe? The Comparative Party Politics of Euroscepticism: Volume 1: Case Studies and Country Surveys*. Oxford, Oxford University Press.
- Szczerbiak, A. i Taggart, P. (ur.) (2008b) *Opposing Europe? The Comparative Party Politics of Euroscepticism: Volume 2: Comparative and Theoretical Perspectives*. Oxford, Oxford University Press.
- Šarić, Lj. (2005) Metaphorical models in EU discourse in the Croatian media. *Jezikoslovlje*, 6(2):145-170.
- Šiber, I. (2011) *Hrvatska i Europa. Strahovi i nade*. Zagreb, Fakultet političkih znanosti.
- Špoljar, M. (2012) Rezultati istraživanja: za ulazak u EU 56 posto građana. *Večernji list*, 18. siječnja. URL: <http://www.vecernji.hr/vijesti/rezultati-istrazivanja-za-ulazak-eu-56-posto-gradana-clanak-367276>.

- Štulhofer, A. (2006) Euroskepticizam u Hrvatskoj: s onu stranu racionalnosti? U: Ott, K. (ur.) *Pridruživanje Hrvatske Europskoj uniji: izazovi sudjelovanja* (str. 135-154). Zagreb, Institut za javne financije.
- Taggart, P. (1998) A Touchstone of Dissent: Euroscepticism in Contemporary Western European Party Systems. *European Journal of Political Research*, 33:363-388.
- Taggart, P. i Szczerbiak, A. (2002a) Europeanisation, Euroscepticism and Party Systems: Party-based Euroscepticism in the Candidate States of Central and Eastern Europe. *Perspectives on European Politics and Society*, 3(1):23-41.
- Taggart, P. i Szczerbiak, A. (2002b) The Party Politics of Euroscepticism in EU Member and Candidate States. *Sussex European Institute - Working Paper No51 and OERN Working Paper No6*.
- Taggart, P. i Szczerbiak, A. (2004) Contemporary Euroscepticism in the party system of the EU candidate states of Central and Eastern Europe. *European Journal of Political Research*, 43:1-27.
- Tatalović, S. i Bilandžić, M. (2005) *Osnove nacionalne sigurnosti*. Zagreb, Ministarstvo unutarnji poslova Republike Hrvatske.
- Taylor, P. (2008) *The End of European Integration: Anti-Europeanism Examined*. Abingdon, Routledge/UACES.
- Tilly, C. (2003) Political Identities in Changing Polities. *Social Research*, 70(2):605-620.
- Tišma, S., Samardžija, V. i Jurlin, K. (ur.) (2012) *Hrvatska i Europska unija – prednosti i izazovi članstva*. Zagreb, Institut za međunarodne odnose i Delegacija Europske unije u Republici Hrvatskoj.
- Tucker, J., Pacek, A. C. i Berinsky, A. J. (2002) Transitional winner and losers: Attitudes toward EU membership in post-communist countries. *American Journal of Political Science*, 46(3): 557-571.
- Tverdova, Y. V. i Anderson, C. J. (2004) Choosing the West? Referendum choices on EU membership in east-central Europe. *Electoral Studies*, 23:185–208.
- van Kersbergen, K. (2000) Political allegiance and European integration. *European Journal of Political Research*, 37(1):1-17.
- van Spanje, J. i de Vresse, C. (2011) So what's wrong with the EU? Motivations underlying the Eurosceptic vote in the 2009 European elections. *European Union Politics*, 12(3):405-429.

- Vasiljević, S. (2003) Ravnopravnost spolova – izazovi hrvatskog zakonodavstva u procesu približavanja Europskoj uniji. U: Ott, K. (ur.) *Pridruživanje Hrvatske Europskoj uniji: izazovi ekonomske i pravne prilagodbe* (str. 259-275). Zagreb, Institut za javne financije.
- Vasiljević, S. (2004) Pravni aspekti zaštite manjina u procesu stabilizacije i pridruživanja. U: Ott, K. (ur.) *Pridruživanje Hrvatske Europskoj uniji: izazovi ekonomske i pravne prilagodbe* (str. 235-257). Zagreb, Institut za javne financije.
- Verney, S. (2011) Euroscepticism in Southern Europe: A Diachronic Perspective. *South European Society and Politics*, 16(1):1-29.
- Vetik, R. (2003) Elite vs. people? Eurosceptic public opinion in Estonia. *Cambridge Review of International Affairs*, 16(2):257-271.
- Vlada RH (2003) *Nacionalni program Republike Hrvatske za pridruživanje Europskoj uniji*. Narodne novine 30/03. URL: <http://www.nn.hr/clanci/sluzbeno/2003/0414.htm>.
- Vukadinović, R. i Čehulić., L. (2005) *Politika europskih integracija*. Zagreb, Topical.
- Vukovarska deklaracija (2010) Hrvatska stranka prava. URL: <http://hsp.hr/content/view/997/138/>.
- Wagner, B. (2008) Determinants of Support for the European Union in Central and Eastern Europe: The Role of Attitudes towards the Nation State. Rad predstavljen na *Fourth Pan-European Conference on EU Politics* pri University of Latvia u Rigi (25-27 rujna).
- Wagner, M. (2012) When do parties emphasise extreme positions? How strategic incentives for policy differentiation influence issue importance. *European Journal of Political Research*, 51(1):64–88.
- Wallerstein, I. (2001) The Politics of Euroscepticism. *Eurozine*, 12. veljače. URL: <http://www.eurozine.com/articles/2001-02-12-wallerstein-en.html>.
- Webber, D. (2011) How Likely Is It That The European Union Will Disintegrate? A Critical Analysis of Competing Theoretical Perspectives. *Journal of ANU College of Arts & Social Sciences*, 2(3):1-21.
- Weßels, B. (2005) Euroscepticism – Instrumental, Anti-European or just Nescience? Rad predstavljen na konferenciji *Euro-skepticism: Causes and Consequences* u Amsterdamu (1.-2. lipnja).
- Weßels, B. (2007) Discontent and European Identity: Three Types of Euroscepticism. *Acta Politica*, 42:287–306.

- Wiener, A. i Diez, T. (2009) *European Integration Theory (2nd Edition)*. Oxford, Oxford University Press.
- Zakošek, N. (2012) Referendum za EU–glas birača tek u završnici. *Jutarnji list*, 7. siječnja, str. 29.
- Zaller, J. (1992) *The nature and origins of mass opinion*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Zimmermann, A. i Favell, A. (2011) Governmentality, political field or public sphere? Theoretical alternatives in the political sociology of the EU. *European Journal of Social Theory*, 14(4):489-515.
- Zorić, I. (2006) *Euro-skepticism in Croatia: Its origins and current motivations* (magistarski rad obranjen na Katholieke Universiteit Leuven, Kraljevina Belgija).

9. PRILOZI

9.1 Prilog 1: Popis korištenih akronima i kratica

ADF	<i>Asymptotically distribution-free</i>
AGFI	<i>Adjusted Goodness-of-Fit Index</i>
AIC	<i>Akaike's Information Criteria</i>
AMOS	<i>Analysis of Moment Structures</i> (analitički softver kompanije IBM SPSS)
ANOVA	Analiza varijance (<i>Analysis of Variance</i>)
BAFTA	<i>Baltic Free Trade Area</i>
BSEC	Organizacija za crnomorsku ekonomsku suradnju (<i>Organization of the Black Sea Economic Cooperation</i>)
CARDS	<i>Community Assistance For Reconstruction, Development and Stabilisation</i>
CFA	Konfirmacijska faktorska analiza (<i>Confirmatory Factor Analysis</i>)
CEE	Središnja i istočna Europa (<i>Central and Eastern Europe</i>)
CEFTA	Srednjoeuropski ugovor o slobodnoj trgovini (<i>Central European Free Trade Agreement</i>)
CFI	<i>Comparative Fit Index</i>
CROSBIB	Hrvatska znanstvena bibliografija (<i>Croatian Scientific Bibliography</i>)
DC	Demokratski centar
EB	<i>Eurobarometer</i>
EEZ	Europska ekonomska zajednica
EFA	Eksploratorna faktorska analiza
EFTA	Europska slobodna trgovinska zona (<i>European Free Trade Association</i>)
EHEA	<i>European Higher Education Area</i>
EES	Europska izborna studija (<i>European Election Study</i>)
EP	Europski parlament
ESA	Europska svemirska agencija (<i>European Space Agency</i>)
ESS	Europsko društveno istraživanje (<i>European Social Survey</i>)
EU	Europska unija
EU12	Zemlje-članice EU u članstvu prije proširenja Unije iz 1995.
EU15	Zemlje-članice EU u članstvu prije proširenja Unije iz 2004.
EU25	Zemlje-članice EU u članstvu prije proširenja Unije iz 2007.
EU27	Zemlje-članice EU u članstvu nakon proširenja Unije iz 2007.
EVS	Europsku studiju vrijednosti (<i>European Values Study</i>)

EZ	Europska/e zajednica/e
EZAE	Europska zajednica za atomsku energiju
EZUČ	Europska zajednica za ugljen i čelik
HBK	Hrvatska biskupska konferencija
HČSP	Hrvatska čista stranka prava
HDZ	Hrvatska demokratska zajednica
HFA	Hijerarhijska faktorska analiza
HNS	Hrvatska narodna stranka – liberalni demokrati
HSLŠ	Hrvatska socijalno-liberalna stranka
HSP	Hrvatska stranka prava
HSS	Hrvatska seljačka stranka
IDS	Istarski demokratski sabor
ISSP	Međunarodni program društvenih istraživanja (<i>International Social Survey Program</i>)
KESS	Konferencija o europskoj sigurnosti i suradnji
MANOVA	Multivarijatna analiza varijance (<i>Multivariate Analysis of Variance</i>)
MLE	<i>Maximum Likelihood Estimation</i>
NATO	Organizacija Sjevernoatlantskog ugovora (<i>North Atlantic Treaty Organization</i>)
NSK	Nacionalna i sveučilišna knjižnica
OESS	Organizacija za europsku sigurnost i suradnju
PA	Analiza traga (<i>Path Analysis</i>)
PNFI	<i>Parsimony Normed Fit Index</i>
RH	Republika Hrvatska
RMSEA	<i>Root Mean Square Error of Approximation</i>
SAD	Sjedinjene Američke Države
SDP	Socijaldemokratska partija Hrvatske
SEM	Modeliranje strukturalnim jednadžbama (<i>Structural Equation Modeling</i>)
SOS	<i>Smart Open Services Project</i>
SPSS	<i>Statistical Package for the Social Sciences</i> (analitički softver kompanije IBM SPSS)
TLI	<i>Tucker Lewis Index</i>
WVS	Svjetsko istraživanje vrijednosti (<i>World Values Survey</i>)
ZERP	Zaštićeni ekološko-ribolovni pojas

9.2 Prilog 2: Popis grafikona, slika i tablica

GRAFIKONI

Poglavlje 3

Grafikon 3.1 – Vremensko kretanje podrške građana članstvu RH u EU 2000.-2005. ----54

Grafikon 3.2 – Vremensko kretanje podrške građana članstvu RH u EU 2006.-2011. ----54

Grafikon 3.3 – Vremensko kretanje povjerenja građana RH u instituciju EU 2004.-2011. ---60

Poglavlje 6

Grafikon 6.1 – Opći afektivni odnos prema EU -----102

Grafikon 6.2 – Opći učinak budućeg članstva Hrvatske u EU -----103

Grafikon 6.3 – Podrška članstvu Hrvatske u EU -----104

Grafikon 6.4 – Viđenje dinamike pristupnog procesa -----105

SLIKE

Poglavlje 3

Slika 3.1 – Tipologija stranačkih pozicija spram Europske unije i eurointegracija -----33

Slika 3.2 – Provizorno pozicioniranje glavnih parlamentarnih stranaka u Hrvatskoj -----37

Slika 3.3 – Utilitarni modeli odnosa građana prema europskim integracijama -----41

Slika 3.4 – Normativne i performativne eurointegracijske dimenzije -----52

Poglavlje 4

Slika 4.1 – Hipotetski model strukture odrednica eurodispozicija hrvatskih građana -----82

Poglavlje 5

Slika 5.1 – Regionalna podjela Republike Hrvatske -----93

Poglavlje 6

Slika 6.1 – Odnos prema EU i eurointegracijama: mjerni model u CFA -----108

Slika 6.2 – Ekonomske i političke koristi: mjerni model u CFA -----113

Slika 6.3 – Realistična prijetnja: mjerni model u CFA -----114

Slika 6.4 – Utilitarni sklop: mjerni model u CFA -----115

Slika 6.5 – Ekskluzivni nacionalni identitet: mjerni model u CFA -----117

Slika 6.6 – Inkluzivni nacionalni identitet: mjerni model u CFA -----118

Slika 6.7 – Simboličko-identitetni sklop: mjerni model u CFA -----120

Slika 6.8 – Povjerenje u EU: mjerni model HFA u CFA -----122

Slika 6.9 – Povjerenje u RH: mjerni model HFA u CFA -----125

Slika 6.10 – Informiranost o EU: mjerni model u CFA -----	126
Slika 6.11 – Institucionalni sklop: mjerni model s HFA u CFA -----	127
Slika 6.12 – Institucionalni sklop: finalni mjerni model u CFA -----	128
Slika 6.13 – Globalni mjerni model u CFA -----	130
Slika 6.14 – Strukturalni model: testiranje izvorne varijante koncepta -----	133
Slika 6.15 – Strukturalni model: testiranje respecificiranog modela -----	136

TABLICE

Poglavlje 4

Tablica 4.1 – Obilježja studija s potencijalom izučavanja eurodispozicijske strukture ----	71
--	----

Poglavlje 5

Tablica 5.1 – Struktura planiranog i ostvarenog uzorka s obzirom na regiju -----	94
Tablica 5.2 – Stope odbijanja sudjelovanja u istraživanju po regijama -----	96
Tablica 5.3 – Struktura odbijanja sudjelovanja u istraživanju obzirom na veličinu naselja --	96

Poglavlje 6

Tablica 6.1 – Odnos građana prema EU i eurointegracijama: saturacije čestica u EFA ---	106
Tablica 6.2 – Eurodispozicije građana s obzirom na sociodemografska obilježja -----	107
Tablica 6.3 – Ekonomske i političke koristi: saturacije čestica u EFA -----	111
Tablica 6.4 – Ekonomske i političke koristi: saturacije parcela u EFA -----	113
Tablica 6.5 – Realistična prijetnja: saturacije čestica u EFA -----	114
Tablica 6.6 – Simbolička (grupna) prijetnja: saturacije čestica u EFA -----	116
Tablica 6.7 – Ekskluzivni nacionalni identitet: saturacije čestica u EFA -----	117
Tablica 6.8 – Ekskluzivni nacionalni identitet: saturacije parcela u EFA -----	117
Tablica 6.9 – Inkluzivni nacionalni identitet: saturacije čestica u EFA -----	118
Tablica 6.10 – Europski identitet: saturacije čestica u EFA -----	119
Tablica 6.11 – Koncept socijalizma: saturacije čestica u EFA -----	119
Tablica 6.12 – Povjerenje u EU: saturacije čestica u EFA -----	121
Tablica 6.13 – Generalni faktor povjerenja u EU: saturacije faktora prvog reda u EFA ---	123
Tablica 6.14 – Povjerenje u RH: saturacije čestica u EFA -----	124
Tablica 6.15 – Generalni faktor povjerenja u RH: saturacije faktora prvog reda u EFA ---	125
Tablica 6.16 – Informiranost o EU: saturacije čestica u EFA -----	126
Tablica 6.17: Usporedba standardiziranih (regresijskih) koeficijenata -----	138

9.3 Prilog 3: Anketni upitnik s pregledom rezultata (relativne frekvencije)

1. Kakve osjećaje <u>Vi osobno</u> vezujete za EU? (zaokružiti samo jedan odgovor!)	
1. Izrazito negativne	7.4
2. Uglavnom negativne	16.0
3. Ni negativne, ni pozitivne	39.3
4. Uglavnom pozitivne	30.8
5. Izrazito pozitivne	6.4
Bez odgovora	0.1
M [aritmetička sredina]	3.13
s [standardna devijacija]	1.00

2. Ukupno gledajući, mislite li da je Hrvatskoj dosadašnji proces pridruživanja EU (zaokružiti samo jedan odgovor!):	
1. Izrazito štetio	4.9
2. Uglavnom štetio	20.5
3. Donio podjednako štete i koristi	42.4
4. Uglavnom koristio	27.5
5. Izrazito koristio	4.2
Bez odgovora	0.4
M	3.06
s	0.92

3. Kakav je <u>Vaš</u> stav o ulasku Hrvatske u EU? (zaokružiti samo jedan odgovor!)	
1. Izrazito se protivim ulasku Hrvatske u EU	9.0
2. Uglavnom se protivim ulasku Hrvatske u EU	17.4
3. Neodlučan/neodlučna sam	30.1
4. Uglavnom podržavam ulazak Hrvatske u EU	33.3
5. Izrazito podržavam ulazak Hrvatske u EU	10.0
Bez odgovora	0.1
M	3.18
s	1.11

4. Postane li Hrvatska članica EU, mislite li da će joj to donijeti (zaokružiti samo jedan odgovor!):	
1. Mnogo više štete nego koristi	10.4
2. Nešto više štete nego koristi	17.8
3. Podjednako štete i koristi	32.8
4. Nešto više koristi nego štete	27.8
5. Mnogo više koristi nego štete	10.9
Bez odgovora	0.3
M	3.11
s	1.14

5. Smatrate li da postupak pridruživanja Hrvatske Europskoj uniji treba usporiti ili ubrzati? (zaokružiti samo jedan odgovor!)	
1. Proces pridruživanja treba zaustaviti	11.6
2. Proces pridruživanja treba usporiti	27.4
3. Proces pridruživanja treba nastaviti sadašnjim tempom	34.8
4. Proces pridruživanja treba ubrzati	24.5
Bez odgovora	1.7
M	2.74
S	0.96

6. Da li se <u>Vaše</u> mišljenje o ulasku Hrvatske u EU promijenilo u <u>posljednjih godinu dana</u>? (zaokružiti samo jedan odgovor!)	
1. Promijenilo se, <u>danas sam manje sklon/sklona</u> ulasku Hrvatske u Europsku uniju	10.5
2. Nije se promijenilo	78.3
3. Promijenilo se, <u>danas sam skloniji/sklonija</u> ulasku Hrvatske u Europsku uniju	10.7
Bez odgovora	0.5
M	2.00
s	0.46

7. Procijenite uvjete za članstvo koji se postavljaju Hrvatskoj, u usporedbi s uvjetima koje je EU postavljala zemljama primljenim u članstvo u posljednjih pet godina. (zaokružiti samo jedan odgovor!)	
1. Hrvatskoj se postavljaju puno stroži uvjeti	37.7
2. Hrvatskoj se postavljaju nešto stroži uvjeti	30.6
3. Uvjeti koji se postavljaju Hrvatskoj nisu ni stroži ni blaži	28.2
4. Hrvatskoj se postavljaju nešto blaži uvjeti	1.9
5. Hrvatskoj se postavljaju puno blaži uvjeti	0.7
Bez odgovora	1.0
M	1.96
s	0.90

8. Procijenite koliko je <u>Europska unija</u> uspješna u rješavanju sljedećih problema u <u>zemljama članicama</u> :	IZRAZITO NEUSPJEŠNA	UGLAVNOM NEUSPJEŠNA	NE MOGU PROCIJENITI	UGLAVNOM USPJEŠNA	IZRAZITO USPJEŠNA	Bez odgovora	M	s
	1	2	3	4	5			
1. Suzbijanje korupcije i organiziranog kriminala	10.8	22.8	26.0	35.0	5.2	0.2	3.01	1.11
2. Gospodarski rast	5.0	12.3	24.9	46.1	11.2	0.5	3.46	1.01
3. Poboljšanje životnog standarda većine građana	6.7	18.1	24.1	40.6	10.1	0.4	3.29	1.09
4. Smanjenje nezaposlenosti	7.9	20.6	26.8	36.5	8.1	0.2	3.16	1.09
5. Suzbijanje terorizma	13.4	25.4	25.2	29.1	6.1	0.8	2.89	1.15
6. Sprečavanje ilegalnog useljavanja	9.8	25.6	28.4	29.5	6.2	0.5	2.97	1.09
7. Poboljšanje zdravstvene zaštite	6.3	11.1	26.7	44.2	11.5	0.3	3.44	1.04
8. Očuvanje kulturne baštine	4.0	8.1	23.6	45.3	18.7	0.3	3.67	1.00
9. Poštivanje demokratskih standarda	4.6	9.8	27.3	45.9	12.1	0.3	3.51	0.98
10. Smanjenje troškova državnih tijela	8.3	19.6	42.0	24.9	4.9	0.4	2.98	0.99
11. Zaštita etničkih i nacionalnih manjina	4.3	15.1	26.4	41.5	11.9	0.8	3.42	1.02
12. Zaštita osobne sigurnosti građana	6.0	19.6	24.3	40.8	8.9	0.4	3.27	1.07
13. Sprečavanje vojnih sukoba	7.4	16.0	24.4	38.8	12.9	0.5	3.34	1.12
14. Zaštita potrošača (osiguranje kvalitete proizvoda i usluga)	4.9	10.0	23.3	44.2	17.1	0.5	3.59	1.04

15. Poticanje razvoja kulture i umjetnosti	2.1	5.1	26.7	45.8	19.9	0.4	3.77	0.90
16. Zaštita okoliša	3.5	7.2	16.9	51.9	20.0	0.4	3.78	0.97
17. Efikasnost i zakonitost rada sudova	7.9	12.6	28.1	39.5	11.2	0.6	3.34	1.09
18. Utjecaj građana na donošenje političkih odluka	8.5	16.9	32.3	35.4	6.4	0.5	3.14	1.05
19. Sprečavanje trgovine ljudima	9.8	24.4	26.7	32.5	6.1	0.5	3.01	1.10
20. Poticanje razvoja znanosti	3.1	5.3	20.8	49.7	20.7	0.4	3.80	0.93
21. Postizanje ravnopravnosti muškaraca i žena	3.2	8.9	24.5	47.6	15.3	0.6	3.63	0.96

9. Za svako od područja koje ću navesti, usporedite stanje u <u>Hrvatskoj</u> sa stanjem u <u>razvijenijim članicama Europske unije</u> .	U HR JE MNOGO LOŠIJE	U HR JE NEŠTO LOŠIJE	U HR I EU JE PODJEDNAKO	U HR JE NEŠTO BOLJE	U HR JE MNOGO BOLJE	Bez odgovora	M	s
	1	2	3	4	5			
1. Jednakost svih građana pred zakonom	31.2	40.9	22.4	3.8	1.5	0.2	2.03	0.91
2. Sloboda javnog izražavanja mišljenja	16.3	34.6	32.5	12.2	3.9	0.5	2.53	1.03
3. Sloboda prakticiranja vjere	5.5	12.7	44.8	24.6	12.1	0.2	3.25	1.01
4. Ravnopravnost muškaraca i žena	12.6	34.7	39.6	10.3	2.3	0.5	2.55	0.92
5. Pravo na pravednu plaću	38.5	42.2	15.3	3.1	0.5	0.3	1.85	0.83
6. Neovisnost medija	14.7	35.3	34.3	12.6	3.0	0.3	2.54	0.99
7. Djelovanje državnih tijela u skladu sa zakonom	24.9	43.3	25.8	5.3	0.6	0.2	2.13	0.87
8. Utjecaj građanskih inicijativa na polit. odluke	22.9	38.9	31.6	4.6	1.5	0.4	2.22	0.90
9. Socijalna sigurnost građana (zdravstvena zaštita, socijalna pomoć)	24.8	40.1	22.7	10.5	1.5	0.3	2.24	0.99
10. Zaštita privatnog vlasništva	17.1	34.3	37.0	9.5	1.8	0.2	2.44	0.94
11. Briga države za zaštitu okoliša	13.5	30.5	36.5	14.9	3.8	0.8	2.65	1.02
12. Zaštita privatnosti građana	16.0	36.9	34.5	10.6	1.6	0.4	2.45	0.94
13. Pravo svih građana na jednaku uslugu javnih službi	16.3	40.5	31.9	8.9	1.9	0.6	2.39	0.93
14. Pravo građana do dobiju istinitu i potpunu informaciju od državnih službi	21.2	41.5	26.6	9.2	1.2	0.3	2.27	0.94
15. Zaštita autorskih prava i intelektualnog vlasništva	14.3	29.5	44.1	9.6	2.0	0.5	2.55	0.92

10. Danas se u demokratskim zemljama posebna pozornost posvećuje zaštiti prava nekih skupina građana zbog osjetljivosti njihovog položaja. Usporedite stvarnu razinu zaštite prava tih skupina u Hrvatskoj sa zaštitom u razvijenim članicama Europske unije.	U HR JE ZAŠTITA MNOGO LOŠJA	U HR JE ZAŠTITA NEŠTO LOŠJA	U HR I EU JE ZAŠT. PODJEDNAKA	U HR JE ZAŠTITA NEŠTO BOLJA	U HR JE ZAŠTITA MNOGO BOLJA	Bez odgovora	M	s
	1	2	3	4	5			
1. Pravo osoba s invaliditetom na rad	35.0	37.9	21.9	4.2	0.7	0.3	1.97	0.90
2. Pravo osoba s invaliditetom na posebne uvjete rada	36.5	37.4	21.5	3.6	0.7	0.4	1.94	0.88
3. Prava malih vjerskih zajednica	9.5	21.1	44.6	19.5	5.0	0.3	2.89	0.99
4. Pravo svakog djeteta na kvalitetno obrazovanje	10.1	26.7	39.0	20.0	4.0	0.2	2.81	1.00
5. Pravo djeteta na izražavanje vlastitog mišljenja	9.3	24.7	44.7	18.2	2.8	0.4	2.80	0.94
6. Pravo djeteta na zaštitu od nasilja u obitelji	14.2	34.2	35.7	13.4	2.2	0.3	2.55	0.97
7. Pravo djece na siguran i zdrav okoliš	11.6	26.4	41.1	17.0	3.5	0.3	2.74	0.99
8. Pravo djece na zaštitu od zlostavljanja od strane vršnjaka	17.4	33.3	38.5	8.7	1.7	0.4	2.44	0.94
9. Pravo majki s malom djecom na posebnu zaštitu	23.8	36.5	27.0	10.8	1.3	0.7	2.29	0.99
10. Pravo žena na jednakost s muškarcima pri zapošljavanju	25.6	42.2	26.3	4.4	0.9	0.6	2.12	0.88
11. Pravo žena na jednaku plaću za isti posao u odnosu na muškarce	28.9	41.5	23.3	5.0	0.6	0.7	2.06	0.88
12. Pravo žena na zaštitu od seksualnog iskorištavanja na radnom mjestu	25.7	38.3	28.8	5.8	1.2	0.3	2.18	0.92
13. Pravo žena na zaštitu od nasilja u obitelji	30.5	37.3	25.0	5.3	1.8	0.2	2.11	0.96
14. Prava oboljelih od HIV/AIDS-a	27.1	31.2	34.0	5.3	1.3	1.0	2.22	0.95
15. Prava osoba s alternativnom seksualnom orijentacijom (homosek., bisek., transeks.)	28.5	28.1	32.5	7.8	2.4	0.8	2.27	1.04
16. Pravo na pravednu mirovinu	54.3	29.8	12.6	2.6	0.7	0.0	1.66	0.85
17. Pravo na pošteno suđenje	37.0	38.1	20.3	3.9	0.4	0.2	1.92	0.87
18. Prava nacionalnih i etničkih manjina	12.9	22.4	39.4	21.6	3.4	0.2	2.80	1.03
19. Prava azilanata i osoba bez državljanstva	14.3	23.5	46.8	12.9	2.2	0.4	2.65	0.95

11. Europska unija postavlja Hrvatskoj različite uvjete u sklopu pristupnog procesa. U kojoj mjeri Hrvatska <u>već sada ispunjava</u> sljedeće uvjete?	UOPĆENE ISPUNJAVA	UGLAVNOM NE ISPUNJ.	POLOVIČNO ISPUNJAVA	UGLAVNOM ISPUNJAVA	POTPUNO ISPUNJAVA	Bez odgovora	M	s
	1	2	3	4	5			
1. Poštivanje demokratskih standarda Europske unije	7.8	20.8	39.1	26.5	5.3	0.5	3.01	1.00
2. Zaštita ljudskih i građanskih prava	8.4	26.7	34.6	24.8	5.2	0.3	2.92	1.03
3. Zaštita prava etničkih i nacionalnih manjina	5.4	15.6	32.0	36.0	10.4	0.6	3.30	1.03
4. Suzbijanje korupcije i organiziranog kriminala	35.4	32.4	18.5	11.4	1.9	0.3	2.12	1.08
5. Efikasna kontrola državnih granica	4.5	14.9	29.2	39.1	11.8	0.5	3.39	1.02
6. Suradnja sa zemljama u regiji	2.2	11.1	33.9	40.9	11.5	0.3	3.49	0.92
7. Liberalizacija tržišta	2.9	13.4	39.2	33.9	9.9	0.7	3.35	0.93
8. Osiguravanje uvjeta za povratak izbjeglica srpske nacionalnosti	6.1	13.4	26.1	39.0	14.7	0.7	3.43	1.09
9. Suradnja s Haškim sudom	2.5	8.2	15.2	39.8	33.8	0.5	3.95	1.02
10. Pravedno suđenje svim osobama koje su <u>na hrvatskim sudovima</u> optužene za ratne zločine	12.2	16.7	26.0	30.4	14.2	0.5	3.18	1.23
11. Reforma sustava visokog obrazovanja	4.6	10.8	31.8	39.8	12.6	0.4	3.45	1.00
12. Rješavanje otvorenih pitanja sa susjednim zemljama	4.1	16.4	39.1	33.4	6.6	0.4	3.22	0.94
13. Smanjenje vanjskog duga	34.3	28.3	22.6	11.4	2.6	0.7	2.19	1.11
14. Usklađenost proizvodnih standarda sa standardima Europske unije	10.2	22.0	42.0	21.3	3.8	0.8	2.87	0.99
15. Usklađenost pravnog sustava sa standardima Europske unije	13.7	27.1	38.3	16.7	3.5	0.5	2.69	1.02
16. Usklađenost poljoprivrede s politikom Europske unije u tom području	16.9	25.2	38.4	15.9	3.1	0.5	2.63	1.04

12. Procijenite koliko ste <u>Vi osobno</u> informirani o sljedećim temama:	IZRAZITO LOŠE	LOŠE	OSREDNJE	DOBRO	IZRAZITO DOBRO	Bez odgovora	M	s
	1	2	3	4	5			
1. Razlozi nastanka Europske unije	11.0	25.6	41.4	18.4	3.7	0.0	2.78	0.99
2. Tijela Europske unije i njihova nadležnost	13.2	34.7	36.5	14.1	1.3	0.2	2.55	0.93
3. Politička zbivanja unutar Europske unije	10.3	29.6	39.2	18.1	2.7	0.2	2.73	0.96
4. Ekonomski odnosi unutar Europske unije	10.3	30.9	40.3	15.8	2.6	0.2	2.69	0.94
5. Tijek pregovora o pridruživanju Hrvatske Europskoj uniji	6.9	24.4	38.1	26.6	3.7	0.3	2.96	0.97

13. Koliko je svaki od niže navedenih izvora pridonio <u>Vašoj</u> informiranosti o Europskoj uniji i procesu pridruživanja Hrvatske Europskoj uniji?	NIMALO	MALO	OSREDNJE	MNOGO	IZUZETNO MNOGO	Bez odgovora	M	s
	1.	2.	3.	4.	5.			
1. Razgovor sa znancima	20.1	31.9	30.0	15.9	1.7	0.4	2.47	1.04
2. Radio	16.7	27.1	34.2	18.6	3.0	0.4	2.64	1.06
3. Televizija	3.4	13.4	30.7	36.5	15.9	0.1	3.48	1.02
4. Dnevne novine	17.0	20.3	26.1	27.3	8.9	0.3	2.91	1.23
5. Časopisi i tjednici	35.7	22.5	24.3	12.7	3.4	1.4	2.24	1.17
6. Internet	58.6	13.3	13.3	9.6	4.6	0.6	1.88	1.23
7. Publikacije i druge informativne aktivnosti Ministarstva vanjskih poslova i europskih integracija	65.7	18.0	11.6	3.9	0.6	0.2	1.55	0.89
8. Publikacije i druge informativne aktivnosti Europske unije ili Europske komisije	67.9	15.9	11.6	3.9	0.5	0.1	1.53	0.88
9. Publikacije i druge informativne aktivnosti nevladinih organizacija	67.6	17.7	10.3	3.9	0.3	0.3	1.51	0.85
10. Javne tribine	74.1	11.5	9.3	3.4	0.6	1.1	1.43	0.84
11. Nešto drugo (NAVISTI ŠTO!):	0.0	0.0	0.4	0.6	0.9	98.2	4.27	0.81

<i>povijest</i>				0.1				
<i>obitelj</i>					0.1			
<i>škola / fakultet</i>			0.4	0.1	0.1			
<i>iskustvo boravka u EU</i>				0.1	0.5			
<i>razgovori s rodbinom u EU</i>				0.2				
<i>stavovi političkih stranaka</i>				0.1				
<i>stručna literatura</i>					0.1			

14. Koliko ste <u>Vi osobno</u> ponosni na:	NIMALO	MALO	OSREDNJE	MNOGO	IZUZETNO MNOGO	Bez odgovora	M	s
	1	2	3	4	5			
1. Ostvareni stupanj demokracije u Hrvatskoj	8.1	18.3	45.9	22.8	4.7	0.2	2.98	0.96
2. Važnost Hrvatske u regiji	3.0	16.1	38.6	33.6	8.5	0.1	3.29	0.94
3. Hrvatska znanstvena i tehnološka postignuća	1.4	8.0	27.2	43.7	19.4	0.3	3.72	0.91
4. Postignuća hrvatskih sportaša	0.7	1.5	7.7	35.4	54.5	0.2	4.42	0.76
5. Ostvarenja u hrvatskoj umjetnosti i književnosti	0.9	6.2	28.7	43.8	19.9	0.6	3.76	0.87
6. Hrvatske oružane snage	3.8	12.4	26.4	39.6	17.3	0.4	3.54	1.04
7. Hrvatsku povijest	1.8	6.0	18.8	42.6	30.7	0.1	3.95	0.95
8. Katoličku crkvu u Hrvatskoj	6.1	7.5	22.1	39.1	25.0	0.2	3.69	1.11
9. Ostvareni stupanj tolerancije u hrvatskom društvu	5.7	19.4	37.7	29.4	7.0	0.8	3.13	0.99
10. Obrazovanost stanovništva	5.4	19.3	44.0	26.2	4.8	0.4	3.06	0.93
11. Domovinski rat	6.6	6.2	19.6	33.6	33.1	0.7	3.81	1.16

15. U kojoj mjeri se <u>Vi osobno</u> slažete sa sljedećim tvrdnjama:	UOPĆE SE NE SLAŽEM	UGLAVNOM SE NE SLAŽEM	NISAM SIGURAN	UGLAVNOM SE SLAŽEM	U POTPUNOSTI SE SLAŽEM	Bez odgovora	M	s
	1	2	3	4	5			
1. Poslušnost je važnija osobina za djevojčice nego za dječake.	45.3	24.3	12.4	13.0	4.8	0.1	2.08	1.24

2. Ženske udruge u stvari traže za žene veća prava od prava koja imaju muškarci.	29.7	25.3	19.2	21.0	4.2	0.6	2.45	1.23
3. Muškarci nisu stvoreni za kućanske poslove.	39.4	23.1	10.2	18.7	8.5	0.1	2.34	1.38
4. Vodeći položaji u politici i gospodarstvu danas su jednako dostupni i ženama i muškarcima.	20.8	28.0	16.5	25.1	9.3	0.2	2.74	1.29
5. Za ženu je najvažnije da brine o djeci i kući.	30.7	22.5	8.5	24.5	13.7	0.1	2.68	1.47
6. Žene danas čak i bezazlene primjedbe smatraju seksualnim uznemiravanjem.	25.3	28.5	23.1	17.2	5.6	0.3	2.49	1.20
7. Većina silovanih žena sama je tome doprinijela.	53.4	23.8	12.6	7.9	1.7	0.6	1.80	1.05
8. Razlike u plaćama muškaraca i žena za isti posao rezultat su različitog radnog učinka, a ne diskriminacije po spolu.	33.8	23.3	26.2	13.4	2.9	0.4	2.28	1.15
9. Ženama nije mjesto u politici.	48.3	25.8	11.3	9.4	5.1	0.1	1.97	1.20
10. U posljednje vrijeme mediji posvećuju previše prostora pravima žena.	32.3	26.2	22.7	13.9	4.7	0.3	2.32	1.20

16. Navest ću Vam različita viđenja nekih društvenih, političkih, ekonomskih i sličnih pitanja. U kojoj se mjeri <u>Vi osobno</u> slažete sa svakom od sljedećih tvrdnji?	UOPĆE SE NE SLAŽEM	UGLAVNOM SE NE SLAŽEM	NISAM SIGURAN	UGLAVNOM SE SLAŽEM	U POTPUNOSTI SE SLAŽEM	Bez odgovora	M	s
	1	2	3	4	5			
1. Jedino znanstvenici i stručnjaci mogu uvesti red u društvo.	12.5	18.1	24.4	30.6	14.2	0.1	3.16	1.24
2. Europa treba biti jedinstvena cjelina, bez država i granica.	14.3	18.4	22.7	28.5	16.0	0.1	3.14	1.29
3. Ako znam nečiju nacionalnost, znam i kakav je čovjek.	46.2	26.8	12.5	11.2	3.3	0.1	1.98	1.15
4. Katolička crkva je jedini istinski moralni autoritet u ovoj zemlji.	26.1	18.8	22.7	22.6	9.8	0.0	2.71	1.33
5. Društveno vlasništvo je najpravedniji oblik vlasništva nad sredstvima za proizvodnju.	17.8	20.2	39.3	18.0	4.4	0.2	2.71	1.09

6. U Hrvatskoj treba svakome omogućiti da potpuno slobodno izrazi svoju različitost.	1.5	7.7	19.6	42.4	28.8	0.0	3.89	0.96
7. Državu treba organizirati na znanstvenim načelima.	5.6	14.5	29.6	36.9	13.4	0.1	3.38	1.06
8. U Europi će zavladati istinski mir tek kad sve europske zemlje uđu u Europsku uniju.	13.4	21.8	30.2	24.1	10.2	0.4	2.96	1.19
9. U hrvatskoj državi, Hrvati u svemu trebaju imati prednost.	23.3	25.7	15.1	25.9	9.8	0.2	2.73	1.33
10. Kad bi Crkva imala veći politički utjecaj, društvo bi bilo mnogo zdravije.	27.6	23.1	20.8	20.8	7.4	0.2	2.57	1.29
11. Socijalizam je najdemokratskije društveno uređenje.	21.4	18.3	37.6	17.0	5.5	0.1	2.67	1.15
12. Sve životne stilove treba uvažavati, čak i kad su većini odbojni.	7.7	19.8	28.3	33.9	10.0	0.3	3.19	1.10
13. Za mene je idealna država ona u kojoj živi samo jedna nacija.	45.3	27.9	17.4	7.2	2.1	0.2	1.93	1.05
14. Otvorenost prema drugim nacijama donosi više štete nego koristi.	36.6	34.0	17.0	9.9	2.1	0.3	2.06	1.06
15. "Jedan narod u jednoj državi" treba biti program hrvatske budućnosti.	47.0	27.2	16.0	6.8	2.8	0.1	1.91	1.07
16. Katolička crkva treba imati predstavnike u Saboru.	30.2	21.1	20.8	19.5	7.7	0.6	2.53	1.31
17. Socijalizam je po mnogo čemu bolji od kapitalizma.	15.6	15.9	37.7	22.8	7.7	0.3	2.91	1.15
18. Država bi trebala mnogo više pomagati rad nevladinih organizacija i udruga građana.	3.4	9.2	22.5	45.3	19.2	0.4	3.68	1.00
19. Sve važne društvene odluke treba prepustiti stručnjacima.	4.9	12.9	22.0	38.9	20.7	0.5	3.58	1.10
20. Europske države mogu zaštititi svoje ekonomske i političke interese jedino u ujedinjenoj Europi.	8.4	18.9	34.7	29.2	8.6	0.2	3.11	1.07
21. Što manje nacionalno mješovitih brakova u ovoj zemlji, to bolje.	31.7	29.7	17.9	15.6	5.0	0.1	2.32	1.21

22. Zakoni bi se trebali temeljiti na naučavanju Crkve.	26.7	26.9	23.3	17.4	5.4	0.3	2.48	1.21
23. Bilo bi najbolje da tvornicama upravljaju radnici.	13.0	18.0	27.9	28.8	12.4	0.0	3.10	1.21
24. Hrvatska država treba pomagati očuvanje kulture i običaja svih etničkih manjina u Hrvatskoj.	1.6	5.9	21.3	43.6	27.4	0.1	3.89	0.93

17. U kojoj se mjeri <u>Vi osobno slažete da će članstvo Hrvatske u Europskoj uniji dovesti do sljedećih pozitivnih ili negativnih posljedica.</u>	UOPĆE SE NE SLAŽEM	UGLAVNOM SE NE SLAŽEM	NISAM SIGURAN	UGLAVNOM SE SLAŽEM	U POTPUNOSTI SE SLAŽEM	Bez odgovora	M	s
	1	2	3	4	5			
1. Znatno će se povećati izvoz hrvatskih proizvoda.	11.7	19.7	24.2	35.5	8.9	0.0	3.10	1.17
2. Hrvatska će imati mnogo veći međunarodni ugled i utjecaj.	10.3	18.3	23.3	36.9	10.9	0.2	3.20	1.17
3. Nestat će hrvatski običaji.	29.0	32.3	15.1	17.0	6.5	0.2	2.40	1.25
4. Gotovo sva hrvatska poduzeća bit će u vlasništvu stranih kompanija.	6.5	12.3	18.9	37.9	24.4	0.1	3.62	1.17
5. Znatno će porasti troškovi državnih institucija.	5.0	13.5	30.9	34.9	15.7	0.0	3.43	1.06
6. Hrvatski jezik bit će ugrožen.	33.9	27.9	12.8	19.3	6.1	0.1	2.36	1.29
7. Hrvatska će dobivati znatnu financijsku potporu od Europske unije.	7.5	17.9	26.5	36.9	11.0	0.1	3.26	1.11
8. Odlazak vrhunskih stručnjaka iz Hrvatske bit će mnogo izraženiji nego danas.	7.8	13.9	23.4	36.5	18.2	0.2	3.43	1.17
9. Zaštita okoliša bit će stroža i efikasnija.	2.1	8.0	21.9	48.4	19.6	0.0	3.75	0.93
10. Hrvatska će biti mnogo izložena međunarodnom terorizmu.	10.1	15.4	25.3	35.5	13.8	0.0	3.27	1.18
11. Znatno će porasti kriminal.	10.2	22.3	26.4	27.0	14.0	0.0	3.12	1.20
12. Javno zdravstvo će biti mnogo kvalitetnije.	6.2	13.2	31.6	38.6	10.4	0.0	3.34	1.03
13. Bitno će se smanjiti nezaposlenost.	9.7	23.0	30.4	29.8	7.0	0.1	3.02	1.09

14. Hrvatska će izgubiti suverenitet.	26.9	29.5	22.3	16.6	4.7	0.0	2.43	1.18
15. Višestruko će porasti strana ulaganja u hrvatsku privredu.	3.2	14.7	24.3	44.4	13.3	0.3	3.50	1.00
16. Državna uprava (npr. porezna uprava, katastar) bit će mnogo efikasnija.	5.0	12.7	32.0	40.5	9.7	0.0	3.37	0.99
17. Hrvatsku će preplaviti strani radnici.	7.0	16.5	24.8	34.7	17.0	0.0	3.38	1.15
18. Bitno će se smanjiti rizik od vojnih sukoba u regiji.	5.7	16.4	28.6	34.4	14.6	0.3	3.36	1.09
19. Znatno će porasti životni standard većine građana.	11.5	24.7	29.9	27.1	6.7	0.0	2.93	1.11
20. Hrvatska poljoprivreda će propasti.	18.1	27.7	23.7	20.9	9.7	0.0	2.76	1.24
21. Hrvatska će dostići najviše demokratske standarde.	8.6	17.4	39.2	27.5	6.7	0.5	3.06	1.03
22. Atraktivne nekretnine pokupovat će stranci.	2.7	7.4	18.4	35.2	36.1	0.0	3.95	1.04
23. Znatno će se smanjiti broj žrtava nasilja u obitelji.	13.4	28.0	32.9	21.2	4.3	0.2	2.75	1.07
24. Usluge jaslica, vrtića i drugih ustanova te vrste bit će dostupne svima.	7.9	17.4	31.9	34.0	8.5	0.2	3.18	1.07
25. Povećat će se broj radnih mjesta s fleksibilnim radnim vremenom.	8.7	19.1	28.5	34.9	8.6	0.2	3.16	1.10
26. Poslodavci će više poštivati zakonske odredbe o zapošljavanju i uvjetima rada.	9.6	19.0	24.3	37.6	9.5	0.0	3.19	1.14
27. Utemeljiti će se posebni sudovi nadležni samo za radne sporove.	9.5	14.9	40.4	28.9	6.3	0.0	3.08	1.03
28. U školskim udžbenicima više će se naglašavati ravnopravnost žena i muškaraca.	5.3	12.2	40.1	34.7	7.5	0.2	3.27	0.95
29. Uravnotežit će se zastupljenost muškaraca i žena u svim tijelima vlasti.	6.1	17.7	34.0	34.6	7.7	0.0	3.20	1.02
30. Nezaposlene osobe lakše će se prilagođavati tržištu rada zbog mnogo većih mogućnosti za prekvalifikaciju.	5.0	14.6	28.7	42.7	9.0	0.0	3.36	1.00
31. Hrvatski građani znatno će se lakše zapošljavati u drugim zemljama.	6.1	14.2	24.6	40.8	14.3	0.0	3.43	1.09

18. <u>Moguće je da će pristupanje Hrvatske Europskoj uniji dovesti do nekih <u>promjena</u> u području radnog prava.</u> Kakav je <u>Vaš</u> odnos prema sljedećim promjenama? (NAKON PROCJENE SVAKE TVRDNJE ISPITANIKA ODMAH PITATI MISLI LI DA ĆE SE TA PROMJENA DOISTA DOGODITI!)	PROTIVIM SE	NISAM SIGURAN	PODRŽAVAM	Bez odgovora	M	s	DOGODIT ĆE SE	NEĆE SE DOGODITI	Bez odgovora
	1	2	3				1	2	
1. Noćni rad bit će dozvoljen i ženama, a ne samo muškarcima.	47.4	20.3	32.2	0.1	1.85	0.88	64.4	32.6	3.0
2. I ženama će biti dozvoljen rad u svim uvjetima (pod zemljom, pod vodom, teški fizički poslovi i sl.).	65.6	16.8	17.3	0.3	1.52	0.77	42.5	53.8	3.7
3. Žene i muškarci izjednačit će se po godinama starosti potrebnim za odlazak u mirovinu.	57.1	16.6	25.3	0.9	1.68	0.85	61.0	36.1	2.9
4. Muškarci i žene bit će jednako plaćeni za isti posao.	4.7	14.4	80.4	0.4	2.76	0.53	52.3	44.3	3.4
5. Muškarci i žene bit će potpuno izjednačeni prilikom zapošljavanja.	4.4	13.1	81.1	1.4	2.78	0.51	47.2	49.0	3.8
6. Skratit će se vrijeme roditeljskog (porodiljnog) dopusta.	66.3	16.7	16.4	0.5	1.50	0.76	57.1	39.5	3.4
7. Roditeljski (porodiljni) dopust bit će dijelom obavezan i za očeve.	19.9	25.0	54.5	0.6	2.35	0.79	46.8	49.3	3.9
8. Prekovremeni rad ograničit će se i za majke i za očeve s djecom do 3 godine starosti.	15.3	19.3	64.5	0.8	2.50	0.75	44.6	51.7	3.7

19. Koliko se <u>Vi osobno</u> slažete sa sljedećim tvrdnjama o <u>položaju žena u Hrvatskoj</u> ?	UOPĆE SE NE SLAŽEM	UGLAVNOM SE NE SLAŽEM	NISAM SIGURAN	UGLAVNOM SE SLAŽEM	U POTPUNOSTI SE SLAŽEM	Bez odgovora	M	s
	1	2	3	4	5			
1. Za isti posao žene su u pravilu slabije plaćene nego muškarci.	6.0	10.3	14.4	33.8	35.5	0.0	3.83	1.19
2. Žene se češće od muškaraca zapošljavaju u slabije plaćenim djelatnostima.	2.7	7.6	11.3	40.3	37.8	0.2	4.03	1.02
3. Žene su opterećenije od muškaraca, jer osim posla mnogo više rade u kući (briga o djeci, kućanski poslovi).	1.3	5.8	5.0	32.4	55.2	0.3	4.35	0.91
4. Žene su mnogo češće žrtve nasilja u obitelji nego muškarci.	0.7	2.0	5.2	35.3	56.5	0.2	4.45	0.75
5. U usporedbi s muškarcima, žene se u medijima mnogo češće prikazuju kao seksualni objekti.	1.0	4.4	12.6	35.7	45.7	0.5	4.21	0.90
6. Žene u pravilu imaju manji udio u vlasništvu obiteljskih nekretnina nego muškarci.	5.6	8.4	21.1	33.5	31.0	0.3	3.76	1.15

20. U slučaju kršenja Vaših prava <u>zbog toga što ste žena/muškarac</u> , kojoj od sljedećih ustanova biste se <u>najprije obratili radi zaštite</u> ?	1. IZBOR	2. IZBOR	3. IZBOR
Koja je druga ustanova kojoj biste se obratili?			
Koja je treća ustanova kojoj biste se obratili?			
1. Odvjetniku/ici	20.5	13.8	17.8
2. Sudu	9.8	19.6	15.5
3. Pravobraniteljici za ravnopravnost spolova Republike Hrvatske	7.5	6.0	7.8
4. Uredu za ravnopravnost spolova Vlade Republike Hrvatske	2.2	4.9	3.0
5. Županijskom povjerenstvu za ravnopravnost spolova	1.5	2.7	3.7
6. Nevladinim udrugama (npr. B.a.B.e., Autonom. ženska kuća)	7.9	10.0	7.1

7. Centru za socijalni rad	12.3	14.8	10.2
8. Policiji	30.2	14.2	13.1
9. Medijima	3.8	7.4	11.6
10. Ministarstvu obitelji, branitelja i međugeneracijske solidarnosti	1.2	3.2	5.4
11. Saborskom Odboru za ravnopravnost spolova	0.4	0.4	1.4
12. Nekom drugom (NAVESTI KOME!) :	2.6	0.8	0.8
<i>psihijatar</i>		0.1	
<i>roditelji</i>	0.3		
<i>djeca</i>	0.5		
<i>nikome</i>	0.4	0.1	0.1
<i>prijatelji</i>	0.1		
<i>sindikat</i>	0.2	0.1	
<i>susjedi</i>	0.1		
<i>Sokol Marić</i>		0.1	
<i>udruga SOS</i>		0.1	
<i>rodbina</i>	0.4		0.3
<i>suprug</i>	0.1		
<i>plavi telefon</i>			
<i>nikome drugome</i>		0.1	
<i>nikome od navedenih</i>	0.2		
<i>ako do toga dođe borit ću se sam</i>	0.1		
<i>ne znam</i>	0.1	0.1	0.4
<i>dotičnoj osobi koja me uvrijedila</i>	0.1		
Bez odgovora	0.1	2.1	2.5

21. Koji je Vaš radni status? (zaokružiti samo jedan odgovor!)	
1. U radnom odnosu	33.7
2. Honorarni rad kao jedini izvor prihoda	1.7
3. Samostalna privredna djelatnost (obrtnik, slobodna profesija)	3.5
4. Samostalni poljoprivrednik	2.2
5. Domaćica	8.9
6. Učenik/učenica, student/studentica	8.6

7. Umirovljenik/umirovljenica	29.2
8. Nezaposlen/nezaposlena	12.1
9. Ostalo (NAVESTI ŠTO!)	0.0
Bez odgovora	0.1

NA PITANJE 22 ODGOVARAJU SAMO OSOBE U RADNOM ODNOSU!

N = 338

22. Jeste li <u>Vi osobno na poslu</u> doživjeli neko od sljedećih iskustava:	DA	NE	Bez odgovora
1. Jesu li su Vam prilikom zapošljavanja postavljana pitanja o planovima za zasnivanje obitelji, o broju i dobi djece i slično?	13.2	84.9	1.8
2. Da li se netko od Vaših pretpostavljenih ponašao prema Vama neprimjereno <u>samo zato</u> jer ste žena/muškarac?	7.8	90.3	1.9
3. Da li je netko od Vaših pretpostavljenih komentirao Vaš izgled na neprimjeren način?	7.9	89.9	2.2
4. Da li je netko od Vaših pretpostavljenih pokušao s Vama ostvariti seksualni kontakt ("značajni pogledi", nehajno prebacivanje ruke preko ramena, usputno zadržavanje ruke na Vama, usputno štipkanje, otvoreno predlaganje takvog odnosa, ucjena i slično)?	4.7	93.4	1.9

23. Koje je Vaše bračno stanje: (zaokružiti samo jedan odgovor!)	
1. Neoženjen/neudana	24.6
2. Oženjen/udana	55.8
3. Živim s partnerom/partnericom, ali nismo u braku	2.9
4. Rastavljen/rastavljena	4.2
5. Udovac/udovica	12.0
6. Ostalo (NAVESTI ŠTO!)	0.0
Bez odgovora	0.4

24. Imate li djece:	
1. Ne	34.4
2. Da, imam (NAVESTI BROJ DJECE!)	64.8

<i>jedno</i>	24.1
<i>dvoje</i>	50.4
<i>troje</i>	17.0
<i>čtvoro</i>	6.03
<i>petoro</i>	1.24
<i>šestoro</i>	1.06
<i>sedmoro</i>	0.23
Bez odgovora	0.9

NA PITANJA 25 I 26 ODGOVARAJU SAMO OSOBE KOJE ŽIVE SA SUPRUGOM ILI PARTNEROM/PARTNERICOM

N = 590

25. Tko u Vašoj obitelji češće obavlja niže navedene kućne poslove – Vi ili Vaš/Vaša suprug/supruga odnosno partner/partnerica?	UVIJEK JA, NIKAD SUPRUG/A	ČEŠĆE JA NEGO SUPRUG/A	PODIJNAKO I JA I SUPRUG/A	ČEŠĆE SUPRUG/A NEGO JA	UVIJEK SUPRUG/A.	Bez odgovora	M	s	TO NE RADIMO NI JA NI SUPRUG/A
	1	2	3	4	5				
1. Kuhanje	29.9	10.9	10.6	17.8	28.8	1.2	3.05	1.64	0.8
2. Pranje posuđa	28.9	9.6	12.8	16.2	29.5	1.2	3.08	1.64	1.7
3. Pospremanje stola nakon obroka	23.4	11.9	22.2	15.2	25.3	1.5	3.07	1.51	0.5
4. Pranje rublja	37.1	6.4	3.3	11.1	39.9	1.2	3.10	1.82	1.0
5. Glačanje	37.9	5.8	4.1	9.7	39.9	1.4	3.08	1.83	1.2
6. Pospremanje stana	27.0	11.6	18.6	14.5	26.4	1.2	3.02	1.56	0.7
7. Svakodnevna kupovina	18.3	16.1	33.3	16.6	12.3	2.4	2.88	1.26	1.0
8. Održavanje automobila (servisiranje, popravci, pranje i sl.)	37.9	9.2	5.1	8.5	25.3	2.7	2.70	1.75	11.1
9. Manji popravci u stanu (npr. promjena osigurača za struju, promjena plinske boce, lakši popravci kućanskih aparata)	41.2	12.7	6.8	8.7	26.1	1.4	2.64	1.71	3.0
10. Održavanje stana (ličenje zidova, bojanje drvenarije i sl.)	30.0	13.2	17.9	9.7	18.4	1.4	2.70	1.53	9.4
11. Održavanje okućnice/vrta	17.1	10.2	39.1	10.9	11.6	2.2	2.88	1.23	8.8

26. U kojoj mjeri <u>Vi</u> odnosno <u>Vaš suprug/partner</u> utječete na donošenje <u>ključnih</u> obiteljskih odluka:	
1. Uglavnom odlučujem ja	4.8
2. Češće odlučujem ja	9.4
3. Podjednako/zajedno odlučujemo	74.9
4. Češće odlučuje suprug/partner	7.4
5. Uglavnom odlučuje suprug/partner	0.8
Bez odgovora	2.7
M	2.90
s	0.63

NA PITANJA 27, 28, 29 i 30 ODGOVARAJU SAMO:

– ZAPOSLENE OSOBE

– S BAREM JEDNIM DJETETOM U DOBI DO 10 GODINA

N = 132

27. U kojoj se mjeri Vaše obiteljske obaveze sukobljavaju s obavezama na poslu?	
1. Nimalo	40.4
2. Donekle	41.8
3. Prilično	13.8
4. Mnogo	1.3
Bez odgovora	2.7

28. Čemu <u>Vi osobno</u> dajete prednost kad ste prisiljeni birati između zahtjeva na poslu i obiteljskih obaveza:	
1. Gotovo uvijek dajem prednost obitelji	26.7
2. Češće dajem prednost obitelji	33.3
3. Češće dajem prednost poslu	14.8
4. Gotovo uvijek dajem prednost poslu	1.3
9. Dosad nisam bio/bila u takvoj situaciji	19.6
Bez odgovora	4.3

29. Postupa li Vaš poslodavac različito prema muškarcima i ženama kad su u pitanju obiteljske obaveze zaposlenika?	
1. Poslodavac češće izlazi u susret ženama	16.0
2. Poslodavac češće izlazi u susret muškarcima	7.0
3. Poslodavac podjednako izlazi u susret i ženama i muškarcima	59.5
4. Poslodavac ne izlazi u susret ni ženama ni muškarcima	10.5
Bez odgovora	6.9

30. Je li briga za djecu i njihov odgoj utjecala na Vaš posao na sljedeće načine?			
Je li briga za djecu i njihov odgoj utjecala na Vaš posao na sljedeće načine?			
Jeste li morali:	DA	NE	Bez odgovora
1. Prestati raditi	6.7	86.0	7.3
2. Promijeniti posao	8.6	85.5	5.9
3. Raditi skraćeno radno vrijeme	7.9	86.2	5.9
4. Odustati od željene karijere	7.9	85.5	6.6
5. Znatno usporiti napredovanje u karijeri	10.4	83.1	6.6
6. Pronaći dodatne izvore prihoda zbog povećanih financijskih potreba obitelji (dopunski posao, duže radno vrijeme i sl.)	34.7	58.8	6.6
7. Raditi pod znatno većim stresom	45.3	48.8	5.9

NA PITANJA 31 i 32 ODGOVARAJU SAMO:

– ZAPOSLENE OSOBE

– S BAREM JEDNIM DJETETOM U DOBI DO 10 GODINA

– KOJE ŽIVE SA SUPRUGOM/PARTNEROM

N = 114

31. Tko je uzeo roditeljski (porodiljni) dopust kad je Vaše dijete bilo malo?	
1. Ja	41.7
2. Suprug/supruga (partner/partnerica)	52.7
3. Oboje, ali u različito vrijeme	0.7
4. Nitko (OBRAZLOŽITI!) :	2.1
Bez odgovora	2.8

32. Koliko se <u>Vi osobno</u> , a koliko <u>Vaš/Vaša suprug/supruga odnosno partner/partnerica</u> brinete za dijete/djecu na sljedeće načine? Ako su djeca starija, odgovorite kako ste postupali dok su bila mala. <u>Sudjelovanje ostalih članova obitelji zanemarite pri sljedećim procjenama!</u>	UVIJEK JA, NIKAD SUPRUG/A	ČEŠĆE JA NEGO SUPRUG/A	PODJEDNAKO I JA I SUPRUG/A	ČEŠĆE SUPRUG/A NEGO JA	UVIJEK SUPRUG/A, NIKAD JA	Bez odgovora	M	s
	1	2	3	4	5			
1. Uzimanje bolovanja kad je dijete bolesno	20.6	15.1	21.3	27.6	12.4	2.9	2.96	1.35
2. Igranje s djetetom	1.0	12.3	67.7	15.1	1.0	2.9	3.03	0.61
3. Pomaganje djetetu u učenju	1.3	15.3	54.5	20.9	1.7	6.2	3.07	0.72
4. Hranjenje djeteta	5.7	17.4	38.4	31.3	3.0	4.2	3.09	0.93
5. Šetnja s djetetom	2.6	13.1	62.2	17.2	1.9	2.9	3.03	0.71
6. Vođenje djeteta u vrtić, školu, na dodatne aktivnosti	1.9	16.7	50.2	22.6	2.6	5.9	3.08	0.78
7. Kupovina odjeće i obuće za dijete	9.4	15.1	42.0	23.7	6.9	2.9	3.04	1.04
8. Kažnjavanje djeteta kada to zasluži	2.2	14.7	60.8	17.1	1.9	3.3	3.02	0.71

33. Spol	
1. Muški	47.2
2. Ženski	52.8

34. Dob	
Do 25 godina	14.3
26-35 godina	15.6
36-45 godina	18.0
46-55 godina	18.1
56-65 godina	13.9
66 i više godina	20.1
M	47.29
s	17.94

35. Koliko članova ima vaše domaćinstvo? (UPISATI BROJ KOJI UKLJUČUJE I ISPITANIK!)	
1 član	15.6
2 člana	23.3
3 člana	18.3
4 člana	19.9
5 članova	11.6
6 članova	7.5
7 i više članova	2.9
Bez odgovora	0.9

36. S kim živite u zajedničkom domaćinstvu:	DA	NE	Bez odgovora
1. Živim sam/sama	15.7	84.0	0.3
2. Sa suprugom	55.4	44.4	0.3
3. S partnerom/partnericom, ali nismo u braku	2.9	96.8	0.3
4. S djecom	45.1	54.7	0.3
5. S mojim roditeljima	24.1	75.6	0.3
6. S roditeljima supruga/supruge (partnera/partnerice)	4.4	95.3	0.3
7. S nekim drugim (NAVESTI S KIM!):	11.6	88.4	0.0
<i>djed</i>	0.2		
<i>sestra</i>	2.2		
<i>baka</i>	0.6		
<i>brat i sestra</i>	0.8		
<i>snaha i unučad</i>	1.8		
<i>cimer/ica</i>	0.7		
<i>podstanar/i</i>	0.2		
<i>brat i prijatelj</i>	0.1		
<i>časne sestre</i>	0.1		
<i>brat</i>	1.5		
<i>brat i bratova obitelj</i>	0.3		
<i>unuk / unuci</i>	1.6		
<i>nećak</i>	0.1		

<i>suprugin brat</i>	0.4		
<i>suprugova sestra / suprugov brat</i>	0.1		
<i>stanodavac</i>	0.1		
<i>baka i djed</i>	0.0		
<i>sestra i djed</i>	0.1		
<i>zet</i>	0.3		
<i>tetka</i>	0.0		
<i>svekrva</i>	0.2		
<i>rodbina</i>	0.1		

37. U kakvom ste mjestu proveli najveći dio svog života?	
1. Manje od 10.000 stanovnika	52.4
2. Od 10.001 do 50.000 stanovnika	20.2
3. Od 50.001 do 100.000 stanovnika	6.5
4. Od 100.001 do 500.000 stanovnika	9.1
5. Više od 500.000 stanovnika	11.3
Bez odgovora	0.5

38. Kakvo je Vaše osobno mišljenje o postojanju Boga?	
1. Apsolutno sam siguran/sigurna da Bog postoji	59.7
2. Nisam posve siguran/sigurna, ali sam skloniji/sklonija mišljenju da Bog postoji	29.0
3. Nisam posve siguran/sigurna, ali sam skloniji/sklonija mišljenju da Bog ne postoji	7.1
4. Apsolutno sam siguran/sigurna da Bog ne postoji	3.9
Bez odgovora	0.2
M	1.55
s	.79

39. Procijenite svoj položaj na sljedećoj ljestvici:	
1. Uvjereni sam vjernik	46.4
2. Mnogo sam skloniji vjerovanju nego nevjerovanju	36.6
3. Ne znam, ne mogu procijeniti	8.0
4. Mnogo sam skloniji nevjerovanju nego vjerovanju	4.7
5. Uvjereni sam ateist	4.2

Bez odgovora	0.1
M	1.83
s	1.04

40. Kakav je Vaš odnos prema nauku Vaše Crkve?	
1. U potpunosti prihvaćam sve što naučava moja Crkva	40.7
2. Prihvaćam crkveni nauk, iako se s ponekim dijelovima učenja ne slažem	33.2
3. Prihvaćam crkveni nauk, ali se s dosta toga ne slažem	9.9
4. Prihvaćam samo temeljna učenja vjere	7.2
5. Muči me sumnja i u neke od temeljnih postavki vjere	3.1
Nisam vjernik	5.2
Bez odgovora	0.7
M	1.93
s	1.07

41. Procijenite Vaše imovinsko stanje, odnosno imovinsko stanje Vaše obitelji:	
1. Puno lošije od većine	8.2
2. Nešto lošije od većine	13.2
3. Ni bolje ni lošije od većine	64.2
4. Nešto bolje od većine	12.8
5. Puno bolje od većine	1.2
Bez odgovora	0.5
M	2.86
s	.79

42. Koliki je udio novca kojeg <u>Vi</u> zarađujete u ukupnim primanjima Vašeg domaćinstva?	
Procijenite u postotku:	
0%	20.0
1-25%	10.0
26-50%	29.1
51-75%	12.1
76-100%	27.2
Bez odgovora	1.7

43. Koju ste školu završili?	
1. Bez škole	3.5
2. Nepotpuna osnovna škola	8.7
3. Osnovna škola	25.8
4. Zanat, škola za zanimanje u trajanju do 3 godine	13.6
5. Srednja škola u trajanju od 4 godine	34.9
6. Viša škola	5.3
7. Fakultet	7.1
8. Specijalizacija, magisterij, doktorat	0.6
Bez odgovora	0.5

44. Koja je od navedenih stranaka najbliža Vašem osobnom političkom uvjerenju? (zaokružiti samo jedan odgovor!)	
1. DC	0.9
2. HDSSB	0.4
3. HDZ	18.8
4. HNS	2.8
5. HSLS	2.1
6. HSP	3.6
7. HSS	3.7
8. HSU	2.7
9. IDS	0.6
10. PGS/SBHS/MDS	0.0
11. SDA HR	0.1
12. SDP	13.6
13. SDSS	0.3
14. Neka druga (NAVEDITE KOJA!) :	0.6
<i>Stranka zelenih</i>	0.3
<i>Stranka udružene ljevice</i>	0.1
<i>Hrvatska pučka stranka</i>	0.1
<i>Neodlučan/neodlučna</i>	0.2
15. Nijedna	23.4
16. Politika me ne zanima	20.8
17. Ne želim odgovoriti	5.7

10. ŽIVOTOPIS

Ivan Landripet (Zagreb, 1976.) stekao je 2004. godine akademski naziv diplomiranog sociologa pri Odsjeku za sociologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu (jednopedmetni studij znanstvenog smjera). Od 2005. na istom je odsjeku zaposlen kao asistent (na Katedri za metodologiju). Redovito sudjeluje u izvođenju nastave iz kolegija Uvod u metodologiju društvenih istraživanja i Osnove sociološke statistike. U ljetnom semestru ak. god. 2006./2007. počinje pohađati poslijediplomski doktorski studij sociologije u organizaciji matične institucije. Istraživačkim interesima vezan je uz područja sociologije seksualnosti i europskih integracija, unutar kojih je sudjelovao u provođenju desetak istraživanja i istraživačkih projekata. U koautorstvu ili samostalno objavio je 13 izvornih znanstvenih radova i tri poglavlja u recenziranim publikacijama, većinom u inozemstvu. Koautor je i urednik jedne autorske knjige. Izlagao je na dvadesetak znanstvenih i stručnih skupova mahom međunarodnog karaktera. Pohađao je pet kraćih edukacija metodološko-statističkog i primijenjeno-istraživačkog karaktera. Član je Hrvatskog sociološkog društva, Hrvatskog seksološkog društva i International Academy of Sex Research.

BIBLIOGRAFIJA

Znanstveni radovi

- (2011.) "Changes in HIV and STI related sexual risk taking among young Croatian adults: Findings from the 2005 and 2010 population-based surveys". /koautori: A. Štulhofer i V. Baćak/ *Croatian Medical Journal* 52(4):458-468.
- (2011.) "Young and Sexual in Norway and Croatia: Revisiting the Scandinavian vs. Mediterranean Gendered Pattern of Sexual Initiation". /koautori: B. Traen i A. Štulhofer/ *International Journal of Sexual Health* 23(3):196-209.
- (2011.) "Religiosity and Sexual Risk Behavior among Croatian College Students, 1998-2008". /koautori: A. Štulhofer, D. Šoh, N. Jelaska i V. Baćak) *The Journal of Sex Research* 48(4):360-371.
- (2011.) "Research on young people's sexuality in Croatia and Slovenia, 1971-2008: A systematic overview". /koautori: A. Švab, A. Štulhofer, I. Bernik, R. Kuhar i V. Baćak/ *Annales Journal* 21(1):137-152.

- (2010.) "Promjene u seksualnost mladih? Rezultati istraživanja novoupisanih studenata Sveučilišta u Zagrebu od 1998. do 2008. godine". /koautori: S. Šević, D. Car, V. Baćak, M. Mamula i A. Štulhofer/ *Društvena istraživanja* 19(110):995-1015.
- (2009.) "Pornografie, seksuele socialisatie en seksuele bevrediging bij jonge mannen". /koautori: A. Štulhofer i V. Buško/ *Tijdschrift voor Seksuologie*, 33(2):97-110.
- (2009.) "Pornografiekonsum in Pubertät und Adoleszenz": Gibt es Auswirkungen auf sexuelle Skripte, sexuelle Zufriedenheit und Intimität im jungen Erwachsenenalter? /koautori: A. Štulhofer i G. Schmidt/ *Zeitschrift für Sexualforschung* 22(1):13-23.
- (2008.) "Pornography, Sexual Socialization, and Sexual Satisfaction among Young Men". /koautori: A. Štulhofer i V. Buško/ *Archives of Sexual Behavior* 39(1):168-178.
- (2007.) "Utjecaj pornografije na seksualno nasilje u Hrvatskoj: analiza javnih kriminalnih statistika". *Društvena istraživanja* 16(87-88):269-293.
- (2005.) "The Dynamics of Social Capital in Croatia 1995-2003". /koautor: A. Štulhofer/ *Sociology* 46(3): 199-210.
- (2005.) "Raširenost seksualnih smetnji u uzorku zagrebačkih muškaraca". /koautori: A. Štulhofer, H. Tiljak, M. Gregurović, S. Kuti i J. Zelenbrz/ *Medicina* 42(4): 294-299.
- (2004.) "Orwellova 1994.". *Diskrepancija* 5(2): 41-55.
- (2004.) "Spol, starenje i seksualnost: struktura i dinamika seksualnog zadovoljstva u heteroseksualnom uzorku urbanih žena i muškaraca". /koautori: A. Štulhofer, J. Zelenbrz, S. Kuti, M. Gregurović i H. Tiljak/ *Društvena istraživanja* 13(6): 1011-1029.

Knjige

- (2007.) EU + ? – *Odnos građana Hrvatske prema pridruživanju Republike Hrvatske Europskoj uniji*. /koautori: B. Čulig i K. Kufrin/ Zagreb, FF press & B.a.B.e.

Poglavlja u knjigama i zbornicima s recenzijom

- (2010.) "The Sexual Scripts Overlap Scale – a short version". /koautor: A. Štulhofer/ (str. 604-605) U: T. Fisher, C. M. Davis, W. L. Yarber i S. L. Davis (ur.) *Handbook of Sexuality-Related Measures*, the 3rd edition. Routledge / Taylor & Francis Group.
- (2010.) "Pornography, Sexual Socialization, and Sexual Satisfaction among Young Men". /koautori: A. Štulhofer i V. Buško) (str. 191-213) U: S. R. Harper i F. Haris (ur.). *College Men and Masculinities: Theory, Research, and Implications for Practice*. San Francisco, CA, Jossey-Bass / Wiley.

(2007.) "Pornography and Sexual Satisfaction Among Young Women and Men: How to Conceptualize and Measure Possible Associations". /koautori: A. Štulhofer, A. Momčilović, V. Matko, P. G. Kladarić i V. Buško/ (str. 66-84) U S.V. Knudsen, S.A. Månsson i L. Löfgren-Mårtenson (ur.) *Generation P? Youth, Gender and Pornography*. Copenhagen: Danish University of Education Press.

Recenzije

(1999.) "Mervyn Richardson, et al.: Učinci rata na okoliš – Hrvatska". *Polemos* 2(1-2): 224-227.

Prijevod

(2001.) Krishan Kumar: "Utopia and Anti-Utopia in the 20th Century". *Diskrepancija* 2(2): 75-94.